

Van oude mensen, de dingen, die voorbij gaan...

Louis Couperus

**editie Karel Reijnders, Ernst Braches, Jan Fontijn, Marijke
Stapert-Eggen, H.T.M. van Vliet en Oege Dijkstra**

bron

Louis Couperus, *Van oude mensen, de dingen, die voorbij gaan...* (Volledige Werken Louis Couperus, deel 25, ed. Karel Reijnders, Ernst Braches, Jan Fontijn, Marijke Stapert-Eggen, H.T.M. van Vliet en Oege Dijkstra). Veen, Utrecht / Antwerpen 1988.

Zie voor verantwoording: http://www.dbnl.org/tekst/coup002vano01_01/colofon.htm

© 2003 dbnl / Karel Reijnders, Ernst Braches, Jan Fontijn, Marijke Stapert-Eggen,
H.T.M. van Vliet en Oege Dijkstra

Eerste deel

I

De diepe basstem van Steyn klonk in de vestibule.

- Kom Jack, kom hond, kom je meê met den baas! Kom je meê!?

De blijde blaf van den terrier galmde op, en néêr over de trap stormde zijn uitbundige vaart, als struikelde hij over zijn eigen pooten.

- O, die stem van Steyn! siste mama Otilie tusschen hare tanden, en zij sloeg driftig bladen om van haar boek.

Charles Pauws zag haar rustig aan, met zijn glimlachje, zijn lach om mama. Hij zat, vóór hij naar Elly zoû gaan, na den eten bij zijn moeder en hij dronk zijn kopje koffie. Steyn ging met Jack uit; de avondstilte effende zich door het kleine huis, en in de zitkamer, onpersoonlijk en ongezellig, suisde het gas. Charles Pauws keek naar de punten van zijn bottines, en vond, dat ze goed zaten.

- Waar is Steyn naar toe? vroeg mama, en hare stem siste, ongerust.

- Gaan wandelen met Jack, zei Charles Pauws; thuis noemde men hem Lot; zijn stem klonk zacht en kalmeerend.

- Naar zijn meid is hij toe! siste mama Otilie.

Lot had een beweging van moê-zijn.

- Hè, mama, zeide hij. Wees nu kalm, en denk niet meer aan de scène. Ik ga straks naar Elly, en nu zit ik nog een oogenblikje gezellig bij u, niet waar. Steyn is toch je man... Je moest niet altijd zoo met hem kibbelen, en zulke dingen zeggen, of denken. Je bent weêr net een kleine furie geweest. Dat geeft rimpels, zoo boos te zijn.

- Ik ben tòch een oude vrouw.

- Maar je hebt nog een heel zacht velletje...

Mama Ottilie glimlachte en Lot stond op.

- Kom, zeide hij; geef me een zoen. Wil je niet? Moet ik je een zoen geven? Kleine, booze moesje... En waarom? Om niets. Ik weet het ten minste niet meer, waarom. Ik zoû het niet meer kunnen analyzeeren. Ja, zoo gaat het... Hoe ben ik toch zoo kalm, met zoo een kleine furie van een mama.

- Als je denkt, dat je vader kalm was...!

Lot lachte, zijn lachje; antwoordde niet. Mevrouw Steyn de Weert las rustiger door; zij zat voor haar boek als een kind. Zij was een vrouw van zestig jaren, maar haar blauwe oogen waren als van een kind, teeder mooi, lief en onschuldig, en haar stem, wat schelletjes, klonk altijd kinderlijk, en had nu geklonken als van een stoët kind. Kleintjes en recht in haar stoel, las zij nu door, met aandacht, zich kalmeerende, omdat Lot zoo kalm gesproken had en haar zoo lief had een zoen gegeven. Het gas suisde en Lot dronk zijn koffie, en ziende naar zijn bottines, vroeg hij zich af, waarom hij ging trouwen. Hij vond zich geen man om te trouwen. Hij was nog wel jong, acht-en-dertig; hij zag er zelfs véel jonger uit; hij verdiende geld genoeg met zijn artikels, om, met wat Elly meêkreeg van grootpapa Takma, het er zuinigjes op te wagen, maar hij vond zich toch volstrekt geen type om te trouwen. Zijn vrijheid, zijn onafhankelijkheid, zijn egoïste bewegelijkheid, die waren hem het liefst; en trouwen, dat was zich met gebonden handen en voeten overgeven aan een vrouw.

Hartstochtelijk verliefd was hij niet op Elly - hij vond haar een intelligent en artistiek vrouwtje; om wat zij van grootpapa Takma zoû erven, deed hij het heùsch niet. Waaròm deed hij het dan - vroeg hij zich af, als hij zich reeds had afgevraagd, dag aan dag, gedurende die week, die gevolgd was op zijn aanzoek.

- Mama... kan jij me ook zeggen... waarom ik Elly gevraagd heb?

Mama Ottilie zag op. Ze was wel gewend aan zonderlinge en geestige vragen van Lot, en dan antwoordde ze hem in dien toon,

voor zoo ver zij vermocht, maar deze vraag deed haar een stekel voelen van jaloezie, een stekel, die héel erg pijn deed, als een doorn, fyziek, in vleesch.

- Waarom je Elly gevraagd hebt? Ik weet het niet... We doen altijd dingen, en weten niet waarom...

Zoo zacht treurigjes klonk hare stem, boudeerend na de stoute-kindstem van zoo even. Had zij niet alles verloren, wat zij ooit had gehad? Zoû zij Lot niet verliezen, hem moeten afstaan aan Elly... zoo als zij alles had moeten afstaan...

- U antwoordt zoo ernstig, mama. Dat ben ik niet van u gewoon.

- Mag IK dan alléén niet eens ernstig zijn...

- Waarom de laatste dagen, zoo ernstig, en treurig, en prikkelbaar... Is het omdat ik trouwen ga...

- Misschien is het wel daarom...

- U houdt toch wel van Elly...

- Ja wel, ze is lief...

- We moesten maar samen blijven wonen; Elly houdt ook van u; met Steyn heb ik er over gesproken...

Want zijn stiefvader, zijn tweéden stiefvader noemde Lot Steyn, kort-weg, nadat hij zijn eersten genoemd had, - hij toen een jongen, - 'meneer' Trevelley. Mama Ottilie was driemaal getrouwd geweest.

- Het huis is te klein, vooral als je gauw met een familie begint, zei mama, en toch dacht zij:

- Blijven wij samen, dan verlies ik Lot niet heelemaal, maar ik zal nooit met een schoondochter overweg kunnen - vooral niet als er kinderen komen.

- Een familie?

- Kinderen...

- Kinderen?

- Ja... dat komt toch wel voor.

- De familie heeft al lang genoeg geduurd. Ik denk niet gauw met kinderen te beginnen.

- En als je vrouw jou niet bij zich heeft, wat heeft ze dan, als ze

geen kinderen heeft? Het is waar, jullie zijn beiden zoo knap... Ik ben maar een domme vrouw; mijn kinderen hebben me dikwijls getroost...

- Als u ze bederven kon...
- Dat hoef JJ me niet te verwijten.
- Ik verwijt u niets.

- Samen wonen, Lot, zei mama Ottilie treurigjes, met een opslag van de blauwe kind-oogen, met de vleistem van een kind. IK zoû wel willen, als Elly wil, en wat gemakkelijk belooft te zijn. Ik zal me heel eenzaam voelen zonder jou. Maar als er bezwaren waren, dan zoû ik eens kunnen gaan naar Engeland. Daar heb ik toch ook mijn twee jongens. En Mary komt dit jaar uit Indië terug.

Lot fronste de brauwen, en voelde aan zijn blond haar: het zat heel netjes, met een scheiding.

- Of ik zoû anders... Ottilie eens in Nice kunnen gaan opzoeken.
- Neen mama! zei Lot, bijna driftig.
- Waarom niet? riep mevrouw Steyn de Weert heftiger. Ze is toch mijn kind?
- Ja... gaf Lot toe, al weêr kalmer. Maar...
- Wat dan? Ze is toch mijn kind?
- Maar het is heel onverstandig als u naar Ottilie toe gaat.
- Al hebben we wel eens gekibbeld...
- Het is onmogelijk; u kan niet met haar overweg. Als u naar haar toegaat, trouw ik niet. Trouwens, Steyn heeft toch ook meê te praten!

- Ik hoû zoo van Nice, zei mevrouw Steyn de Weert, en hare kindstem klaagde bijna. De winters zijn er zoo heerlijk... Maar het is misschien wel moeilijk voor me... er heen te gaan... omdat Ottilie zoo doet... Als het kan, woon ik ook liever met jou, Lot. Als Elly maar wil... Misschien een beetje een grooter huis...? Zouden we dat kunnen betalen? Alleen met Steyn blijven doe ik niet. Dat staat vast. Dàt staat vast.

- Moedertje...

Lots stem klonk vol medelijden. Mama, na haar laatste besliste woorden, had in de blauwe kind-oogen tranen, groote tranen, die

vielen niet neêr maar zij gaven een droevigen glans aan haar stouten blik. Met een nerveuzen zucht nam zij haar boek toen op, en zweeg, en deed of zij las. In haar gebaar was iets gerezigneerds en iets koppigs tegelijkertijd, altijd iets van een ondeugend kind. Een bedorven kind, dat deed tòch zachtjes en stilletjes, waar het lust toe had. Lot, kopje in de hand, lachje om den mond, bestudeerde: na zijn medelijden bestudeerde hij mama. Ja, zij moest wel heel mooi zijn geweest; de ooms zeiden altijd, een poppetje. Zij was nu zestig jaren, en zij maakte geen aanspraak meer op verleidelijkheid, maar dat kinderlijk-poppige had zij behouden. Van eene oudere vrouw had zij de rimpels en diepere groeven, maar het vel van voorhoofd en wangen was altijd blank en vlekkeloos zacht, teêrtjes dooraard aan de slapen. Zij was heel grijs geworden, maar daar zij heel blond was geweest en zacht kroezig haar had, was het soms nog of zij blond was gebleven en, bijna kinderlijk, aan de slapen, in den nek kruifden er lokjes, hoe eenvoudig overigens dat haar ook met éene beweging scheen opgewrongen en vastgespeld. Mama Ottilie's figuur, klein en tenger, was bijna dat van een jonge vrouw gebleven, klein en lief waren hare handen; trouwens een liefde was in geheel haar wezen en lief vooral waren hare blauwe kind-oogen. Lot, die glimlachend zag naar zijn moeder, vond haar als een vrouw, over wie een bewogen leven, een leven van liefde en van haat, was heengegaan, zonder haar heel hard aan te pakken. Toch, mama had het hare gehad, met hare drie mannen, die zij, alle drie, had liefgehad, die zij nù, alle drie, haatte. Coquet was zij zeker geweest, maar natuurlijkweg zonder berekening; vrouw van liefde was zij geweest, maar zij had niet anders kùnnen zijn, en gehandeld, onbewust koppig tegen alles in, volgens den drang eener natuur van heel heftig bloed. Zuinig was zij nooit geweest, en toch was haar huis nooit gezellig en had zij nooit om toilet veel gegeven, in onbewuste minachting voor elegance en comfort, voelende, dat zij aantrok door zichzelf en niet door wat haar, kunstigjes, omgeven zoû. Mama's japon was eenvoudig onmogelijk, meende Lot; de eenige gezellige kamer, in huis, was de zijne. Mama, dol op lezen, las heel

moderne Fransche romannetjes, die zij niet altijd begreep, trots een leven van liefde, van passie, van haat, onschuldig gebleven in vele dingen, en totaal onwetende in perversie. Dan zag Lot, terwijl zij las, dat zij zich verwonderde en niet begreep en zocht er een naïveteit in hare kinderoogen; zij dorst nooit aan Lot uitlegging vragen...

Lot was opgestaan; hij ging naar Elly dien avond. Hij kustte zijn moeder, met zijn altijd stil geamuzeerde lachje, zijn lachje om mama...

- Je ging vroeger nooit iederen avond uit, verweet mama, en zij voelde de doorn in het vleesch van haar hart.

- Ik ben nu verliefd, zei Lot kalm. En geëngageerd. Dan moet je toch wel naar je meisje. Zal u eens nadenken over mijn vraag: waarom ik eigenlijk Elly gevraagd heb... En het van avond zonder me kunnen stellen?

- Dat zal ik wel heel veel avonden moeten...

Mama Ottilie deed verdiept in haar Franschen roman, maar zoodra Lot de kamer uit was, legde zij het boek neêr en zag om, vaag, met een hulpeloozen blik van de blauwe oogen. Zij bewoog zich niet, toen de meid theeblad en theestoof bracht; zij staarde voor zich uit, over haar boek. Het water zong ziedend zijn liedje; langs de ramen huilde, na de laatste zomerwoelte, de eerste koude wind met een overbekende klacht. Mama Ottilie voelde zich verlaten: o, wat bleef er weinig van alles over... Daar zat zij nu, daar zat zij nu, een oude, grijze vrouw... Wat was er van haar leven overgebleven! En toch, zoo vreemd, de drie mannen, zij leefden alle drie; Lot was onlangs met Elly zijn vader te Brussel gaan opzoeken; Trevelley scharrelde in Londen... zij had toch van hêm het meeste gehouden. Hare drie Engelsche kinderen in Engeland - zij voelden zich meer Engelsch dan Hollandsch; Ottilie was in Nice, en die deed zoo raar: de heele familie sprak er schande over; Lot, Lot zoû zij nu verliezen... Hij was altijd zoo lief bij haar gebleven, ook al ging hij geregeld op reis; hij had ook in Den Haag bijna geen vrienden en hij ging nooit naar de Witte. Nu trouwde hij; hij was al niet jong meer, voor een jongmensch; was

hij niet acht-en-dertig?... Om zich nu, bij haar eenzaam theeblad en ziedende water wat bezig te houden, ging zij, tellende op de kleine vingers, de leeftijden na der kinderen; Otilie, de zuster van Lot, haar oudste, een-en-veertig... God, wat werd ze al oud! De Engelsche, als zij ze noemde altijd: 'mijn drie Engelsche kinderen': Mary, vijf-en-dertig... John twee-en-dertig...; haar mooie Hugh, ja die was al dertig! God, god, wat werden ze oud! En bezig in leeftijden, om zich te amuzeeren, rekende zij uit, dat oude mama nu wel spoedig... hoe oud... ja, wel zeven-en-negentig worden zou... De oude heer Takma - de grootpapa van Elly - was maar een paar jaar jonger; en als zij aan hem dacht, meende mama Otilie: heel vreemd was het, dat meneer Takma altijd zoo heel lief voor haar was, en of het heusch waar was, wat de menschen - vroeger, toen ze zich met de familie nog bemoeiden - hadden gefluisterd... Zoo curieus, die twee oudjes: ze zagen elkaâr haast iederen dag, want papa Takma was kras en hij ging nog dikwijls uit: altijd zijn loopje van de Mauritskade naar de Nassaulaan. De hooge brug ging hij kranig over. Ja... en dan moest zus Therèse, in Parijs - die scheelde acht jaar met haar - acht-en-zestig zijn, en dan de broêrs: Daan, in Indië, zeventig; Harold drie-en-zeventig; Anton vijf-en-zeventig, terwijl Stefanie - zij, het eenige kind uit mama's eerste huwelijk, en de eenige De Laders, al zeven-en-zeventig werd. Zij, Otilie, de jongste, voelde al die anderen wel héel oud, en toch, ook zij was oud, zestig... Wat was dat alles betrekkelijk, van oud worden en van leeftijden, maar gevoeld had zij het altijd zoo: dat zij, de jongste, betrekkelijk, jong was en altijd jonger bleef dan de anderen, dan alle anderen. Zij moest er stilletjes om lachen, omdat Stefanie altijd zeggen kon: op ònzen leeftijd... zij, zeven-en-zeventig... Me dunkt, er was toch verschil tusschen zestig en zeven-en-zeventig. Maar zij haalde de schouders op: wat gaf het: het was alles gedaan en het was alles gedaan al zoo lang... Daar zat zij nu, een oude, grijze vrouw en het naleven sleepte zich voort, en de eenzaamheid werd altijd groter, ook al was Steyn er nog...: daar kwam hij thuis. Waar ging hij toch iederen avond heen... Zij hoorde in de gang den fox blaffen en de diepe basstem van haar man:

- Stil Jack, koest Jack...

O, die stem, hoe ze die stem haatte! Wat had ze, wie had ze nog over? Vijf kinderen had ze, maar bij zich enkel Lot, en die reisde zoo veel, en zoû nu trouwen, o wat was ze daarover jaloersch! Otilie, die zag zij nooit meer, die hield niet van haar moeder; ze zong op concerten, en ze had naam, ze had een prachtige stem, maar ze deed wèl heel vreemd: Stefanie noemde haar 'verloren'... Mary, gehuwd in Indië, en haar beide Engelsche jongens in Londen: o, wat verlàngde zij soms naar Hugh! Aan wie van hare kinderen had zij iets, behalve aan dien lieven Lot? En Lot trouwde, en hij vroeg haar, zijn moeder, die hem zoo missen zoû, waarom hij trouwde, waarom! Dat was natuurlijk een beetje blague, maar misschien was het ook wel eenigszins ernst... Wist een mensch ooit iets... wist hij waarom hij ooit iets deed... in zijn impulsie? Driemaal was zij getrouwd... Wat? Misschien had Otilie wèl gelijk... Maar neen, er was toch de wereld; er waren toch de menschen, ook al bemoeiden noch wereld, noch menschen zich de laatste jaren met de familie; maar ze waren er toch, en je kon toch maar niet doen als Otilie deed, zonder je heelemaàl onmogelijk te maken... Daarom was zij, mama Otilie, getrouwd, was zij driè màlen getrouwd... Ze had het misschien noðit moeten doen: veel beter was dat geweest voor een massa dingen, een massa menschen... Het was alles weg, dat oude leven! Het was verdwenen, als nooit geweest... En toch was het geweest, en had, voorbijgegaan, véel nagelaten, maar niets dan weemoedige schimmen en schaduwen... Ja, van avond voelde ze ernstig zich en voelde ze zich om te denken: wat ze anders zoo min mogelijk deed: wat gaf het, denken? Als ze gedacht in haar leven had, had ze nooit goed gedacht... Als ze zich voort door impulsie had laten slepen, was het nog slechter geworden... Wat gaf het, te willen leven, als men toch werd geleefd door dingen sterker dan jezelf, en die sluimerden in je bloed?

Mama Otilie verdiepte zich in haren Franschen roman, want Steyn de Weert was binnengekomen, vooraf gesprongen door Jack. En voor wien mama zoo even gezien had en nu zag, zoû zich

dit verschijnsel hebben voorgedaan: dat mama veel ouder werd, zoodra haar man binnenkwam. Een nerveuze trekking trilde over de anders gave wangen en etste de rimpels om neus en mond dieper. De kleine rechte neus stak scherper, het voorhoofd fronste boos. De vingers, die met een haarspeld de bladzijden van den roman zoo goed en kwaad mogelijk openscheurden, sidderden, en de bladzijde scheurde scheef. De rug werd ronder, als van een kat, die zich ter verdediging opstelt. Zij zeide niets, maar zij schonk de thee.

- Koest! zei zij tegen den hond.

En blij, dat de hond tot hàar kwam, tikte zij hem half liefkoozende op den kop; de fox, met een laatsten zenuwblaf, draaide om zich rond en nestelde onder op mama Ottilie's japon, heel plots, met een diepen zucht. Steyn de Weert, tegenover haar, dronk zijn thee. Het leek vreemd, dat zij waren man en vrouw, want mama had nu w el haar leeftijd en Steyn scheen bijna jong. Hij was een groote kerel, breed in de schouders, niet ouder dan  ven vijftig, met een frisch, knap, gezond gezicht van sterken buitenman, kalm in blik en beweging. Zijn leven van n g jongen man, al jaren geleden weggegooid voor een gevoel-van-eer, aan een veel oudere vrouw, had hem later eene onverschilligheid ingegeven, die niet meer rekende met wat er nog voor hem zo  kunnen komen. Wat vermoedde was, was vermoedde: het leven, eenmaal vergooid, was niet meer terug te winnen. Er was de buitenlucht, die frisch was; er was de jacht; er was een borrel; er waren de vrienden van vroeger, uit den tijd toen hij nog kavallerie-officier was geweest. Verder was er het kleine huis, en die oude vrouw: hij nam ze op den koop me , omdat het niet anders kon. Schijnbaar deed hij, voor zoo ver mogelijk, wat ze wilde, omdat ze driftig kon worden en koppig was, maar zijn koele koppigheid hield, stil, stand tegen de hare. Lot was een beste jongen, een beetje week en vreemd en verwijfd, maar hij kon met zijn moeder overweg, en van Lot hield hij veel; hij was blij, dat Lot in huis was; hij had Lot, om te werken, een van de beste kamers gegeven. Verder... verder waren er andere dingen, maar daar had niemand me 

noodig. Wat drommel, hij was nog een jonge man, ook al begon zijn dik haar te grijzen. Hij had zijn vrouw getrouwd, uit eer, maar ze was oud, ze was heel oud... Er was eigenlijk iets belachelijks aan. Een hel zoû hij nooit van zijn leven maken, zoo lang hij nog gezond zich voelde en krachtig. Met een groote dozis onverschilligheid schudde je alles je schouders af.

Het was die onverschilligheid, die zijn vrouw ergerde, zoo dat zij zich voelde als een nerveuze kat, wanneer hij de kamer maar binnenkwam. Hij had geen woord gezegd, dronk zijn thee, las de courant, die hij meê had gebracht. In de niet groote huiskamer waar suisde het gas, den wind aan de ramen, snurkte de fox soms in droomen op, die hem kreunen en steunen deden op den slependen rand van de japon zijner meesteres.

- Koest! zeide zij dan.

Verder spraken zij geen van beiden, en lazen zij, de een haar boek, de ander zijn avondblad. En deze twee menschen, de levens aaneengesmeed door wettige overeenkomst na des mans gevoelens van conventioneele eerlijkheid en niet anders kunnen dan zóo doen als man-van-eer, hadden elkander éens - jaren geleden, twintig jaren geleden, hartstochtelijk begeerd, de man de vrouw, en de vrouw den man. Toen Steyn de Weert eerste-luitenant was, een mooie kerel, even dertig, had hij mevrouw Trevelley gezien, wier leeftijd hij niet wist. Wat deed die er ook toe, waar hij een vrouw ontmoette, zoo verleidelijk mooi voor zijn dadelijk sprekende zinnelijkheid, dat hij oogenblikkelijk - den eersten keer toen hij haar zag - zijn bloed had voelen vlammen en gedacht had: die vrouw moet ik hebben... Toen was zij geweest - al veertig - een vrouw zoo vol bloeiend mooi, dat men haar nog altijd noemde: mooi Lietje. Klein, maar volmaakt van vormen, en lief vooral in gelaat, lief in nog heel jonge lijnen van hals en van borst, melkblank, met de enkele fijngouden sproetjes; lief van blauwe onschuld-oogen en van heel blond, zacht kroeze-haar: lief als een kind-vrouw van liefde, die niet anders scheen te zijn dan om het gloeiend verlangen te wekken. Toen Steyn de Weert haar zoo zag, voor de eerste maal, in wat luchtige Haagsche salons, van

côterie Indo-Hollandsch, was zij, voor de tweede maal, getrouwd met dien halven Engelschman Trevelley, die geld scheen in Indië te hebben gemaakt, had Steyn haar moeder gezien van drie al groote kinderen - een meisje van vijftien, twee jongens wat jonger - maar de verliefde officier had niet willen gelooven, dat zij uit haar eerste huwelijk, met Pauws, van wien zij om Trevelley gescheiden was - een dochter had, te Luik, op het Conservatoire, en thuis een zoon van achttien! Mooi Lietje? Ze was jong in Indië getrouwd en ze bleef altijd mooie Lietje... Zoo groote kinderen?! Was die vrouw veertig!? De jonge officier had misschien even gearzeld, poogde - nu hij zoo veel wist - mevrouw Trevelley met andere oogen te zien, maar toen hij in de hare zag, en had gemerkt, dat zij hem begeerde, zoo als hij haar, had hij alles vergeten... Waarom niet een moment van geluk te plukken? Wat was een liefde-moment met een nog verleidelijke mooie vrouw? Een bonne-fortune van een week, van een maand, een paar maanden, en ieder een andere kant uit...

Zoo had hij eenmaal gedacht, maar nu, nu zat hij hier - omdat die ploert van een Trevelley, die wel àf wilde van Otilie, geprofiteerd had van hun liaison, om schandaal te maken en, na den schijn van een duel, te willen scheiden - omdat heel Den Haag over Otilie had gesproken, toen zij alleen stond met een amant, en omdat hij, Steyn, tóch een eerlijke vent was: daarom, daarom zat hij hier, met tegenover zich die oude vrouw. Geen woord tusschen hen werd gesproken; de thee werd gedronken, het blad weggenomen en Jack droomde steunend; de wind hilde. De bladzijden volgden elkaâr snel in Otilie's vingers en Steyn las na het oorlogsnieuws de advertenties, na de advertenties het oorlogsnieuws. De kamer om hen, echtgenooten, stond als zij reeds jaren gestaan had, onpersoonlijk en ongezellig; onder de stolp tikte de pendule altijd, altijd door. Een wachtkamer scheen die salon; een wachtkamer, waar, na vele dingen, die waren voorbijgegaan, twee menschen zaten te wachten... zaten te wachten... Waarop? Op het langzame einde, op den eindelijken dood... Steyn verbeet zich en nog eens las hij de advertenties door. Maar zijn vrouw, die

haar boek eensklaps dicht sloeg, zei plotseling:

- Frans...
- Hè...
- Ik sprak zoo even met Lot.
- Ja...
- Zoû je er op tegen hebben, als zij bij ons bleven, hij met Elly...
- Neen, integendeel...

Maar het scheen of Steyns kalme toestemming juist zijn vrouw tot tegenspraak prikkelde, misschien tegen haar eigen wensch in.

- Ja, maar zoo gemakkelijk zoû het niet gaan!
- Waarom niet...
- Het huis is te klein.
- We kunnen verhuizen.
- Een grooter huis kost meer geld. Heb jij er het geld voor?
- Ik denk, dat met wat Lot verdient en Elly meêkrijgt...
- Neen, een grooter huis is te duur.
- Nu, dan hier...
- Dit is te klein.
- Dus dan gaat het niet.

Mama Otilie stond op, driftig.

- Neen, natuurlijk niet: nooit gaat iets. Om dat lamme geld. Maar dat zeg ik je; als Lot trouwt, dan kan ik... ik...

Zij stotterde, als zij driftig was.

- Nu wat...
- Dan kan... kan ik... niet alleen me... met jou blijven! Dan ga ik naar Nice, naar Otilie.

- Ga...

Hij zeide het kalm, heel onverschillig en nam zijn courant weêr op. Maar het was genoeg voor mama Otilie, die nerveus was, om in snikken uit te barsten.

- Je geeft niêts meer om me!

Steyn haalde de schouders op en hij ging de kamer uit, en naar boven; de hond wipte hem vooruit, blaffende.

Mama Otilie bleef alleen, en hare snikken, dadelijk, staakten. Ze wist het zelve - zóó veel hadden haar de jaren geleerd - zij

werd gauw driftig, en ze bleef een kind. Maar waarom dan ouder te worden, in steeds grootere eenzaamheid! Daar zat ze, daar zat ze nu, een oude grijze vrouw, alleen, in die ongezellige kamer, en alles was voorbijgegaan... O, als Lot ten minste maar bij haar bleef, haar Lot, haar Charlot, haar jongen! En, eerst bedwongen, voelde zij heviger, heviger opsteken de jaloezie, om Lot, op Elly... En de jaloezie, de jaloezie om Steyn... Hij ergerde haar, als hij maar de kamer binnenkwam, maar toch bleef ze jaloersch op hem, als ze altijd geweest was, van ieder, die lief haar gehad had... O, dat hij niet meer om haar gaf, omdat zij oud was geworden... O, dat hij nooit een lief woord meer zeide, haar nooit een zoen meer gaf op het voorhoofd! Op Elly was ze jaloersch om Lot, op Lot was ze jaloersch om Steyn, omdat Steyn eigenlijk nu meer hield van Lot dan van haar! Wat waren de jaren wreed, dat zij haar langzamerhand alles ontnamen... Voorbij gegaan waren de jaren, de lieve lachende liefdejaren, vòl liefkoozing; voorbij gegaan was het àlles! Zelfs de hond was nu meê met Steyn: geen levend wezen was lief tegen haar, en waarom moest Lot nu ook zoo op eens gaan trouwen! Zóo verlaten voelde zij zich, dat na de geperste snikken, gestaakt zoodra ze niet noodig waren, zij in een stoel viel en zachtjes weende, wèrkelijk weende van liefde-leêge verlatenheid. Hare nog mooie kind-oogen, overgoten, zàgen in het weg-ge verleden. Toèn - zij, mooi Lietje - was àl het aardige om haar geweest, het lieve, het liefkoozende, het spelende, het schertsende, het bijna aanbiddende en afsmeekende, omdat zij zoo mooi was, en vroolijk, en aardig, en een lach had gehad, die aanbiddelijk was, en een humeurtje van allerliefste grilletjes. Door àl dat liep wel altijd de stekel van haar jaloezie, maar destijds was het zóo veel toè naar haar gekomen, àl de liefkoozende hulde, die de wereld, de wereld der mannen spilt aan een mooie vrouw... Door hare tranen lachte zij er om en de herinnering krinkelde om, glanzig als lieve verre wolkjes... O, wat een adulatie was dåt om haar geweest... Nu, nu waren al die mannen oud of dood: alleen haar eigen drie mannen, die leefden; - en Steyn was nog jong. Hij was TE jong: als hij zoo jong niet geweest was, had zij hem langer

geboeid en zouden zij nog wel lief met elkander zijn, gelukkig zijn als oudere menschen toch wel samen eens wezen, ook al is al de jonge warmte voorbij... Zij zuchtte heel diep uit haar tranen op, en zij zat in den stoel als een hulpeloos kind, dat stout is geweest, en nu niet weet wat te doen... Wat nu te doen? Rustig naar bed maar te gaan in hare eenzame kamer van oude vrouw, in haar eenzaam bed, en morgen wakker te worden en aan de oude, oude dagen een nieuwen ouden-dag meer vast voort te slepen... Ach, waarom had zij maar niet jong mogen sterven...

Zij belde, de meid zoû sluiten, en zoo kleine gewoontetjes hadden voor haar de troosteloosheid van het iederen dag terugkomende, omdat het alles onnoodig scheen. Nu ging zij naar boven, heel klein was het huisje; een kleine suite beneden; een suite boven met kabinetje, die zij bewoonde met Lot, terwijl Steyn zichzelven op de zolderverdieping had opgeschoten, zeker om niet al te dicht bij zijn vrouw te zijn... En terwijl zij nu zich uitkleedde, dacht zij: als Elly zich wat behelpen wilde, kòn het misschien: de groote kamer met drie ramen, die ZIJ nu bewoonde, afstaan aan Lot en Elly, en zijzelve, ach, slapen in het kabinet van Lot: wat kon het haar schelen. Als er maar niet te gauw kinderen kwamen! Ach, als zij Lot maar niet heelemaal verloor! Hij vroeg hàar, waarom hij Elly gevraagd had! Hij vroeg het uit zijn gewoonlijke blague, maar het was niet aardig, dat hij het vroeg: blij was ze, dat ze maar kalm geantwoord had en zich niet had driftig gemaakt. O, hoe pijn, fysiek pijn deed dat soms, die stekel in het vleesch van haar hart - om liefde, genegenheid, liefkoozing zelfs, die toeging naar een ander! En treurig, zich beklagende, legde zij zich te bed: de slaapkamer was leêg om haar heen, ongezellig: het vertrek van een vrouw, die niet geeft om al de kleinigheden van comfort en behagelijk maken-van-toilet - en wier groote passie was altijd geweest het naar zich toe verlangen der liefde, der liefkoozing van hèn, die zij aantrekkelijk vond, om de eenmaal - dikwijls bedekte - hysterische fluïde, die heen en weêr schoot tusschen hen en haar. Daarom had ze heel het andere leven van vrouw, van moeder, zelfs van vrouw-van-de-wereld, en zelfs van elegante vrouw

verwaarloosd en niet geacht, hulpmiddelen verachtend, zéker van hare bekoring, en weinig moeder van natuur. O, nu was zij oud, en alleen, en zij lag eenzaam in het kille bed en er was van avond zelfs die troost niet, dat Lot naast haar uit de kamer zoû komen, om haar, in bed, een nachtzoen te geven, zoo als hij doen kon, streelend, lang en innig op haar voorhoofd: hij zat dan een oogenblik nog op den rand van haar bed, praatte nog even wat na, en dan met een streeling van zijn fijne hand over haar wang, zeide hij wel eens een enkele maal:

- Mama, wat heb je een zacht velletje...

Als hij nu thuiskwam, zoû hij meenen, dat zij sliep en zoû hij naar bed gaan... Zij zuchtte; het was zoo eenzaam. Boven Lots kamer, - het was zoo gehoorig, - hoorde zij Steyn stommelen. De meid nu ook ging naar bed; van uit het hare bespiedde mama Ottilie al die geluiden, het openen van de deuren, het zetten van schoenen, het uitgieten van een kom... Nu werd het stil en zij bedacht: héel goed, dat zij altijd oude meiden zocht... Daar dacht zij aan met leedvermaak, blij, dat Steyn zóo geen kans had, met oude meiden. Nu was het huis al nachtestil: toch was het nog geen elf uur...

Had zij geslapen...? Waarom werd zij plotseling wakker...? Wat kraakte de trap? Was het Lot, die thuis kwam...? Of was het Steyn, die weêr stilletjes uitging...? Was het Lot...? Was het Steyn? Haar hart klopte. En vlug stond zij op, en vóór zij het zelve wist, had zij de deur geopend, zag in de gang, flikkerend, een lucifer juist afsteken...

- Lot, ben jij het...?

- Neen, IK ben het.

- Jij, Frans?

- Ja; wat is er?

Zijn stem klonk ge-irriteerd, omdat zij hem gehoord had.

- Wat ga je doen?

- Ik ga uit.

- Op dit uur??

- Ja. Ik kan niet slapen. Ik ga wandelen.

- Op dit uur ga je wandelen?

- Ja.

- Frans, je bedriegt me!!

- Ach, wat bedrieg ik je. Ga toch naar bed.

- Frans, ik WIL niet hebben, dat je uit gaat!

- Zèg...

- Toe, Frans, blijf thuis!! Lot is er nog niet, en ik ben bang... alleen... Toe, Frans. Hare stem klonk als van een smeekend kind.

- Ik heb behoefte aan lucht!

- Je hebt behoefte aan...!

Zij voltooide niet, plots kroppend van drift. Op de zolderverdieping - zij wist het - aan de even open gekierde deur luisterde de oude meid en lachte... Grinnikte. Zij wist dat. Zij stikte van drift, van nerveuze drift; zij trilde over geheel haar in nachtjapon huiverende lichaam. De voordeur was al geopend en weêr gesloten. Steyn was uit; en zij... nog stond ze daar aan de trap, boven. Zij balde de vuisten, zij hijgde, zij had hem wel in haar nachtjapon kunnen volgen; de groote tranen ontsprongen hare kind-oogen, maar, voor de meid beschaamd, ging zij terug in hare kamer...

Zij huilde, zij huilde zachtjes, om de meid het niet hooren te laten, opdat de meid niet nog meer zoû genieten. O die pijn, die stekel, hier, in haar hart, een fysieke pijn, een fysieke pijn! Wie het niet zóo voelde als zij, kòn niet weten hoe fysiek pijn het deed, als om het aan een dokter te zeggen... Waar ging Steyn nu toch heen? Hij was nog zoo jong, hij zag er zoo knap nog uit... Hij was toch haar man, haàr man! O, waarom was hij niet lief tegen haar gebleven, ook al was zij oud, al was zij oud? Nooit voelde zij zelfs zijn hand meer aan! En hoe innig, gehéel had zij hem aangevoeld, eens!! O, nooit meer, nooit meer zelfs een zoen, een lieve zoen, zoo als oude menschen elkaâr toch nog geven!

Zij ging niet naar bed; zij wachtte... Zoû Steyn niet gauw terug komen? Kwam hij... kwam hij daar terug...? Neen, het was Lot: zij hoorde ZIJN sleutel, ZIJN lichtereren stap...

En zij opende de deur.

- Lot...

- Moesje... Ben je nog niet naar bed...?

- Neen, jongen... Lot, Lot, kom eens hier...

Hij kwam in haar kamer.

- Lot...: Steyn... die is uit...

- Is Steyn uit...?

- Ja, hij is eerst naar zijn kamer gegaan... en toen heb ik hem stilletjes de trap hooren afgaan, toen is hij stilletjes de deur uitgegaan...

- Om je niet wakker te maken, moesje...

- Ja, maar waar is hij naar toe...

- Gaan wandelen... Dat doet hij wel meer... Het is benauwd, het is heel zwoel...

- Gaan wandelen, Lot, gaan wandelen? Neen, hij is gaan...

Zij stond - hij zag het in het kaarslicht - vlamme van drift voor hem. Hare kleine gestalte in witte nachtjapon verfuriede zich met de kroezende haren, die blond, grijs, oplichteden; al het lievige in haar verdriftigde tot een razernij, als was zij geprikkeld tot het uiterste, en zij gevoelde een aandrang, plotseling de hand op te heffen en Lot om zijn ooren een slag te geven met de kleine, trillende hand, een slag, omdat hij Steyn verdedigde... Zij hield zich in en zij hield heel haar woede in, maar vuile woorden van invective en brandend verwijt schuimden haar naar de bevende lippen.

- Kom moesje... moesje... toè!

Lot poogde haar te kalmeeren...

En hij nam haar in zijn armen en hij liefkoosde haar in den rug, zoo als men een opgewonden kind doet.

- Moesje, kom moesje...

Nu barstte zij in snikken uit... Maar hij sprak, zachtjes, tegen, dat zij overdreef, dat zij héel zenuwachtig was den laatsten tijd, dat hij gedecideerd NIET trouwde, als zij niet kalmer werd, en aardigjes maakte hij haar zoo het hof en kreeg haar in bed: hij was het, die haar toedekte en het kussen lekker schudde:

- Kom moedertje... ga nu slapen en wees nu niet meer dwaas.

Laat Steyn nu rustig wandelen, denk niet meer aan Steyn, denk aan niets meer...

Zij berustigde, onder de streeling van zijn heel fijne hand over haar haar, haar wang.

- Zal je nu slapen, dwaze moesje...? Zeg...: wat heb je een zachte vèlletje!...

II

Elly Takma was heel gelukkig en zag er beter uit, dan zij in lange gedaan had. Nu, meende nicht Adèle - die al zoo lang bij grootpapa Takma het huishouden deed; zij ook eene Takma, en ongehuwd -: een éerste liefdesromannetje, dat een meisje van even twintig doorleeft en waarom ze ongelukkig is: een verbroken engagement met een kerel, die zijn maîtresse opzocht, na 's avonds bij zijn meisje te zijn geweest, zoo een romannetje is niet van invloed op het leven, en al had Elly een tijdje gekwijnd, Lot Pauws maakte haar gelukkig, en beter, blij van lach, en roze van wangen.

Nicht Adèle - tante - als Elly haar op zijn Indiesch noemde, gezet, rond van boezem, frisch voor haar leeftijd, had niets van de nederige bloedverwante, die huishouden doet, maar zij was geheel en al de degelijke vrouw des huizes, die op alles let, en wie alléén des huishoudens zaken ter harte gaan, en die trotsch is op haar nette huis. Zij, nooit in Indië geweest, - beheerschte grootpapa's woning met Hollandsche nauwgezetheid, Elly geheel latende aan hare manie van het oogenblik, want Elly had hare manieën, waarin zij voortvoer tot zekere perfectie, om na dat verkregen meesterschap een andere manie ter hand te nemen. Zoo was Elly, achttien jaren oud, een fameuze tennisspeelster geweest, die in matches medailles veroverde, bekend om haar keurig, sterk en sierlijk spel, geciteerd in de bladen van sport. De perfectie-in-tennis behaald, verveelde de tennis plotseling Elly, had zij haar racket aan een roze lint in hare kamer opgehangen,

omstarreld door de medailles en was gaan ijveren voor Armenzorg, heel praktisch doende armenbezoek en ziekenverpleging; aan het bestuur stelde men haar op prijs. Op een dag echter, toen een zieke man haar zijn wonde been, dat één gat was, getoond had, was zij flauw gevallen, en mèende zij haar grens in filantropie te hebben overschreden. Zij trok zich terug, en daar eene handigheid trilde in de tippen harer nerveuze vingers, was zij gaan haar eigen hoeden maken en boetseeren tegelijkertijd. Ze deed beide dingen goed: de hoeden waren zoo aardig, dat zij in ernst er over dacht een modezaak op te zetten, te werken voor haar kost. Ook het boetseerwerk was alleraardigst: een paar lessen, en zij boetseerde naar model: haar kop van een Armen Jongen werd aangenomen. Toen was Elly verliefd geworden, en zij was héel verliefd geweest; haar engagement had drie maanden geduurd; toen was het verbroken, en Elly, die geen halve natuur was, al scheen zij samengesteld uit vele naturen, had zeer geleden, gekwijnend, was zwaar ziek geweest. Tot zij op een dag herstelde, met een gevoel van weemoed als eenige herinnering. Zij was toen drie-en-twintig, en zij was gaan schrijven: onder een pseudonym had zij haar eigen engagement als novelle gegeven: de novelle was niet slecht. Haar nieuwe manie bracht haar meer en meer in aanraking met Charles Pauws, die ook schreef, voornamelijk voor couranten; artikelen, causerieën. Elly meende, zij had hare grens in de letteren spoedig bereikt. Zij zoû na deze novelle, haar gebloeid en gebloed uit het hart, nooit meer iets schrijven. Zij was drie-en-twintig, zij was oud. Zij had haar leven gehad, in verschillende schakeeringen. Toch was er nog iets, er was Charles. Hij zacht, week, geestigjes, met de lieve oogen van zijn moeder, met de blonde haren, zorgvuldig gekapt, met zijn te licht blauwe dassen, hij was niet de man, dien zij zich had gedroomd, en zij voelde, o nog wel hevig soms, den weemoed van haar leed. Maar zij hield van hem, zij hield van hem heel veel, en zij vond, dat hij zijn talent vergooide aan klein werk, aan journalistiek, die hij héel gemakkelijk deed - toch heûsch een heel apart genre, wierp Charles tegen - terwijl zijn twee romans zoo mooi waren, en hij sedert

tien jaren geen ernstig werk meer had ondernomen. En in dit meisje, doorzettend - tot zekere grens - ontbloede, op den nu wat romantischen grond van haar leed en haar weemoed, de roeping: die van Lot op te wekken tot werken. Tot heusch werken, tot mooi werken. Niet meer te leven voor zichzelf, maar voor een ander, met Lot te leven, die zoo vele kwaliteiten had, maar ze niet ernstig kweekte. Zij zocht Lot meer en meer op; hij dronk thee bij haar; zij spraken, zij spraken veel; Lot, niet verliefd van complexie, vond het waarlijk prettig met Elly te zijn, liet zich aanporren, begon een roman, bleef steken... In hem suggereerde zij, dat hij haar noodig had. En hij vroeg haar. Zij was heel gelukkig en hij ook, ook al waren zij kalm van liefde. Hen bekoorde het vooruitzicht samen te leven, samen te praten, te wonen, te werken, te reizen, in de glimlachende sympathie hunner zielen; de zijne wat klein, ijdel, sceptisch, artistiek, vooral lief toegevend voor anderen, met een tintje lachende bitterheid, en één Angst, die die ziel beheerschte, de Angst voor den ouderdom...; de hare, op dit oogenblik, vol ernst haar roeping getrouw te blijven en haar leven mooi doel te geven met het opgaan in een ander.

Elly, dien morgen, zong, terwijl de wind vroege herfstbladeren goudzonnig langs de ramen joeg. Zij was, met een nog niet geheel verleerd talent, bezig een najaarshoed te veranderen, toen nicht - tante Adèle - binnenkwam.

- Grootpapa heeft slecht geslapen van nacht; ik heb hem telkens hooren bewegen...

- Ja, dan heeft hij last van suizingen, die net als stemmen zijn. U weet wel, zei Elly; dan hoort grootpapa altijd die stemmen... Dokter Thielens meent, een voorbode van spoedig totaal doof worden... Arme opa... Ik ga dadelijk naar hem toe. Even mijn hoed... Ik wil hem van middag opzetten. Wij gaan naar oude mevrouw Dercksz en naar tante Stefanie... Tante, ik ben zoo gelukkig. Lot is zoo lief. En hij heeft zoo een mooi talent... Ik ben overtuigd, dat wij heel gelukkig worden. Ik wil veel reizen, Lot houdt er ook van. Er is kwestie van inwonen bij Steyn en mama

Ottilie... Ik weet het niet. Ik ben liever op mijzelf... Toch, ik weet het niet... Ik hoû wel van mama Ottilie... Zij is wèl de mama van Lot. Maar ik hoû van harmonie om mij heen, en Steyn en zij kibbelen. Ik zeg maar Steyn tegen hem. 'Meneer' is te stijf, en 'papa' kan ik niet tegen hem zeggen. Trouwens, Lot zegt ook Steyn. Het is wel moeilijk zoo een familie... Steyn zoû het zelf vreemd vinden, als ik 'papa' zei... Vindt u den hoed zoo lief? Ik zal morgen den uwen veranderen. Kijk, het is net een nieuwe hoed... Ik ga even naar grootpapa... Arme opa, heeft hij slecht geslapen...

Zij liet de kamerdeur open. Tante Adèle zag rond, de kamer lag vol hoed-fournitures... De Arme Jongen glunderde in een hoek; de medailles starrelden om de racket, aan roze lint... Over de schrijftafel vlakten vierkant vellen papier...

- Wat een rommel, zei tante Adèle.

Zij dorst aan de papieren niet komen, hoewel zij ze gaarne had opgeruimd: zij kòn zoo veel verspreide papieren niet zien, en zij moest den drang van hare vingers inhouden... Maar de fournitures ruimde zij op, vlug, in kartonnen doozen, borg ze weg. Toen ging zij naar beneden, waar de meiden de eetkamer uithaalden. Elly, de trap opwippende, hoorde de slagen, waarmeê een fauteuil werd geklopt: zij voelde ze als op haar rug, liep sneller de trap op, naar de eerste verdieping, waar grootpapa huisde. Voor een deur haalde zij adem, klopte, maakte open. Zij kwam met kalmen tred binnen.

- Hoe gaat het, opa, vandaag...

De oude-heer zat aan een bureau-ministre, te zoeken in een lade: hij sloot ze rustig, toen Elly binnenkwam. Zij naderde, kuste hem.

- U heeft niet goed geslapen?

- Neen, kind, ik geloof... heelemaal niet. Maar opa kan wel zonder slapen...

Hij was drie-en-negentig, grootpapa Takma: laat getrouwd, en zijn zoon laat getrouwd, was het mogelijk, dat hij een kleindochter had van den leeftijd van Elly. Hij leek echter jonger, veel jonger, misschien omdat hij mengelde, tactvol, een schijnbare

onverschilligheid in uiterlijk met een werkelijke, bestudeerde zorg. Om den ivoren schedel hing nog een ijle krans haren grijs; geschoren het heele gelaat was het als een verweerd perkament, maar de mond was, om het kunstgebit, jong en lacherig van lijn gebleven en de oogen stonden helder bruin, frisch, zelfs scherp achter zijn bril. Zijn figuur was klein, tener als van een jong mensch en fijn, en om zijn even gewelfden uitgemagerden rug hing een heel kort veston-jasje: het hing open en tuitte van achteren. De handen, te groot voor 's mans kleinte, geaderd, verzorgd, beefden voortdurend, en een tic was in den halsspier, zoo dat het hoofd schokschouderde een enkelen keer. Opgewekt was zijn toon, warm, met te veel bonhomie, om niet gedwongen te zijn, en de woorden waren langzaam en wel overwogen, hoe eenvoudige dingen ze ook zeiden. Als hij zat, zat hij recht, op kleinen stoel, nooit in elkaâr, als ware het, steeds op zijn hoede; liep hij, dan liep hij vlug, met heel kleine stapjes van stijve beenen, die niet wilden toonen hun rheumatiek. Hij was ambtenaar geweest in Indië, het laatst Lid van den Raad van Indië, nu reeds jaren lang gepensioneerd; in zijn conversatie bleek, dat hij was op de hoogte van politiek, op de hoogte van koloniale dingen: hij lachte om ze, gematigd ironiesch. In omgang met zijn altijd jongeren - want tijdgenooten alleen waren hem de oude mevrouw Dercksz, Dillenhof van zichzelf, zeven-en-negentig jaren, en dokter Roelofsz, acht-en-tachtig - in omgang was hij goedig neêrbuigend, begrijpend, dat de wereld aan menschen zelfs van zeventig en van zestig anders toescheen dan aan hem, maar de bonhomie was tē veel, was soms te uitbundig om niet gemaakt te zijn en niet te doen denken, dat hij steeds anders dacht dan hij sprak. Hij maakte den indruk van een diplomaat te zijn, die, zelve steeds op zijn hoede, in een ander peilde, wat diē wist... Soms, in zijn heldere oogen, sprankelde een vonk op achter de bril, als trof hem plotseling iets, een heel acute gewaarwording en de halsspier-tic wierp het hoofd ter zij, of hij, plotseling, iets hoorde... Lacherig vertrok dan zijn mond na, en werd hij het haastig éens met wie hij sprak.

Vooraf in hem trof die nerveuze, vlugge helderheid in zoo heel

ouden man. Het was of hij door een vreemde capaciteit zijn zinnen had gescherpt, zoo dat zij vaardig gebleven waren, want hij las nog veel, met een bril; hij hoorde scherp; hij was moeilijk voor wijn; gevoelig voor luchten; hij kon in den donker iets vinden. Alleen, soms, midden in een gesprek, was het of een onoverwinnelijke dommeling over hem nevelde, staarden plots zijn heldere oogen glazig, viel hij in slaap... Men liet hem, had de beleefdheid het hem niet te toonen: vijf minuten daarna ontwaakte hij, sprak verder, nieerde dat moment onbewustheid. De inwendige schok, waarmeê hij ontwaakt was, was voor niemand te speuren.

Elly, altijd een oogenblik, ging 's morgens haar grootvader zien.

- Van middag gaan wij visites maken, bij de familie, zei Elly. Wij zijn nog nergens geweest.

- Zelfs nog niet bij grootmama.

- Wij gaan van middag het eerst naar haar. Opa, we zijn drie dagen geëngageerd.

Dadelijk kan je toch niet iedereen met je geluk lastig vallen.

- En je bént gelukkig, kind... begon grootpapa met bonhomie.

- Ik geloof het wel...

- Het spijt me, dat ik je niet bij me kan houden, met Lot, ging hij luchtigjes voort: hij had soms een zweverige manier van ernstige dingen te behandelen, en zijn dunne stem miste dan nadruk. - Maar zie je, daàr ben ik te oud toe: een jong huishouden, geincrusteerd in het mijne! Trouwens, op jezelve wonen heeft meer charme. Kindje, we spreken nooit over geld... Je weet, papa heeft niets nagelaten, en het geld van je moeder heeft hij opgemaakt: dat was met verschillende ondernemingen op Java; het lukte niet... Ze hebben geen geluk gekend, je arme ouders... Zie je, kindje, ik ben niet rijk, maar ik kan zoo wonen, op mijn Mauritskade, omdat een oud man niet veel behoeften heeft, en tante Adèle zoo knap alles doet. Ik heb uitgerekend, dat ik je tweehonderd gulden kan geven, in de maand. Maar meer niet, kind, meer niet.

- Maar opa, het is heusch heel mooi...

- Nu, je mag het van je grootvader aannemen. Je bent toch mijn heritière, hoewel je niet alleen bent; neen, grootvader heeft nog anderen: goede kennissen, goede vrienden... Het zal niet lang meer duren, kind. Rijk zal je niet zijn, want mijn eenige luxe is mijn huis. Verder - dat weet je - gaat alles zuinig. Maar je hebt, vooral later, genoeg, en Lot schijnt nog al te verdienen. Ach, geld maakt het hem niet, mijn kind. Wat het hem maakt, dat is... dat is...

- Wat, opa?

Een dofheid plots overnevelde den ouden heer. Maar hij hervatte na enkele minuten:

- Er is sprake van wonen bij Steyn...

- Ja, maar er is niets zeker...

- Otilie is lief, maar driftig... zei de oude heer, in gedachten verzonken; het was als dacht hij aan andere dingen, aan meerdere dingen vooral.

- Als ik het doe, doe ik het om mama Otilie, opa. Omdat ze zoo op Lot is gesteld. Ik zoû liever mijn eigen huisje hebben. Maar we zullen in elk geval veel reizen. Lot zegt, dat hij dat goedkoop kan doen.

- Je zoû misschien, met wat tact, het kunnen doen, kind... bij de Steyns wonen. Otilie is wel héel alleen... Arme meid. Wie weet, je geeft haar misschien nog iets liefs, wat sympathie om haar heen...

Zijn zweefluchtige stem verteederde, werd voller, van een inniger klank.

- We zullen zien, grootpapa. Blijft u van middag boven, of komt u toch lunchen beneden?

- Neen, zend mij maar wat op mijn kamer. Ik heb niet veel honger, ik heb geen honger...

De stem klonk weêr luchtig, en zweefde.

- Het waait, en ik dènk, dat het regenen gaat... Gaat u toch uit, van middag?

- Een oogenblik, denk ik... Naar mevrouw Dercksz...

- Naar grootmama...

- Ja, ja, zeg nu maar grootmama... Als je haar ziet, zeg maar dadelijk grootmama... Dat is minder stijf: ze zal het lief vinden... ook al ben je nog niet met Lot getrouwd...

Zijn stem zakte; hij staarde, als dacht hij aan andere dingen, aan meerdere dingen vooral, en met den tic van zijn halsspier schokte hij op, bleef zoo een oogenblik, het hoofd ter zijde, als hoorde hij iets, als luisterde hij... Elly vond grootpapa niet goed van daag... De dofheid nevelde weêr over hem heen; het hoofd zakte, de oogen glaasden. En hij zat daar, zoo broos en oud-fijn, als zoû men het leven weg uit hem kunnen blazen, als een zwevende pluim... Elly liet hem, even aarzelend, alleen. De oude heer schrikte op, toen hij de deur zacht hoorde sluiten, en hij werd zich geheel bewust. Zitten bleef hij onbewegelijk een oogenblik. Toen ontsloot hij de lade van zijn bureau, waarin hij was bezig geweest en haalde er de stukken uit van een al verscheurden brief. Hij verscheurde de stukjes nog kleiner, zoo allerkleinst mogelijk, en strooide ze in zijn papierenmand, tusschen andere weggeworpen papieren door. Een tweeden brief verscheurde hij daarna; een derden daarna, zonder ze over te lezen. Hij strooide de stukjes klein in de mand, en schudde de mand, schudde de mand... Het scheuren vermoeide zijn vingers, stijf; het schudden vermoeide zijn arm.

- Van middag weêr enkele... mompelde hij. Het wordt tijd, het wordt tijd...

III

De oude heer, tegen drie uur, alleen, ging uit; hij hield er niet van vergezeld te worden als hij ging, hoewel hij gaarne terug werd gebracht, maar nooit zoû hij dat vragen. Tante Adèle keek uit het raam en volgde hem met de oogen, toen hij bij de kazerne omsloeg en over de hooge brug ging. Hij ging ook niet verder dan even in de Nassaulaan, naar mevrouw Dercksz, maar dien afstand

haalde hij, fijn recht van gestalte en stram van beenen: in zijn hoog toegeknoopte overjas schijnbaar niet eens zoo een heel ouden heer, ook al was iedere stap overdacht, gesteund met den zwaren, ivoorknoppigen stok. Om vooral niet merken te laten, dat de kleine wandeling hem was zijn sport en zijn inspanning, véel sport en veel inspanning voor zijn niet meer dan nerveuze krachten, moest hij wel overdenken iederen stap, maar hij slaagde er in als zonder moeite te loopen, stijfrecht: en hij bestudeerde zich in de spiegelramen van de rez-de-chaussée der huizen. Op straat viel het niet op, dat hij zoo héél oud was. Belde hij aan, dan haastte de oude Anna zich, en de poes slipte dwars door haar rokken, poes en meid in één ren naar de voordeur.

- Zeker de oude-heer...

En zij joeg de poes terug naar de keuken, bang, dat de oude-heer struikelen zoû en haalde hem binnen met woordjes over het weêr, en vraagjes naar zijn gezondheid en het was Takma een groote studie de overjas - in de gang deed hij die uit - te laten glijden van de schouders en armen in de handen van de meid. Hij deed dat langzaam-aan, een beetje moê van de wandeling, maar kwam tegelijkertijd staande genoeg op adem, om, met den stok...

- Den stok zullen wij maar houden, Anna...

Om met den stok de trap op te gaan, één enkele; mevrouw Dercksz kwam nooit meer in de benedensuite.

Zij wachtte hem...

Hij kwam meestal iederen dag, en als hij niet kwam, liepen tante Adèle of Elly aan, om het even te zeggen. Zij wachtte hem dus, in haar grooten stoel. Zij zat bij het raam, en zag uit op de villa-tuinen van de Sofia-laan.

Hij murmelde luidruchtig en toch onverstaanbaar zijn groet:

- Zoo Ottilie... het waait... Ja, je hoestte verleden nog al... Oppassen maar, hoor... Ik ben goed, ik ben goed, dat zie je...

Met nog woorden er tusschen van luidruchtige bonhomie zette hij zich stram in den fauteuil aan het andere raam, terwijl Anna zijn hoed nu eerst van hem overnam: op den stok steunde hij de handen, met de wijd plooierige glacés nog aan.

- Ik heb je nog niet gezien na het groote nieuws, zei mevrouw Dercksz.

- De kinderen komen zich straks presentereen...

Zij zwegen beiden, blik in blik, en karig met woorden. En stil een pooze, zaten zij over elkaâr, ieder aan een raam van den smallen salon. In schemer van wijnroode ripsen overgordijnen, crême tulle-en-linnen store's, en dan weêr wijnrooden velvet tochtlap, die met een bocht hing langs het kozijn, zat de oude, oude vrouw en had zich alleen bewogen, om hare dunne hand in zwarte mitaine wat hooger te heffen, opdat Takma ze drukken zoû. Nu zaten zij beiden, als wachtten zij iets, en toch tevreden, dat zij samen wachtten... Zeven-en-negentig was de oude mevrouw, en wât zij afwachtte, wist zij, dat komen zoû vóór de honderd geslagen was... In den schemer van dien gordijnhoek, tegen het donkerende behang, was haar gezicht een als maar even aangegeven porceleinige vlak van wit, rimpel-gecraqueleerd zelfs in die schaduw, waarin zij, uit gewoonte van vroegere omzichtigheid om niet te veel haar verwoest teint te toonen, zich terugtrok; en de pruik was gladzwart, overkapt met het zwart kanten kapje; de zwarte losse japon lijnde slank en ruim om de bijna breekbare magerte, maar verborg haar zoo geheel in die altijd zelfde plooiën van soepel cachemir, dat men haar als niet wist en niet zag en alleen raadde, in zoo donkere omhulling. Behalve het gelaat, schenen alleen bevende levend in den diepen schoot de broze vingers, schemerend staafjes-slank uit zwarte mitaines; mofjes omsloten de polsen. In hoogruggigen stoel, als in troon, zat zij recht, gesteund door een stijf hard kussen, een kussen ook onder de voeten, die zij nooit toonde, licht misvormd van jicht. Bij haar op tafeltje haakwerk, maar sedert jaren al niet meer aangerord, en de couranten, uit welke een gezelschapsjuffrouw voorlas: oudere dame, die zich terug trok, zoodra meneer Takma kwam. De kamer, netjes, eenvoudig, met wat portretten hier en daar in lijsten, als eenige versiering tusschen gepolitoerde, zwartglimmige meubels; wijnrood de canapé, de stoelen; en in de etagère wat glinstering van porcelein. De porte-brisée, dicht, gaf toegang tot

de slaapkamer: niet meer dan deze twee vertrekken bewoonde de oude vrouw; haar lichte maal gebruikte zij in haar stoel.

Goudzonnig was de nazomerdag, en de wind vaarde vroolijk, in een gestuif van eerste bladeren geel, door de tuinen van de Sofia-laan.

- Dat is een lief uitzicht, zei mevrouw Dercksz - als zij reeds zoo vele malen had gezegd -; en de mitaine-hand, even, schetste een hoekig gebaar van wijzen.

De stem, enkele malen gebarsten, klonk molliger dan zuiver Hollandsch en was ronder, van kreoolsch accent, en nu zij naar buiten keek, verkreoolschten ook de oogen in het porceleinige gelaat, en donkerden. Zij zag niet goed de dingen daar buiten, maar dierbaar toch voor den gesluerden blik was het weten van bloemen en boomen daar ginds.

- Mooie asters in den tuin hierover, zei Takma.

- Ja, be-aâmde mevrouw Dercksz, die ze niet zag, maar nu wist van de asters.

Hem verstond ze heel goed; dat ze anders doof was, liet ze niet merken, door dat zij niet vroeg, wat gezegd was en als antwoord glimlachte met dunne, gesloten lippen, of een beweging van het hoofd. Na een pooze zeide zij, zij ieder kijkende naar buiten uit eigen raam:

- Otilie heb ik gisteren gezien.

De oude-heer een oogenblik, voelde zich dof.

- Otilie? vroeg hij.

- Lietje... mijn kind...

- O... ja... Gisteren heb je Lietje gezien... Ik dacht, dat je over jezelf sprak...

- Ze huilde.

- Waarom?

- Omdat Lot gaat trouwen.

- Ze blijft wel eenzaam, arme Lietje; toch is Steyn een brave vent... Het is jammer...

Ik mag Steyn wel...

- We zijn allen eenzaam, zei mevrouw Dercksz, en de gebarsten stem klonk droef, als of ze betreurde een verleden vól schimmen, die waren verzwijmd.

- We zijn het niet allen, Otilie, zei Takma. Wij, wij hebben elkaâr... Wij hebben elkaâr altijd gehad... Ons kind heeft, als Lot trouwt, niemand, zelfs haar eigen man niet.

- Chtt! zei de oude mevrouw; in den schemer had de rechte, magere figuur een trilling van schrik.

- Er is niemand: we kunnen rustig spreken...

- Neen, er is niemand...

- Dacht je, dat er iemand was?

- Neen, nu niet... Soms...

- Soms?

- Soms... je weet wel... dan denk ik het.

- Er is niemand.

- Neen, er is niemand.

- Waarom ben je bang?

- Bang? Ben ik bang? Wat zal ik bang zijn? Ik ben te oud... veel te oud om meer... bang te zijn... Zelfs al staat HIJ daar.

- Otilie!

- Chtt!

- Er is niemand...

- Neen...

- Heb je... heb je HEM den laatsten tijd dan gezien?

- Neen... Neen... In maanden niet, misschien niet... in jaren... in jaren... Maar l'ange, l'ange jaren... heb ik hem gezien, heb ik hem gezien... Jij nooit?

- Neen...

- Maar... je hoërde hem...

- Ja... IK... ik hoërde hem... Mijn gehoor is heel scherp geweest, en altijd nerveus... Het waren hallucinaties... Ik hoorde dikwijls zijn stem... Laat ons er niet over spreken... Wij zijn beiden zóo oud, zóo oud, Otilie... Hij moèt ons zeker vergeven hebben. Anders waren wij niet zóo oud geworden. Ons leven is jaren, - lange, lange oude jaren - kalm voorbij gegaan; nooit heeft ons iets verontrust: hij MOET ons zeker vergeven hebben... Nù... staan we beiden aan den rand van ons graf.

- Ja. Het zal gauw komen. Ik voel het.

Maar Takma veinsde zijn bonhomie.

- Jij, Otilie? Je wordt honderd!

Zijn stem deed een poging, luidruchtig, te pochen; ze sloeg over, krijschend schel.

- Ik word geen honderd, zei de oude vrouw. Neen. Ik sterf dezen winter.

- Dezen winter?

- Ja... Ik zie het voor me. Ik wacht. Maar ik ben wèl angstig.

- Voor den dood?

- Niet voor den dood. Maar... voor HEM.

- Geloof je... dat je hem terug ziet?

- Ja. Ik geloof aan God, aan terug-zien. Aan leven hierna. Aan vergelding.

- Ik geloof niet aan vergelding hierna, omdat wij beiden al sedert ons leven zoò veel hebben geleden, Otilie! smeekte de oude man bijna.

- Maar er is geen straf geweest.

- Ons leed was straf.

- Niet genoeg. Ik geloof, dat, àls ik gestorven ben... hij, HIJ me zal aanklagen.

- Otilie, we zijn zoò oud geworden, kalm, kalm aan. Wij hebben alleen inwèndig moeten lijden. Maar dat is genoeg geweest, dat zal God straf genoeg vinden. Wees niet bang voor den dood.

- Ik zoû niet bang zijn, als ik zijn gezicht had gezien, met een zachtere uitdrukking, met iets van vergeven. Hij heeft me altijd aangestaard... O, die oogen...

- Stil, Otilie...

- Als ik hier zat, stond hij daar, in den hoek bij die etagère, en keek hij me aan.

Als ik in bed lag, verscheen hij in mijn spiegel, en zag me aan. Jaren, jaren lang... Misschien was het hallucinatie... Maar zoo ben ik oud geworden. Tranen heb ik niet meer. Mijn handen wringen doe ik niet meer. Mij bewegen doe ik alleen van dezen stoel naar mijn bed. Ongerustheid... angst... heb ik sedert jaren niet meer: NIEMAND WEET. Van baboe...

- Ma-Boeten...?

- Ja... heb ik in jaren niet meer gehoord... Zij was de eenige, die wist... Zij is zeker dood...
- Roelofsz weet... zei de oude heer, heel zacht.
 - Ja... hij weet... maar...
 - O, hij heeft àltijd gezwegen...
 - Hij is... als wij... BIJNA: een medeplichtige...
 - Ottilie... je moet er kàlm over denken... We zijn zoo heèl oud geworden... Je moet er kàlm over denken, zoo als IK er over denk... Je bent altijd tè nerveus geweest... Smeekende klonk zijn stem, zoo heel anders dan in luchtige bonhomie.
 - Ik ben vooral daàrnà heel nerveus geworden. Neen, ik heb er nooit kalm over kunnen denken! In het begin... ben ik bang geweest voor de menschen; toen voor mijzelf - ik dacht gek te worden! Nu, nu het nadert... ben ik bang voor God.
 - Ottilie!
 - Het is een lange, lànge, lànge marteling geweest... O God, zoû dit leven niet genoeg zijn!
 - Ottilie, wij waren niet zóo heel oud geworden - jij... en ik... en Roelofsz... als God... en als HIJ ook ons niet hadden vergeven.
 - Waarom is hij dan zoo dikwijls... daar komen staan! O, hij stond daar zoo dikwijls! Hij sprak nooit! Hij staarde maar, bleek, met holle donkere oogen, oogen als twee vurige priemen: zóó...
 - De staafjes-slanke wijsvingers wezen, recht voor zich uit...
 - Ik... ik ben kàlm, Ottilie. En worden wij later gestraft, nà onzen dood, dan zullen wij het ondergaan. En àls wij het ondergaan... zal er een Erbàrming komen!
 - Ik woû, dat ik Roomsch was. Ik heb zoo lang er over gedacht, Roomsch te worden. Therèse heeft wel gelijk gehad Roomsch te worden... Ach, waarom zie ik haar nooit meer... Zoû ik haar nog eens zien... Ik hoop het... ik hoop het... Als ik Roomsch was geweest... had ik gebiecht...
 - Daàr is bij de Roomschen geen absolutie voor...
 - Niet?? Ik dacht... ik dacht, dat een priester àlles vergeven kon... de ziel zuiver maken, voor je sterft. De priester had me toch

kunnen verlichten... me hóop kunnen geven? Onze godsdienst is koud. Ik heb daarover noòit kunnen praten, met een predikant...

- Neen, neen, natuurlijk niet!

- Met een priester had ik er over kunnen praten. Hij had me boete opgelegd, mijn leven lang, mijn leven lang, en het had me verlicht. Nu ligt dát altijd hier, op mijn borst. En ik ben zoo oud. Ik blijf er meê zitten. Ik lig er meê in bed. Ik kan er zelfs niet meer meê loopen, dwalen, me vergeten in beweging...

- Otilie, waarom spreek je er van daag zoo veel over... Soms maanden lang, jaren lang, spreken we er niet over... Dan gaan de maanden, de jaren rustig voorbij. Waarom van daag, in éens, spreek je er zoo heel veel over!

- Ik ben gaan denken, omdat Lot en Elly trouwen.

- Ze zullen gelukkig zijn.

- Is het geen schande, bloedschande...

- Néen, Otilie: dènk toch na...

- Ze zijn...

- Ze zijn neef en nicht. Dat weten ze niet, maar dat is geen schande, geen bloedschande.

- Het is waar.

- Ze zijn neef en nicht.

- Ja, ze zijn neef en nicht.

- Otilie is mijn kind; haar zoon is mijn kleinzoon. Elly's vader...

- Elly's vader...?

- Denk toch na, Otilie... Elly's vader, mijn zoon, is de broêr van Lietje. Hun kinderen zijn germains.

- Ja...

- Meer is het niet...

- Maar ze weten niet, dat ze neef en nicht zijn. Lietje heeft nooit geweten, dat ze je kind is. Ze heeft nooit geweten, dat zij de zuster was van je zoon.

- Wat doet er dat toe? Neef en nicht kunnen trouwen.

- Ja, het kan, maar het is niet goed. Voor de kinderen, die komen, is het niet goed.

Om het bloed, en om... om alles.

- Om wat, Otilie?

- Zij erven ons verleden. Zij erven dien Angst... Zij erven onze zonde. Zij erven de straf voor wat wij gedaan hebben.

- Je overdrijft, Otilie. Neen, zooveel erven zij niet.

- Zij erven alles... Eenmaal misschien, zien ze hèm staan, hoèren ze hem, in de nieuwe huizen, waar ze zullen wonen... Het was beter geweest, dat Elly en Lot ieder hun geluk van elkaâr hadden gevonden. In ander bloed... In andere ziel... Zij zullen niet kunnen vinden het gewóne geluk... Wie weet, hun kinderen zijn misschien...

- Stil, stil, Otilie!

- Misdadigers...

- Otilie, ik smeeek je, wees stil. O wees stil. Waarom spreek je zoo. Jaren is het zoo kalm geweest. Zie Otilie, wij zijn TE oud. Wij zijn zoo oud mogen worden. Wij zijn al gestraft. O, laten wij er niet meer over spreken, nóóit meer over spreken. Laten wij kalm, kalm afwachten, en de dingen, die nà ons komen, dulden, want wij kunnen er niets aan doen.

- Ja, laten wij kalm afwachten.

- Laten wij afwachten. Het zal gauw komen. Het zal gauw komen, voor jou en voor mij.

Smeeekend had zijn stem geklonken; angstig blonken zijn oogen vocht; zij, zat recht en stijf in haar stoel; de vingers trilden hevig in den diepen, zwart plooienden schoot... Maar een dofheid zonk over beiden; de vreemde helderheid en de angstige spanning hunner ongewone woorden scheen maar éen oogenblik hunne oude zielen te kunnen oprichten en tintelen doen, als door een suggestie, die kwam van buiten... Nu doofden zij beiden en werden héel oud. Langen tijd staarden zij, ieder voor hun raam, zonder woorden.

Toen klonk aan de voordeur een bel.

IV

Het was Anton Dercksz, de oudste zoon uit haar tweede huwelijk; uit haar eerste had de oude mevrouw alleen een dochter, Stefanie De Laders, ongetrouwd. Ook Anton was ongetrouwd gebleven; hij had in Indië zijn carrière gemaakt; hij was oudrezident. Vijf-en-zeventig, was hij stil, somber, in zichzelf gekeerd door langdurig eenzaam leven, vòl eenzame gedachten, om zichzelf, gedachten, die nòg zinnelijkten in hem en dan troebelden òp voor zijn oogen... Het was zijn aard geweest, eerst natuurlijk-weg, toen meer bestudeerd, zich te verbergen, zich niet te geven, zelfs niet in dàt wat hem lof en sympathie zoû hebben gegeven in de maatschappij; van niet gewone intelligentie, en, man van studie, had hij die slechts voor zich gekweekt, en was nooit meer dan een middelmatig ambtenaar geweest. Zijn sombere ziel had behoefte aan sombere genieting-voor-zich gehad - had ze nu nòg voor zich -, zoo als zijn groot lichaam had behoefte gehad aan duistere wellusten. Hij kwam binnen in zijn overjas, die hij warm om zich hield, kouwelijk, hoewel het nog zonnig September was, en de eerste herfst nauwelijks deed huiveren. Eens in de week kwam hij zijn moeder bezoeken, uit oude gewoonte van eerbied en ontzag. Hare kinderen - oudere menschen zij allen - kwamen allen geregeld, maar vroegen aan Anna, de meid, steeds met de poes in haar rokken, wie er boven was, bij mama. Was er al iemand van de familie, dan gingen zij niet dadelijk de trap op, om moeder vooral niet te vermoeien door te groot aantal en te veel stemmen. Dan ontving Anna hen in de beneden-voorkamer, die zij 's winters stookte, en dikwijls presenteerde de meid een pruimpje op brandewijn. Was de oude heer Takma pàs aangekomen, dan liet Anna niet na dit te zeggen; en de kinderen, de kleinkinderen wachtten meer dan een kwartier beneden, omdat zij wisten, dat mama, grootmama, gaarne een poos alleen was met Takma, haar ouden vriend. Was Takma er reeds eenigen tijd, dan berekende Anna of zij al dadelijk boven kon laten... De gezelschapsjuffrouw, des middags, was niet bin-

nen, ten zij mevrouw haar liet roepen, als er wel eens, met slecht weêr, niemand kwam.

Anton Dercksz kwam binnen, aarzelend om Takma, weifelend of hij stoorde. Hare kinderen, hoe ook op jaren, bleven als kinderen steeds tot die oude vrouw, die, strenge, driftige moeder eenmaal, zij steeds waren blijven zien in de autoriteit van haar moederschap. En zoo zag Anton vooral haar nog immer, altijd gezeten in dien stoel, die was als een rechte troon - vreemd van dat allerlaatste en breekbaar leven, dat hing aan brozen, onzichtbaren draad, die, geknakt, den laatsten levensstreng zoû hebben verbroken. Aan het raam, nu - om wat late zon van buiten - in een wijnrooden schemer der gordijnen en tochtlap zat de moeder daar, als zoû zij niet meer bewegen, tot het oogenblik was gekomen, waarop duistere poorten zouden open gaan... Want de 'kinderen' zagen haar niet bewegen, niet meer dan het enkele, hoekige gebaar, geschetst soms door vroegere, beweeglijke, nu jichtige, staafslanke vingers... Anton Dercksz wist - als dien dag de poort niet was opengeweken, zoû de moeder zich bewegen des avonds, om en bij acht uur, om naar bed te worden gebracht door Anna en de juffrouw. Maar dit zag hij nooit: wât hij zag, was bijna onbewegelijkheid der levensbroze figuur op bijna troonstoel, in even gerozigde schemering. Man van leeftijd, als hijzelve was, impressioneerde het hem. De moeder zat daar zoo vreemd, zoo oneigenlijk: zij zat te wachten, zij zat te wachten... Haar al glazige blik staarde uit, soms of zij bang was voor iets... De eenzame man had in zich ontwikkeld een acute opmerkingsgave, een scherp combinatie-vermogen, die hij nooit aan iemand liet merken. Sedert jaren al meende hij, dat de moeder steeds aan iets dacht... Steeds aan IETS dacht, éen iets, altijd het zelfde... Wat was het...? Misschien vergiste hij zich, zocht hij te diep, was de blik van moeder alleen het staren van half blinde oogen... Of dacht zij aan in haar leven verborgene dingen, dingen in haar leven verzonken als in een diepe, diepe poel? Had zij hare geheimen, als hijzelve ze had, de geheimen van zijn sombere wellusten? Nieuwsgierig was hij niet: ieder had zijne geheimen; moeder had misschien de

hare... Hij zoû ze nooit pogen te weten... Men had altijd gezegd, dat Takma met moeder een liaison had gehad: zij dacht zeker aan die oude dingen... of dacht zij niet meer, of wachtte zij alleen, en staarde uit haar raam... Wat het ware, zijn ontzag bleef het zelfde. - Het is heel mooi weêr, voor September, zeide hij, na begroeting.

Hij was een groote man, breed in zijn overjas, met een vol, hoogkleurig gezicht, waar diepe plooiën in hingen en kwabben maakten aan den zwaren neus en onder de wangen, grauwegeel de snor, als borstels boven een verzinnelijkten mond van paarse dikke lippen, waartusschen verbrokkeld de nog stevige tanden geelden; zware baard, hoe pas ook geschoren, stippelde zwart hem de wangen met een hard pigment en een diep litteken kliefde hem over het een paar keer diep gerimpelde voorhoofd, dat zich verhoogde naar een verijlende kuif van grauwegeel haar, de schedel daarachter gekaald. Ruw was het vel in den nek boven het lage hooge-boordje - doorgroefd, hoewel niet zoo diep, als van een ouden arbeider, met toch diepe, zich snijdende vorens. Grof knuisterig waren de handen, als ze tot klompen lagen op de dikke knieën, en over de zware maag, die van het spiegelgesleten vest een knoop had doen openspringen, bengelde slap een horlogeketting, met groote breloques. In groote laarzen, wier kappen opbolderden onder de broek, stonden stevig de voeten op het tapijt. Dit uiterlijk openbaarde alleen een ruw verzinnelijkten ouderen man; het toonde hem noch in zijn intellect, noch - vooral niet - in zijn verbeeldingsgave. De groote fantast, die hij was, bleef geheim voor wie hem niet anders dan zóo zag.

De zoo vele jaren oudere Takma, met zijn bonhomie en soms schelle luidruchtigheid, die een vogelgeluid gaf aan de oude stem, en de valsche tanden factice deed schitteren, in zijn kort tuitend veston-jasje, kreeg naast Anton Dercksz iets fjns, iets jeugdigers, bewegelikers, zacht van een goedige, welwillende begrijpelijkheid - als of hij, zóo oude man, héel het leven van hem, jongere, begreep. Maar dit had Anton Dercksz juist altijd korzelig om Takma gemaakt, omdat hij, Anton, het wel doorzag. Het ver-

borg iets -: Takma verborg, hoewel hij anders dan hij, Anton Dercksz, verborg. Hij verborg: als hij opschrikte met dien tic van zijn kop, was hij bang, dat men had dóorzien... Nu, nieuwsgierig was Anton niet... Maar die héel oude man, de vroegere amant van zijn moeder, van haar, die hem nog met een ontzag vervulde, als hij haar recht, afwachtend, zag zitten op haar stoel bij het raam - die oude man hinderde hem, ergerde hem, was hem antipathiek geweest, altijd. Hij had het nooit laten merken en Takma had het nooit doorzien.

Zonder veel woorden zaten, in den smallen salon, de drie oude mensen; kalm was de oude vrouw nu, zich meester geworden, omdat haar zoon, haar 'kind' daar zat, voor wiens galdoorschoten grauwen blik uit even puilende oogen zij zich altijd had kalm gehouden; recht zat zij, als troonde zij, als ware zij een vorstin naar leeftijd en naar gezag, waardig en zonder blaam, maar zóo breekbaar en bros, als zoû de adem van den Dood straks haar ziel verwaaien. Zij had in haar enkele woorden een klank van waardeering, dat haar zoon haar was komen zien, kinderlijk plichtmatig vragende, eens in de week, naar hare gezondheid. Hierover was zij tevreden en het was haar niet moeilijk kalm te zijn, plotseling vreedzaam gestemd door die streeling, ook al had zij zoo even, als in suggestie van buiten-af, moeten spreken over vroegere dingen, die zij voor haar blik had zien voorbij gaan. En toen weêr een bel klonk, zeide zij:

- Daar zullen de kinderen zijn...

Zij zwegen alle drie, luisterend; oude Takma hoorde duidelijk spreken in de gang met Anna.

- Zij vragen, of het niet te druk zal zijn, zei Takma.

- Anton, wil je roepen om boven te laten, zei de oude mevrouw, en haar stem klonk als een moederlijk bevel.

Anton Dercksz stond op, riep aan de deur:

- Kom maar boven; grootmama wacht je.

Lot en Elly kwamen en in hunne binnenkomst was iets, als vreesden zij de atmosfeer te breken rondom de oude vrouw, door te groote jeugd, die tot haar toetrad. Maar de oude vrouw had een

hoekig gebaar van armen, die hieven zich op, zwart omplooid in ruime mouwen en het gebaar schetste zich stijfjes van jicht in de rozigende schaduw der gordijnen, terwijl zij zeide:

- En jullie gaan trouwen: dat is goed...

Het gebaar bracht de mitaine-handen toe naar het hoofd van Lot, dat zij even vasthield om hem met bevenden mond te kussen; Elly ook kuste zij en het meisje zeide, liefjes:

- Grootmama...

- Ik ben blij jullie samen te zien. Mama had het me al verteld, het groote nieuws... Wordt gelukkig, kinderen, gelukkig...

De woorden klonken als een korte toespraak van uit den schemer van troongestoelte, maar zij trilden, gebarsten van aandoening. Wordt gelukkig, kinderen, gelukkig... had mama gezegd, en Anton Dercksz meende, de moeder dacht er aan, dat gelukkige huwelijken niet vele waren in de familie geweest... Die achtergedachte hoorde hij in hare woorden, en hij was tevreden niet te zijn getrouwd: het gaf hem een stil, weldadig welbehagen, terwijl hij zag naar Lot en naar Elly. Zij zaten er zoo jong en beginnend, meende hij, maar hij wist, dat dit scheen: dat Lot toch al was acht-en-dertig, en Elly aan haar tweede engagement. Toch, hoe jong die beide levens, en hoe vele frissche jaren hadden zij nog niet te leven. Jaloersch werd hij er om, en nijdig, en zijn oogen geelden, nu hij dacht, dat frissche jaren de zijne lang niet meer waren. En met zijn perversen blik van somber in de geheimen zijner zinnelijkheid verwellustigden man, vroeg hij zich af, of Lot wel een kerel zoû zijn voor zijn vrouw. Lot was fijntjes gebouwd, een mannetje, lijkende op zijn moeder, met zijn roze gezicht en blond geplakte haar, blond snorretje over sceptische bovenlip, en veel zorg in zijn jacquet, dat glad hem omgoot, en het kleine dasje, vlinder-gestrikt aan zijn dubbele boord. Toch lang geen domme jongen, dacht Anton Dercksz: zijn artikelen uit Italië, over Renaissance-dingen, waren heel mooi geweest, en hij, Anton, had ze met plezier gelezen, zonder Lot ooit een compliment te hebben gemaakt, - en mooi waren zijn twee romans; één uit Den Haag, één uit Indië, met een scherp kijk op Indo-Hollandsche men-

schen. Er zat heel veel bij dien jongen, meer dan hij leek, want hij leek maar een mannetje, blond en popperig, een plaatje in zijn kleêren. Elly was niet mooi, een bleek maar verstandig gezichtje: hij geloofde niet, dat zij een liefdevrouw was, of, als zij het was, moest zich dat later openbaren. Hij dacht niet, dat zij elkander veel verliefd zouden zoenen, en toch was dat de reëelste troost in je beroerde leven, en altijd geweest voor hem. Het troebelde voor zijn gelige oogen, in een spijt om verloren dingen, maar hij hoorde toch naar het gesprek, dat kalmpjes ging, om grootmama niet te vermoeien...: wanneer Lot en Elly zouden trouwen, wanneer zij op reis zouden gaan.

- Wij trouwen over drie maanden: er is niets om op te wachten, zei Lot. Over Parijs gaan we naar Italië. Ik ken Italië goed en kan Elly leiden...

Anton Dercksz stond op, nam afscheid, en toen hij beneden kwam, vond hij in de voorkamer zijn zuster, Otilie Steyn de Weert en de oude dokter, Roelofsz.

- De kinderen zijn boven, zei hij.

- Ja, dat weet ik, zei mama Otilie. Daarom wacht ik even; het is anders te druk voor mama...

- Zoo-zoo-zoo, murmelde de oude dokter. Hij zat, difforme massa van waterzuchtige zwaarlijvigheid, gezakt over een stoel; zijn eene stijve been hield hij strak vooruit, en de golving van zijn buik hing daar schuin over heen; zijn geheel geschoren, maar van rimpels verknoeid gezicht was als dat van een heel oude monnik; zijn dun grijs haar scheen, weggevreten door mot, nog in rafels aan zijn schedel te hangen, die als een globe was, met aan den slaap één ader, zwaar en-relief rivierende; hij lispte en murmelde uitroep na uitroep; achter gouden bril zwommen zijn water-oogen. - Zoo-zoo-zoo, Otilie, gaat jou Lot eindelijk trouwen...

Hij was acht-en-tachtig, de dokter; de laatste tijdgenoot van grootmama en meneer Takma; hij had, in Indië, Otilie Steyn zien geboren worden, hij toen een jong dokter, niet lang uit Holland; en hij noemde haar bij den naam of 'kind'.

- 'Eindelijk'? riep, ge-ergerd, mama Otilie. MIJ is het vroeg genoeg!

- Ja-ja, jawel, ja-ja, kind; je zal hem missen, je zal je jongen wel missen... Toch een aardig paar, hij en Elly, zoo-zoo, ja wel, ja-ja... Voor de kunst, samen, ja, zoo... Die goeie Anna, ze stookt nog niet! Deze kamer is warm, wel ja, maar boven is het heel kil... Takma, die gloeit altijd van binnen, ja, niet waar? Zoo-zoo... Mama houdt ook van een frissche kamer, nu ja, zoo, frisch: ik zeg, koud... Hièr vind ik het warmer, wel ja, zoo; hier IS het warmer... Mama was gisteren niet goed, kind...

- Kom, dokter, zei Anton Dercksz. U brengt mama nog tot de honderd!

En hij knoopte zijn jas toe, ging, tevreden, dat hij zijn kinderlijken plicht volbracht had voor die week.

- Nou, nou, nou! riep de dokter, maar Anton was al gegaan. Tot de honderd! Tot de honderd! Ach neen, wel neen, ja zoo; neen, IK kan niets, IK kan niets... Ik ben zelf oud, ja, ik ben oud... Acht-en-tàchtentig jaren... Acht-en-tàchtentig, Lietje... Ja-ja, dat telt meê, zoo-zoo... Neen, IK kan niets meer, wát zeg je? En het is maar goed, dat mama dokter Thielens heeft: die is jong, ja-ja, die is jong... Daar komen de kinderen beneden! Zoo-zoo! begroette de dokter. Gefeliciteerd, wel-wel, heèl aardig... Voor de kunst, niet waar, voor de kunst! Oma maakt het goed? Dan ga ik éven naar boven, wel-zoo, ja-ja...

- Kinderen, waar gaan jullie nu naar toe? vroeg mama Otilie.

- Naar tante Stefanie, zei Elly. En misschien daarna naar oom Harold.

Anna liet hen uit en mama Otilie achter dokter Roelofsz, die zich trede voor trede opheesch, poogde te verstaan wat hij mummelde, maar zij verstond niets: hij praatte in zich:

- Ja-ja, die Anton, wel zoo... Tot de honderd! Tot de hònderd! Nou, HIJ haalt zeker de honderd nog... wel ja, zoo-zoo... al is hij nòg zoo een beest geweest... Ja-wel, jawel, een béest... Ken ik hem niet? Wel ja! Een beest... is hij geweest... Ja, zoo, misschien zwijnt hij nòg wèl!!

- Wat zegt u dokter?

- Niets kind, niets... Tot de honderd? Ik, IK, die zelf oud ben,

acht-en-tàchtig... acht-en-tàchtig...

Poefende van de trap, kwam hij binnen, en hij zeide tot de beide ouden, zijn tijdgenooten, hem toeknikkende, aan een raam ieder:

- Zoo-zoo, ja, dag Otilie... Dag Takma... Wel-zoo, ja-ja... Nou, wàrm is het hier niet...

- Kom, zei Takma; het is pàs September...

- Ja, JIJ gloeit altijd van binnen...!

Achter hem, als een kind, kwam mama Otilie, en zij kuste haar moeder, heel zacht en voorzichtig, en toen zij daarna Takma begroette, trok hij hare hand, zoo dat zij ook hèm een kus gaf.

V

Papa Dercksz had weinig geld nagelaten, maar Stefanie De Laders was rijk, zij, het eenige kind uit het eerste huwelijk, en dat oude mama niet veel meer had van het fortuin van haar eersten man, was omdat ze nooit zuinig was geweest. Stefanie echter had gespaard en gepot, nooit wetende waarom, - uit een hereditairen aandrang om geld bij geld te voegen. Zij leefde in een klein huisje, in de Javastraat en was bekend in de filantropie, waaraan zij meê arbeide met zuinig overleg. Lot en Elly vonden tante thuis; zij stond op, te midden van een getwetter van vogeltjes in kooitjes en zijzelve had iets van een groot, oud vogeltje; klein, mager, verschrompeld, trippende als met vogelpasjes, bewegelijk, trots haar jaren, met haar smalle schoudertjes en beenige handen, was zij een heel leelijk oud vrouwtje, een heksje, en, nooit getrouwd geweest, zonder passie's, zonder levensbehoeften, was zij in hare kleine egoïsmetjes schadeloos oud geworden, met alleen een grooten angst, die haar haar leven was bijgebleven: de angst, na haar dood, die toch naderde, in de verschrikking van de Hel te komen. Zij was dus heel godsdienstig, overtuigd, dat Calvijn het geweten had, voor iedereen en alle volgende eeuwen; en blindelings vertrouwende op haar geloof, las zij in die richting, wat zij

maar in de hand kon krijgen, van tractaatjes tot theologische werken toe, hoewel zij de laatste niet begreep, en de eerste haar vol huiver lieten.

- Een heele verrassing, kinderen! schreeuwde tante Stefanie De Laders wat hard, als waren Lot en Elly doof. En wanneer trouwen jullie?

- Over drie maanden, tante.

- In de kerk?

- Ik denk het niet, tante, zei Lot.

- Dat dacht ik wel!

- Dan heeft u dat mooi geraden.

- Het is toch niet, zoo als het behoort. Wil jij ook niet in de kerk trouwen, Elly?

- Neen, tante, ik ben het met Lot eens... Ik zeg maar 'tante'?

- Zeker, goed, kind... zeg maar tante. Neen, het is niet zoo als het behoort. Maar jullie hebben dat van de Derckszen: die hebben nooit gedacht aan wat hun hiernamaals kon wachten...

De vogeltjes twetterden, en tante's hooge stem klonk agressief.

- Als grootpapa er nog bij kon zijn, zoû ik het misschien voor hem doen, zei Elly. Maar hij is te oud. Mama Steyn hecht er ook niet aan.

- Neen, natuùrlijk niet! schreeuwde tante Stefanie.

- Ziet u, tante, u is de eenige van de familie, die er aan hecht, zei Lot; hij zag tante Stefanie niet dikwijls, maar als hij haar zag, amuzeerde het hem haar aan te hitsen.

- En om MIJ hoef je het niet te doen, zei tante zoetsappig, en ze dacht: ze erven geen cent, als ze niet in de kerk trouwen en niet doen zoo als het behoort... Ik had eerst nog gedacht ze wat na te laten: nu laat ik alles na aan de kleinkinderen van Harold. Die doen ten minste zoo als het behoort...

Maar toen Elly wilde opstaan, zei tante, gesteld op visite:

- Nu, blijf nog een beetje, kom Elly! Zoo dikwijls zie ik Lot niet, en hij is toch een eigen neef van zijn tante... Het is niet zoo als het behoort, jongen... Je weet, IK zeg maar de waarheid. Dat heb ik van jongs aan gedaan. Ik ben de oudste: met een familie als de

onze, die niet altijd was als ze behoorde te zijn, heb ik de waarheid altijd moeten zeggen... Maar ik heb heel veel tact gehad... Zonder mij, was oom Anton heelemaal verloren geweest, al doet hij nù nog niet altijd, zoo als het behoort... Maar hem aan zijn lot overlaten, zal ik niet doen. Oom Daniël, en vooral oom Harold, met hun kinderen, hoe dikwijls hebben ze mij niet noodig gehad...

- Tante, u is> altijd onmisbaar geweest, zei Lot. Maar aan tante Therèse heeft u niet veel kunnen doen. Die is Roomsch geworden, en dat was toch niet door uw invloed.

- Therèse is verloren! riep tante Stefanie heftig. Van Therèse heb ik me al lang teruggetrokken... Maar voor wie ik wat doen kan, offer ik me op. Voor oom Harold doe ik wàt ik kan, en ook voor zijn kinderen; voor Ina ben ik een tweede moeder, en ook voor d'Herbourg: dat is een man, zoo als het behoort, en Pol en Gus, dat zijn pas jongens, zoo als ze behooren...

- Om niet te vergeten, zei Lot; Lili, die haar zoon en erfgenaam zonder aarzelen naar u genoemd heeft, hoewel IK Stefanus een rare naam vind!

- Neen, jij zal je kinderen niet noemen naar mij! schreeuwde tante tusschen de vogeltjes door; al kreeg je een half dozijn meisjes. Wat zal ik je zeggen, jongen! De familie van oom Harold is altijd meer aan tante gehecht geweest, dan de familie van je moeder; de kinderen Trevelley nog het meest! En toch, God alleen weet, wat je moeder aan mij te danken heeft; zonder mij, Lot, was ze verloren! Dat zeg ik niet om je iets onaangenaams te zeggen, hoor jongen: maar zonder mij, Lot, was ze verloren! Neen, dankbaar mag je me wezen! Je begrijpt toch, je lieve mama, tweemaal gescheiden, van haar twee eerste mannen: neen Lot, dat was nu heelemaal niet als het behoorde.

- Tante, in onze brave familie is mama het zwarte schaapje.

- Neen, neen, neen, schudde tante Stefanie het bewegelijke vogelhoofdje, en de vogeltjes om haar waren het eens met haar, en stemden haar twitterend bij. Zoo braaf is de familie niet. Over het algemeen is ze nooit geweest als ze behoorde! Ik zeg niets van mijn moeder, maar dat is zeker: vader is haar te vroeg ontvallen. Je kon

papa Dercksz niet bij hèm vergelijken.

- Trouwens, je kan geen een Dercksz bij een De Laders vergelijken, zei Lot.

- Jij spot! zei tante, en de vogeltjes twetterden verontwaardigd meê. Maar je zegt, zonder het te willen, de waarheid. Ik zeg het niet voor je moeder, die een lief kind is, van wie ik hoû - maar al de andere Derckszen zijn, oom Harold uitgezonderd...

- Zijn wat, tante Stefanie?

- Zijn een hysterische, zondige troep! riep tante Stefanie, agressief. Oom Anton, oom Daan, tante Therèse, en dan, jongen -, al is ze geen Dercksz, het zit haar toch in het bloed - je zuster, Ottilie!! Die zijn een hysterische, zondige troep!!

En zij dacht: je moeder, mijn jongen, hoort daar óók bij, al zeg ik het anders...

- Ik ben dan al weêr blij, zei Lot; dat MIJN Dercksz-sche hysterie in evenwicht wordt gehouden door meer Pauwsche kalmte en bezadigdheid; en hij dacht: tante heeft gelijk, maar het komt alles van haar eigen moeder... Tante Stefanie is het alleen misgelopen.

Maar tante ging voort, bijgestaan door de vogeltjes:

- Ik zeg het niet om iets onaangenaams van de familie te zeggen, hoor jongen. Ik ben misschien hard, maar ik zeg de waarheid, zoo als het behoort. Wie, in onze familie, zegt de waarheid, zoo als ze behoort?

- U, tante, u!

- Ja, ik, ik, ik! riep tante, en in alle de kooitjes stemden haar alle vogeltjes luid twetterend bij. Ga toch nog niet weg, blijf toch nog zitten, Elly. Ik vind het zoo aardig, dat jullie gekomen zijn. Elly, bel eens; dan brengt Klaartje een vruchtje-op-brandewijn: ik maak ze volgens het eigen recept van Anna van grootmama, en die maakt ze zoo als het behoort.

- Tante, heusch, wij moeten nog verder.

- Kom, een enkel pruijpje! drong tante aan, en de vogeltjes inviteerden meê. Anders denkt tante, dat je boos bent omdat tante de waarheid gezegd heeft...

De pruijpjes werden geproefd, en daarom was tante in goed

humeur, en zelfs toen Lot over de vogeltjes heen riep:

- Tante... is U nooit hysterisch geweest? antwoordde tante Stefanie:

- Ik, hysterisch? Neen, zondig wel, zondig ben ik nog als wij allen! Maar hysterisch ben ik, Goddank, nooit geweest. Hysterisch, als oom Anton, tante Therèse en... je zuster, Ottilie... ben ik nooit, ben ik nooit geweest...

Dit moesten de vogeltjes wèl beämen...

- Maar u is toch verliefd geweest, tante. Ik hoop, dat u me toch eens uw roman vertelt, dan maak ik er een heel mooi boek van.

- Jij hebt al te veel over de familie in je zondige boeken losgelaten, dan dat tante je ook dit zoû vertellen, al was ze tiënmaal verliefd geweest. Foei, je moest je schamen! Schrijf een deugdelijk werk, dat een troost is om te lezen, maar duikel de zonde niet op, om ze te beschrijven, hoe mooie woorden je ook er voor kiest.

- U vindt dus mijn woorden toch mooi.

- Ik vind niets mooi van wat jij schrijft: het zijn vervloekte boeken, die je schrijft! Ga je nu wèrkelijk weg, Elly? Toch niet, omdat ik Lots boeken niet mooi vind? Niet? Dan nog een enkel pruimpje... Je moet het recept maar aan Anna vragen, van grootmama. - Nu, goeien dag dan kinderen, en bedenk eens wat voor een cadeautje je van tante wil hebben. Je mag kiezen, kind, je mag kiezen: tante geeft een cadeau, zoo als het behoort!

Hiermeê waren de vogeltjes het eens, en terwijl Lot en Elly afscheid namen, twetterden zij hen lustig de deur uit.

VI

- Oef! zei Lot op straat, en hij stopte twee vingers in zijn ooren, doof van de vogeltjes. Nu geen ooms en nichten meer, Elly: ik ga niet meer naar oom Harold en de d'Herbourgs! Een grootmama, een aanstaande grootpapa, een oom, een tante, en een heel oude huisdokter: ik vind het genoeg leeftijd voor van daag! Ik kan van daag geen oude mensen meer digereeren, zelfs niet meer oom

Harold, die lang niet de onsympathiekste is. Zóo veel oude mensen, op één dag, ze drukken me, ze beklemmen me... Laat ons wandelen, als je niet moê bent. Het weêr is mooi, de wind is frisch; regenen zal het niet meer... Ga met me de duinen in... Daar komt de stoomtram juist: vlug even naar de Witte Brug, en dan naar de duinen... kom!

Zij tranden tot aan de Witte Brug, en waren weldra de duinen in, waar zij in het zand gingen zitten, een sterke zeebries om hunne hoofden.

- Ik hoop nooit oud te worden, zei Lot. Elly, vindt JIJ het niet vreeslijk, oud te worden, iederen dag ouder...

- Je stokpaardje, Lot...? vroeg Elly.

Zij glimlachte; hij zag haar ernstig aan, bijna bleek, maar omdat hij haar glimlachen zag, wist hij luchtig te spreken:

- Meer dan dat: mijn cauchemar... Iederen dag meer en meer rimpels te zien in je vel, grijze strepen aan je haar, je geheugen dof te voelen worden, je emotie te voelen verstompen, aan je maag een plooi meer te voelen, die je vest slecht om je middel doet zitten; je talent te voelen verslappen en je rug te voelen krommen onder àl het gewicht van het verleden, dat je meêsleep... zonder dat je daaraan iets doen kan, zonder dat je ièts kan doen... Is je pak oud, je koopt een nieuw: ik spreek van een kapitalistiesch standpunt. Lijf en ziel krijg je éens voor je leven en je moet er meê toe tot je graf. Ben je zuinig met beiden, dan heb je niet geleefd; verspil je ze, dan kom je zeker te kort... En dan dat verleden, dat je meêzeult, meêzeult... Iederen dag gooit er het zijne bij, onverbiddelijk. Wij, arme muilezels, trekken maar voort, tot we niet meer kunnen, en er bij doòd vallen... O Elly, het is iets vreeslijks! Herinner je, die oude mensen van daag! Herinner je grootpapa Takma en grootmama...!! Huiveringwekkend vind ik ze. Bijna iederen dag zitten ze daar, zeven-, en drie-en-negentig, ieder aan een raam te kijken... Wat spreken ze onder elkaâr...? Zeker niet veel, over hun kwaaltjes, over het weêr: zoo oude mensen spreken niet meer, zijn verstompt... Ze herinneren zich niet meer alles... Hun jarezware verleden verplettert hen, doet hen nog

maar schijnbaar leven... Nàleven... ze hebben hun leven gehad... Was het interessant of niet...? Ik weet wel: ik denk van die oude mensen, dat het interessant is geweest, anders... zouden ze niet meer samen komen... Er moet veel geweest zijn, dat zij samen hebben doorgemaakt.

- Men zegt immers, dat grootpapa...

- Ja, de amant is geweest van grootmama... Die oude mensen: dat te gelooven als je ze nu ziet! Liefde... passie... in die oude mensen te moeten begrijpen...! Ze moeten samen veel hebben doorleefd. Ik weet het niet... maar mij is het altijd geweest, als ik ze samen zag, of er iets tusschen hen weefde, iets vreemds, heen en weêr: iets van een tragedie, die zich heeft ontrafeld, waarvan de laatste draden nu los bijna zweven tusschen hen beiden... En toch moeten ze verstompt zijn... ik kan niet gelooven, dat ze veel spreken, maar ze kijken elkander aan, of uit het raam: de losse draden zweven, maar verbinden hun levens nog samen... Wie weet, misschien was het interessant, en zou het iets zijn voor een roman...

- Je hebt geen idee, op het oogenblik?

- Neen, ik heb al jaren lang geen idee meer voor een roman. Ik geloof ook niet, dat ik er meer een schrijf. Zie je, Elly: ik word... te oud om te schrijven voor heel jonge mensen en wie anders lezen romans...

- Maar je schrijft toch niet alleen voor je publiek; je hebt toch je kunst voor jezelven!

- Zoo een steriel idee, zoo een principe... Alles heel mooi, als je heël jong bent, dan is het heerlijk je met die kunstpassie wat aan te stellen, dan 'doe' je er aan, zoo als een ander aan sport, of aan lekker-eten... Kunst is heusch in het leven niet alles. Het is iets heel moois, maar het mag eigenlijk geen doel zijn. Kunstenaars hebben, met heel veel pretentie, eigenlijk een klein levensdoel.

- Maar Lot, de invloed, die van ze uitgaat...

- Van een boek, van een schilderij, een opera? Het is voor de mensen, diè er om geven, niets dan een pleziertje. Maak je toch niet wijs, dat er veel invloed uitgaat van kunstenaars. Alle kunsten

zijn ivoren torentjes met kleine deurtjes, voor de ingewijden. Op het leven hebben ze bijna geen invloed. Al die malle definities, gegeven van kunst, van Kùnst, door je moderne auteurs: kunst is dit... kunst is dàt... het is één serie van opgeschroefde zinnen. Kunst is amusement, en een schilder is een amuzeur, een componist ook, een romancier ook.

- Hè neen, Lot...

- Ik verzeker je van wel. Je bent nog zoo hoog-artistiek, Elly... kind, dat slijt allemaal. Het is aanstellerij. Artisten zijn amuzeurs, voor zich en voor anderen. Van de eerste trouvères af, zijn ze het altijd geweest, in de mooie beteekenis van het woord. Maak de beteekenis er van zoo móoi mogelijk, maar ze blijven amuzeurs. Halve-goden, zooals wij ze denken, als we drie-en-twintig zijn, Elly, als jij, - ach neen, dat zijn geen artisten. Een amuzeur, voor zich en voor anderen; meestal ijdel, klein, nijdig, jaloersch, niets gunnende aan een mede-amuzeur, opgeblazen van zijn principes, en zijn kùnst, edel-levensdoel - even klein en jaloersch als wie ook in een ander vak tegen een anderen collega. Waarom mag ik auteurs geen amuzeurs noemen? Ze amuzeeren zich met hun eigen verdriet en emoties, en met den weemoed daarover in een sonnet, of een meer of minder omwaasden roman amuzeeren zij de jongenlui, die hen lezen. Want wie over de dertig zijn, en niet van het vak, lezen niet meer romans of gedichten. IK ben te oud om te schrijven voor jongelui. Als ik nu schrijf, heb ik de bourgeoisie pretentie gelezen te willen worden door mijn tijdgenooten, bijna-veertigers. Hùn interesseert het actueele leven, psychologiesch gezien, maar gegeven in concrete waarheden en niet omwaasd en verdicht en verdramatiseerd voor gefingeerde personages. Daarom ben ik journalist en voel ik er voor dat te zijn. Mijn lezer dadelijk te pakken en hem weêr dadelijk los te laten, omdat noch hij, noch ik, meer tijd hebben... Het leven gaat voort... Maar ik pak hem morgen weêr, en ook dan verlang ik niet, dat ik hem langer boei, dan ik hem pak. In onze efemere levens, is dàt, journalistiek, de efemere en ware kunst, want ik wil den vorm ervan bros maar zuiver... Ik zeg niet, dat ik al zoo ver

ben, maar dat is nu MIJN ideaal van kunstenaar.

- Schrijf je dan nooit meer romans...?

- Wie kan zeggen, wat hij nooit meer doet. Zeg het, en je doet toch anders. Wie weet, wat ik denk of doe over een jaar. Als ik grootmama's leven wist, intiem, zoû ik misschien een roman schrijven. Het is bijna historie, en even als ik belang stel in de geschiedenis van onzen tijd - in het vooruitweten van onze toekomst - zoo heeft historie een groote charme voor me, ook al drukt historie menschheid en mensch, en ook al drukken onze oudjes mij. Grootmama's leven is bijna historie: emotie en gebeurtenis uit een anderen tijd...

- Lot, ik woû, dat je ernstig ging werken.

- Ik ga werken, zoodra we in Italië zijn. Het beste is, Elly, nog niet aan wonen te denken. Niet bij mama en ook niet op onszelve... Laat ons nog trekken blijven. Zijn we héel oud... dan kunnen we nog altijd vast roesten. Wat mij naar Italië trekt, is dat ontzaglijke Verleden. Ik poog door de Renaissance tot de Oudheid toe te komen, maar ik ben zóo diep nog nooit geweest en in het Forum denk ik nog te veel aan Rafaël en Leonardo...

- Dus over Parijs... naar Nice...

- En naar Italië, als je wilt. In Parijs zoeken we weêr een tante op.

- Tante Therèse...

- Roomscher dan de Paus, en in Nice Otilie... Elly, je weet, Otilie leeft met een Italiaan, ze is niet getrouwd...: je zult haar, trots dat, toch wel willen zien...?

- Ik denk het wel, Lot, glimlachte Elly zacht. Ik ben heel verlangend Otilie weêr te zien... Ik heb het laatst haar hooren zingen in Brussel...

- Ze heeft een goddelijke stem...

- En ze is een heel mooie vrouw.

- Ja, ze lijkt op papa, ze is groot, ze heeft niets van mama... Ze kon met mama nooit overweg. Ze is ook meer bij papa geweest... Ze is niet jong meer, twee jaar ouder dan ik. Ik heb haar in twee jaar niet gezien... Hoe zal ik haar terug vinden... Zoû ze nog zijn met haar Italiaan... Weet je, hoe ze zijn kennis heeft gemaakt? Bij

toeval, in den trein... Zij reisden samen van Florence naar Milaan... Hij was officier, zij spraken samen... en ze hebben sedert dien dag elkaâr niet meer verlaten. Hij heeft zijn ontslag genomen, om haar overal te volgen, waar zij zong... Ten minste, ik geloof, dat ze nog samen zijn... 'Zondig en hysterisch', zoû tante Stefanie zeggen... Wie weet, Otilie heeft misschien een groot geluk ontmoet... en ze heeft niet gearzeld dat geluk te grijpen... Ach, de meeste menschen aarzelen... en tasten rond...

- Wij zijn anders dan Otilie, Lot... maar wij tasten toch niet... en aarzelen niet...

- Elly, weet je zéker... dat je van me houdt?

Zij boog over hem heen, waar hij, in het zand uitgestrekt, leunde op beide ellebogen. Zij voelde in zich heel innig hare liefde, als een warme behoefte voor hèm te leven, zichzelf geheel weg te wisschen voor hèm, hèm op te wekken, tot werken, maar tot groot, tot heel groot werken... Zoò was hare liefde opgebloeid, na hare smart... Onder de wijde lucht, waar de wolken dreven als een groote vloot met bollende zeilen blank, was misschien heel vaag en onbewust één oogenblik de twijfel in haar, of hij haar noodig zoû hebben, zóo als zijzelve zich geven wilde... Maar die vage onbewustheid verwoei in de bries, die woei over haar slapen, en hare bijna moederlijke liefde was zoo innig en warm: zij boog zich over en kuste hem, en zij zeide, geheel overtuigd, en zeker van zich, zoo al niet zeker van leven en toekomst:

- Ja, Lot... dàt weet ik zéker...

Wat twijfel in hèm was, verglimlachte lief weg in zijn ziel, na die zoo teeder eenvoudige bevestiging, dat zij hem liefhad, en om niet anders, dan om hèmzelve - meende hij - in een zacht zich verwonderende zaligheid, die het geluk al scheen te zien naderen...

VII

Harold Dercksz, de tweede zoon, was twee jaar jonger dan Anton - hij was drie-en-zeventig, - en, weduwnaar, woonde hij samen met zijn eenige dochter Ina, die, getrouwd met Jhr. d'Herbourg, drie kinderen had; Lili, een jong, zilverblond vrouwtje, getrouwd met Van Wely, officier der artillerie, en twee jongens, Pol en Gus, student en gymnasiast.

Het was Ina d'Herbourg soms wel eens heel onaangenaam, dat de familie van haar vader over het algemeen niet die correcte onberispelijkheid vertoonde, die haar aangenaam zoû zijn geweest, om de c terie, waarin zij verkeerde. Zij was geheel op de hand van tante Stefanie - die zij ook om andere redenen het hof maakte - en zij meende, met tante, dat grootmama niet goed gedaan had met, na in de De Ladersen te zijn getrouwd, nog eens over te trouwen in de veel minder aanzienlijke Dercksz - ook al was Ina zelve eene Dercksz, en al zoû haar eigen bestaan onzeker zijn geweest, zoo grootmama niet was hertrouwd. Zoo ver echter dacht Ina niet na: zij betreurde het alleen niet een De Laders te zijn, en het beste was maar zoo min mogelijk over papa's familie te praten. Daarom nieerde zij, voor de kennissen, oom Anton, die een compromettante oude vuilik was, over wien rare verhalen rond gingen - hoewel zij hem, als erfoom, toch wel, vooral door het jonge paartje Van Wely, in het oog liet houden, want Ina was, in haar heel kleine ziel, zoowel een goede dochter, voor haar vader, als een goede moeder, voor hare kinderen, en zij had gaarne gezien, dat oom Anton zijn geld - hoeveel zoû hij wel hebben? - naliet aan hare kinderen. Dan was er de Indische familie van oom Daniël, met wien papa samen Indische zaken had, en die geregeld in Holland kwam: nu, Ina was maar blijde, als de zaken goed gingen - want dat bracht geld in huis - en als oom Daniël met dikke Indische tante Floor weêr rustig op de mail zaten, want, heusch, di  waren nu beide totaal niet presentabel, oom Indiesch geworden, en tante zóo een nonna, dat Ina zich voor haar schaamde! Nu, dan hadt je in Parijs, tante Therèse Van der Staff, die, na

een vrij rumoerig leven, Roomsch was geworden; zie, dat was weêr zoo excentriek, en de De Ladersen waren altijd Waalsch geweest, en de d'Herbourgs waren ook altijd Waalsch: eïgenlijk was Waalsch gedistingeerder dan Roomsch, in Den Haag: het beste was... maar nooit over tante Therèse te praten. Last not least, tante Ottilie Steyn de Weert, helaas wònende in Den Haag, driemaal getrouwd, tweemaal gescheiden; met een dochter, die, chanteuse, het breede pad op was; een zoon, die twee immoreele romans had geschreven; neen, zie je, dat was eenvoudig verschrikkelijk voor Ina d'Herbourg; dat was zóo weinig correct en gedistingeerd, en dat wisten àl de kennissen, ook al sprak ze nooit over tante Ottilie, en over hare drie mannen, die alle drie leefden! En als Ina d'Herbourg dacht aan tante Steyn de Weert, dan trokken hare moede voorname oogen radeloos naar boven en zuchtte zij diep, en leek zij met dien blik en haar wanhoop gehéel op eene IJsselmonde. Want zijzelve, meende zij, had meer het aristocratische bloed van hare moeder, een freule IJsselmonde, dan dat zij een Dercksz was. Eenige dochter, had zij als jong meisje, door de tantes IJsselmonde, kunnen uitgaan in wat betere kringen, dan de al te Indische van haar vaders familie, voor zoo ver die kring bestond, want de familie was obscuur: er scheen eene izolatie te heerschen om de Derckszen, die weinig kennissen hadden, en ook hère moeder had nooit papa wat meer als Indische specialiteit op den voorgrond kunnen schuiven, en hem de koloniale portefeuille doen ambieeren, hoe zij ook tijdens haar leven hierom geijverd had. Neen, vader was niet uit zijn aangeboren, stilzwijgende angstvalligheid naar voren te halen, en al was hij wat zacht en meêgaande, al deed hij de onvermijdelijk geachte visite's meê, al gaf hij diners en al dineerde hij, hij bleef die hij was, stil rustige man van zaken, lijdende van gezondheid en zwijgend gebroken van ziel, - in zijn oog, om zijn mond, een pijn en een smart, maar nooit klagende, en in zich opgesloten. Nu was Harold Dercksz een lange, magere oude man, en dat gebroken lijdende en altijd zwijgzame scheen met de jaren te verergeren om smart en pijn, scheen bijna niet meer te verbergen, maar spreken deed hij alleen

met zijn dokter, en weinig; verder zweeg hij, sprak noòit over zich, zelfs niet met zijn broêr Daan, die geregeld in Holland kwam, om de zaken, waarin zij beiden belang hadden.

Ina d'Herbourg was een goede dochter: als haar vader ziek was, verzorgde zij hem, zoo als zij àlles in haar huis verzorgde, correct, en niet zonder liefde. Maar wél vroeg zij zich af of haar moeder niet teleurgesteld was geweest, in haar huwelijk, want geld had papa niet veel, niettegenstaande àl de Indische zaken. Ja, het geld was aan mama tegengevallen, en ook aan Ina viel het geld altijd tegen. Maar toen ook het Indische geld tegenviel aan Ina's man, Leopold d'Herbourg, die, meester-in-de-rechten, eerst gedacht had over de diplomatie, maar zich, trots zijn gewichtigheid, toch niet genoeg begaafdheid voor dien werkring voelde, en nu een advokaat was zonder praktijk, - toen meende Ina, na enkele huiselijke scènes, dat het haar noodlot zoû zijn altijd naar geld te moeten verlangen en nooit geld te zullen hebben. Nu woonden zij wel in een groot huis, papa was heel genereus, en nam Pol in Leiden geheel voor zich, maar toch ging het niet, vloot het geld Ina tusschen de vingers, en had zij wel gaarne gehad, dat er meer geld was, heel veel meer geld. Daarom was zij vriendelijk tegen tante Stefanie De Laders en, achteraf, vriendelijk tegen oom Anton. Haar noodlot bleef haar achtervolgen: in plaats, dat Lili ten minste nog wat had gewacht, en een mooi huwelijk had gedaan, was zij, nauwelijks twintig, zòo verliefd geworden op Frits Van Wely, officiertje zonder een cent, dat Ina er niets aan had kunnen doen, vooral toen papa gezegd had:

- Laat de kinderen toch gelukkig zijn...

En hij had ze een toelage toegezegd, maar het was puur armoede en toch waren Frits en Lili getrouwd en in minimum van tijd was er een jongen. Toen was het eenige, wat Ina verkrijgen kon, dat zij het kind noemden naar tante Stefanie. Stefanus? had Lili verschrikt uitgeroepen. Ja, in Godsnaam: den jongen zouden zij Stef noemen - dat klonk nog al aardig - want 'Etienne' had tante nooit goed gevonden. Het liefst had Ina gewild: Stefanus Anton, maar dit hadden Frits en Lili niet verkozen.

Het was Ina d'Herbourgs principe nooit over geld te praten en nooit over de familie, maar omdat principe-volgen heel moeilijk was, werd er in het huis der d'Herbourgs altijd over geld gesproken en veel over de familie. Het waren beide dankbare onderwerpen van gesprek tusschen Ina en haar man, en nu dat Lot Pauws was geëngageerd met Elly Takma, vloeiende de conversatie van zelve voort, op een avond na het diner, terwijl Harold Dercksz stil voor zich zat te kijken.

- Hoeveel zullen ze hebben, denkt u, papa? vroeg Ina.

De oude heer had een vaag gebaar, en staarde.

- Lot heeft natuurlijk niets, zei d'Herbourg; zijn beide ouders leven. Hij verdient wel wat, met die artikels, maar veel zal het niet zijn.

- Hoeveel krijgt hij voor een artikel? vroeg Ina, begeerig om toch te weten.

- Daar heb IK in de verste verte geen idee van! riep d'Herbourg.

- Zoû hij van den ouden Pauws wat meê krijgen? Die woont in Brussel, niet waar?

- Ja, maar die oude Pauws heeft ook niets!

- En van tante Otilie: die heeft toch haar vaderlijk erfdeel. Steyn heeft niets, niet waar, vader: trouwens, waarom zoû Steyn wat aan Lot meê geven...

- Neen, zei d'Herbourg. Maar de oude heer Takma, die zit er goed in, Elly krijgt van hem zeker wat.

- Hoe ze moeten leven is mij een raadsel, zei Ina.

- Ze zullen niet minder hebben dan Lili en Frits.

- Maar hoe die moeten leven, is mij ook een raadsel! wierp Ina tegen.

- Hadt JJ dan maar een rijken man voor je dochter gevonden!

- Toe, zei Ina, moê voornaam de oogen sluitend, met den blik van de IJsselmondes; laat ons niet over geld praten. Ik ben er wee van. En geld van anderen... dat is le moindre de mes soucis. Het kan me NIETS schelen hoeveel een ander heeft. Toch... geloof ik, dat grootmama meer fortuin heeft dan wij denken.

- Ik weet wel ongeveer hoeveel ze hebben moet, zei d'Her-

bourg. Notaris Deelhof zei nog verleden...

- Hoeveel? zei Ina, begeerig: de moede oogen glinsterden op.

Maar omdat hij op zijn schoonvaders gezicht een pijn zag trekken en rimpelen, en niet wist of die pijn fysiek of moreel was, om maag of meer om zenuwen, ontweek d'Herbourg het antwoord, en zeide hij alleen - het was zoo moeielijk in eens uit te scheiden, zelfs al keek papa pijnlijk -:

- Tante Stefanie, die moet er toch warmpjes in zitten.

- Nu maar, riep Ina; ik geloof, dat oom Anton als rezident zoo gepot heeft, dat hij er veel warmer in zit dan tante Stefanie. Ongetrouwd, hij heeft nooit gerecepieerd als rezident: dat weet ik; het rezidentie-huis was een vervallen boel, toen hij na acht jaren wegging...

- Maar oom Anton, zei d'Herbourg levendig; is een oude smeerlap, en dat heeft hem geld gekost.

- Neen! zei Harold Dercksz; hij zeide het als in pijn, met een beweging van zijn hand, die als afwees, maar hij had dadelijk berouw van dit enkele woord, dat zijn broeder verdedigen wilde, want Ina vroeg, begeerig:

- Nièt, papa? Maar oom Anton heeft toch alles behalve correct geleefd...

En d'Herbourg vroeg:

- Hoe kon hij dan zwijgen voor niets...?

Harold Dercksz, vergoelijkend, zocht naar een woord; hij zeide:

- Ze mochten Anton, de vrouwen...

- Maar oom Anton mocht liever de kleine meisjes!

- Neen, neen! verdedigde Harold Dercksz; zijn oude magere hand weerde af.

- Cht! zeide Ina, keek om. - De jongens komen binnen.

- Oom Anton heeft immers een zaak gehad, dertig jaar geleden... ging d'Herbourg voort.

- Neen, neen, verdedigde Harold Dercksz.

Pol, de student, en de jongere Gus kwamen binnen, en er werd dien avond niet meer over geld en familie gesproken, en om de

jongens was de avondthee gezellig. Waarlijk, Ina was een goede moeder, en zij had hare jongens een opvoeding gegeven; om ouden grootvader hadden zij iets niet luidruchtigs en toch vroolijks, dat Harold Dercksz altijd prettig huiselijk aandeed, en zij waren beiden heel beleefd, tot groote voldoening van Ina, die wèl kon zeggen, dat Pol en Gus dàt nièt van de Derckszen hadden: toen grootvader opstond, om naar zijn kantoor boven te gaan, was Gus dadelijk bij de deur en hield die open, met heel veel égard. De oude man knikte zijn kleinzoon vriendelijk toe, klopte hem op den schouder en hij ging de trap op, bedenkende, dat Ina ook een goede dochter was, al had zij hare fouten. Hij was prettig in haar huis. Hij zoû, alleen, wel heel eenzaam geweest zijn. Die twee jongens, hij hield van ze. Het was nog iets jongs, iets, dat nog vroolijk en blij aankwam - die twee jongensjonge levens -: het was niet, als àl het andere, iets dat voorbij ging, dingen, die gingen voorbij, langzaam en dreigend, jaren, jaren lang...

In zijn kantoor draaide Harold Dercksz het gas hooger, en viel in zijn stoel, en staaarde. Stil, stil sluierde het leven soms de dingen, de vreeslijke dingen, levens lang, en dan dreigden ze niet zoo zeer, en zoo lang de dood ze niet had weggevaagd, gingen ze, gingen ze steeds, hoe langzaam ze ook gingen... Maar wèl gingen ze langzaam, de dingen, voorbij... Hij was nu een oude man, een man van drie-en-zeventig en hij was ziekelijk en sleepte zijn ouderdom voort naar het graf, waarheen hij verlangde; hoe vele kwalen waren niet de zijne geweest! Hij begreep niet waarom hij zoo oud moest worden, terwijl de dingen zoo langzaam voorbij gingen, stille voorbij, maar zóo slepend, als waren ze, de dingen van vroeger, spoken, die slielden heel lange sluiers langs heel lange paden, en als ritselden de sluiers over de warrelende bladeren, die neêrdwarrelden over het pad. Zijn heel lange leven van ouden man had hij de dingen voorbij zien gaan en hij had dikwijls niet begrepen, dat ze zoo te zien voorbij gaan, niet te veel was voor het verstand van een mensch. Maar de dingen hadden hun sluiers geslierd en de bladeren hadden maar even geritseld; nooit was de dreiging verwezenlijkt, niemand was van achter een boom getre-

den; het pad was eenzaam gebleven onder zijn blik, en het pad slingerde, slingerde voort en de spookachtige dingen gingen... Sòms keken ze om, met spokige oogen... gingen weêr slepende langzaam voort: ze waren nooit tegengehouden. Hij had ze gezien door zijn kinderjeugd, door zijn jongensjaren stille gaan, toen hij zoo oud was geweest als Pol en als Gus; hij had ze zien gaan door zijn zoo heel gewoon leven heen van koffieplanter in Indië, en industrieel daarna; door zijn huwelijksleven met een vrouw, tot wie hij in vergissing gekomen was, zoo als zij in vergissing tot hem -: hij zeker, omdat hij maar zag de dingen, de dingen, die gingen... Nu kuchte hij, hoestte hij en zijn borst deed hem pijn; zijn maag deed hem pijn, door zijn verdorde beenen schoten de scheuten...

O hoe lang zoû het nog duren, dat hij ze zien zoû, de dingen?... Ze gingen, ze gingen en talmden, talmden steeds... O, waarom zij toch niet snèller gingen... Van dat hij een ventje was geweest, van dertien jaren, een vroolijk, speelsch ventje, dat speelde met bloote voeten in de rivier voor het assistent-rezidentie-huis, blij om vruchten en vogels en dieren, blij om heel het vroolijke kinderleven van een kind op Java, dat spelen kan op groote erven, bij stroomende wateren, en in groote, rood bloeiende boomen klimt. Maar van het oogenblik af - een zwoele nacht, nachtlucht dreigende eerst en toèn uitstortende pletterzwaren regenvloed - van het oogenblik af, dat hij de dingen gezién had, de eerste dingen, het eerste vreeselijke Ding... van dàt oogenblik was een verbijstering over zijn teêre hersens gekropen, als een monster, dat het kind, neen, niet had verpletterd, maar het sedert altijd bezeten had, in zijn klauwen... Als een vizioen, àlle de jaren van zijn leven, had hij het Ding weêr zien oprijzen, het vreeselijke Ding, dat daar gebaard en geboren was, in dien nacht, toen hij, zeker wat koortsig, niet had kunnen slapen onder den pletterzwaren nacht, die den regen nog omhoog hield, in sterke zeilen, die niet barsten konden, en geen adembare lucht doorlieten. Het vizioen, neen het Ding, het werkelijke Ding...

In de bergen, een eenzame pasangrahan; daar is hij alleen met zijn beide ouders, hij de kleine lieveling van zijn vader, die ziek is, en daarom verlof heeft gevraagd; de andere broërs en zusters zijn gebleven in de stad, in het assistent-rezidentie-huis.

Hij kan niet slapen, en roept:

- Baboe, kom hier...

Zij antwoordt niet. Waar is zij. Anders ligt ze voor zijn deur op haar matje en wordt dadelijk wakker.

- Baboe, baboe, kom hier!

Hij wordt ongeduldig; hij is een groote jongen, maar hij is bang, omdat hij ook koorts heeft, even als papa, en omdat de nacht zóo zwoel is, als of er een aardbeving komen zal.

- Baboe...

Zij is er niet.

Hij staat op en verwacht zich in de klamboe, die hij, om zijn koortsigen angst, niët kan openrukken... Nu bevrijdt hij zich uit de tulle plooiën, en weêr wil hij roepen: baboe... Maar hij hoort stemmen, die fluisteren, in de achtergalerij... Het bloed stolt het kind in het lijf; hij denkt aan dieven, aan ketjoe's, en hij is heel bang... Neen, ze spreken daar geen Javaansch; ketjoe's zijn het niet... ZIJ spreken Hollandsch en Maleisch er tusschen, en dan herkent hij ook baboe's stem... En hij wil een gil stooten van angst, maar van angst kan hij niet... Wat doen zij, wat gebeurt er? Het kind is klam, koud... Hij heeft zijn moeders stem gehoord; nu herkent hij de stem van meneer Emile, meneer Takma, den sekretaris, die in de stad zoo veel bij hen komt... O, wat doen zij daar in den nacht... Hij was eerst bang, maar is nu meer koud en huivert, en hij weet niet waarom... Wat gebeurt er dan toch, wat doen mama en meneer Takma en Ma-Boeten daar in den nacht? Nieuwsgierigheid overwint zijn angst... Nu houdt hij zich stil, alleen klapperen zijn tanden; nu maakt hij héel zacht, zonder ze kraken te doen, de deur van zijn kamer open. - De middengalerij

is donker, de achtergalerij is donker...

- Stil, baboe, stil, o God, stil, zachtjes... zachtjes... als de sinjo hoort...
- Hij slaapt, Kandjeng...
- Als de oppas hoort...!
- Hij slaapt, Kandjeng...
- O God, o God, als hij wakker wordt... O, baboe, baboe, wat moeten wij doen...!!
- Stil, stil Otilie...!
- Kan niet anders, Kandjeng... In de rivier, in de rivier...
- O God, o God, neen neen, nièt in de rivier!
- Stil dan toch, Otilie!
- O God, neen, niet in de rivier!
- Het kan niet anders, Otilie! Wees stil, stil! Hoû je mond, zeg ik je! Moet je ons

beiden laten oppakken... voor moord??

- Ik? Heb ik hem vermoord?
- Ik kon het niet helpen! IK verdedigde mij! JIJ haatte hem, ik haatte hem niet,

Otilie. Maar je hebt het sàmen met me gedaan.

- O God, neen, neen!
- Ontwijk niet je schuld!
- Neen, neen, neen!
- Jij hing aan hem...
- Ja, neen...
- Toen ik hem zijn kris ontrukte!
- Ja...ja...
- Stil, stil, Kandjeng!!
- O God, o God, het bliksemt... O, wat een slag, wat een slag!

De bergen, tal van malen, weêrkaatsen den donder, die rollen blijft. Als scheuren de regenzeilen, watervalt de vloed neêr...

Het kind hoort den gil van zijn moeder.

- Stil, stil, Otilie!
- Ik kan niet meer, ik val flauw!
- Hoû je stil!! Hoû hem vast aan zijn been! Baboe, jij, het andere been!!
- Er is bloed, op den grond...

- Veeg het af...!

- Straks, o straks, Kandjeng... Nu naar de rivier...

- O God! O God!!

Het kind klappertandt en zijn oogen puilen en zijn hart bonst, in koorts. Hij is doodsbang, maar hij wil ook zien. Hij begrijpt niet, en vooral wil hij zien. Zijn kindernieuwsgierigheid wil het vreeslijke Ding zien, dat, wat hij nog niet begrijpt. Stil, op bloote voeten, sluipt hij door de donkere galerij. En in den nachtschemer van buiten... ziet hij! Hij ziet het Ding. Een weêrlicht, vreeslijk: een donderslag, of het gebergte in elkander stort... Hij heeft gezien!! Hij ziet nu maar na de vaagte, het vage voortbewegen van iets, dat zij dragen... van iemand, dien zij dragen, mama, meneer Emile, en Ma-Boeten... In zijn onschuld begrijpt hij niet WIEN. In zijn onschuld denkt hij alleen aan vreeslijke dingen en menschen, aan roovers, aan schatten, aan griezelligheid uit zijn kinderboeken... WIEN droegen zij daar den tuin in? Hoorde papa hen niet dragen? Werd hij niet wakker? Sliep hij zoo vast? Nu... hoort hij niet meer hun stemmen... Nu zijn zij in den tuin verdwenen... Hoort de oppas niet...? Neen... àlles blijft stil; àlles is in het regenende donker verdwenen; hij ziet niets; alleen stort de regen, een vloed, ruischende, ruischende, razend. Om het razende ruischen hoort noch vader, noch oppas... De hemel is gebarsten, en àl de regen van den hemel ruischt neêr... Hij rilt, van koû en van koorts. Daar voelt hij zijn bloot voetje stappen in lauwe weekte... Dat is bloed, geronnen...

Nu durft hij niet meer vooruit, en niet meer terug. Nu staat hij, tandenklapperende, en àl het geruisch van den regen is òm hem... Nu wil hij zijn vader toch wakker maken; vluchten, zich in zijn armen verbergen, en daar snikken, snikken van angst... Hij tast terug naar de middengalerij; hij ziet de deur van mama's kamer open: een lampje bibbert er flauw. Weêr voelt zijn voet de weeke lauwte en hij rilt om die vreeslijke modder, die bloed is, geronnen, en òveral ligt, op de mat. Maar hij wil naar het lampje, het eenige licht, om het te nemen naar papa's kamer meê, zoo ver, bij de voorgalerij. Hij gaat naar het lampje, en neemt het, en ziet het bed

van mama verward, de kussens over den grond... Daer zièt hij op den grond het al zwartige rood, en hij schrikt, hij voelt zich ijskoud, en hij loopt met het lampje om, om niet over een kris te loopen, een mooi sierwapen, dat papa gisteren van den Regent heeft cadeau gekregen! Daar ligt het... en het lemmer is rood! Nu nevelt het ook voor zijn kinderoogen rood, o vreeslijk rood in de schaduwdansende galerij, waardoor hij, zoo klein, gaat met zijn lampje, in verschrikking en koorts: misschien droomt hij... Naar de kamer van papa...

- Papa, o papa, o papa!

Hij stottert van angst... radeloos, zonder papa's bescherming.

Hij opent papa's deur...

- Papa, o papa, o papa!

Hij nadert met zijn lampje het bed. Papa heeft er geslapen, maar hij is er niet meer... Waar is papa... En in ééns wijkt het open voor zijn kinderverstand. Zièt hij het vreeslijke Ding, zièt hij het als een ontzettend, ontzaglijk, bloedrood gespooksel... Dàt wat zij daar door den tuin hebben weggedragen -, door den stroomenden regen, naar de rivier: dat was papa, dat is papa!! Dat wat mama en meneer Emile en Ma-Boeten daar wegdragen, dat is papa...! Nu is hij alleen in huis... Nu is papa dood en zij dragen hem naar de rivier... Nu heeft hij het Ding gezien... Nu ziet hij het Ding nog steeds... Nu zal hij het altijd zien... Hij weet niet waarom - járen is hij in eens ouder -: maar hij sluit papa's deur, gaat terug, zet mama's lampje op zijn plaats en gaat terug in zijn eigen kamer. In den donker rilt hij en klappertandt en zijn oogen puilen, puilen... Maar hij wascht, in den donker, zijn voeten, en den handdoek werpt hij dadelijk in de vuillinnenmand. Hij kruipt in bed, trekt de klamboe dicht, trekt de spreij tot over zijn ooren. En hij ligt, schokkend van koorts. Het ijzeren bed onder hem schokt meê. Hij is alleen in de pasangrahan en hij heeft het vreeslijke Ding gezien: eerst de werkelijke beweging ervan en toen het openbarend gespooksel, in het licht van de bliksems, onder de dreiging van den bergenbarstenden donder. Nu ligt hij en schokt. Hoe lang duurt het...? Hoe lang duurt het...? Een half uur, drie kwartier...

Baboe hoort hij terug komen, en mama! Mama kreunt, snikt, steunt, en Ma-Boeten mompelt:

- Stil, Kandjeng, stil...
- Ze hebben ons zeker gezien...!
- Neen, er was niemand... Denk aan sinjo Harold, Kandjeng...

Nu wordt het alles stil.

Doodstil...

Koortsschokkend ligt het kind, en geheel den nacht staren zijn puilende oogen, en ziet hij het Ding...

Hij heeft het sedert altijd gezien, en hij werd een oude man...

Den volgenden dag wordt het lijk van papa gevonden, tusschen de rotsblokken van de rivier. Er wordt gedacht aan een vrouweperkara, in de kampong, aan jaloezie... Maar dokter Roelofsz constateert, dat de verwonding niet anders dan door scherpe rotssteen geschied is, waartegen Dercksz, verdrinkende, zich vast heeft willen klampen... Praatjes van inlanders hoeft men niet te gelooven... Van een misdaad is geen sprake... De controleur maakt het rapport: de assistent-rezident Dercksz, tijdelijk verblijvende in de pasangrahan, is des nachts - toen hij niet slapen kon van koorts om het zwoele weêr - naar buiten gegaan, om lucht... De oppasser heeft hem gehoord... en zich wel verwonderd, want het stortregende... Maar de Kandjeng ging 's nachts wel meer, om zijn slaaploosheid, het woud in... Hij is misgelopen, en de rivier was gezwollen... Het was hem onmogelijk tusschen de rotsblokken te zwemmen... Hij is verdronken in den onweêrsnacht... Een paal van de pasangrahan af is zijn lijk door inlanders gevonden, terwijl mevrouw Dercksz, ontwaakt, des morgens in groote ongerustheid was, omdat zij haar man niet in zijn kamer vond...

Harold Dercksz staart.

In zijn stil sombere kantoorkamer van man van zaken... ziet hij het Ding, voorbijgaan, maar zoo sleepend en langzaam... En hij

heeft niet gemerkt, dat de deur is opengegaan en zijn dochter Ina, binnenkomt...

- Vader...

Hij antwoordt niet.

- Vader! Vader...

Hij schrikt op.

- Ik kom u goeden-nacht zeggen... Waar dacht u zoo aan, vader?

Harold Dercksz strijkt zich over het voorhoofd.

- Aan niets, kind... Aan dingen, dingen van vroeger...

Hij ziet ze: daar gaan ze: ze slepen lange spooksluiers over ritselende bladeren... en... drèigt er iets achter de boomstammen van dat eindelooze pad...?

- Aan dingen van vroeger...? Och vader, die zijn al voorbij... IK denk nooit aan dingen van vroeger... Het leven van van-daag is al moeilijk genoeg voor menschen, die geen geld hebben...

Zij geeft hem haar nachtzoen...

... Neen, de dingen van vroeger... ze zijn nog niet voorbij... Ze gaan, ze gaan... maar zoo langzaam!

VIII

Lot Pauws zat op zijn kamer te werken, toen hij beneden hoorde de stemmen van zijn moeder en van haar man, Steyn. De stem van mama Ottilie klonk scherp, in een stijgende, stijgende drift, en de kalme, onverschillige basstem van Steyn scandeerde met kort hakkende zinnen en hitste mama's woorden aan, zoo dat zij ze stotterde, en hijgende er bijna in stikte.

Lot, met een zucht, legde neder zijn pen, ging naar beneden: aan de deur van de keuken zag hij de oude meid gretig luisteren, maar zij verdween toen zij Lots tred de trap hoorde kraken.

Lot kwam binnen.

- Wat is er?

- Wat er is? Wat er is? Er is dit: dat ik gèk ben geweest in gemeenschap van goederen te trouwen! Ik had anders kunnen doen

wat ik woû! Zijn het niet mijn kinderen, mijn eigen kinderen? Als ze geld nodig hebben, mag ik ze niet zenden? Moeten zij honger lijden, terwijl hij... terwijl hij...

Ze wees op Steyn.

- Nu wat? tartte Steyn.

- Terwijl hij mijn geld er met meiden meê doorlapt, met meiden, met vuile meiden...

- Hè mama...!

- Ja, dât is waar!

- Stil, mama, foei: praat toch zoo niet. Maar wat is er dan toch Steyn?

- Mama heeft een brief uit Londen.

- Van de Trevelley's?

- Van Hugh. Hij vraagt geld.

- En mag ik mijn zoon geen geld zenden, als ik wil? riep mama Otilie tegen Lot.

Is Hugh niet mijn kind, is hij niet mijn zoon? Jij wil al niet hebben, dat ik ze veel zie, maar moet ik ze heelemaal afschrijven? Als Hugh op het oogenblik zonder betrekking is, mag ik hem dan geen geld zenden? Is het niet mijn geld? Steyn heeft ZIJN geld, zijn pensioen. Ik vraag hem niet om zijn geld.

- Lot, zei Steyn. Mama kan natuurlijk doen wat ze wil. Maar er is nauwelijks genoeg, dat weet je, voor ons gewone huishouden. Als mama vijftig pond aan Hugh wil zenden, dan weet ik niet hoe het gaan moet. Dat is al, en verder kan wat mama zegt, me niet schelen.

- Met vùile meiden lap jij mijn geld er van door, want je bent een vuilik, en altijd geweest!

- Mama, schei uit. En wees stil. Ik kàn niet tegen schelden en kijken. Wees stil. Wees stil, mama. Laat mij Hughs brief lezen.

- Neen, ik laat hem jou ook niet lezen! Wat denk jij wel? Ik sta niet onder curateele van mijn zoon! Trek jij ook al partij tegen je moeder met dien vent daar? Jullie zouden beiden willen, dat ik mijn eigen kinderen, mijn eigen bloed en vleesch, mijn lievelingen, mijn lièvelingen, afschreef, omdat dat in jullie kraam te pas komt? Wanneer zie ik ze? Wanneer? Wanneer?? Mary, John,

Hugh? Wanneer zie ik Hugh? Al heb ik me vergist in den vader, zijn ze niet mijn eigen kinderen, zoo goed als jij, en Ottilie? Ik kan mijn jongen toch geen honger laten lijden!

- Ik weet heel goed, dat Hugh misbruik maakt van uw goedheid, van uw zwakheid - om van de twee andere niet te spreken.

- O neen, spreek maar niet over ze! Schrijf jij je broërs en je zusters maar af! Denk jij maar, dat jij alleen bestaat op de wereld, dat je moeder niemand heeft dan jou, en trouw jij dan maar, en laat je moeder dan maar alleen met hem, met dien vent, met dien vent, die 's nachts stilletjes gaat naar zijn meiden. Omdat die altijd jòng blijft! Hij is zoo jong en zijn vrouw is oud! Maar als hij naar zijn meid moet, en als jij trouwt, dan verzeker ik je, dan blijf ik niet alleen in huis en ik zweer je, dan ga ik naar Hugh. Mijn liève jongen, mijn lièveling! Wanneer zie ik hem? Wanneer zie ik hem? In een jáár heb ik hem niet gezien!

- Toe mama, schreeuw niet en wees kalm. Praat kalm. U maakt me zoo verschrikkelijk moê met dat schreeuwen en schelden en kijven; ik kàn er niet tegen... Ik vraag u Hughs brief niet meer te lezen. Maar Steyn heeft gelijk, en voor zoo ver ik op het oogenblik onze gezamenlijke finanties ken, is het dolle-werk om Hugh, die nooit anders dan vage 'betrekkingen' in de City heeft, zeshonderd gulden te zenden. U kan het niet doen.

- Ja wel, ik kan het wel doen, egoïst, die je bent! Wat weet jij van je moeders geld? Ik heb altijd geld als ik wil!

- Ja... ik weet: u verliest en vindt het dan weêr in uw kast...

- En al vind ik het dezen keer niet in mijn kast, en al blijft Steyn op zijn sleutels zitten, ik ga kalm naar den bankier en ik vraag het en ze zullen het me niet weigeren. En ik laat het zenden door den bankier. Zie je... dat kan ik wèl doen, inhalige egoïsten, die jullie zijn! Ik zet mijn hoed op, en ik ga... ik ga nu dadelijk, en ik ga naar den bankier, en morgen, overmorgen, wanneer... heeft Hugh... heeft Hugh zijn geld. Ik zoû het voor jou doen, Lot, en voor Ottilie, en ik doe het ook voor Hugh. Ik ben zijn moeder, en ik doe het... Ik doe het, ik doe het: dààr!

Zij stotterde, zij stikte van woede, en een pijn van jaloezie, dat

Lot Steyn had verdedigd, en dat Steyn meer van Lot dan van haar hield, stak met een stekel in het vleesch van haar hart en deed haar zoo lijden, dat zij niet meer wist, wat zij zeide, dat zij Lot had een oorveeg willen geven, en Steyn... Steyn had kunnen vermoorden! Zoo struikelde zij de deur uit, blank van drift, stootte tegen de meubelen, sloeg met de deuren, holde de trap op naar boven. Om die pijn had zij kunnen snikken... Beneden hoorden Steyn en Lot haar boven hunne hoofden hard stampende loopen, zich kleeden en zij praatte in zich, en zij schold, zij schold steeds door.

Een wanhopige trek verweekte smartelijk plots Steyns onverschillige, ruw-mooie trekken in zijn vollen baard.

- Lot, zeide hij. Beste kerel. Dat verdraag ik al bijna twintig jaar.

- Kom, Steyn.

- Al bijna twintig jaar. Schreeuwen, schelden, kijven... Ze is je moeder. Laat me er niet verder over spreken.

- Steyn, ze is mijn moeder, en trots alles, hoû ik van haar, maar je weet, ik voèl wat je hebt moeten lijden.

- Lijden? Ik weet niet. Je verstompt. Maar ik denk wel eens, dat ik mijn leven jammerlijk heb weggegooid. En wie heeft er wat aan gehad? ZIJ zelfs niets.

- Probeer haar als een kind te zien, als een driftig, bedorven kind. Wees nu en dan eens lief tegen haar. Een lief woord, een liefkoozing, daar heeft ze behoefte aan. Ze is een vrouw van liefkoozing, arme mama. Ik ken niemand, die er zóó behoefte aan heeft als zij. Ze kan soms tegen me leunen, terwijl ik haar streel. Dan is ze gelukkig. Als ik haar een zoen geef, is ze gelukkig. Als ik haar zeg, dat haar huid zacht is, is ze gelukkig. Ze is een kind. Probeer haar zoo te zien, en wees eens lief, een enkelen keer.

- Ik kan niet meer. Ik ben dol op haar geweest, dol verliefd; vroeger. Als ze niet altijd had gekijfd en altijd onmogelijk onverstandig was geweest, hadden wij nog vriendelijk naast elkander kunnen blijven wonen. Al is ze ouder dan ik, we hadden nog goed met elkaâr kunnen omgaan. Maar ze is onmogelijk. Je ziet het. Er is geen geld en omdat ze het dezen keer niet in haar kast terugvindt - neemt ze het eenvoudig op bij den bankier om het aan

Hugh te zenden. Het zijn geregeld die brieven van de Trevelley's, die scènes geven. Ze exploiteeren haar om beurten, en het gemeenste is, de vader zit er achter, dat weet je...

- Is dat nu wel zeker?

- Ja. Trevelley zit er altijd achter. Hij heeft invloed op die kinderen. Voor hèn, voor Trevelley steken WIJ ons in schuld. Lot, ik heb dikwijls gedacht te scheiden. Ik heb het niet willen doen, omdat mama al tweemaal gescheiden is. Maar soms vraag ik me af: gooi ik mijn leven niet weg voor niets? Wat heeft zij aan mij, wat ik aan haar? Wij blijven samen om niets. Om dingen, die voorbij zijn. Om passie, die voorbij is: één moment van dol, krankzinnig, blind zijn, van niet meer weten, van alleen willen hebben... Om dingen, die voorbij zijn, gooi ik mijn leven weg, dag aan dag, twintig jaren lang. Ik ben een eenvoudige kerel, maar ik had plezier in mijn leven, ik was officier met plezier... ik heb van alles een afkeer gekregen en ik ga voort dag aan dag mijn leven weg te smijten. Om iets, dat heelemaal voorbij is...

- Steyn, je weet, ik waardeer wat je doet. En je doet het alleen voor mama. Maar je weet, ik heb je dikwijls gezegd: ga je eigen weg. Ik heb geen sympathie voor steriele opofferingen. Meen je, dat je nog je leven kunt vinden, door van mama weg te gaan, doe het dan.

Maar Steyn scheen zijn onverschilligheid terug te hebben gewonnen.

- Neen, kerel, wat vermoederd is, is vermoederd. In twintig jaren slijt de energie om van je leven nog iets beters te maken. Ik heb gemeend mama niet te moeten verlaten, waar ze alleen stond, misschien niet heelemaal door mijn schuld, maar toch grootendeels. Haar nu te verlaten, nu zij oud is, zoû ik iets ploertigs vinden: ik kan het niet doen. Ik doe dat niet als een steriele opoffering; ik doe het omdat ik het niet anders doen kan. Een hel maak ik van mijn leven niet. Als ik wil, ga ik mijn eigen weg, hoewel mama overdrijft en ik 's nachts laat niet ga naar een meid.

- Mama is jaloersch, en ze is nog altijd jaloersch op jou.

- En ze is jaloersch op jou. Ze is een ongelukkige vrouw, en hoe

ouder ze wordt, hoe ongelukkiger ze zal worden. Ze is een van die mensen, die niet oud moesten worden. Kom Jack, beest, we gaan de lucht in. Maar Lot, als mama zoo door gaat, dan moeten we haar onder curateele stellen. Er is niets anders op.

Lot schrikte - hij stelde mama zich voor onder curateele, en toch, Steyn had gelijk. Hij dacht, hij zoû eens kalm met mama praten. Op het oogenblik was er niets aan te doen: mama was geëxaspereerd, was als een dolle, en zònd de vijftig pond aan Hugh. Lot ging terug naar zijn kamer, en poogde weêr te werken. Hij schreef een essai: 'over kunst', en dat kunst was amuzement en een kunstenaar een amuzeur. Of hij het eens was met zichzelf, wist hij niet, maar dat kon hem niet schelen, en kwam er niet op aan. Het was een motief, om éven, enkele bladzijden lang, heel schitterend over te schrijven met àl zijn woordtalent, en het zoû pakken, men zoû het lezen: het zoû aan den eenen kant verontwaardiging wekken, aan den anderen een glimlach, omdat het heusch wel zoo zijn kon en omdat Charles Pauws wel gelijk kon hebben. Hij schreef met liefde zijn woordmooie zinnen, ze in hare schittering overtuigende makend... Maar tusschen de zinnen door dacht hij aan arme mama, en op eens kon hij niet meer schrijven. Hij beklagde haar. Hij voelde voor Steyn, maar hij beklagde arme mama... Hij stond op, liep zijn kamer door, vol herinnering aan Italië: een paar bronzen, veel fotografieën naar de Italiaansche meesters. Een goeie kerel, Steyn, hem die groote kamer af te staan naast die van mama en zelve op zolder te gaan. Maar hij beklagde zijn moeder, die was een kind. Ze was altijd een kind geweest: ze kon niet helpen, dat ze een kind was en bleef. Ze was zoo heel mooi geweest, en zoo verleidelijk, een poppetje altijd, en hij herinnerde zich - hij al een jongen van zeventien - hoe allerliefst mama er had uitgezien, zoo jong, zóo jong, met dat beeldlieve gezichtje, met die blauwe kindoogen, met dat zuiver mollige figuur: ze was toen acht-en-dertig, en ze had geen leeftijd: ze was een mooie vrouw in vollen bloei van lieflijkheid. Hij behoefde niet de portretten te zien uit dien tijd en uit vroegere jaren: hij herinnerde zich mama zoo: hij herinnerde zich, dat zij in een lage,

even gelig witte kanten japon, die zij niet eens heel correct droeg, er had uitgezien als een jong meisje, vooral zoo liëf, zoo innig lief; hij herinnerde zich haar in een bruin laken japon met astrakan en een astrakan mutsje op haar kroeze haren, op het ijs, en ze reed met hem, zoo lief en zoo luchtigjes, en de menschen hadden gedacht, dat ze zijn zuster was... Arme mama, en nu werd ze oud! Toch zag ze er nog zoo heel goed uit, maar ze werd oud, en ze was - hier was hij wel zeker van - ze was een vrouw van niets dan liefde. Vijf kinderen had ze, maar ze was geen moeder; Lot lachte er om hoofdschuddend. Opgevoed had hij zichzelf, Otilie was al zoo heel gauw haar groot talent, haar mooie stem zich bewust geweest, en ook zij had zichzelf opgevoed; de Trevelley's waren meer in het wilde geloopen... Neen, mama was geen moeder, geen huisvrouw, zelfs geen wereldvrouw: mama was niets dan een vrouw van liefde. Ze had aan liefde behoefte - nu zeker niet meer aan passie - maar aan liefde nog steeds en waar ze vooral levensbehoefte aan had, dat was, als een kind, aan liefkoozing. En niemand liefkoosde haar meer dan hij, omdat hij wist, dat mama er zoo dol op was. Ze had hem eens gezegd, wijzende op een portret van zijn halfbroër Hugh Trevelley - een heel knappe jongen van in de twintig:

- Lot... in geen acht maanden heb ik een zoen van hem gehad!

En hij had in mama iets gezien of zij smachtte naar den zoen van Hugh, die haar toch soms zoo kort-af en zoo ruw bejegende. Dat was natuurlijk wel ook een moederlijkheid in mama, maar het was misschien nog meer een behoefte, dat die jongen, die haar zoon was, haar liefkoosde, haar liefjes liefkoosde. Onder curateele...? Het zoû misschien moeten! Het zoû zoo vreeslijk akelig zijn: die lieve moesje, ze was ook soms zoo dwaas! Zóo onverstandig! Zoo een kind, voor zoo een oude vrouw... O, het was vreeslijk, dat oud, ouder worden, en dat altijd blijven toch wie je was. Wat leerde het leven je weinig! Wat vormde het je weinig! Het liet je wie je was, en sleet alleen af je scherpe en mooie kantjes! Arme mama, haar leven was niet meer dan van dingen, die waren voorbij, en vooràl dingen van liefde... Tante Stefanie sprak van hyste-

rie, en er had door de familie geloopt een lijn van groote passioneele zinnelijkheid; maar het kwam niet van de Derckszen, als tante Stefanie meende: het kwam van grootmama zelve. Hij had altijd gehoord, dat ook zij, als zijn moeder, een vrouw van liefde geweest was... Men vertelde van haar allerlei avonturen in Indië, tot dat zij Takma zoû hebben ontmoet. Er lag als een fatum op hun familie, een fatum van ongelukkige huwelijken. De twee huwelijken van grootmama waren ongelukkig geweest: generaal De Laders was een bruijt geweest, ook al verdedigde tante Stefanie haar vader. Met grootpapa Dercksz was grootmama, naar men zeide, héel ongelukkig geweest: uit dien tijd dateerden de avonturen... Grootpapa Dercksz was verdronken, des nachts misgelopen in de gezwollen rivier achter een pasangrahan in de berglanden van Tegal. Lot herinnerde zich, hoe daar altijd over was gesproken geworden, hoe de geruchten jaren lang hadden volgehouden... Van zestig jaren her dateerde die historie... Grootpapa Dercksz zoû een meid hebben gehad in de kampong, en door een Javaan uit jaloezie overhoop zijn gestoken... Het waren praatjes geweest: dokter Roelofsz zei, dat het praatjes waren... Een fatum van ongelukkige huwelijken... Oom Anton was nooit gehuwd, maar in hem zeker werd de passie-lijn een dikke streep van hysterie... Oom Harold, sympathiek maar raadselachtig - ongelukkig getrouwd met zijn voor een Indischen planter tē Hollandsche freule... Oom Daan, in Indië - zij zouden in Holland komen - uiterlijk niet ongelukkig getrouwd met een ál te Indische vrouw, tante Floor: nu waren zij oud, en bedaagd, en bezadigd; in der tijd had door beiden geloopt de noodlottige lijn; door tante - een Dillenhof, van grootmama's familie - de streep, de dikke streep! Ach, dat was alles voorbij: ze waren nu oude mensen... Tante Therèse Van der Staff, Roomsche geworden, na een ongelukkig huwelijk; men zeide, dat Theo, haar zoon, niet de zoon was van haar man. Zijn arme moeder, driemaal getrouwd, en driemaal ongelukkig! Hij had dat nog nooit zoo aangezien, het rijtje langs, maar zàg hij het aan, dan was het verschrikkelijk, als een zich vastklampen aan sociale wet - om te

trouwen - die voor geen dier temperamenten gedeugd had. Waarvoor wàren zij getrouwd? Nu waren zij allen oude mensen, maar... waren zij nù jong geweest, en modern, zouden zij zijn getrouwd, zouden zij zijn getrouwd? Hun dikwijls tot hysterie verhitte bloed had dien dwang van huwelijk nooit kunnen dulden. Zij hadden gevonden hun éerst sympathieke liefde-genoten - want geen van allen was getrouwd om andere dan om passioneerde redenen, oom Harold misschien uitgezonderd - maar zoodra hen de huwelijksdwang knelde, hadden zij hun noodlot gevoeld: de sociale wet, die zij altijd gedachteloos, instinctief hadden gehuldigd en die hun niet deugde, hadden zij gevoeld hun fatum van getrouwd te zijn en ongelukkig. En hij nu... waarom trouwde hij?? Hij vroeg het zich plotseling af, ernstig, zoo als hij het eens aan zijn moeder gevraagd had uit blague! Waarom trouwde hij? Was hij een man om te trouwen? Kende hij zich niet nog al goed? Sceptiesch over zichzelf, zag hij zich en hij wist zijn egoïsme heel goed. Hij wist zijn ijdelheidjes, op zijn uiterlijk, op zijn mooien stijl... Hij glimlachte: hij was niet kwaad, er waren slechtere dan hij, maar in Godsnaam: waaròm trouwde hij? Waarom had hij Elly gevraagd? Toch... voelde hij zich gelukkig, en nu hij zich ernstig afvroeg waarom hij trouwde, voelde hij heel ernstig, dat hij Elly lief had, misschien meer dan hijzelve wist. Maar - de gedachte was onbedwingbaar -: waarom trouwen? Zoû HJ het familie-fatum ontwijken? Waarom trouwen? Had Ottilie in Nice niet eigenlijk gelijk, die niet trouwde en met haar Italiaanschen officier vrij leefde, - zij had hem dat zelve geschreven - zoo lang, tot zij elkander niet meer lief zouden hebben? Liep de streep door haar heen, of... had zij gelijk? En hij niet? Was zij, zijn zuster, een vrouw, sterker in het leven dan hij, een man? Waarom... waarom te trouwen? Kon hij Elly, die zoo verstandig was, niet zeggen, dat hij mèt haar maar vrij wenschte te leven?... Neen, het ging niet: er was, hoe weinig voor hen dan ook, toch nog samenleving en maatschappij: er was haar grootvader, er waren mensen en dingen, conventie, moeilijkheden... Neen, hij kòn Elly dat zoo niet zeggen, en toch zoû zij het wel begrepen

hebben... Dus dan maar trouwen gewoon-weg en hopen, dat niet het fatum - omdat zij elkander zoo ònnig lief hadden en niet alleen uit passie - op hèn niet zijn doem zoû drukken: het juk van een ongelukkig huwelijk...

Die menschen, die ooms en tantes, ze waren ongelukkig geweest, getrouwd. Nu waren zij oud; nu ging dat alles, van vroeger, voorbij... Nu ging dat voorbij... Kwàm het voor hem, die nog jong was? Kwàm het om hem, nu hij ouder werd? O, oud te worden, ouder! O, de vreeslijke nachtmerrie van oud te worden, van het wintergrauwe verschiet te zien openen... Geknakt te worden in zijn ijdelheid op zijn uiterlijk, dat beteekende nog niet zoo veel; in zijn ijdelheid op zijn talent, dat deed al meer pijn; maar geknakt te worden in geheel zijn fysiek en moreel bestaan: dat was het vreeslijke, de nachtmerrie!! Niet geknakt, niet in éens geknakt... Maar làngzàmerhand de verdorring van het jeugdfrissche lichaam, de verwelking van de intelligentie en geest... O, oud te worden, zoo oud als grootmama en als grootpapa Takma: hoe ontzettend! En nõg waren dat oude menschen, die léefden voor hunne negentig jaren en meer... Er scheen nog iets van emotie te weven tusschen hen beiden, iets van herinnering. Wie weet, misschien spraken zij wèl... over vroeger... Maar zóo oud te worden: zeven-en-negentig... O neen, neen, niet zóo oud: te sterven, vóór hij verdorde, vóór hij verwelkte! Hij voelde er zich angstkoud om worden, en hij rilde, nu hij zoo intens zich bewust werd, dat het mogelijk was, dat hij zóo oud kon worden: zeven-en-negentig... O God, o God, neen, neen... Jòng sterven, opdat het, nog jòng, gedáan voor hem zoû zijn! Hij was niet pessimist, hij hield van het leven, het was mooi, het stráalde: er waren zoo vele mooie dingen, in kunst, in Italië, in zijn eigen intellect; in zijn ziel nu zelfs die emotie, om Elly... Maar hij hield van het fríssche, jònge leven, en hij wilde niet de verdorring en de verwelking... O, de frischheid, de frischheid altijd, de jeugd altijd! Jòng te sterven, jòng te sterven! Hij smeekte er om, Dat, wat hij aannam als God: dat Licht, dat Geheim - maar dat misschien niet zoû luisteren van uit ondoorgrondelijke diepte van Macht - naar

bede van hèm: zóo klein, zóo egoïst, zoo weinig mannelijk, zoo weinig moedig, zoo ijdel, zoo ongelooftlijk ijdel! O, kende hij zichzelf niet? Verborg hij zich voor zichzelf? Zag hij zich niet hèlder in?

Hij liep door zijn kamer en had niet gehoord, dat de deur was opengegaan.

- En de vijftig pond zijn verzonden!

Hij schrikte. Voor hem stond zijn moeder, als een kleine furie: hare blauwe kind-oogen vlammelden als van een kleinen demon en haar mond stond als van een heel stout kind.

- O... mama!

- Lot!! Wat hèb je?

- Ik? Ik heb niets...

- O mijn jongen, mijn jongen, wat hèb je?

Hij rilde als in koorts. Hij zag heel wit. Hij poogde zich te beheerschen, mannelijk te zijn, flink en moedig. Een donkere verschrikking overstelpte hem. Het werd zwart voor zijn oogen...

- Mijn kind, mijn kind... wat is er?

Zij had hem in haar arm genomen, trok hem meê naar een divan.

- O mama...! Oùd te worden!! Oùd te worden!!

- Stil toch, jongen, stil toch...

Zij streelde zijn hoofd, dat tegen haar lag. Zij kende hem zoo: dàt was zijn ziekte, zijn zwakte: periodiek kwam die terug, en lag hij zoo tegen haar aan te klagen: oùd te worden... oùd te worden... Ach, het was zijn ziekte, zijn zwakte; ze kende dat wel in hem, en ze werd heel kalm, zoo als zij ware geworden, als hij koorts had gehad. Zij streelde hem, regelmatig, over zijn haar, dat zij poogde niet te verwarren. Zij kuste hem herhaaldelijk. Zij voelde zich goéd, omdat zij hem liefkoosde: hare moederlijkheid moest hem kalmeeren.

- Stil toch jongen, stil toch.

Hij bleef waarlijk een oogenblik stil.

- Vindt je dat nu zoo vreeslijk... om... misschien later... oùd te

worden? vroeg mama Otilie, weemoedig trots zichzelf.

- Ja...

- Ik heb het ook niet prettig gevonden. Maar jij... je bent nog zoo jong!

Hij herwon zich al en schaamde zich.

Hij was een kind, als zijn moeder, een ziek, zwak, hysteriesch kind soms.

Dat was hysterie in hèm, die vrees voor den ouderdom...

En hij zocht troost bij zijn moeder, die geen moeder was...

Neen, hij herwon zich, hij schaamde zich.

- O ja... ik bèn ook nog jong! poogde hij onverschillig te zeggen.

- En je gaat trouwen: je leven begint pas...

- Omdat ik trouw?

- Ja, omdat je trouwt! Als je maar gelukkig wordt, kind, en niet... niet zoo als je moeder...

Hij schrikte even, maar glimlachte nu. Hij herwon zich, en zijn moeder, bij wie hij een oogenblik had troost willen vinden, en die hem alleen had geliefkoosd, herwon hij tegelijkertijd. En hij streefde haar op zijne beurt en gaf haar een innigen zoen.

- ... Wij arme menschjes! zeide hij. We doen en denken soms zoo vreemd... We zijn wèl heel ziek en heel oud... zelfs al zijn we nog jong. Mama, ik moet eens ernstig met u spreken... Maar ernstig, hoor. Een anderen keer. Neen, nu niet; nu moet ik werken... Laat mij nu alleen en wees kalm... en lief. Heusch, IK ben weêr in orde... Doet U nu niet meer als een kleine furie...

Zij lachte in zich, met leedvermaak.

- Ik heb tòch de vijftig pond verzonden! zeide zij, achter de al opene deur.

En zij was gegaan.

Hij schudde het hoofd...

- Over haar! dacht hij, zijn beweging voor zich analyzeerend. En... over mij. Over mij nòg meer. Wij arme... àrme menschen. We moesten àllen maar onder curateele, maar van wie...? Kom... het bèste is maar te gaan werken, veel te werken, altijd te werken...

IX

De oude Takma kwam juist van de hooge brug, over de kazerne, aan, stijfrecht in zijn dicht toegeknoopte overjas, iederen stap overdenkend en zich steunende op ivoorknoppigen stok, toen Otilie Steyn de Weert, komende van de anderen zijde, hem zag en hem te gemoet ging.

- Dag, meneer Takma...

- Zoo, dag Otilie... Ga je ook naar mama?

- Ja...

- Van morgen regende het en dacht ik niet te kunnen gaan... Adèle bromde, omdat ik nu toch ging, maar het weêr is mooi, het weêr is mooi...

- Toch denk ik, gaat het straks weêr regenen, meneer Takma, en u heeft niet eens een parapluie.

- Ja, zie je kind, een parapluie, dat vind ik een ellendig ding: daar loop ik nooit meê... Zoo een dak boven je hoofd!

Otilie glimlachte: zij wist, dat de oude man, houdende zijn parapluie, zich niet op zijn stok kon steunen.

- Nu, zeide zij; als het regent, mag ik u dan naar huis brengen?... Als u ten minste geen rijtuig hebben wil.

- Neen kind, een rijtuig vind ik nog vreeslijker dan een parapluie.

Zij wist, dat het schokken van een vigilante hem veel deed lijden.

- Het eenige rijtuig, waar ik nog meê rijden zal, dat zal de zwarte koets zijn. Goed, kind, als het regent, dan mag jij me thuis brengen... en je dakje boven mijn hoofd houden... Geef me je arm, dat wil ik wel...

Zij gaf hem den arm en nu hij steunde op haar, werd zijn stijfrechte stap onregelmatig, liet hij zich gaan, en strompelde hij als een heel oude, oude man...

- Je bent zoo stilletjes, kind...

- Ik, meneer Takma...

- Ja, ja...

- U let toch alles op.

- Ik hoorde het dadelijk in je stem, dat je niet in je nopjes bent.

- Nu, ik heb misschien wel verdriet... Hier zijn we er.

Zij belde bij de oude mevrouw Dercksz: binnen haastte de oude Anna zich heel erg om open te doen.

- Even uitblazen, Anna, zei de oude heer. Even uitblazen... De jas maar aanhouden, en... in de voorkamer... een oogenblik uitblazen.

- Het wordt al frischjes, zei oude Anna. We zullen gauw stoken in de voorkamer. Ook al komt mevrouw er nooit, er wacht toch dikwijls iemand, en dokter Roelofsz is heel kouwelijk...

- Niet te gauw stoken, niet te gauw stoken, zei de oude heer ontevreden. Stoken is voor ons, oude mensen, de pest...

Hij zette zich, moê, in de voorkamer, de beiden handen op den ivoren knop van zijn stok. Anna liet hen alleen.

- Kom, kind... Wat is er? Verdriet?

- Een beetje... Ik blijf zoo alleen... Morgen trouwen ze immers.

- Ja, ja... morgen trouwen Lot en Elly... Nu, ze zullen wel gelukkig zijn.

- Ik hoop het... Maar ik...

- Kom, kind, wat met jou...?

- Ik zal òngelukkig zijn.

- Nou, nou...

- Wat heb ik?... Niemand van mijn kinderen om me. Ik denk maar eens naar Engeland te gaan. Daar heb ik John en Hugh... en Mary komt terug uit Indië.

- Ja, kindje, als we ouder worden, blijven we heel alleen... Kijk mij... Nu Elly trouwt, hoû ik alleen Adèle... Gelukkig, dat ik nog uit kan gaan... en dat ik mama dus soms nog zie... en jullie... jullie allen... en dokter Roelofsz... Maar als ik impotent was, wie zoû ik hebben... Jij, je bent nu nog jong.

- Ik? Ben ik jong?

- Ja, kind, ben jij niet jong...?

- Maar, meneer Takma, ik ben al zestig!

- Ben jij al zestig...? Ben jij al zestig...? Kind! Ben jij al zestig?

De oude man zocht, strijdende tegen plotseling opkomende

dofheid in zijn geheugen, dat hem vervaagde als een mist.

- Neen, je moet je vergissen... Je kàn nog geen zestig zijn...

- Ja heusch, meneer Takma, heusch hoor: ik ben zestig!

- Ach, Lietje, kind... ben jij... al... zò oud!

Hij zocht... en sloot de oogen.

- Al zestig! mompelde hij. Meer dan zestig... meer dan zèstig jaar...

- Zestig, zestig precies.

- Ja... ja zestig! Ach, kind, ben jij al zestig... Ik dacht, dat je hoogstens veertig... vijftig... Ik sufde... De oude man sufde... Zestig... Meer dan zestig jaar geleden...

Zijn stem mummelde; zij verstond hem niet.

- Was u een beetje in de war?

- Wanneer? schrikte hij op.

- Zoo even...

- Zoo even?

- Toen u dacht... dat ik veertig was.

- Wat zèg je?

- Toen u dacht, dat ik veértig was.

- O ja, ja... Ik hoor je wel... Ik hoor nog heel scherp... Ik heb altijd scherp gehoord... tè scherp... tè scherp...

- ... Hij radoteert... dacht Otilie Steyn. Dat heeft hij nog nooit gedaan...

- Ach, kind... ben jij al zestig! zei kalmer de oude man, die zijn stem had teruggevonden. Ja, je moet het wel zijn... Zie je, wij oude mensen, heel oude mensen, denken, dat jullie altijd kinderen blijven... neen, kinderen nu niet, maar jong... altijd jong blijven... Ach, en je wordt òk oud...

- Ja... o ja, héel oud. En dan heb je zoo weinig meer.

Haar stem klonk, ach, zoo verdrietigjes.

- Arme meid, zei oude Takma. Je moest ook niet zoo kibbelen met Pauws... ik meen... ik meen met Trevelley.

- Met Steyn, meent u.

- Ja, ik meen met Steyn... natuurlijk.

- Ik kan hem niet uitstaan.

- Maar je kon hem vroeger wel uitstaan...

- Ja... als je verliefd bent... dan...

- Ja, ja, je kon hem vroeger wèl uitstaan, zei de oude man hardnekkig. En mòrgen, niet waar, trouwen ze dus.

- Ja, morgen.

- Ik kan er niet bij zijn: het spijt me wèl, maar...

- Ja, het zoû u te veel vermoeien... Ze komen straks afscheid nemen van grootmama.

- Dat is aardig, dat is aardig van ze...

- Het is ook zoo een saai huwelijk, zei mama Ottilie. Ze zijn zoo saai. Er is niets. Geen feest. Ze willen niet in de kerk trouwen...

- Ja, dat zijn hun ideeën, zeide de oude man onverschillig-weg. Ik begrijp dat niet, 'niet in de kerk trouwen', maar ze moeten het weten.

- Elly heeft niet eens een bruidsjaпон; ik vind dat zoo raar.. Elly is wel héel serieus voor zoo een jong meisje. Ik had er niet van gehouden, zoo te trouwen, als je voor de eerste maal trouwt. Maar aan den anderen kant, voor wie doe je al dien omslag, zegt Lot... Voor wat familie en kennissen, die het eigenlijk toch niet kan schelen. En het kost geld.

- Elly had alles kunnen krijgen, wat ze woû, zei de oude heer; een diner, of een danspartijtje... of wat ook... Maar ze woû niet.

- Neen, ze willen geen van beiden.

- Het zijn zoo hun ideeën... zei de oude man, onverschillig.

- Meneer Takma... aarzelde mama Ottilie.

- Mijn kind.

- Ik woû u wat vragen, maar ik durf niet...

- Wel kind, waarom zoû je niet durven... Heb je wat noodig?

- Neen, ziet u, dàt niet, maar toch...

- Toch wat, kind... Is het geld?

Ottilie had een grooten snik.

- Ik vind het zoo akelig het u te vragen! Ik vind het nièt mooi van me... U moet het ook noðit aan Lot zeggen, dat ik het wel eens doe... Maar ziet u, ik zeg het u ronduit: ik heb geld aan Hugh gezonden en nu... nu heb ik eigenlijk zelf niets... Als u niet altijd

zoo allerliefst voor me was geweest, zoû ik het u nooit durven vragen... Maar u heeft me altijd bedorven, dat weet u wel... Ja, dat weet u wel... U heeft altijd een zwak hart voor me gehad... Als u het nu niet akelig van me vindt, dat ik het u vraag, en u zoû me kunnen helpen... met...

- Met hoeveel, kindje.

Mama Otilie zag naar de deur, of niemand haar hooren kon.

- Met... met driehonderd gulden maar...

- Maar natuurlijk, kind, natuurlijk. Kom morgen maar even aan, morgen-avond... na het huwelijk... En als er iets is, vraag het maar, hoor, vraag het maar gerust... Je kan het altijd vragen...

- U is toch zoo lief voor me...

- Ik heb altijd veel van je gehouden... Omdat ik zoo veel van je moeder hoû...

Vraag het maar, hoor kind... Vraag het maar gerust: alleen... wees verstandig... en doe...

- Wat, meneer Takma?

De oude man werd plotseling heel dof.

- Doe... geen onvoorzichtige dingen...

- Wat meent u...

- Zestig jaren... meer dan zèstig jaren...

Hij mummelde, en zij zag hem in slaap vallen, rechtstijf, de handen op den ivoren knop.

Zij werd bang, en geruischloos gaande naar de deur, opende zij en riep:

- Anna... Anna...

- Mevrouw...

- Kom eens hier... kijk eens... Meneer Takma is in slaap gevallen... We zullen even bij hem blijven, tot hij weêr wakker wordt, niet waar...

- Ach, de oude ziel...! beklagde de meid.

- Hij zoû toch niet...? vroeg mama Otilie, als een bang kind.

Maar Anna schudde geruststellend het hoofd. De oude man sliep, stijfrecht zittende in zijn stoel, op den stok de handen geleund.

De twee vrouwen zetten zich, en zagen toe.

X

Er werd gebeld; en mama Ottilie zeide zachtjes:

- Zoû dat meneer Lot zijn met juffrouw Elly...?

- Neen, zei Anna, die keek uit het raam. Het is meneer Harold.

En zij ging open doen. Mama Ottilie ging haar broêr te gemoet in de gang.

- Dag Ottilie, zei Harold Dercksz. Is er niemand bij mama?

- Neen... Ik ontmoette meneer Takma net bij de deur. Kijk, hij is in slaap gevallen.

Ik wacht hier, tot hij wakker wordt...

- Dan ga ik maar vast naar mama.

- Je ziet er slecht uit, Harold.

- Ik voel mij ook niet wel. Ik heb pijn...

- Waar?

- Overal... Hart, lever, het is alles in de war. Dus morgen is de groote dag, niet waar, Ottilie?

- Ja, zei mama Ottilie treurig. Morgen... Ze zijn zoo saai. Geen feest en geen kerk.

- Lot heeft mij als getuige gevraagd.

- Ja, jij en Steyn: Dokter Roelofsz en d'Herbourg voor Elly... Anton woû niet...

- Neen, Anton vindt die dingen vervelend.

Hij ging, zachtjes aan, naar boven. Hij klopte, opende de deur. De juffrouw zat bij de oude vrouw en las met een doode stem iets voor uit de courant. Zij stond op.

- Daar is meneer Harold, mevrouw...

De juffrouw ging, en de zoon boog zich over zijn moeder, pijnlijk, gaf haar een lichten kus op het voorhoofd. Daar het somber was, werd de porceleinige vlak, rimpelgecraqueleerd, van het gelaat der oude vrouw nauwlijks aangegeven in de wijnroode schemering van gordijnen en hooge tochtlap. Zij zat er op haar stoel, in het cachemiren geplooi van haar wijde japon, stijfrecht als op een troon, en in den schoot sidderden staafjesslank de broze vingers in zwarte mitaines. Enkele woorden gingen heen en weêr tusschen moeder en zoon -; hij gezeten op een stoel naast

haar, want nooit nam iemand den stoel bij het raam, die open bleef voor meneer Takma: woorden over weêr en gezondheid en het huwelijk, van morgen, van Elly en Lot... Soms trok een pijn over het galgele gelaat van Harold, en trok zijn mond als in een kramp. En terwijl hij sprak over Lot en over weêr en gezondheid, zag hij - als hij altijd zag - hier zittende naast, over mama, de dingen, die gingen voorbij en hun spooksluiers sleepten over het van dorre bladeren ritselende pad; de dingen, die zóo langzaam gingen voorbij, zoo jaren -, jarenlangzaam, dat het scheen of zij nooit zouden voorbij zijn, en of altijd hij ze zoû blijven zien, zich altijd verwijderend, langs het jaren -, jarenlange pad. Terwijl hij sprak over gezondheid en over weêr en Lot, zag hij, - als hij altijd zag - wanneer hij zat naast, over mama, het eene ding, het eene vreeslijke Ding, het Ding van den klaterenden regennacht en de eenzame pasangrahan van Tegal, en hoorde hij de gedempte stemmen: de murmelstem van baboe; de nerveus-driftige angststem van Takma; de wanhopige snikstem van zijn moeder - hijzelve een kind van dertien jaar. Hij wist; hij had gezien, gehoord. Hij was de eenige, die had gehoord, had gezien... Zijn geheele leven - en hij was een oud ziek man nu, had hij het Ding zien gaan, zoo langzaam voorbij, en de anderen hadden niets gehoord, niets gezien, niets geweten... Hadden zij niet geweten, niet gezien, niet gehoord?? Hij vroeg het zich dikwijls af... De wond toch had Roelofsz wel moeten zien... Nooit had Roelofsz over een wond gesproken... integendeel, hij had ontkend... Geruchten waren ommegegaan, vaag, van een vrouw in de kampong, van een por met een kris, van een spoor van bloed... Hoe vele geruchten gingen niet omme...! Zijn vader was in de rivier verdronken, een nacht, dat het zwoel was, en hij, om lucht, den tuin was ingegaan, overvallen door den stortenden regen... Het ding, het vreeslijke Ding ging voorbij, was een pas verder, keek òm, naar hèm, met starende oogen... Waarom werden zij allen zóo oud en ging zoo langzaam het Ding voorbij?... HIJ WIST: hij had méer geweten... Om geruchten, die hij gehoord had; om wat hij, instinctief, had geraden in de latere jaren, toen hij geen kind

meer geweest was... Zijn vader, hoorende geruisch... stemmen in de kamer van zijne vrouw... Takma's stem; de vriend, die zoo veel in huis kwam... De achterdocht: vergiste hij zich niet?... Was het Takma...? Ja, het was Takma... Takma bij zijn vrouw... Zijn razernij, zijn jaloezie... Zijn oogen, die rood zagen... Zijn hand, die zocht naar een wapen... Geen ander wapen, dan de kris, de mooie sierkris, een cadeau van den Regent, gisteren juist aangeboden... Hij sluipt naar de kamer van zijn vrouw... Dáar... dáar: hij hoort hun stemmen... Zij lachen... zij lachen gedempt... Hij rukt aan de deur; de bamboe-grendel wijkt; hij stort binnen... De twee mannen over elkaâr om die vrouw... Hun strijd, hun passie, als in oertijden... De kris, ontrukkt aan zijn vader, door Takma... Geen menschen, geen mannen meer, maar bèesten, die om een wijfje vechten... Geen andere gedachten in hun roode hersenen en voor hun rooden blik, dan hun passie, en hun jaloezie, en hun wraakzucht... Zijn vader doodelijk gewond...! Maar Harold Dercksz ziet er zijn moeder niet: hij ziet haar niet, hij weet niet hoè zij doet, hoe zij heeft gedaan tijdens den strijd der twee mannen, die bèesten waren... Hij ziet niet hoe het wijfje gedaan heeft... Dàt is nooit voor zijne intuïtie opgerezen, hoe dikwijls hij ook heeft nagestaard, het Ding, dat voorbij gaat; hoe dikwijls hij zóo, sedert lange jaren, weêr telkens en telkens naast zijn moeder heeft gezeten, en heeft gesproken over weêr en gezondheid. En het is vandaag veel sterker dan geheel hemzelven en hij vraagt aan de heel oude vrouw:

- De juffrouw las u voor uit de courant?
- Ja.
- Leest ze prettig?...
- Ja... Het is wel eens moeilijk voor haar te kiezen...
- De politiek interesseert u niet...
- De oorlog toch wel; dat is vreeslijk, zooveel menschenlevens verloren...
- Het is een moord... op groote schaal...
- Ja, het is een moord...
- Leest de juffrouw het feuilleton...

- Neen, neen; romans, daar stel ik geen belang in...

- Ik ook niet.

- Daar zijn we te oud toe.

- Ja, wij oude menschen: we hebben onze eigen romans...

- Ja... Een rustig leven is het beste...

- Dan heb je je niets te verwijten...

Hij ziet de staafjesslanke vingers trillen... Heeft zij zich te verwijten, méer dan ontrouw aan wien haar man was...? Hij heeft het nooit voor zich gezien, en het Ding heeft toch altijd en altijd over dorre bladeren ritselend zijn spooksluiers gesleept...

- Heeft de juffrouw u niet voorgelezen van die misdaad...?

- Van welke misdaad...?

- In Engeland... Een vrouw, die...

- Neen, neen, zùlke dingen leest ze niet voor...

Hare woorden smeeken bijna... Wat is zij oud, wat is zij oud... De tandelooze mond trilt en mummelt, de vingers sidderen hevig. Hij heeft medelijden, de zoon, die weet, en die vermoedt, wat hij niet weet, omdat hij kent de ziel van die moeder, hare ziel nu verstompt en verdoft, in de wachting op des lichaams afsterven, maar hare ziel ééns van passie, van drift, van liefdevrouw, van kreole, van op één oogenblik geheel de wereld en het leven kunnen vergeten voor één moment van zaligheid of... misschien van haat! Hij weet, zij heeft zijn vader gehaat, nadat zij hem eerst heeft aanbeden, - gehaat, omdat haar eigen passie voor hem neêrstortte in een hoop asch... Dat alles is jaar na jaar, langzamerhand, voor hem opgerezen, toen hij geen kind meer was, maar man werd en man was, en begreep, en terugzag, en nadacht, en verbond wàt hij had begrepen, en terug had gezien... Hij vermoedt, omdat hij kent hare ziel... Maar wat is die ziel nu verstompt, en wat is zij oud, wat is zij oud! Een medelijden verweekt zijn eigen ziel, oud, oud ook en vòl droefheid om àlle dingen des vroegeren levens... om zijn moeder... en om zich, ouden man... Wat is zij oud, wat is zij oud... Stil, o stil: laat haar even nog ouder worden, en dan zal het gedaan zijn, en het Ding zal voorbij zijn gegaan, de laatste slip van den spokigen sluier zal zijn verdwenen,

het laatste blad over dat eindelooze, eindelooze pad zal hebben geritseld, en al heeft een gerucht, éénmaal, vaag, met een sombere waai, gehuiverd door die boomen, het is nooit geworden tot een stem en een aanklacht en tusschen de stammen is nooit wie ook te voorschijn getreden, met een dreigende hand, die weêrhiel het Ding, het sombere spookding, zich langs zijn langen weg voortslepene, jaren, jaren lang...

XI

De voordeurbel deed de oude Takma wakker schrikken...

En hij wist, dat hij geslapen had, maar hij kwam er niet voor uit en rustigjes-weg deed hij of hij alleen maar wat had zitten rusten, de handen gesteund op den ivoorknoppigen stok. En toen dokter Roelofsz binnenkwam, zeide hij, met zijn altijd zelfde schertsje:

- Wel Roelofsz, jij wordt er ook niet magerder op met de jaren!
- Zoo-zoo, zei de dokter; vindt jij dat, Takma...?

Hij laveerde binnen, enorm van buik, die waterzuchtig en schuin afhing naar zijn eene stijve en te korte been, en in zijn oude, gladgeschoren monniksgezicht glimpten achter de gouden bril ontevreden de leepe oogjes, omdat Takma het altijd over zijn buik had, en hij dat niet goed kon velen.

- Harold is boven, zei Ottilie Steyn.

- Kom kind, zei Takma, moeilijkjes rijzend. Laten we nu maar naar boven gaan, dan jagen we Harold weg...

Zij gingen naar boven. Maar weêr klonk aan de voordeur een bel.

- Het is soms zóo druk, zei oude Anna tegen den dokter. Maar mevrouw wordt niet verlaten op haar ouden dag. We zullen gauw moeten gaan stoken in de voorkamer, want daar wacht zoo dikwijls iemand...

- Ja-ja-ja, zei de dokter, wrijvende zijn korte, dikke vleeschhanden kleumerigjes. Het is kil, het is killetjes, Anna. Je mag wèl stoken...

- Meneer Takma vindt stoken de pest...

- Ja, maar die gloeit ook altijd van binnen, zei dokter Roelofsz venijnig.

Zoo-zoo-zoo, dat zijn de kinderen...

- Kunnen wij naar boven gaan? vroeg Elly, die binnenkwam met Lot.

- Ja... gaat u maar! zei Anna. Daar komt meneer Harold al naar beneden, en boven zijn alleen mama... en meneer Takma.

- Grootmama geeft audientie, maakte Lot gekheid.

Maar zijn stem aarzelde even in scherts, want een ontzag drukte altijd over hem heen, zoodra hij trad in het huis zijner grootmoeder. Het was om die sfeer van verleden, waarin hij, overgevoelig, soms aarzelde binnen te treden, sfeer, waaruit immer herinneringen en dingen van vroeger te voorschijn traden... Die oude dokter, die iets had van een monnik en een Sileen tegelijkertijd, was zóo oud en had, hoewel jonger dan grootmama, haar toch als jonge en verleidelijke vrouw gekend... Daar kwam oom Harold de trappen af; hij was veel jonger, maar een diepe melancholie, enigmatisch, pijnlijkte over zijn daarbij nog van fysieke pijn verwrongen galgeel gezicht.

- Tot morgen, tot morgen, kinderen, zei hij zacht, en ging met een handdruk. Tot morgen, tot morgen, Roelofsz...

Die stem, gebroken van melancholie, ze deed Lot altijd huiveren. Hij volgde Elly de trap op, terwijl de dokter nog beneden bleef, pratende met oude Anna:

- Ja-ja-ja-ja, zoo-zoo-zoo!

De uitroepen achtervolgden Lot in den rug. Iederen keer, dat hij hier kwam, werd hij gevoeliger voor die sfeer, voor die atmosfeer van vroeger, die als iets meêgesleept had, dat ritselde... Achter de jovialigheid van den uitroependen dokter school héel een verleden... O, oud te worden, oud te worden! Hij rilde ervan op dien eersten herfstachtigen dag... Nu traden zij binnen: daar zaten zij: grootmama, grootpapa Takma, en, zoo vreemd, als een kind tusschen hen, zijn moeder. En Lot dempte, achter Elly, zijn tred, zijn gebaar, zijn stem, en ook Elly was heel voorzichtig, meende hij, als was zij bang die glazige, antieke atmosfeer te breken door te veel jeugd.

- En morgen gaan jullie trouwen, dat is goed... dat is goed... zei de oude vrouw tevreden; zij hief met hoekig gebaar de beide handen op en kustte met voorzichtige en trillende lippen Elly, daarna Lot op het voorhoofd. Nu zaten ze, in een cirkel, en over en weêr gingen enkele woorden en Lot voelde zich een kind, Elly heelemaal een kindje, zijn moeder een jonge vrouw... Zij leek wel op grootmama, maar wat in grootmama imponant was geweest van kreole-schoonheid, was bij mama zoo verlievigd geworden, was àlles liefjes geworden, was het nu nog. Ja, zij leek op grootmama, maar - het trof hem weêr, als het hem reeds vele malen getroffen had - zij had iets, - geen gelijkenis - maar als een zelfde lijn van gebaar, en iets in den blik, en iets in den lach van Takma, van grootpapa Takma... Zoû het dan toch zoo zijn, als de menschen wel iets hadden gemompeld: dat jongste kind - mama - geboren te lang na den dood van Dercksz, dan dat men diens vaderschap kon aannemen, vaderschap, dat men Takma toerekende... Zaten zij daar werkelijk dan, vader, moeder en kind...? Hij, was hij Takma's kleinzoon...? Was hij een neef van Elly... Hij wist niet zeker, er was niets zeker; er waren - hij had ze al héel vroeger gehoord - wat vage geruchten... en er was die gelijkenis! Maar als het zoo was, dan wisten zij dat beiden; dan - zoo zij niet geheel waren verstompt - dachten zij daar nu aan, op dit oogenblik. Kindsch waren zij geen van beiden, die oude, oude menschen... Het scheen Lot, dat een emotie hen altijd de zinnen was blijven scherpen, want het was verwonderlijk hoe grootmama, trots haar leeftijd, toch wèl op de hoogte was van zijn huwelijk nu, van familie:

- Oom Daan en tante Floor komen uit Indië, zei grootmama. Ik begrijp niet, wat zij komen doen... zoo tegen den winter. Tante Floor zal het niet prettig vinden... Ik woû, dat IK maar was gebleven in Indië, in plaats van hierheen te komen... Ja, nu zit ik al jaren hier, tot... tot...

Zij stotterde en zag uit het raam, afwachtende, afwachtende. Aan het andere raam zat Takma en wachtte af, wachtte af, terwijl hij knikte met den schedel. O, het was huiveringwekkend, vond

Lot, en zag naar zijn moeder. Zij begreep niet zijn blik, was vergeten zijn ziekte en zwakte - zijn vrees voor den ouderdom - omdat zij vergat, als hij er niet over klaagde, - en zij meende alleen, dat hij op wilde staan. Zij glimlachte, treurigjes, als zij deed dezer dagen, knikte en stond het eerste op.

- Nu zullen wij u maar verlaten, mama... Meneer Takma, moet ik u nu niet thuis brengen...?

- Neen, kindje, het regent niet, en ik kan wel alleen... ik kàn wel...

Zoo droef kinderlijk had mama Ottilie's stem geklonken, en vaderlijk, maar luchtig zweverig die van ouden Takma. Lot, Elly stonden op en wêêr werden voorzichtige kussen gegeven en ook meneer Takma kuste mama Ottilie. Nadat zij waren gegaan, laveerde de oude dokter binnen.

- Zoo Roelofsz, zei grootmama.

- Zoo-zoo-zoo... ja-ja... mompelde de dokter en viel op een stoel.

Ze zaten zoo, zonder woorden, de drie heel oude menschen. Buiten donkerde het en een gure wind, die herfstte, joeg gele bladeren, de eerste, door de tuinen van de Sofia-laan.

- Je blijft te laat uit, Takma, zei de dokter.

- Neen, neen, zei de oude man.

- Het wordt al kil, om dezen tijd.

- Neen, neen, ik heb het niet kil.

- Jij gloeit ook altijd... van binnen.

- Jawel... jawel: zoo als jij altijd dikker wordt...

De dokter schoklachte, niet venijnig nu, omdat hij het eerste geplaagd had, en Takma ook had een schel lachje, gebarsten. De oude vrouw sprak niet, boog zich wat voorover, zag uit het raam... Over de Nassau-laan zeefde al duister van vooravond.

- Kijk... zei de oude vrouw en haar staafslanke vinger, bevende, wees.

- Wat? vroegen de twee mannen en keken.

- Ik meende...

- Wat...?

- Ik dacht, dat daar... daar onder de boomen... iets ging...
- Wat ging...
- Ik weet niet... iets... iemand...
- ... Ze radoteert, dacht de dokter.
- Neen, Otilie, zei Takma: er gaat niets...
- O... gaat er niets...?
- Neen...
- Ik dacht, dat er iets ging... zoo wazig... voorbij...
- Ja... zóo, dat is mistigheid, zei de dokter.
- Ja, zei Takma; dat is mist...
- Je gaat veel te laat naar huis, Takma, zei de dokter.
- Ik heb mijn overjas, die is warm...
- Zoo-zoo...
- De blâren ritselen, zei de oude vrouw. En de wind huilt. Dat wordt al winter...
- Zoo... ja-ja, dat wordt winter. Al weêr eentje...
- Ja, zei de oude vrouw. De laatste... de laatste winter...
- Neen-neen-neen-neen! blufte de oude dokter. De laatste! Ik breng je tot de honderd, Otilie...

De oude Takma knikte het hoofd.

- Al meer dan zestig jaren...
- Wa... àt? schrikte de dokter.
- Geleden...
- Wat zeg je? riep de oude vrouw schrill.
- Ik zeg, zei Takma; Otilie... Lietje... die is nu al zèstig...
- O ja...
- En het is al méer dan zestig... dan zestig jaar geleden, dat...
- Da... àt, wát?? schrikte de dokter.
- Dat... Dercksz... verdrònk... zei Takma en hij hoofdknikte.
- O! kreunde de oude vrouw; zij hief de handen hoekig en smartelijk bewegelijk naar het gelaat. Spreek daar niet over! Waarom zeg je dât?!
- Neen... zei Takma. Ik heb niets gezegd...
- Neen-neen-neen-neen! mompelde de dokter. Niet over spreken, niet over spreken... We spreken er nooit over... Ja-zoo,

Takma, hoe kom je er over te spreken... Nou-nou-nou-nou... het is niets, maar het maakt Otilie treurig.

- Neen, zei de oude vrouw kalm. Ik ben nooit meer treurig... Daar ben ik veel te oud toe... Ik wacht nu alleen maar af... Kijk, gaat daar niets voorbij...

- Waar?

- In den tuin hierover... of daàr op straat... iets wits...

- Waar? Zoo-zoo, o daar... daar... Neen Otilie, dat is mistigheid.

- De blâren... de blâren ritselen...

- Ja-ja-ja, dat is het najaar, de winter...

- De laatste, zei de oude vrouw.

De dokter mompelde, vaagjes ontkennend, Takma knikte het hoofd. Zij zaten heel stil, een tijd. Ja, het was meer dan zestig jaren geleden... Zij zàgen het alle drie; de oude man en de oude vrouw zagen het gebeuren, en de dokter zag het gebeurd. Hij had begrepen en geraden, dadelijk, en hij had geweten, àl die jaren lang. Hij had heel veel, jaren geleden, van Otilie gehouden, hij een veel jongere man dan zij, en er was een oogenblik geweest, dat hij geèischt had, sterk, omdat hij wist... Hij had dat in zich begraven, maar hij zàg het voor zich, gebeurd... Het was meer dan zèstig jaren geleden.

- Kom, zei Takma; het wordt tijd... Anders... anders wordt het te laat...

Hij stond moeilijk op en dacht tegelijkertijd, dat hij heden géen brief had verscheurd. Dat was niet goed geweest, maar het scheuren vermoeide zijn vingers. Ook de dokter stond op, en belde tweemaal; dat was om de juffrouw.

- Wij gaan, juffrouw...

Het was bijna donker in de kamer.

- Dag Otilie...

Takma drukte de mitaine-hand, die zich even wat hief.

- Dag Otilie... Ja-ja-ja: tot morgen of overmorgen...

Ook de dokter drukte de hand.

Beneden vond meneer Takma Otilie Steyn de Weert.

- Kind, ben je nog hier?

- Ja, meneer Takma... Ik breng u even naar huis. Het is heusch te laat voor u geworden, van daag; dat vond Elly ook, en Adèle zal ongerust zijn...

- Goed, kind, goed, doe jij dat dan maar; breng den ouden man maar naar huis...

Hij nam haar arm en zijn nù onregelmatige stap strompelde, terwijl Anna hen uitliet.

- Juffrouw, zei de oude vrouw boven, toen de juffrouw de lamp wilde opsteken. Wacht nog een oogenblik, en zie eens even... en zeg mij dan...: kijk... dáar, daar over de straat, door die blâren, die zoo vallen...: gâat daar niets... iets... iets wits...?

De juffrouw zag naar buiten.

- Neen, mevrouw, daar gaat niets. Maar er komt een mist op. Meneer Takma is weêr veel te lang gebleven.

Zij sloot de luiken, en stak op de lamp. De oude vrouw at nog haar soep, voor zij naar bed werd gebracht, door de juffrouw en oude Anna.

XII

Het was in den avond, aan het station te Brussel, dat de oude heer Pauws hen afhaalde.

- Bèste jòngen... bèste jòngen, hoe gaat het! En daar is je vrouwtje: lieve kind, van harte geluk, hoor!

Zijn wijde armen omhelsden eerst Lot, toen Elly.

- En ik heb een kamer voor je in Métropole, maar ik heb er op gerekend, dat je bij mij komt soupeeren. Zoo ben ik er ook nog bij, op den dag van je huwelijk. Moê ben je zeker niet? Neen. Het reisje is niets. Je koffers maar naar het hôtél laten brengen. Ik heb een rijtuig: gaan we dan maar dadelijk naar huis? Kunnen we met ons drieën in het bakje? Ja, ja, het gaat wel!

Elly zag den ouden heer, een frisschen, flinken zeventiger, voor de tweede maal; in hun engagement was zij met Lot hem komen

opzoeken. Hij had iets beslits en gezaghebbends, tegelijk met een opgewekte blijheid, nu vooral, omdat hij Lot terug zag. Hij zou hen thuis op zijn kamers ontvangen, want hij woonde *en garçon*. Hij maakte zelve de deur open; den koetsier had hij, vlug, betaald, vóór Lot betalen kon, en hij dreef de jonggetrouwden de trap op. Hij stak zelve een gaspit aan.

- Ik heb geen bediening, des avonds, dat zie je. Een femme-de-ménage komt 's morgens. Ik eet in een restaurant. Ik dacht jullie ook nu in een restaurant te tracteeren. Maar ik vind het hier toch gezelliger... Dàar!

En in de kamer nu ontstak hij het gas, met vlugge beweging, als van een jongen man. Elly glimlachte om hem. De tafel was gedekt, en er stonden bloemen, en in een koelvat eenige flesschen Heidsieck.

- Welkom, mijn beste kind! zei de oude man en zoende Elly.

Hij hielp haar met haar hoed en haar mantel, bracht die weg in zijn slaapkamer.

- Leg je jas hier ook maar neêr, Lot!

- Die papa is onbetaalbaar! zei Elly.

De kleine kamer was gezellig; het waren eigene meubels. Er stonden boeken. Tegen den wand portretten, en platen van paarden en honden. Wapens aan een rek, en daaronder - het trof Elly, als het haar de eerste maal had getroffen - een portret van mama Ottilie, toen zij in de twintig geweest was, en met het ouderwetsche kapsel was het zoet mooi als van een heldinnetje uit een romance. Vreemd, dacht Elly: ook Steyn had in zijn kamer platen van honden en paarden, en ook Steyn was een sportman, een jager. En ook Steyn was een knappe man... Zij glimlachte om hare gedachte, dat één zelfde soort van mannelijkheid bekoring had op mama Ottilie uitgeoefend; zij glimlachte zoo als Lot wel eens om zijn moeder glimlachte.

- Jullie lijken op elkaâr, zei de oude heer Pauws, terwijl zij aan tafel gingen. Kijk kinderen, dat heb ik voor je. Alles staat maar vast klaar, zie je. Hors-d'-oeuvres. Hoû je van kaviaar, met geroosterde broodjes?

- Ik ben dol op kaviaar, zei Lot.

- Dàt herinnerde ik me! Na de hors-d'oeuvres mayonnaise van visch: het is misschien wat veel visch, maar ik moest een koud menu verzinnen, want ik heb noch keuken noch keukenmeid Dan koude kip, met compôte: een Hollandsch gerecht: hier en in Frankrijk eten ze dat nooit samen. Dan pâté-de-foie-gras. Taartjes, voor jou, Elly.

- Ik hoû ook van taartjes, zei Lot, aandachtig zich buigende over de schaal.

- Des te beter. Lekkere Bordeaux, Château-Yquem, en Heidsieck. Ik heb mooie vruchten voor jullie gekocht. Koffie, likeur, een sigaar, een cigarette voor jou, Elly, en dat is alles. Beter kon ik het niet doen.

- Maar papa, het is zoo gezellig!

De oude heer had de Champagne ontkurkt: vlug, met even een draai aan het systeempje van de prop.

- Daar ga je, kinderen...

De wijn schuimde hoog op.

- Wacht Elly, wacht, laat me góed je kelk bij schenken... Daar ga je, kinderen, en wordt gelukkig!

- U heeft iets van Lot, zei Elly.

- Ik? Lot heeft dan iets van mij...

- Ja, dat bedoel ik natuurlijk...

- O zoo, dat is heel iets anders.

- Ja, maar Lot... Lot lijkt toch op zijn moeder.

- Ja, ik lijk op mama, zei Lot.

Hij was klein, tenger, bijna teêrtjes gebouwd, en blond: de oude heer was flink in vleesch en in botten, hoog van kleur, met heel dik grauw haar, waar nog zwarte strepen door schenen.

- Ja, maar ik meen, Lot heeft ook dat lùchtige van u, al lijkt hij op zijn moeder.

- Zoo, ben ik lùchtig! schertste de oude Pauws.

Zijn breede gebaren waren druk over tafel, over de hors-d'oeuvres, die hij nu aanbood.

- Zoû je ooit zeggen, dat papa zeventig was? zei Lot. Papa, ik ben

altijd stupéfait als ik u zie! Wát houdt u zoo jong?!

- Ik weet het niet, jongen, ik bèn zoo...
- Is u nooit bang geweest oud te worden...?
- Neen, kerel, bang ben ik nooit geweest, ook niet om oud te worden.
- Van wie heb ik dat dan...? Mama heeft ook niet die vrees, zoo als ik ze heb, hoewel...
- Jij bent een artist; die hebben van die rare dingen. Ik ben maar gewoon.
- Ja, ik woû wel, dat ik op u leek. Dat ik groot was en breede schouders had. Ik ben altijd jaloersch als ik u zie.
- Kom Lot, je bent heel goed! zei Elly, hem verdedigend tegen zichzelf.
- Als je was als ik, hadt je je vrouw niet bekoord... Wel, Elly...
- Nu, wie weet, papaatje...
- Hoe gaat het thuis, jongen...
- Het zelfde, altijd het zelfde...
- Maakt mama het goed...?
- Fyziek, ja. Moreel, gedrukt... omdat ik getrouwd ben.
- Hoe gaat het met Steyn en haar...?
- Ze kibbelen...
- Ja, die moeder van je... zei Pauws. Elly, bedien jij de mayonnaise... Neen, Lot, geef hier, IK zal wel de Yquem open maken... Die moeder van je heeft àltijd gekibbeld... Jammer, dat ze dàt in zich had. Drift... groote woorden... om niets: ik heb het altijd... altijd gekend. Ze was toch zoo lief anders... en ze was zoo beeldig mooi.
- Ja... en IK lijk op mama, in het leelijke, zei Lot.
- Daar meent hij niets van, zei Elly.
- Neen, zei de oude heer; daar meent hij niets van, die ijdele jongen.
- Ik leek toch liever op u, papa.
- Lot, je zeurt... Elly, neem nog eens wat mayonnaise... Niet? Dan zullen we de koude kip entameeren... Neen, geef maar hier, Lot; IK zal wel snijden... En je huwelijk is heel kalmpjes gegaan. Geen kerk.

- Neen.

- Geen feesten.

- Neen. Elly heeft zoo weinig vriendinnen en ik zoo weinig vrienden in Holland... We leven zoo apart, in Den Haag. Ik heb meer kennissen en vrienden in Italië, dan in Den Haag. De heele familie is zoo een beetje apart. Behalve de d'Herbourgs, is er eigenlijk niemand...

- Dat is waar.

- Die heel oude oudjes zijn natuurlijk buiten kwestie...

- Ja, grootpapa... grootmama... En dan de oude dokter...

- Oom Anton houdt zich apart.

- Hm... hm... ja...

- Oom Harold is ook oud...

- Een paar jaar ouder dan ik.

- Maar hij is ziekelijk.

- Ja... En vreemd... Altijd geweest. Stil, somber... Toch een beste kerel.

- Bij ons thuis, met Steyn en mama... Wat zouden wij feesten geven?

- Je vergeet tante Stefanie: dat is een erftante, net als oom Anton een erfoom, maar tante zit er goed in.

- O! zei Elly. Lot is heel indifferent omtrent erven.

- Jullie zullen ook geen armoede lijden, zei de oude Pauws. Het is waar, waarom dan feesten. En veel kennissen...

- Hebben wij geen van allen.

- Vreemd. Om andere Indische familie's is dikwijls zoo veel beweging... 'Deining' noemden we dat vroeger.

- O... ik weet niet: om ons is geen 'deining' van kennissen.

- Neen, we hebben al 'deining' genoeg onder ons gehad... Mama ten minste heeft er goed voor gezorgd.

- Dat heeft mama ook kennissen doen verliezen...

- Natuurlijk. Mama is niet netjes geweest... met haar drie mannen.

- Wat zal ik u zeggen... IK ben daar heel kalm onder... Maar geziën is de familie nu niet...

- Neen... Het begon al met grootmama... Die heeft ook geleefd en laten leven...
 - Ik heb veel vage verhalen gehoord...
 - Nu, ik heb ook veel verhalen gehoord... Maar geen vage... Grootmama is een grande-coquette geweest. Heeft een gróote rol gespeeld... vroeger... in het passioneele leven op Java.
 - Men zegt, dat mama...
 - Ik weet het niet, maar... het zoû wel kunnen. Jullie lijken ten minste zoó op elkaâr, als was je broêr en zuster.
 - Nu, zei Elly; in het ergste geval zijn we neef en nicht.
 - Ja... het is al met grootmama begonnen... Er werd veel gesproken... Ach, nu zijn de menschen zoo oud. Hun tijdgenooten zijn dood. De dingen gaan voorbij... Wie denkt en spreekt er nog over zóo lang verleden dingen...
 - Grootmama's amourettes...?
 - Legio...
 - De dokter...?
 - Men zegt. Elly's grootpapa...
 - Die oudjes... zei Elly.
 - Eens waren ze jong.
 - En eens, zei Lot; zijn wij oud... Wij wòrden het al.
 - Jongen, schei uit. Zoo lang je geen zeventig bent, heb je den tijd... Ja, grootmama De Laders, Dercksz... Ik herinner mij haar... in Indië... vijftig jaar geleden...
 - God, wat een tijd, huiverde Lot.
 - Drink nog wat champagne, als je ervan griezelt. Vijftig jaren geleden... Ik was een jong mensch, twintig jaar... Grootmama was nõg een mooie vrouw, diep in de veertig... Ze is jong weduwe geworden, na haar eersten man te hebben verloren... Nu, zoð: toen Dercksz verdronk, was ze toch al... zoo wat... zes-en-dertig... Toen is mama geboren.
 - Wat is dat alles l`ang, lang geleden, zei Lot. Het is om van te duizelen, om daarin terug te zien...
 - Dat is nu zestig... zestig jaren geleden, zei Pauws droomerig. Ik was to`en een kind... van tien... Ik herinner me nõg het geval... Ik

was op Semarang, mijn vader was auditeur-militair... Mijn ouders kenden de Derckszen... Er werd over gesproken... Ik was een kind, maar het maakte op me indruk... Er werd veel over gesproken... en jaren, jaren lang nog werd er over gesproken... Er is kwestie geweest de lijkst open te maken... om het begraven lijk te schouwen... Ze vonden het te laat... Maanden geleden was hij toen al begraven... Men vertelde...

- Dat een inlander... met een kris... om een vrouw...?

- Ja, en men vertelde méer... Men vertelde van Takma, dat hij op dien avond op de pasangrahan was gekomen, en dat grootmama... Maar waarom daarover te praten... Wat kan het jullie schelen! Elly wordt er maar wit als een doek van - kindje, wat zie je er uit! - en Lot huivert er om, omdat het zoo lang is geleden.

- Zouden die oude mensen... iets verbergen...?

- Vermoedelijk wel, zei Pauws. Kom, laat ons wat Champagne drinken en er niet meer over praten. Zelve zijn ze zeker ook al die dingen vergeten... Als je zoo oud wordt...

- Verstomp je, zei Lot.

- En jullie gaan morgen naar Parijs.

- Ja.

- Zoek je tante Therèse op?

- Ja, ik denk het wel, zei Elly. We zullen niet heelemaal als wilden doen.

- En dan?

- Gaan we naar Nice.

- O... En... en zie je daar Otilie?

- Natuurlijk, zei Lot.

- Nu, dat is goed. Ja, hoe wil je hebben, dat met eene familie, als de onze, er een kring van nette kennissen bestaat...? Otilie schrijft mij wel eens... Ze leeft met een Italiaan... Zie je, waarom ze nu niet trouwen... dat is me toch een raadsel...

- En waarom zouden ze trouwen? zei Lot.

- Maar Lot, zei Elly. Wij zijn toch ook getrouwd.

- Wij zijn conventioneeler dan Otilie. Ik ben conventioneeler dan Otilie ooit is geweest. Ik zou je nooit hebben durven voor-

stellen nièt met mij te trouwen. Otilie is flinker dan ik.

- Ze is een flinke meid... en ze is een drommels mooie vrouw, zei Pauws.

- Zij lijkt op u.

- Maar in het mooie! plaagde de oude heer. Kom Elly, neem nog wat pâté. Maar waarom ze niet trouwen willen, dat is en blijft me een raadsel. We zijn toch allemaal getrouwd.

- Maar hoè! zei Lot.

- Ik moet zeggen, op je huwelijksavond verdedig je niet sterk het huwelijk.

- Otilie heeft zóo veel ongelukkigs in het huwelijk om zich gezien.

- Dat schrijft zij ook... Maar dat vind ik toch geen reden... Wat drommel, je trouwt, je trouwt. Je trouwt in stadhuis en in kerk... Ja, dat jullie niet in de kerk zijn getrouwd, dat vind ik eigenlijk ook maar zoo-zoo.

- Maar papa, u hecht er toch ook niet aan, of een dominee je huwelijk zegent...

- Neen, dat doe ik ook niet, maar je doet het toch. Het zijn van die dingen, die je doet. We leven in een maatschappij.

- Maar in een maatschappij, die zich hervormt.

- Ja, je kan daar nu over praten: ik blijf er bij, ik vind, dat je trouwen moet. In stadhuis en in kerk. Jullie zijn nu in stadhuis getrouwd, maar Otilie trouwt heelemaal niet. En dat moet ik natuurlijk vinden, en verlicht, en ik weet al niet wat. Het is me onmogelijk. Het spijt me voor haar. Ze is nu wel een groote artiste, en ze mag daarom wel anders doen dan een gewone burgervrouw, maar, kòmt ze toch eens terug in onze burgerkringen, dan moet ze zich onmogelijk vinden... En hoe wil je nu dat rondom zoo een familie zich kennissen groepeeren?

- Ze groepeeren zich ook niet: een heele rust! Ik heb allerchar-mantste kennissen in Italië. Vrienden...

- Kinderen, jullie hebben misschien gelijk. Otilie heeft misschien gelijk heelemaal nièt en jullie gelijk met alleen in het stadhuis te zijn getrouwd.

- In alle geval, zei Elly; ik dacht niet, dat al was er geen feest, wij toch zoo gezellig zouden soupeeren.

- En lekker, zei Lot. Elly, de taartjes zijn verrùkkelijk!

- We hadden alleen niet zoo in verleden dingen moeten pluizen, zei de oude heer. Dat maakt Lot maar griezellig. Kijk den jongen taartjes eten. Net als je moeder kon doen. Net een kind, net een kind!

- Ja, ik ben soms ook nog wel een kind, maar toch niet zoo als mama...

- En gaàt ze nu nog naar Engeland...?

- Ze heeft me beloofd van niet... Maar zoo een belofte beteekent niet veel. Wij blijven zoo heel lang op reis, den heelen winter in Italië. Eén ding stelt me gerust: mama heeft geen geld en ik heb den bankier gesproken vóór ik ging, en verzocht, als mama er om kwam, iets te zeggen, en haar wijs te maken, dat het niet ging, dat er geen geld was...

- Maar ze neemt op... dat nam ze vroeger ook.

- De bankier zei me, dat hij er mij in helpen zou, dat hij mama niets zou geven.

- Dan krijgt zij toch geld.

- Van wie?

- Dat weet ik niet, maar ze krijgt het toch. Ze krijgt het toch, ik weet niet hoe...

- Maar papa...!!

- Ja jongen, je kan nu verontwaardigd zijn: ik spreek bij ondervinding. Hoe dikwijls heb ik met mama geen geldkwesties gehad... Het was er niet, en op eens was het er toch weêr...

- Mama rekent slecht en ze is slordig. Ze vindt dan wat in haar kast.

- Ja, ik kèn dat: ze vond vroeger ook altijd weêr wat in haar kast. Gelukkig, dat ze het dan nog vindt. Toch, om dat geld, zouden we niet zijn gescheiden... Als het niet was geweest om dien verdomden Trevelley, dan... Maar als mama op iemand haar zinnen gezet had, dan... Laat ons er niet meer over spreken... Kijk eens, je kent dat oude portret... Het is lief, niet waar Elly... Ja, zóo zag ze er

toen uit. Ik heb haar nooit kunnen vergeten... Ik heb nooit van iemand anders gehouden... Ik ben nu een oude kerel, kinderen, maar... maar ik geloof, dat ik nòg van haar hoû... Ik denk soms, dat het voorbij is, dat dat alles voorbij is gegaan... èn toch, soms, zoo oud als ik ben, lijd ik er nog onder, en ben ik er onder beroerd... Ik geloof, dat ik nòg van haar hoû... Als mama had gehad een ander karakter, een ander humeur, en als ze Trevelley niet had ontmoet, dan... Maar het zijn zoo heel veel factoren... En als ze Trevelley niet had ontmoet, had ze tòch Steyn ontmoet... Ze had altijd iemand ontmoet... Kom Elly, bedien JIJ eens de koffie... Hoû jij van chartreuse of van bédictine... En blijf dan nog gezellig wat praten... Niet over oude dingen... Over jonge dingen, over jonge dingen... Over jullie, over jullie plannen, over Italië... Het is nog niet laat: het is pas half elf... Maar het is waar, jullie zijn pas getrouwd... Nu, dan breng ik je naar je hôtel... Willen we te voet gaan, het is niet ver... Dan brengt je oude vader je naar je hôtel, en met een nachtoen aan je deur, wenscht hij je veel geluk, véel geluk, hoor... beste kinderen.

XIII

Ze waren nu sedert een paar dagen te Parijs, en Elly, die nog nooit te Parijs was geweest, genoot, van het Louvre, van Cluny, van het leven op straat en in de café's, van de theaters des avonds, zóo, dat zij tante Therèse bijna vergeten hadden.

- Ach, we zullen er maar niet heen gaan, zei Lot, op een morgen, terwijl zij liepen op de boulevards. Ze weet misschien niet eens wie we zijn.

Elly had gewetenswroeging.

- Ik heb een heel lief briefje van haar gekregen, met mijn engagement, en we hebben zelfs een cadeau van haar. Neen Lot, ze weet wèl wie we zijn.

- Maar ze weet niet, dat we in Parijs zijn... Laten we er maar niet heen gaan. Tante Therèse... Ik heb haar in jaren niet gezien, maar

ik herinner me haar van vroeger... Met het laatste huwelijk van mama: ik toen een jongen van achttien. Tante Thérèse zal toen acht-en-veertig geweest zijn. Een mooie vrouw. Ze leek nog meer op grootmama dan onze moeder, ze had heelemaal dat groote en grootsche en majestueuze, wat je ziet op grootmama's vroegere portretten en wat ze nu nog heeft in haar troonstoel... Het impressioneert mij altijd... Heel slank en mooi en elegant... kalm en rustig, gedistingeerd, met een verrukkelijken glimlach.

- Die van de Gioconda...

- Die van de Gioconda, herhaalde Lot, glimlachende om zijn vrouw, die zoo genoot te Parijs. Maar à-propos, Elly, van de Venus van Milo... ik heb je het niet kunnen zeggen, toen wij er voor stonden, omdat je in zoo een stille verrukking was, maar... nadat ik haar in jaren niet had terug gezien, is ze mij zóo een desillusie geweest... Verbeeld je:

- Nu, wat dan, Lot?

- Ik vond haar oud geworden.

- Maar Lot!

- Ik verzeker je, dat ik haar oud vond geworden! Wordt dan alles oud, worden zelfs de onsterfelijken oud...! Ik herinner me haar van vroeger: kalm, sereen, imponant, sneeuwblank, trots haar mutilatie, tegen een eclatant donkerrood fond van fluweel... Ik vind haar niet meer imponant, niet meer sneeuwblank... armoedig verminkt, en het fluweelen fond was niet meer eclatant... Alles is dof en oud geworden, en ik ben geschrikt en heb me heel treurig gevoeld... Ik geloof nù, nuchter-weg, dat ze, eenvoudig! haar eens moesten schoonmaken en het fluweelen gordijn vernieuwen, en dat ik dàn, in een goede stemming en met een helderen dag, haar wel weêr sereen en sneeuwblank zoû vinden... Maar zoo als ze zich aan mij heeft voorgedaan, vind ik haar oud geworden, en ben ik er van geschrikt. Ik ben er een uur van ontdaan geweest, maar ik heb je niets laten merken. Trouwens, heel Parijs vind ik zoo oud geworden... Zoo vuil, zoo ouderwetsch, zoo kleinstedsch, een agglomeratie van quartiers en petites-villes op elkaâr, en zoo precies het zelfde als vijftien jaar geleden; maar

ouder, viezer en ouderwetscher. Kijk, die kip van papier-mâché, hier - zij waren in de Avenue de l'Opéra -, die draait aan dat spit, als reclame, in die olie-achtige boter, die er van afdruipt... die kip, Elly, draait al vijftien jaren! En gisteren, in het Théâtre Français ben ik ontzet geworden, als van daar voor de Venus van Milo. Zoo oud, zoo oud was dat Théâtre Français geworden, met dat ontzettende gillen, dat ik me heb afgevraagd: is het altijd zoo oud geweest of vind ik het ouder, omdat IK ouder ben...

- Maar tante Therèse...

- Dus je wil toch naar haar toe... Neen, laat ons het liever niet doen. Ook zij is oud geworden, en wat heeft ze aan ons... Wij zijn nog jong... Niet waar, ik ben ook nòg jong... Je vindt me niet te oud, je geblazeerden man... In Italië zullen we genieten...

- Daar zal alles toch nog ouder zijn...

- Ja, maar dat wordt niet meer oud... Dat IS alles al voorbij. Dat is alles het Verleden. Dat is zichtbaar Verleden, en daarom zoo rustig. Het is alles dood.

- Het land leeft toch... met modern leven...

- Maar dat kan me niet schelen... Ik zie er alleen het Verleden, en dat ligt er zoo mooi rustig, dood. Dat maakt me niet treurig. Wat me treurig maakt, dat zijn de oude menschen en de oude dingen, die nòg leven, en die zóo oud ons voorbij gaan, zoo langzaam, langzaam aan - maar wat rustig dood ligt, en dat zoo heerlijk mooi als in Italië, dat maakt me niet treurig, dat maakt me kalm, en dat wekt mijn bewondering, voor alles wat vroeger zoo mooi levend geweest is en nu nog zoo heel mooi is in den dood. Parijs maakt me treurig, omdat de stad stervende is - als heel Frankrijk -; Rome maakt me gelukkig: de stad - dat wat IK er zie - IS dood, en ik voel me er zelve nog jong en nog leven, en dat maakt me blij, egoïst - blij, terwijl ik tegelijkertijd bewonder de doode en kalme schoonheid.

- Dat wordt dus je volgende essai.

- Je bent een ondeugd. Als ik niet wat praten kan, zonder dat je me beschuldigt van te essayeeren... hoû ik mijn mond.

- Niet zoo boos doen... Wat nu van tante Therèse...

- We zullen maar niet gaan... Maar... het is, of de duivel het wil!! Groote goedheid, wat is Parijs klein! Een klein gat!

- Wat is er dan, Lot?

- Daar heb je Theo! Theo Van der Staff!

- Theo, de zoon van tante?

- Ja, Theo... Zoo, dag Theo... Hoe curieus, dat wij je ontmoeten...

- Ik wist niet, dat jullie in Parijs waren... Op je huwelijksreis?

Hij was een kleine, dikke man van in de veertig, met een vol gezicht, waarin kleine oogjes sprankelden: zij gluurden naar Elly, nauwlijks weêrhoudbaar nieuwsgierig naar de jonge vrouw, enkele dagen getrouwd... Een fysiek genot zoekende zinnelijkheid omringde hem als met een warme atmosfeer, jovialig en sympathiek, als zoû hij zoo aanstonds noodigen om samen lekker te eten in een goed restaurant, en er samen daarna eens van door te gaan. Een lang buitenlandsch verblijf had hem iets in zijn kleêren en iets in zijn spraak en gebaren gegeven, dat de aangeboren Hollandsche zwaarwichtigheid in hem had verluchtigd, eenigszins komiesch, omdat hij wat elephantiesch bleef in zijn gratie. Toch spitsten zijn ooren als van een sater, en zijn oogen sprankelden, en zijn lippen, lachende, zwollen dik als van Indiesch bloed, en er glinsterden tusschen de goed onderhouden kleine tanden. Ging een vrouw voorbij, dan ontkleedde zijn snelle blik haar in éen oogwenk, en hij dacht na, éene seconde.

- Wij spraken juist over mama, Theo... Toevallig, dat wij je ontmoeten, herhaalde Lot.

- Ik loop iederen morgen de boulevards af: heel natuurlijk, dat we elkaâr dus ontmoeten. Ik ben blij jullie te kunnen feliciteeren... Mama? Ik geloof, dat ze het goed maakt...

- Heb je haar in lang niet gezien...?

- Ik heb haar in een week niet gezien... Ga je naar haar toe? Dan kan ik wel met je meê gaan... Dejeuneeren we dan, daarna, samen, lekkertjes, of ben ik fâcheux-troisième...? Niet? Nu, dan inviteer ik je... Niet in een van je groote restaurants, die iedereen kent, maar ergens, waar IK je nu eens brengen zal... Een kleine gelegen-

heid, maar exquis... Een specialiteit van homard à l'américaine, die verrukkelijk is!

- Hij kuste de toppen zijner dikke vingers. - O, wil je nu dadelijk dan naar mama?

Goed, dan nemen we een 'sapin', want mama woont heel ver...

Hij riep al een rijtuig aan, gaf het adres.

- Cent-vingt-cinq, Rue Madame...

En galant hielp hij Elly instijgen, toen Lot, wilde zelve absoluut op het kleine-bankje zitten; zijn eene voet bleef op de treê van het rijtuig... Luchtigjes, onverschillig, vroeg hij naar de familie in Den Haag, als naar vreemden, die hij wel nu en dan eens gezien had. In de Rue Madame hield de koetsier stil voor een hek van hooge staven, waarachter een schutting van planken, zoo dat inkijken onmogelijk was.

- Hier is het klooster, waar mama woont, zei Theo.

Zij stegen uit, Theo belde. Een zuster opende, en leidde hen over den cour binnen, zeggende, dat madame Van der Staff thuis was. Het klooster behoorde aan de Zusters van de Onbevleete Ontvangenis Onzer Lieve Vrouwe van Lourdes en tante Therèse was er, met enkele andere oude en vrome dames, pensionnaire. De zuster bracht hen in een kleinen salon, op den rez-de-chaussée, en opende de jaloezieën. Op den schoorsteenmantel stond een beeld van de H. Maagd tusschen kandelaars; een canapé, enkele stoelen waren bedekt met witte hoezen.

- Ma soeur, zeide Theo; is madame la supérieure thuis?

- Ja meneer.

- Stoor ik haar niet? Wil u haar dan zeggen, dat ik gekomen ben om haar een visite te maken?

- Ja meneer.

De zuster ging. Theo gaf een knipoogje.

- Dat heb ik al lãng weêr moeten doen, zeide hij. Ik profiteer nu van de gelegenheid.

De supérieure is een verstandige vrouw, verstandiger dan mama.

Zij wachtten. Het was rilkoud in den naakten salon. Lot huiverde en zeide:

- Ik zoû niet kunnen... Neen, ik zoû niet kunnen.

- Neen, zei Theo; ik ook niet.

De supérieure, het eerst, kwam binnen: een kleine vrouw, verloren onder de ruime plooien van haar kleed. Onder de kap schitterden twee bruine oogen.

- Monsieur Van der Staff...

- Madame...

Hij drukte haar de hand:

- Ik had u al lang willen komen zien, om u te zeggen, hoe dankbaar ik ben voor den zorg aan mijn moeder...

Zijn Fransche zinnen klonken beleefd, galant en hoffelijk.

- Mag ik u voorstellen Mr. et Mme Pauws, mijn neef en nicht.

- Pas getrouwd, zei de supérieure, met een lachje, buigend.

Lot verbaasde zich, dat zij op de hoogte was.

- Wij komen tante een bezoek brengen... Ook aan u, meende hij beleefd er bij te moeten voegen.

- Gaat u zitten... Mevrouw komt dadelijk.

- Maakt mama het goed? vroeg Theo. Ik heb haar... in een tijd niet gezien.

- Ze maakt het goed, zei de supérieure. Omdat wij voor haar zorgen.

- Dat weet ik...

- Voor zichzelf zorgt ze niet. U weet, ze overdrijft... Le bon Dieu verlangt dat niet, dat wij overdrijven, als madame doet... Ik bid niet een kwart af van wat madame bidt... Madame bidt àltijd... Ik zoû er geen tijd toe hebben... Le bon Dieu verlangt het niet... Wij hebben ons werk: ik heb mijn ziekenverpleging... Dat is heel druk... Op het oogenblik zijn bijna alle zusters uit verplegen... Ik heb mijn plaatsing-voor-dienstboden... Wij kùnnen niet altijd bidden...

- Mama wel, zei Theo met een lachje.

- Madame... bidt... bidt TE veel, zei de supérieure. Madame is een enthoesiaste...

- Geweest in àlles, wat zij gedaan heeft, zei Theo, en staarde voor zich uit.

- En zij is zoo gebleven. Zij is enthoesiaste in haar nieuw geloof,

in onze godsdienst. Maar ze moest niet overdrijven... En niet onnoodig vasten... Verleden vonden we haar flauw in onze kapel... En wij hebben kleine trucs... Als het niet bepaald nodig is te vasten, geven wij haar bouillon, in de soupe-maigre, of door de groenten heen... zonder dat ze het merkt... Hier komt mevrouw...

Een zuster maakte de deur open, en mevrouw Van der Staff, tante Therèse, kwam binnen. En het was Lot, als of hij grootmama zelve zag binnen komen, jonger, maar toch oude vrouw. In een effen zwarte japon was zij groot en majestueus, en heel slank en van een treffende bevalligheid in beweging. Zoo moest grootmama ook zijn geweest. Over haar donkere oogen, die gebleven waren de oogen van een kreole, waarde een droom, en het scheen, zij zag daar moeilijk door heen, maar de nu oude mond had nog een natuurlijken glimlach, waarom de extaze aarzelde. Zij dulde Theo's kus en zeide toen, in het Fransch:

- Jullie zijn heel lief me op te zoeken... Daar ben ik heel dankbaar voor... Dat is Elly... Ik heb Elly gezien... jaren geleden... in Holland nog, bij grootpapa Takma... Je was toen een meisje van veertien jaar. Het is heel lief, dat jullie gekomen zijn... Ga zitten... Ik kom nooit meer naar Holland... maar ik denk veel... ik denk véel... aan de familie...

Over hare oogen zweefde de droom; in den glimlach scheendoor de extaze. In den schoot vouwde zij de dunne handen, en de vingers waren staafjesslank als die van grootmama. De stem klonk als die van grootmama. Nu zij zàt, in haar zwarte japon, in het bleeke licht van die kloostersprekkamer, waar een kilte, ook bleek, wat hangen bleef, was de gelijkenis huiveringwekkend, scheen deze dochter één met de moeder, scheen zij de moeder zelve, en was het of verleden jaren terug spookten in bleek wit licht, wonderbaar.

- En hoe gaat het met allen, in Den Haag? vroeg tante Therèse.

Woorden, over de leden der familie, wisselden. De supérieure, bescheiden, na enkele oogenblikken, stond op, nam afscheid, bedankte voor het bezoek.

- Hoe gaat het met oom Harold...? En hoe gaat het met mama, Charles... Ik denk heel veel aan haar. Ik bid veel voor mama, Charles...

De stem, vele malen gebarsten, klonk molliger dan zuiver Hollandsch en was rond van kreoolsch accent; een teederheid in die gebarsten stem ontroerde zoo wel Lot als Elly, terwijl Theo, pijnlijk, voor zich staarde; hij voelde bij zijn moeder zich gedrukt en gedwongen.

- Tante, het is lief van u, dat u ons niet vergeet... aarzelde Lot.

- Ik zal je moeder nooit vergeten, zei tante Therèse. Ik zie haar nooit meer, en ik zal haar misschien nooit meer zien... Maar ik hoû zoo veel van haar... en ik bid, ik bid veel voor haar... Zij heeft het noodig. Wij hebben het allen noodig. Ik bid voor allen... Voor heel de familie... Zij hebben het allen noodig. En voor mama... voor grootmama bid ik ook. Voor grootpapa ook... bid ik, Elly... Ik bid nu al jaren lang, ik bid zeker al dertig jaren lang... God zàl mijn gebeden verhooren...

Het was moeilijk iets te zeggen, en Elly nam alleen tante's hand en drukte die. Tante Therèse lichtte Elly's gezicht bij de kin even hooger en zag haar aandachtig aan, zag daarna naar Lot. Eene gelijkenis trof haar; zij zeide niets.

Zij wist. Tante Therèse wist. Nooit kwam zij meer in Holland en - meende zij - nooit zoû zij - vermoedelijk - meer haar zuster zien, die zij wist het kind van Takma, nooit zoû zij Takma meer zien, en nooit meer hare moeder... Maar zij bad, voor die oude menschen vooral, omdat zij wist. Zij, eenmaal, àls haar moeder, elegante vrouw en vrouw van liefde met heet hatend en beminnend kreole-hart, zij had van haar moeders eigene lippen, in hevige koortsen, dàt vernomen, wat zij sedert geweten had. Zij had hare moeder zien zien - hoewel zijzelve niet gezien had - zij had hare moeder zien zien de oprijzende schim in den hoek van de kamer... Zij had hare moeder hoðren smeeken genade en eindiging van haar straf. Zij had niet, als Harold Dercksz, gezien zestig jaren geleden, maar zij wist, sedert dertig jaren. En die weting had haarzelve voor immer geschokt in hare nerveuze en enthoeziaste

ziel, en na te zijn geweest de kreole, enthoeziast in liefde-liefde en liefde-haat, de vrouw van avonturen, de vrouw, die lief had en daarna, wie zij lief had gehad, haatte, was zij in bespiegeling verzonken, had zij zich gebed in de extaze, die tot haar straalde uit de paradiziale glazen der kerkraden, en was zij eenmaal, in Parijs, een priester genaderd om hem te zeggen:

- Mijn vader... ik wil bidden. Ik voel mij tot uw geloof getrokken. Ik wil katholiek worden. Ik wil dat al maanden lang.

Zij wàs katholiek geworden, en zij bad. Zij bad voor zich, maar zij bad meer voor hare moeder. Geheel hare ziel van enthoeziasme ging op in gebed voor die moeder, die zij - vermoedelijk - niet meer zoû zien, maar voor wie zij leed, en die zij verlossen wilde van schuld en redden voor te afgrijselijke straf hier namaals. Die moeder, die hem, haar vader, verhinderd had zich te verdedigen, door zich aan hem te klampen zóo lang tot dat de ander het wapen ontrukkt had aan de klemmende hand, die in bloed ziende woede te wreken zocht... Zij wist, tante Therèse. En zij bad, zij bad altijd. Nooit kon te veel gebed opstijgen, om erbarming af te smeeken.

- Mama, zei Theo; de supérieure vertelde me, dat u flauw is gevallen in de kapel. En dat u niet eet...

- Ik eet, ik eet, zei tante Therèse zacht en traag. Maak je niet ongerust, Theo.

Een minachting voor haar zoon verbitterde den glimlach der oude lippen; de stem, tegen den zoon, werd koud en hard, als of zij, na de vrouw van gebed, tegenover den zoon eensklaps wéér werd de vroegere vrouw, die had bemind en gehaat daarna, den vader van dien zoon, den vader, die niet haar man was geweest.

- Ik eet, zei tante Therèse. Ik eet zelfs te veel. Die goede zusters... Soms vergeten ze, dat wij vasten moeten... Dan geven ze mij vleesch... Ik neem het dan meê en geef het aan mijn armen. Vertel mij nog, kinderen, vertel mij nog, van Den Haag... Ik heb nog enkele oogenblikken tijd... Dan moet ik naar de kapel... Ik bid met de zusters meê...

En zij vroeg naar allen, alle broêrs en zusters, hunne kinderen.

- Ik bid voor ze allen, zeide zij. Ook voor jullie, kinderen, zal ik bidden.

Een zenuwachtigheid beving haar en zij luisterde naar de gang toe. Theo gaf een knipoogje aan Lot en zij stonden op.

- Neen, verzekerde tante Thèrèse. Ik zal jullie niet vergeten. Zendt mij je portretten, niet waar.

Zij beloofden het.

- Waar is Otilie, je zuster, Charles?

- In Nice, tante.

- Zend mij haar portret... Ik bid voor haar ook... Dag kinderen, dag lieve kinderen.

Zij nam afscheid van Lot en Elly, en ging in droom, en zij vergat Theo. Hij haalde zijn schouders op. Uit de kapel, die over den kleinen salon, in een grooter vertrek was ingericht, klonk reeds, zangerig, litanie...

De supérieure kwamen zij tegen in de gang; zij begaf zich naar de kapel.

- Hoe heeft u uw tante gevonden? fluisterde zij. Overdreven... Ja, zij overdrijft...

Kijk...

En zij wees Elly, Lot, Theo, door de even opene deur der kapel.

De zusters op bidstoel geknield, baden, zangerigjes. Over den grond tusschen de stoelen lag tante Thèrèse in lengte recht-uit ter neêr gestort, het gezicht in de handen verborgen.

- Kijk! fluisterde de supérieure en zij fronste de brauwen. Dat doen WIJ zelfs niet. Dat is overdreven. Het is bijna niet convenable. Ik zal het zeggen aan monsieur le directeur, dat die het madame onder het oog brengt. Ik zal het zeker aan le père zeggen. Au revoir, madame, au revoir, messieurs...

Zij boog, als een vrouw van de wereld, met een lachje en kalme distinctie. Een zuster liet uit tot het hek...

- Oef! zuchtte Theo. Dat is weêr eens voor maanden mijn kinderlijke plicht volbracht.

- Ik zoû niet kunnen, mompelde Lot. Ik zoû niet kunnen.

Elly zeide niets. Hare oogen stonden groot en star. Zij begreep toewijding en zij begreep roeping; al begreep zij voor zich ànders, zij begreep.

- En nu, naar de homard à l'américaine! riep Theo.

En terwijl hij een rijtuig aanriep, was het of zijn dikke lichaam ontspande, louter van blijheid om te ademen in frissche en vrije lucht.

XIV

In den nachttrein dacht het vrouwtje na. In den hoek van den wagen lag Lot onder een plaid en sliep, maar het vrouwtje kon niet slapen, want een herfstwind gierde langs den trein, en zij zat maar, stil, in den anderen hoek en dacht na. Nu had zij haar leven geschonken en zij hoopte op het geluk. Zij hoopte, dat zij roeping gehoord had, en toewijding zoû hebben te geven. Dat was het geluk, er was nièts anders, en tante Therèse had wèl gelijk, al begreep zij, Elly, toewijding, geluk, roeping, zoo geheel anders dan tante Therèse. Zij wilde niet alleen het gevoel, de gedachte; zij verlangde ook vooral naar de daad. Zoo als zij zich altijd aan de daad had gegeven, al was het maar tennis, eerst, al werd het later boetseeren, al was het ten slotte geworden eigen leed uitstorten in taal, en dat verzenden naar een tijdschrift, een uitgever - zoo verlangde zij ook nu zich aan de daad te geven; minstens, met kracht tot de daad mede te werken. Zij zag met weemoed naar Lot, en zij voelde, dat zij hem lief had, hoe anders ook dan zij eerst had liefgehad. Lief had minder om zich - als zij eerst had bemind; lief had meer om hèm, om hem te wekken tot gróote dingen... Het was vaag, maar er was eerezucht in, en eerezucht uit liefde, om hèm. Hoe jammer, dat hij zijn talent versnipperde in kleine geestige artikels en vlug geschreven essays. Dat was, zoo als hij praatte, aardig, luchtig, niet overtuigd en niet overtuigend, en hij kon meer, hij kon veel meer. Misschien was het schrijven van een roman ook niet het groote ding - misschien was het groote ding SCHRIJVEN, maar géen roman... Wat dan? Nu zocht zij en vond nog niet, maar zij wist nú zeker - meende te weten - dat zij zoû vinden en Lot op zoû wekken...

Ja, zij zouden gelukkig zijn, zij zouden gelukkig blijven... Daar,

in Italië, daar zoû zij het vinden... In verleden, in historie misschien zoû zij het vinden... In dingen, die waren voorbij gegaan; in mooie, edele dingen, die dood lagen, rustig dood en nóg mooi... Wat voelde zij dan zich zóo weemoedig? Of was het niet meer dan de weemoed, dien zij gevoeld had, altijd, zoo vaak, en die ziekte onder al haar bedrijvigheid, en die brak in de buiging van haar vlugradde stem: de weemoed, omdat hare kinderjaren, zonder ouders, zonder broërs, zonder zusters, zoo stilletjes waren opgebloeid in het groote huis van den ouden man. Hij was altijd lief, zorgzaam, vaderlijk geweest, maar hij was zoo oud, en zij had gevoeld den druk van zijn oude jaren. Oude menschen had zij om zich gezien, want àltijd herinnerde zij zich oude grootmama Dercksz, en dokter Roelofsz: die kende zij, oud, van dat zij een klein kind was geweest. Ook Lot, meende zij, - hoe ook het leven van een man, die reisde, verschilde van dat van een meisje, dat thuis bleef - ook Lot had over zich heen dat oude voelen drukken en zeker daàrom had zich zijn angst om oud te worden ontwikkeld tot iets van nevroze. Tante Stefanie en de ooms in Den Haag, zij waren oud, en rondom schenen de kennissen als afgestorven, en bewogen zij zich zonder tijdgenooten, wat eenzaam in die stad, langs de straten, waar hunne huizen stonden, heen en weêr, heen en weêr, naar elkander toe... Dat was zoo verlaten en zoo heel eenzaam, en dat gaf weemoed, en zij, ze had altijd, in haar jeugd, dien weemoed gevoeld... Vriendinnen had zij nooit kunnen blijven behouden. De meisjes van de tennisclub zag zij niet meer; hare medeleerlingen van de Akademie groette zij alleen nog vluchtig op straat. Na haar treurig engagement had zij zich nog meer teruggetrokken, was alleen altijd samen met Lot, wandelde met hem, sprak met hem; hij ook eenzaam in Den Haag, zonder vrienden: hij had er meer, zeide hij, in Italië... Hoe vreemd, òm hen beiden altijd die eenzaamheid en afgestorvenheid... Geen vrienden, geen kennissen òm hen, zoo als om de meeste menschen, zoo als om de meeste families... Het was zéker om dien druk van die twee héel oude menschen, maar dieper kòn zij het niet analyzeeren, en voelde zij, dat ièts haar ontsnapte, dat

zij niet wist, maar dat er toch was, en dat drukte, en dat andere menschen weêrhiel: iets sombers, nu verleden, dat was blijven zweven rondom den ouden man en de oude vrouw, en dat de anderen - hère kinderen, zìjn eenige kleinkind - omhulde in iets van waas, iets onzegbaars, maar zóo duidelijk voelbaar, dat zij het als grijpen had gekund in hare tastende hand...

Vaag en mistig was dat om te bedenken, het te bedenken was ook niet mogelijk: het was een aanvoelen van iets klams, dat voorbij ging; meer niet, meer was het niet... maar het verhinderde soms adem te halen, blij te zijn in jong leven, hard te loopen, luid te spreken: àls zij dat deed, dwong zij zich tot effort. En ze wist, dat ook Lot zoo voelde; zij had dat begrepen uit twee, drie heel vage woorden, en meer uit de aroom van die woorden, dan uit hun klank... en het had haar een groote sympathie van ziel doen voelen voor Lot. Vreemde jongen, dacht zij en zag naar hem, terwijl hij zoo sliep... In zijn uiterlijk en in uiterlijkheidjes, als een heel jonge jongen, een kind soms, vond zij; om die kinderlijkheid een scepticisme, dat zich wel eens geestig uitte maar niet was overtuigd; te gelijker tijd een week gemoed en veel egoïsme; te gelijker tijd een nevroze voor zich en bijna een kracht tegenover zijn moeder: hij, de eenige, die met mama Ottilie kon omgaan; met dit karakter samengaande een talent, dat hij niet achtte, terwijl hij toch behoefte had te werken. Een samenspel van tegenstrijdigheden, van ernst en kinderachtigheid, van gevoel en koudheid, van mannelijkheid en van zóo iets zwak wekelijks, als zij nooit gezien had in een man. Een ijdelheid meer op zijn blonde haren dan op zijn talent, maar ook ijdelheid daar toch op; en meer voldoening om een compliment over zijn das dan om een woord van lof over zijn mooiste essai. En dat kind, dien jongen, dien man had zij lief: zij vond het vreemd als zij er zelve aan dacht; maar zij had hem lief; zij was alleen gelukkig, als hij bij haar was.

Hij ontwaakte, vroeg waarom zij niet sliep, en nam haar hoofd nu tegen zijn borst. Moê van den trein en van hare gedachte sliep zij in, en hij keek uit in den grauwen morgen, die na Lyon opvaalde over de rillige grijze velden. Hij smachtte naar de zon, blauwe

lucht, naar warmte en naar alles wat jòng is en leeft. Het zuiden van Frankrijk, de Riviera en dan Italië, met Elly samen. Hij had over zijn leven beschikt en hij hoopte op geluk. Het geluk in samenstemming en samenleven, omdat de eenzaamheid doet treuren en des te intenser doet denken aan onze langzame afsterving...

- Ze is heel lief, dacht hij, terwijl hij neêrzag op haar, waar zij sliep aan zijn borst, en hij weêrhield zich om haar niet te omhelzen, nu zij juist in slaap was gevallen. Ze is heel lief, en ze heeft een fijn artistiek gevoel. Ik zal zeggen, dat ze weêr boetseert... of iets schrijft: ze doet beiden goed. Het is een mooi boekje, wat ze gegeven heeft, al is het zoo erg persoonlijk en al te vrouwelijk. Er is veel goeds in het leven, ook al is het leven niets dan een overgang, die niet heel veel moet beduiden, op een wereld, die rot is... Er moeten andere levens zijn en andere werelden... Er moet komen een niet meer lijden om stof, een lijden dan alleen om geest... Dan zijn al onze stoffelijke angsten weg... Toch is er veel liefs in dit stoffelijke leven... als we een oogenblik alle ellende vergeten... Voor ièder komt er een lief moment: ik geloof, dat het mijne gekomen is... Als het nu zoo blijft, maar dat zal het niet... Alles verandert... Daar maar niet aan denken, en werken, werken ook op reis... Italië: iets gróots, iets grooters dan mijn gewone artikels... Elly had het zoo graag... In Florence, de Medicis... In Rome, héel het Pausdom... Ik weet nog niet wat ik nemen zal: een van beiden... Maar het is zoo veel, het is zoo veel... Zoû ik nog eens een goed cultuur-historiesch werk schrijven...? Ik hoû niet van aantekeningen... Die snippers papier... Als ik niet alles voor me zie in éen duidelijk vizioen, kan ik niets... Ik kan niet studeeren: ik moet zien, voelen, bewonderen of gruwen... Als ik dat niet doe, kan ik niets. Een essai, dat is wat ik het beste kan... Een woord is een kapel: je grijpt het éven luchtigjes, bij de vleugels... en laat het weêr vliegen... Ernstige boeken over historie en kunst, dat zijn als dikke torren, die kruipen... Tiens! Dat is een aardig beeld... Ik zal het eens in een artikel gebruiken... Het luchtige vlindertje... de dikke tor...

Zij naderden Marseille; om twee uur in den middag zouden zij te Nice zijn...

XV

Lot had een kamer besteld in het Hôtel de Luxembourg, en geschreven aan zijn zuster, Otilie. Toen zij aankwamen, vonden zij in hunne kamer een mand met roode rozen. Het was Oktober: de ramen stonden open, en in een hevigen lichtstroom der zon metaalkleurde donker de zee en rimpelde onder de brutale vegen van een opdriftigenden mistral.

Zij namen een bad, dejeuneerden in hunne kamer, een beetje moê van de reis, en de geur van de rozen, de gloed van de zon, het verdiepende turkoois van de lucht en het al meer en meer overschuimvlokte staal van de zee bedwelmden beiden. Op de tafel, om gevogelt, vlakke rood en oranje de slâ van tomaat en van poivron, en in hun glas champagne schenen lange parelen te smelten. Met sterke rukken stak op de wind en veegde wat wazig nog huiverde weg met zijn straf brutale liefkoozing van mannelijkheid. Gloeiende goot de zon zijn stroom, als uit een gouden gat in den turkooizen hemel.

Bij elkander zaten zij, bedwelmd, en aten en dronken, en spraken niet. Een rust, maar een matheid te gelijker tijd, vloeide hun door, als in een overgave aan de krachten des levens, die waren zoo woelig, en zoo heftig, en zoo goud van glans en sanguinesch brutaal. Er werd geklopt, en het hoofd van een vrouw, onder grooten zwarten hoed, stak langs de geopende deur.

- Mag ik binnen komen?

- Otilie! riep Lot en stond op. Kom binnen, kom binnen.

Zij kwam.

- Welkom! Welkom in Nice! Ik heb je in lang niet gezien, Lot. Elly, mijn zusje, welkom... Ja, ik zond je die rozen. Ik ben blij, dat je me geschreven hebt. En dat je me dus zien wilt en je vrouw me zien wil...

Zij ging zitten, zij nam een glas champagne aan; tusschen Lot en zijn zuster wisselden blijde woorden. Otilie was een paar jaar ouder dan Lot, zij de oudste van mama Otilie, en zij leek op haar vader, Pauws, en op mama te gelijker tijd, want zij was groot, met het autoritaire van haar vader, maar zij had de trekken van mama Otilie, hoewel niet hare oogen, wel haar fijn profiel en teedere kin... Maar het jarenlange optreden voor publiek had haar in hare bewegingen gegeven een gracieuze zekerheid, die van de vrouw van talent en van schoonheid, gewoon bekeken en toegejuicht te worden, zoo geheel verschillend van welke burgerlijkere bevalligheid ook: de harmonie in het gebaar, sculpturaal, en natuur geworden, na eerst studie te zijn geweest...

- Wat een mooie vrouw! dacht Elly, en voelde zich niets, klein, onbeduidend in haar eenvoudig négligé, na het bad vlug aangeschoten.

Een-en-veertig, leek Otilie niet meer dan dertig, en had zij de jeugd van een artiste, die haar lichaam jong houdt, door een schoonheidskunst en -wetenschap, onbekend aan de burgervrouw. Haar figuur, in wit laken japon, behield in de niet te overdreven lijn van de mode, een statuesque volmaaktheid, waarin borst en armen, trots de moderne kleeding, zich volmaakt van lijn lieten raden. De groote zwarte hoed rondde de zwarte struisveêr om haar kopergloeiend blond haar, zwaar gewrongen; een breede boa van grijze struisveêr doezelde om haar heen, en in die kleurlooze tinten - wit, zwart en grijs - bleef zij, niettegenstaande hare bijna te groote schoonheid, tegelijk bevallige als fatsoenlijke vrouw en artiste.

- Elly, dat is nu mijn zuster! zei Lot fier. En wat zeg je van haar?

- Elly, zei Otilie; ik heb je gezien in Den Haag.

- Ik herinner me niet, Otilie.

- Neen, je was een kindje van acht, negen jaar misschien, en je hadt een groote speelkamer bij grootpapa Takma en een prachtig poppehuis...

- O ja...

- Sedert ben ik niet meer in Den Haag geweest.

- Je bent gegaan aan het Conservatoire te Luik...
- Ja...
- Wanneer heb je het laatst gezongen? vroeg Lot.
- Onlangs te Parijs...
- Wij hooren niets over je... Je zingt nooit in Holland.
- Neen, ik kom nooit in Holland.
- Waarom niet, Ottilie? vroeg Elly.
- Ik heb me altijd in Holland gedrukt gevoeld.
- Om het land, om de menschen?
- Om alles... Om het land, de menschen, de huizen... Om onze familie... Om onzen kring...
- Ja, ik begrijp je, zei Lot.
- Ik kon niet ademen, zei Ottilie. Het is niet, dat ik land, menschen, familie wil afbreken. Het heeft alles zijn goeds. Maar zoo als de grauwe luchten mij belemmerden te ademen, zoo belemmerden de huizen mij mijn stem uit te zetten, en was er iets om mij heen, ik weet niet wat, iets, dat ik vreeslijk vond...
- Iets, dat je vreeselijk vondt...? zei Elly.
- Ja. Een atmosfeer. In huis, met mama ging het niet met mij, zoo als het nooit tusschen mama en papa was gegaan. Dat onmogelijke kinderachtige karaktertje van mama met haar driftjes, was iets, dat mij razend maakte.
- Lot kan zoo goed met haar overweg, zei Elly.
- Lot is een smediger natuur dan ik...
- Jij hadt een jongen moeten zijn en ik maar een meisje, Ottilie, zei Lot bijna bitter.
- Mais je suis très femme, moi, zei Ottilie.
Een zachtheid waasde haar blik, en in den glimlach school een geluk.
- Mais je te crois, antwoordde Lot.
- Neen, vervolgde Ottilie. Met mama kon ik niet overweg. Trouwens, ik voelde, dat ik vrij moest zijn. Er was toch het leven. Ik voelde mijn stem in me. Ik heb goed gestudeerd, ernstig gestudeerd, jaren lang. Ik heb succes gehad. Ik verzing mijn leven...
- Waarom heb je alleen op concerten gezongen, Ottilie? Voel je

niets voor de opera... Je zingt toch Wagner.

- Ja, maar ik kan me niet langer incarneeren in een rol, dan enkele oogenblikken. Niet langer dan een scène duurt. Geen avond lang.

- Ja, dat begrijp ik, zei Lot.

- Ja, zei Elly levendig. Daarin ben je zeker een zuster van Lot. Hij ook, kan niet langer werken dan zijn artikel, dan zijn essai duurt.

- Een familiezwakke, Ottilie. Hereditair, zei Lot.

Ottilie dacht na, glimlachende. De glimlach van de Gioconda, dacht Elly.

- Het is misschien waar, zei Ottilie. Die kleine Elly merkt fijntjes op.

- Ah ja, zei Lot fier. Dat doet ze... We zijn geen gewone naturen, zoo als we hier bij elkander zitten...

- Ja... mijmerde Ottilie. Holland... Die huizen... Die atmosfeer... In huis mama met meneer Trevelley. Het was vreeslijk. Scènes, scènes... Trevelley verweet mama papa; mama verweet Trevelley honderd liaisons! Wat een jaloezie, die mama... Haar hoed en mantel hingen in de gang. Ging 'meneer' Trevelley uit, dan zei mama: 'Hugh, waar ga je naar toe...' 'Doesn't matter', zei Trevelley. 'Ik ga meê', zei mama, en zette haar hoed scheef op, schoot haar mantel aan, en ging meê. Trevelley vloekte. Een scène, maar mama ging meê. Hij liep op straat drie passen voor; mama volgde, woedend, woedend... Ze was toen heel, heel mooi; een poppetje, een blond madonna-gezichtje; ze kleedde zich slecht... Lot, altijd rustig, met kalme oogen, die moê deden... ik herinner me nog zoo goed. Nooit driftig, heel beleefd tegen 'meneer' Trevelley...

- Ik heb met mijn drie papa's overweg gekund.

- Toen mama en Trevelley genoeg van elkaâr hadden en mama op Steyn verliefd werd, ben ik er van door gegaan. Eerst bij papa, toen ben ik naar het Conservatoire gegaan... Sedert ben ik niet meer terug in Holland gekomen... O, die huizen... Jullie huis, Elly, dat van grootpapa Takma, alles heel netjes door tante Adèle onderhouden, maar het was mij, of achter iedere deur iets stond te wachten... Het huis van grootmama en de figuur van grootma-

ma, die daar zat bij het raam, te staren. Te wachten, te wachten ook... Waarop? Ik weet het niet. Maar het heeft mij zóo gedrukt. Ik verlangde naar lucht, naar blauwe lucht, naar vrijheid; ik moest mijn longen uitzetten.

- Ik heb dat ook zoo wel eens gevoeld, zei Lot zacht.

Elly zeide niets, maar zij dacht aan haar kinderjaren, bij den ouden man, en aan haar poppehuis, dat zij zoo heel ernstig, als een wereldje, bestuurde.

- Ja, zei Ottilie; je voelde het ook; Lot: je ging naar Italië, om te herademen. Om te leven, om te leven... In onze familie had men geleefd. Mama leefde nõg, maar haar eigen verleden klampte zich aan haar vast... Ik weet niet, Elly: ik geloof nièt, dat ik heel sensitief ben, en tòch... toch heb ik het zóo gevoeld: een druk over mij van dingen van vroeger... Ik kon niet meer. Ik verlangde naar mijn eigen leven.

- Dat is waar: je hebt je geheel vrijgemaakt, zei Lot. Vrijer zelfs dan ik. Ik heb mama nooit kunnen verlaten. Ik hoû van mama. Ik weet niet waarom, moeder is zij weinig voor me geweest. Toch hoû ik van haar, heb ik dikwijls met haar medelijden. Ze is een kind, een bedorven kind. Ze is overstelpt geworden, in haar jeugd, met éene enkele adoratie. De mannen waren gek op haar. Nu is ze oud, en wat heeft ze over? Niets en niemand. Steyn en zij zijn hond en kat. Ik beklag Steyn, maar ik lijd soms voor mama. Het is iets vreeslijks om oud te worden. Vooral voor een vrouw, als zij is geweest; voor een vrouw - laat ons het ronduit zeggen - van liefde. Er is in mama nooit iets geweest dan liefde. Ze is een eenvoudige vrouw; ze heeft behoefte aan liefde en liefkoozing, zóo, dat ze conventie niet heeft kùnnen volhouden. Zij achtte die niet langer dan tot een zeker punt. Had zij lief, dan volhardde ze.

- Maar waarom is ze getrouwd. Ben IK getrouwd? Ik heb ook lief.

- Ottilie... mama leefde in een anderen tijd. Men trouwde toen. Men trouwt nu nog. Elly en ik zijn getrouwd.

- Ik heb er niets tegen, als je wéet, dat je elkaâr hebt gevonden voor het leven. Wist mama dit van éen van haar drie mannen? Ze is op alle drie dol geweest.

- Ze haat ze nu alle drie.

- Ze had dus nooit moeten trouwen.

- Neen, maar ze leefde in een anderen tijd. En, zoo als ik zeg, er wordt nòg getrouwd, Ottilie.

- Je keurt af, dat ik niet getrouwd ben.

- Ik keur niet af. Het is niet in mijn natuur af te keuren in een ander, wat een ander voor zich goed acht.

- Laat ons open, oprecht spreken. Je noemt mama een vrouw van liefde. Misschien noem je mij ook zoo.

- Ik weet niet veel van je leven.

- Ik heb met mannen geleefd. Als ik mama's ideeën had gehad, of liever, hare onbewuste conventie, was ik met ze getrouwd. Ik had lief, en vond liefde. Tweemaal heb ik kunnen trouwen, als mama. Ik heb het niet gedaan.

- Je bent afgeschrikt, door wat je gezien hadt.

- Ja, en ik wist niet, ik heb nooit geweten. Misschien nú... Lot, nú weet ik eerst.

- Nu weet je, Ottilie? zei Elly.

Zij nam Ottilie's hand. Zij vond Ottilie zoo mooi, zoo heel mooi, en zoo oprecht, dat zij zeer geroerd was.

- Misschien... Elly, weet ik nú, dat ik, nu ik Aldo liefheb... nooit meer van iemand anders kan houden. Hij houdt van mij...

- En jullie trouwen? vroeg Lot.

- Neen, we trouwen niet...

- Waarom niet...

- Weet HII?

- En hij houdt van je...

- Ja, maar wèet hij? Hij weet niet... We zijn gelukkig, o zoo gelukkig. Hij, wil trouwen. Maar weet hij? Neen, hij weet niet... Hij weet niet: ik weet zéker, dat hij niet weet... Waarom ons wettelijke banden aan te leggen? Als ik een kind van hem krijg, zal ik heel gelukkig zijn, en een goede moeder zijn voor mijn kind. Maar waarom die wettelijke banden... Aldo weèt nièt, ook al zijn we nu nòg zoo gelukkig. Hij is twee jaar ouder dan ik... Wie weet wat hem morgen wacht, welke emotie, welke passie, welke lief-

de... Ik, ik weet, dat ik gevonden heb, maar ik weet, dat hij NIET weet... Verlaat hij mij morgen, dan is hij vrij... Dan vindt hij een ander geluk, het duurzame misschien... Wat weten wij, arme mensen... Wij zoeken, wij zoeken, tot we op eens weten... Ik weet... Maar hij niet... Neen Lot, wij trouwen niet. Ik wil Aldo vrij en hij zal doen, wat hij wil... Ik ben niet jong meer en ik wil hem vrij laten... Onze liefde, onze lichamen, onze zielen zijn vrij, zijn geheel vrij in ons geluk... En als ik morgen oud ben, een oude vrouw, en geen stem meer heb...

- Dan zal je lijden, Ottilie, zei Lot.

- Dan zal ik niet lijden, Lot. Dan ben ik gelukkig geweest. Dan heb ik gehad wat mijn deel was. Ik vraag niet het eeuwige, hier. Dan ben ik tevreden en dan word ik oud, rustig, rustig oud...

- O, Ottilie, en IK, ik lijd van oud, ouder te worden.

- Lot, dat is een ziekte. Je bent gelukkig nu, je hebt Elly, het leven is mooi, er is zon, er is geluk. Neem dat, geniet dat en wees gelukkig en denk niet aan wat komt...

- Denk je dus nooit aan oud worden, aan het verschrikkelijke ervan...

- Ik denk wel aan oud worden, maar ik vind het niet verschrikkelijk...

- Als jou Aldo je morgen verlaat, dan ben je alleen... dan word je oud.

- Als hij me morgen verlaat, om zijn geluk, dan vind ik dat goed, en dan word ik oud, maar niet alleen, want dan heb ik al de herinnering aan zijn liefde, aan ons geluk, dat nu werkelijk is, en zóo waar, dat er na dit nooit weêr iets komen kan...

Zij stond op.

- Ga je weg...

- Ik moet nu weg. Kom morgen bij ons dejeuneeren, wil je Elly?

- Ja, Ottilie...

Ottilie zag uit het raam. De zon straalde zwijmende en laag, uit mauve en roze wolken, en de wind had zich over de golven neêrgelegd; de zee wiegde hem nog alleen zacht op hare diepblauwe deining, als een reuzigen minnaar, die lag in haar schoot uit te

rusten van zijn bloedrijke razen.

- Prachtig, die wolken! zei Elly. De wind is gaan liggen.
- Altijd om dit uur, zei Ottilie. Kijk, Lot, daar is hij...
- Wie...
- Aldo. Hij wacht me.

Zij zagen op de Promenade des Anglais - weinig wandelaars waren daar - een man zitten en hij zag naar de zee.

- Ik zie alleen zijn rug, zei Lot.
- Je zal hem morgen zien. Ik ben innig blij, dat jullie komen...

De klank van haar stem bedankte, geroerd. Zij omhelsde hen beiden, ging.

- God, God, wat een mooie vrouw, zei Lot. Ze is lang niet jong meer, maar voor een vrouw, gewend op te treden in publiek, en zoo mooi als zij, is geen leeftijd...

Elly was op het balkon gegaan.

- O Lot, wat een prachtige lucht... Het is een sprookje in de lucht... Zoo stel ik me voor de atmosfeer van de Duizend-en-Een-Nacht... Kijk, het is net de staart van een reusachtigen fenixvogel, die daar achter de bergen in vlammen verzinkt... Daar heb je Ottilie, op de Promenade; zij wuift met haar zakdoek.

- En daar heb je Aldo, naast haar, die groet... Een mooie groote kerel, die Italiaansche officier van haar... God, wat een paar mooie mensen... Kijk Elly, nu ze wandelen naast elkaâr. Wat een mooi paar. Ik word jaloersch van hem. Ik zoû ook graag zoo groot zijn, met zoo een carrure, en er zoo knap uit zien.

- Maar ben je dan niet tevreden, dat ik je goed vind, als je bent?
- Ja, ik ben heel tevreden. Ik ben meer dan tevreden, Elly... Ik geloof, dat ik mijn lief oogenblik heb gekregen, mijn oogenblik van geluk...
- Het zal meer dan een oogenblik zijn.
- Weèt je dat?
- Ja, dat weet ik voor mij... zoo als Ottilie dat wist voor zichzelf. En jij?

Hij zag haar diep aan, en hij zeide haar niet, dat zij veel jonger was dan Ottilie, tèn jong om zóo veel te weten... En hij antwoordde alleen:

- Ik geloof ook wel, dat ik het weet... Maar wij moeten de toekomst niet dwingen... O, wat is de avond mooi! Kijk, die bergen daar paars gaan purperen... Ieder oogenblik verandert het sprookje. De zee wiegt den wind in haar schoot, en de fenixvogel vergaat in asch. Laten we zoo blijven, zoo blijven kijken. Daar komen al de eerste sterren. Het is of de zee heel kalm wordt, en de wind rustig nu slaapt, aan haar blauwe borst. Je voelt nog even zijn adem, maar hij slaapt... Het is hier het land van leven, en van liefde... Wij zijn te vroeg voor den saison, maar wat kunnen me mooie-menschen schelen... Dit is prachtig, Elly, die weelde van leven, van liefde, van levenskleur, die zich zoo purper dempt in den nacht. De frissche adem van dien krachtigen wind, die nu slaapt... Hoe anders dan de huilwind van ons Noorden, die zoo luguber giert. Die dolle, vroolijke wind hier, en die nu slaapt, als een reus, in den blauwen schoot van de zee, reuzin. Dat is vrijheid, leven, liefde en glans en pracht en vroolijkheid. O, ik zeg niets kwaads van mijn land, maar nu voel ik weêr, na maanden, dat ik vrij adem, en dat er gloed in het leven is en jeugd, en jeugd, en jeugd! Eerst bedwelmtje dat, nu wen ik al aan die dronkenschap...

Zij bleven, op het balkon. Toen de wind wakker werd in den schoot van de zee en weêr opstak, met een onverwachten sprong van zijn reuzige blijheid - met één veeg waaide hij de eerste sterren schoon van de laatste paarse wolken - gingen zij naar binnen, om elkanders middel hun armen.

Over de blij rillende zee ruischte de woeste mistral op.

XVI

Met klein terras en een paar trappen gaf het appartement toegang tot den tuin.

- Je bent te vroeg om mijn tuin in zijn winterpracht te zien, zei Ottilie. Je bent nog veel te vroeg. Onze natuur slaapt den heelen zomer onder den brand van de zon.

- Dat is één lange, lange liefdeslaap, zei Lot, aan den arm van zijn zuster.

- Ja, dat is één liefdeslaap, herhaalde Otilie. Begin najaar komen de felle regens. Die kunnen ons nu nog, in eens, overvallen. Zijn die voorbij, dan ontluikt de natuur voor den winter. Dat is zoo iets heerlijk hier. Als overal in het Noorden alles is zonder blad of bloem, wordt hier de grond omgespit, gras gezaaid, gaan de mimosa's bloeien, de anjelieren, heb je viooltjes. Je bent te vroeg, maar je ziet den overgang. Kijk mijn laatste zomerrozen, die bloeien zoo gezellig dol en verward. Heerlijk, hier, hè, die heliotrope; ja, die is nog prachtig... Kijk mijn peren; heb je ooit zulke groote peren gezien? Hoeveel heb ik er, drie, vier, vijf, zes... We zullen ze plukken; ze zijn al rijp... Als ze op den grond vallen, eten de mieren ze op, in één oogenblik... Aldo! Aldo! Kom eens hier... Aldo, pluk eens een paar peren, wil je... Ik kan er niet bij, Lot ook niet... Elly, heb je mijn druiven gezien; kijk eens, mijn druiven-portiek? Ja, net een laube, en het zijn van die framboze-druiven: we zullen ze proeven... Hier heb je een tros... Ze zijn heerlijk... De peren zullen wij straks aan tafel eten. Die zijn net gesuikerde, aromatische sneeuw... Hier heb je vijgen: dat is een oude boom, maar hij is nòg een symbool van de vruchtbaarheid. Pluk maar, snoep: hier heb je mijn perziken. Wat is de zon nog warm, hè, en alles stooft: die natuurlijke parfum vind ik zoo heerlijk... Die druiven soms maken me gek.

Zij stak uit de mouw van haar witten japon een blanken arm tusschen de wazige, blauwe trossen en plukte, en plukte meer. En het was een gulzigheid, in de druiven zwolgen zij. Aldo plukte de mooiste voor Elly. In de kalme rust van zijn eleganteforschheid, de veertig voorbij, was hij duidelijk een man van liefde, een zuidelijke man van liefde, rustig, en tòch, glimlachend, een hartstochtnatuur. In de nonchalance van zijn grijs flanellen pak teekende zich, nu hij zich lenig hief en de hand reikte naar de hoogste trossen, spierig en soupel, de harmonie van een statuesk mooi mannelijf, en was zelfs deze tegenstrijdigheid in hem, dat men dacht aan een antiek beeld in een modern kostuum. Ook de glimlachende rust van zijn regelmatig breed gesneden gezicht, deed Lot denken aan beelden in Italië gezien; aan den Hermes van

het Vaticaan - neen, zoo intelligent was Aldo niet -... aan den Antinous van het Kapitoel, maar dan een mannelijker broeder... aan de Worstelaars van den Braccio Nuovo, maar niet zò jong en forscher gebouwd... Aldo's glimlach antwoordde aan den glimlach van Ottilie en er was de rust in van een gevonden geluk. Van een intens oogenblik van volmaakt menschelijke zaligheid... Dàt oogenblik was er, al ging het voorbij... Dit gevonden geluk was als de geperste druiventros... Lot voelde, dat hij zijn lief oogenblik leefde, voelde, dat hij gelukkig om Elly was, maar tòch was een jaloezie in hem, om dat fysiek geluk van die twee heel mooie menschen; er was iets zoo weinig gecompliceerds in, iets bijna antiëks in deze natuur van zuidelijken herfst, tusschen die overdaad van zwellende vruchten, en zeker wist hij nooit zoo een geluk, fysiek, te zullen benaderen, omdat hij den morbide weemoed meer voelde, omdat hij het Noorden voelde in zijn ziel, hoe die ziel aan dat Noorden ook poogde te ontsnappen - omdat hij den Angst voelde voor de jaren, die komen zouden, omdat zijn liefde voor Elly zoo heel veel was van sympathie en gemoed, omdat de straffe zinnelijkheid aan zijn natuur ontbrak. En hij voelde er om een gemis, en om dat gemis was hij ijverzuchtig, met héel de ijverzucht, van zijn moeder geërfd... Zij beiden, Aldo en Ottilie, ze voelden niet den morbide weemoed en den zieken Angst en tòch, hun geluk, hoe overdadig ook, was een herfst, als de natuur om hen rond. De koper gloeiende bladeren der platanen, plotseling, woeien over het druivenportiek, verstrooid door de plotse, ruwe handen van den blij opdriftigenden wind. Een huiveren ging door de verwarde rozenstruiken; een zwaarrijpe peer vièl neêr. Het was de herfst en noch Aldo, noch Ottilie waren jong, waren jòng... En toch... toch hadden zij dít gevonden, en wie weet wat zij reeds vroeger gevonden hadden, ieder langs verschillende paden! O, dit vrije geluk, dit oogenblik... O, hoe voelde Lot de ijverzucht... O, hoe gaarne had hij als Aldo willen zijn, zoo groot, zoo fors, zoo mooi als een antiëks beeld, zoo natuurlijk, een antiëke ziel... Zijn bloed willen voelen bruischen, tot dolheid toe! O, dat Noorden, dat in hem iets bevroor; die

onmacht het moment met brutale hand te grijpen en de angst, altijd de Angst voor wat komen zoû: dat gruwen voor den ouderdom, terwijl hij toch nog jong was! Nu zag hij zijn vrouw, en eensklaps berustigde geheel zijn ziel... Hij had haar lief. Weemoed stil in zich, angst, dat was voor hèm; er was niets aan te doen; er was zich bij neêr te leggen. De bezwijmeling van het genot kon hem een oogenblik overstelpen: ze was niet de sfeer van zijn geluk... Ze zoû hem dronken maken: zijn bloed was daar niet rijk genoeg toe... Hij had lief, als hij lief kòn hebben; hij was gelukkig, als hij het zijn kon... Het was toch dàt: hij had gevonden, hij wilde dankbaar zijn... Een teederheid voor Elly vloot zoo innig door hem heen: hij voelde zich zusterziel met de hare... De overdaad was nièt voor hem, en den druk van de dingen, die gingen voorbij, had hij altijd gevoeld, en had hem altijd belemmerd beide zijn armen woèst om het leven te slaan...

Hij wierp den steel van zijn druiventros weg, en volgde Aldo, die hem riep. Met een gebaar van sympathie had de Italiaan zijn arm genomen.

- Otilie zal zingen, je vrouw heeft het gevraagd, zeide hij: zijn Fransch had de zinnelijke molligheid van zijn al te Latijnsch accent.

In den salon zong Otilie al; zij accompaneerde zichzelf. Hare rijke stem, geschoold naar de ruimte van groote zalen, zwol als een zuivere golf, deed tot in den tuin de lucht trillen van een gelukzwaar geluid. Het was een Italiaansch lied, van een componist, dien Lot niet kende. Er was een illusie in, of Otilie op dit oogenblik dit lied improvizeerde. Het was als een enkele fraze, die zacht begon, uitjubelde en wegsmolte in een bezwijmelde tevredenheid, als een nymf in liefde, in de armen van een faun.

- Op een anderen keer zing ik je misschien iets serieus, zei Otilie; dit is maar een enkele galm... Een galm van leven, niets meer...

Zij gingen aan tafel. De zon, die hen had gegloeid, de wind, die hen ruw had omhelsd, had hun eetlust gegeven en de oranjekleurige bouillabaisse prikkelde tintelend het verhemelte. In eenvoudige, maar groote korven, op het buffet, stapelden zich de vruch-

ten en waren ook binnenshuis de overdaad van den herfst.

- Lot, zei Elly opeens. Ik weet niet wat het is... maar ik voel op eens het Zuiden.

- Wij arme septentrionalen! zei Lot. Ottilie... Aldo, diè voelen het Zuiden.

- Maar ik ook! zei Elly.

- Nice is een leerschool voor je, Elly, vóór je in Italië komt! zei Ottilie. Voèl je het hier, het Zuiden? In de lucht?

- Ja... in de lucht en... in mij... in MIJ...

- Wij hebben ook tropiesch bloed in ons, zei Ottilie. Waarom zouden wij het Zuiden niet dadelijk voelen? Aldo kon nooit het Noorden voelen: wij zijn samen in Stockholm geweest, waar ik zong.

- Voelde je niet het Noorden... in de lucht? vroeg Lot.

- Sicuro! zei Aldo. Ik vond het koud en guur, maar het was ook winter. Fijner heb ik niet gevoeld. Jullie Noordelijken voelen fijner. Wij voelen misschien... brutaler en voller. Wij hebben meer durf. Jullie hebben de gave nuance's te voelen. Wij minder. Als IK voel, voel ik geheel. Als Ottilie nu voelt, voelt ze ook geheel. Maar het is zoo niet altijd geweest.

- Aldo verzuidelijkt me! zei Ottilie. Hij wischt àl mijn nuances uit!

Buiten stak de mistral razende op in een werveling van koper gloeiende platanenbladeren.

- Dat is de herfst, zei Ottilie.

- Dat wordt de winter, zei Lot.

- Maar de winter is hier weêr het leven, vernieuwd. Het leven vernieuwt zich iederen dag! Iedere dag, die komt, is nieuw leven...

- Dus geen afsterving, maar altijd herleving? vroeg Lot met een glimlach.

- Geen afsterving, altijd herleving!

Hare overmoedige stem juichte. O, het moment... het moment brutaal te omhelzen! Het was niet voor hem, dacht Lot. Maar wat er was, was een teeder geluk. Als het zoo maar bleef... Als hij maar

niet eenzaam, alleen, achter bleef, en oud, nu hij het teeder geluk, gekend had. Hij zag naar zijn vrouw. De topaas-gele wijn deed haar oogen vonkelen, zij had een blos over hare gewoonlijke bleekte, zij schertste met Aldo en Ottilie, zoo vroolijk, als Lot haar nog nooit had gezien; zij werd bijna mooi, en, overmoedig, begon ze met Aldo Italiaansch te spreken, spon al geheele zinnen af, die hij, met zijn rustigen lach, haar verbeterde.

Wie weet, dacht Lot, wat of zij nog voelen zal. Zij is drie-en-twintig... Zij houdt veel van mij en zij heeft, vóór ze mij liefhad, verdriet gekend... verdriet om andere liefde. Wie weet wat de jaren brengen. O, maar dit is een lief oogenblik, deze dagen zijn misschien mijn liefste levensmoment... Laat mij déze dagen nooit vergeten... Ik ben gelukkig, zoo als ik het zijn kan... En Elly, zij moet ook gelukkig zijn... Zij herademt... Het is of er een druk over haar heen is gegaan, voorbij, en of zij herademt. Zij is te lang bij den ouden man geweest. Daar in huis drukt het verleden. Bij grootmama drukt het verleden... Bij ons zelfs drukt het, om mama... Het leven vernieuwt zich daar niet... Daar sterft het af... daar gaat het voorbij en de weemoed drukt zelfs ons, jonge menschen. O, in Italië zal Elly eerst heel gelukkig zijn... Dit is nog een bedwelming, heerlijk, maar te vol brutaal voor onze zinnen, en daar... daar, als wij samen werken, zal het blijde geluk voor ons zijn - dat weet ik zeker! - het blijde geluk in een land, niet zoo sensueel als Nice, maar intelligenter en mooi bewaasd, door het waas van het doode verleden... O ja, daar zullen wij harmoniesch zijn, en gelukkig, en samen werken...

- Elly, fluisterde hij, terwijl Aldo bezig was met de champagne.

- Wat?

- Je voelde zoo even het Zuiden?

- Ja... o Lot, zonder twijfel!

- Nu... IK, ik voel het geluk!

Zij drukte zijn hand; een glimlach boog om hare lippen. Zij ook, zoû dit levensoogenblik nooit vergeten, wat er ook verder zoû komen die verdere jaren: met hare Noordelijke weemoedsziel voelde zij het Zuiden en het geluk... en wat voorbij ging, zagen zij niet...

Tweede deel

I

Het was een koude wind en de sneeuwvlokken warrelden en tante Stefanie De Laders had eerst gemeend niet uit te gaan; zij hoestte, en zij voelde zich den laatsten tijd heelemaal niet zoo als het behoorde; zij vreesde, dat deze winter haar laatste winter zoû zijn. Niet iedereen werd zoo oud als mama of als meneer Takma, en zij, tante Stefanie, ze was toch al tot zeven-en-zeventig gekomen: was dat niet een mooie leeftijd? En ze wilde nog niet dood, want ze was altijd heel bang voor den dood geweest, met een akelig vizioen van de Hel voor zich: je wist toch maar niet wat je wachtte, hoe vroom je ook was geweest, en God gediend had, zoo als het behoorde. Nu had zij zich, Gode zij dank, niets te verwijten: haar lange leven was in kalmté van dagen voortgegaan, zonder man, zonder kinderen, zonder aardsche verplichtingen, maar ook zonder groot verdriet: tweemaal had ze een kater verloren, van wien ze veel hield; treurig vond ze het als de vogeltjes in de kooi oud werden en ontpluimden en met lange nagels zich somber vast-klampten aan hun stokjes, jaren lang, tot dat ze op een goeden morgen hun stijve lijkjes vond. Treurig vond ze het, dat de familie geen godsdienst had - de De Ladersen hadden altijd godsdienst gehad -, en heel treurig was ze geweest, toen Therèse in Parijs Roomsche werd, want het papisme was toch maar afgoderij; dat wist ze zeker, en zéker wist ze ook, dat Calvijn het aan het rechte eind had gehad. Geld had zij altijd kunnen besparen, en ze wist niet goed, wat er meê te doen: veel testamenten had ze al gemaakt, legaten vermaakt en weêr ingetrokken; veel zoû ze geven aan gestichten van liefdadigheid. De gezondheid was hêel lang goed

geweest; - klein, bewegelijk en uitgedroogd, was ze bedrijvig geweest, had zij lang als een kievit over straat geloopt, leek zij op een van haar kleine vogeltjes: bruin rimpelig en tanig werd haar heksegezichtje, klein verschrompeld, en in niets leek haar borst-ingevalen figuurtje op den nog majestueuzen ouderdom van oude, oude mama; het dorre veld van haar leven was emotieloos, liefdeloos, hartstochtloos rondom haar kneuterend egoïsme barder en barder geworden, zonder weemoed of gemis bij haar te hebben opgewekt: integendeel had zij zich goèd gevoeld God te kunnen vreezen, tijd te hebben over gehad om haar eigen ziel te verzorgen, en de zonde van het lichaam niet luid te hebben hooren spreken tusschen de halfluide lectuur van haar stichtelijke boeken en het heel luide getwetter door van haar sijsjes. Gelukkig: hysterisch als die Derckszen, was zij nooit geweest, bedacht zij met voldoening - in iets van kinderlijken eerbied die hysterie liever schuivende op de rekening van de Derckszen, dan op die van haar oude moeder, hoewel ze toch het hoofd schudde over mama, omdat zij, op haar leeftijd, zoo weinig dacht aan Hemel en Hel, en altijd maar ouden Takma bleef zien, zeker in herinnering aan vroegere zonde. Anton was een oude vuilik en bijna had hij, een maand geleden, oud als hij was, een heel beroerde zaak gehad: handtastelijkheden, die hij zich nog had vergund op het kleine meisje van zijn wasvrouw, en tante, die veel met Ina sprak, wist, dat het door invloed en toedoen was van d'Herbourg - de eenige van de familie, die relaties had - dat aan de zaak geen gevolg was gegeven, dat het zoo een beetje was afgekocht, maar tante Stefanie vond het zóo zondig en hysterisch van Anton, vond Anton zoo reddeloos aan Satan verkocht, dat zij liefst nooit meer iets met Anton had willen te maken hebben - zoo hij niet wat geld had gehad, en zij gevreesd had, dat hij het geld aan zondige dingen en menschen zoû laten - terwijl Ina het zoo goed gebruiken kon. En zij dacht nu, trots het weêr, een rijtuig te bestellen en uit te gaan: dan kon ze eerst Anton, zoo als ze had afgesproken, meênemen naar de Van Wely's, Lili en Frits, om de petekinderen te zien: Stefje en Antoinetje: ze hadden er nu twee, kindertjes, en zoo wel

zij als Anton had nu een petekind. Een verteederling vloei­de door haar egoïste oude-jufferhart, bij de gedachten aan die kinderen, die haar zoo een beetje toebehoorden, - want over Antons petekind baasde zij ook - en aan wie zij - zij dacht er aan met voldoening - niet het minste zondige deel had. Want de dingen des vleesches, zelfs onder de sanctie van het huwelijk, vond zij toch altijd wel eenigszins zondig, en haar katers had zij ook altijd laten opereeren: katten, die zoo dol en hysterisch doen, tweemaal in het jaar, in de goten der daken, had ze nooit bij zich geduld en met verkneuterende voldoening had zij eens opgelet in haar kooitje, dat twee mannetjes-sijsjes zich vergisten, en niet begrepen, waarom zij niet paren konden, tot dat zij, na vergeefsche liefde en weemoedig gepiep, heel stilletjes naast elkaâr op hun stokje waren gaan zitten en zoo hun kooivogeltjes-leven gesleten hadden, met treurige oogjes, trots klontjes suiker en blaadjes sla. Net goed, had tante gedacht, en toch hield ze wel van haar vogeltjes.

Het rijtuig kwam voor, en tante Stefanie, in een heel ouden bonten mantel, bewegelijkjes, heesch zich in, klom over de trede naar binnen, en voelde zich lang niet wel. Zoû het eenmaal naderen, zoû zij ziek worden en dood gaan? O, als ze maar zeker kon zijn van in den hemel te komen! Zoo lang ze daar niet zeker van was, zoû ze maar liever willen blijven leven, oud worden als moeder en Takma, meer dan honderd jaren worden. Nu hield de koetsier stil voor het benedenhuis, waar Anton woonde, en zij dacht: zoû ze wachten tot hij in het rijtuig kwam of zoû zij er maar even uitgaan? Zij besloot tot het laatste, klauterde, toen de deur door een juffrouw geopend werd, bij wie Anton twee kamers bewoonde, de treê van het rijtuig weêr af, niet willende, dat de koetsier haar hielp en met enkele sneeuwvlokken op haar oude-dames-kapotje en ouden bonten mantel trad zij binnen bij haar broêr, die zat bij een vulkachel, met zijn pijp, te lezen. Een dikke walm van rook vulde de kamer, dreef zwaar met trage, horizontale wolklijnen.

- Nu Anton, je wacht me toch wel? Het zoû anders niet zijn als het behoorde! verweet tante Stefanie; trippelend en bazig trad zij

nader, schelletjes van stem, en bibberend schudde haar heksegezichtje uit den gesleten bonten mantelkraag, omdat zij het koud had gekregen.

- Jawel... jawel, zei Anton Dercksz, maar hij stond niet op. Je gaat toch eerst zitten, Stefanie?

- Maar het rijtuig wacht, Anton; dat is maar betalen voor niets...

- Nou, dat zal jou niet armer maken... Is het nu wel noodzakelijk, dat we naar die mormels gaan kijken...?

- Je moet toch je petekind zien. Dat is toch niet anders dan het behoort. En dan gaan we daarna met Ina en Lili naar Daan en Floor, in het hôtel.

- Zoo... ja, die zijn gisteren aangekomen. Zie je... waarom je mij nu niet kalm hier laat, begrijp ik niet, Stefanie. Je wilt toch altijd de baas spelen. Ik zit hier goed, te lezen...

De warmte van de kachel deed oude Stefanie De Laders overstelpend zalig aan; hare verkleumde voeten - Anton had geen stoof - hield zij wellustigjes tegen den gloed, maar de rook van de pijp deed haar kuchen.

- Ja, ja, jij zit maar te lezen; ik lees ook, maar beter boeken dan jij... Laat me eens kijken watje leest, Anton... Wat is dat, Latijn...?

- Ja, dat is Latijn.

- Ik wist niet, dat je Latijn las.

- Je weet nog niet alles van me af.

- Neen, God-dànk niet! riep Stefanie verontwaardigd. En wat is dat Latijnsche boek? vroeg ze nieuwsgierig, inquizitoriaal.

- Zondig, zei Anton plagerig.

- Dat dacht ik wel... Wàt is het?

- Het is Suetonius; de levens van Romeinsche keizers.

- Zoo, ben je verdiept in de levens van die beesten, die de eerste Christenen martelden!

Hij grinnikte, met een breeden grijns. Groot en zwaar zat hij, en de plooiën en kwabben van zijne volle, geelroode wangen drilden van plezier om haar uitval; de grauwege snorren stonden steil op van vroolijkheid en zijn galdoorschoten oogen peinsden op zijn zuster, die des vleesches nooit was geweest. Wat had ze

gemist! dacht Anton, haar lacherig minachtende, voorovergebogen; de handen, grof knuisterig, klompten op zijn dikke knieën en de kaplaarzen bulderden onder de broek; zijn vest was open en ook twee knopen van zijn broek waren open en even zag Stefanie zijn bretels.

- Je weet nog meer van historie af, dan ik dacht, grinnikte hij.

Zij vond hem afstootend en zag nerveus de kamer rond. Er stonden open boekenkasten, de gordijnen weggetrokken.

- Heb je àl die boeken uitgelezen? vroeg Stefanie.

- En overgelezen. Ik doe niets anders.

Stefanie De Laders kuchte meer en meer. Hare voeten waren warm geworden. Zij kon tegen veel, maar zij dacht flauw te vallen in dien walm.

- Zouden we nu niet gaàn, Anton?

Hij had niets geen lust te gaan, Suetonius interesseerde hem zeer op dit oogenblik en zij had hem gestoord in fantazie, die was in hem intens. Maar zij kon zoo dringen en drijven en eigenlijk was hij een zwak mensch.

- Ik moet even mijn handen wasschen.

- Ja, doe dat, want je stinkt naar je pijp.

Hij grinnikte, stond op, ging, zonder zich te haasten de slaapkamer in. Niemand wist zijn eenzame fantazieën, die intenser werden naarmate hij ouder werd en onmachtiger in zinnelijkheid, en niemand wist zijn cerebraal onanisme, en dat hij, terwijl hij Suetonius las, zich verbeeldde Tiberius te zijn geweest, in vroegere eeuw, en op Capri, in sombere eenzaamheden, te hebben gegeven de brandendste orgieën, moord te hebben gepleegd in wellust, slachtoffers van zijn sensueelen honger te hebben doen neêrstorten in zee van rotsen, zich te hebben omringd met een schaar van liefdegoodjes-mooie kinderen... De verborgen krachten van zijn intellect en fantazie, altijd stil in zich genoten, met een schuwheid voor de buitenwereld, hadden hem in jongere jaren veel doen studeeren, veel doen lezen: en hij wist meer dan wie met hem sprak ooit zoû hebben vermoed. Achter romans en staatsbladen verborg hij in zijn kast werken over de Kabbala, het Satanisme, in

zijn hysterie vooral aangetrokken door vreemde arkanen der Oudheid en middeleeuwen, en sterk de gave in hem zich terug te denken in vroegere tijden, in vroeger leven, in historische zielen, aan wie hij zich voelde verwant, die hij meende te zijn geweest. Niemand, die het vermoedde: men wist alleen, dat hij een middelmatig ambtenaar was geweest, dat hij las, dat hij rookte, en dat hij wel eens vuile dingen gedaan had. Verder was hij zijn eigen geheim, en dat hij raadde dikwijls naar eens anders geheim, noch zijn moeder, noch Takma, noch wie ook, zouden het ooit in hem hebben vermoed...

Zoodra hij in zijn slaapkamer was gegaan, stond tante Stefanie op, trippelde zij naar de boekenkasten en liet haar blik snel glijden langs de titels. Wat een boel boeken had Anton! Kijk, die heele plank Latijnsche boeken; was Anton nog zoo geleerd! En daar achter, wat verborg hij daar achter die Latijnsche boeken...? Groote albums en portefeuilles... wat waren dat? Zoû ze even tijd hebben om te kijken? Zij haalde er een van achter de Latijnsche boeken te voorschijn en met vogelblik op blik naar de slaapkamer opende zij het album, waarop 'Pompei' stond... Wat waren dat voor zondige platen en fotografieën? Naar beelden en heelemaal naakt... Naar muur- en plafondschilderingen, en wat rare voorstellingen, vond tante Stefanie. Wat waren dat, wat waren die dingen en menschen en anatomieën en houdingen? Waren het misschien alleen maar grapjes, die zij niet begreep...? Zij werd er toch bleek van en haar gerimpeld heksegezichtje trok in ontzetting langer en langer met openen mond. Zij sloeg sneller en sneller de albumbladen om, om toch alles te zien, kwam weêr terug op enkele, die haar zeer troffen... De haar onbekende wereld van antieke perversie gleed voor haren gehebeterden blik voorbij in nooit geweten zonde, voorgesteld door mensch en dier en menshdier in verwrongenheden, die nooit hare zinnelijk-arme verbeelding had kunnen vermoeden. Een duivelsche Sabbath, van af die bladen, hypnotizeerde haar, en het boek, zwaar wegende in hare bevende oude vingers, brandde, maar zij kòn het niet weg laten glippen naar zijn verborgen schuilhoek. Omdat zij

nooit had geweten, en omdat zij heel nieuwsgierig was... Omdat zij de bovenmatige zonde nooit had vermoed... Dat was het voorportaal van de Hel; de menschen, die zoo deden en hadden gedacht, zouden eeuwig branden in de Hel; gelukkig, gelukkig ZIJ niet!

- Wat doe je daar?

De stem van Anton schrikte haar op; zij gaf een gillette; het boek gleed uit hare handen.

- Moet je weêr snuffelen! zei Anton ruw.

- Nu, ik mag toch wel eens kijken... stotterde tante Stefanie. Ik doe toch niets, dat niet behoort! verdedigde zij zich.

Hij had het album opgeraapt en smeed het met een ruk achter de Latijnsche boeken. Maar toen, onverschilliger, grinnikte hij nu, de oogen in hare oogen:

- En wàt heb je gezien?

- Niets, niets, stotterde Stefanie. Je kwam net aan... en je liet me zoo schrikken. Ik heb niets... ik heb niets gezien... Ben je klaar, willen we dan gaan...

Toegeknoopt in zijn overjas volgde hij haar trippelende pasjes; minachtend grinnikte hij om haar - wat had ze veel gemist! - en àls ze wat gezien had, wat zoû ze dan zijn geschrokken.

- Hij is de duivel, dacht zij bang. Hij is de duivel! Als het niet was om dat tòch zoo zondige geld, dat tòch zoo jammer is, als hij het niet laat aan Ina... dan liet ik hem in den steek, dan zoû ik hem nooit weêr willen zien. Want hij is heelemaal niet zoo als het behoort...

II

Ina d'Herbourg wachtte hen in het kleine huisje van hare kinderen, Frits en Lili Van Wely; Frits een piepjong officiertje, Lili een lachend blond moedertje, dappertjes al weêr òp na hare bevalling; de twee kindertjes, Stefje een jaar en Antoinetje een paar weken; de baker dik en gewichtig; de meid-alleen druk met den kleinen

jongen; de twaalf-uurtafel nog niet afgenomen; een drukte van jeugd en jong leven: het eene kind kraaide, het andere gilde, de baker suste, en vulde het huisje met haar gewichtigen buik; de meid-alleen liet de melk aanbranden, luchtte, het tochtte, en mama Ina riep:

- Jansje, wat laat je toch tochten! Maak toch dicht, maak toch dicht: daar komen al oom en tante...

En Jansje, die wist dat oom Anton en tante Stefanie peetoom en peettante waren, rende naar de deur, liet de melk heelemaal in den steek, vergat het raam te sluiten, zoo dat de oude menschen in een kouden stroom werden ontvangen, die tante Stefanie, al gekitteld door Antons rook, nog meer deed kuchen en mompelen:

- Het is toch niet zoo als het behoort, zoo een tocht, zoo een tocht...

In den kleinen salon was het vuur, dat Jansje had aangemaakt, weêr uitgegaan en Lili en Frits, het de oude menschen vooral heel prettig willende maken, brachten hen nu maar weêr naar de eetkamer, waar Jansje vlug de tafel wilde afnemen en een bord liet vallen, dat brak, waarom uitroep van Jansje en verwijting van Lili en wanhopige blikken van mama Ina naar schoonzoon Frits. Ja, dat rommelige had Lili niet van haar, want zij aardde naar de IJsselmonde's, en diè waren correct; dat rommelige had Lili van de Derckszen. Maar nu begreep Frits toch, dat hij heel lief moest zijn tegen oom Anton, dien hij verfoeide, terwijl Lili, die oom altijd heel lang zoende, vies van hem was, want Lili toch ook maakte oom Anton het hof, omdat mama haar dat zoo had aanbevolen. Zonder geld met haar Frits getrouwd, hadden de jongelui toch heel gauw gemerkt, dat geld niet was te versmaden, en de eenigen, van wien het nog een beetje was te verwachten, waren tante Stefanie en oom Anton. De oude man, tegen zijn wil meê door zijn zuster getrouwd, was om den langen zoen aan Lili in goed humeur gekomen en zat, zich versneukerend, zijn vuisten geklompt op de knieën, bewonderigjes te knikken, toen baker hem het mormel, dat gilde, voorhield, en al was hij jaloersch van jonge en frissche menschen, hij vond die jaloezie een emotie, en de

jong-frissche menschen prettig te zien en hij dacht, dat dat pittige Fritsje, dat piepjonge stramme officierte wel een aardig kereltje zoû zijn voor zijn vrouw. Hij knikte naar Lili en toen naar Frits, als of hij ze wel begreep, en Lili en Frits glimlachten onnoozel terug. Ze begrepen hem niet, maar dat deed er niet toe: hij raadde ze èrg verliefd nog, ook al hadden ze twee mormels, en hij raadde ze ook tuk op zijn beetje geld; nu, daar hadden ze gelijk in van hun kant; alleen kon hij Ina niet uitstaan, omdat zij, sedert d'Herbourg een beetje geholpen had in die zaak met het kleine waschmeisje, hem welwillend minzaam bejegende, als de invloedrijke nicht, die den onvoorzichtigen oom uit de soesah gered had. Hij grinnikte, al dat gesmoes wel doorziende en bij zichzelf zich verkneuterend, dat het alles voor niets was, omdat hij hun toch zijn beetje geld niet zoû nalaten. Maar dât zoû hij zich wel wachten aan Stefanie of wie ook ooit te laten merken; integendeel, hij deed zich behagelijkjes voor in al het liefs, dat hem werd gezegd, met den borrel, die Frits hem attentievol voorzette, na hem zijn jas - hij had het nu niet meer koud, niet waar? - te hebben helpen uitdoen; hij vond de heele komedie vermakelijk en lachte prettig en goedig, met een air van braven, goeden oom, die wel van de kinderen hield, terwijl hij bij zich dacht:

- Ze krijgen geen enkelen cent...

En hij verkneuterde zich zoo gezelligjes aan die gedachte, dat hij met plezier de dikke baker een rijksdaalder gaf. Zij vergisten zich allen, tante Stefanie, Ina en het jonge paartje, toen zij oom zoo goedig zagen en zoo royaal: zij dachten hem al ingepalmd en hij liet ze in dien waan, dien hij fijntjes doorzag. Wat donder, wat konden hem die jonge-lui schelen, dacht hij in een opsomberende drift; hadden ze al niet genoeg aan hun jeugd en aan hun twee frissche lichamen, om nog op zijn paar duizende guldens te moeten azen? En wat kon hem dat mormel schelen, dat ze Antoinette naar hem hadden genoemd? Hij had een afkeer van pas geboren kinderen, hoewel hij kinderen, als ze een paar jaar waren, wel eens héél lief had gevonden... Het troebelde hem voor de oogen, maar hij beheerschte zich in zijn sombere drift en in de modder van

zijne gedachten en hij deed goedig-gezellig als de peet- en erfoom, die al zijn geld aan het mormel zoû laten.

- En oom Daan en tante Floor zijn gisteren aangekomen, zei Ina d'Herbourg, met een zucht, dien zij bedwong; zij vond de familie uit Indië ontoonbaar. We zouden van daag samen er heen gaan, niet waar, tante Stefanie?

- Dat spaart haar een rijtuig uit, dacht Anton Dercksz.

- Ja, zei Lili; we kunnen wel langzamerhand gaan, vindt u ook niet, oom?

- Zeker, kind.

- Frits komt straks, niet waar, na de kazerne. Ik ga me dan even aankleeden. Oom Anton, ik vind u toch zóó lief, dat u eens is komen kijken naar ons kindje. Ik wanhoopte al of u komen zoû, want u had het me al lang beloofd...

- Je ziet, oom houdt altijd zijn belofte, kind...

Hij zei het, schijnbaar verteederd, en zijn hand trok haar in het voorbijgaan tot zich en, als ware het in de verteederding van het bezoek, gaf hij haar weêr een langen, langen zoen. Zij rilde en haastte zich weg. In de gang ontmoette zij haar man, hij gespte zijn sabel om.

- Laat je toch niet zoo zoenen door dien ouden vuilik, siste Frits, razend.

- Kan ik het helpen? Ik walg van den vent...

Hij ging uit, smet met de deur, vond, dat zijn jong geluk al bezoedelde, omdat er geen genoeg geld was en zij laagheden moesten doen. In de eetkamer bleven Ina, oom en tante wachten tot Lili zich had gekleed.

- Oom Daan zal er wel warmpjes in zitten nu, zei Ina met glinsterende oogen. Papa, die het toch weten kan, wil nooit van geld spreken en woû niet zeggen op hoeveel hij oom Daans vermogen schatte...

- En op hoeveel zoû je wel denken? zei tante Stefanie.

- O tante, zei Ina, met een voornamen blik van haar moede oogen; ik denk en spreek nóoit over geld en ik weet heusch niet hoe rijk oom Daan is... maar ik geloof toch wel, dat hij zeven ton

waard is. Hoe komen ze zoo in eens naar Holland, in den winter? Om zaken, zei papa, en die kan het natuurlijk weten. Maar u weet zelf, papa spreekt nooit veel, en nooit over zaken, en nooit over geld. Maar IK heb al bij mezelf gedacht: zoû oom Daan niet geruïneerd zijn? En let op mijn woorden: DAN krijgt papa hem op zijn dak.

Want oom Daan en tante Floor - onttoonbaar Indiesch - en die kinderen hadden en dus geen erfoom waren en -tante, haatte Ina met een grondigen haat en, jaloersch op hun rijkdom, sprak ze kwaad van hen, zoo veel ze dorst.

- Zoû je dat denken? zei tante Stefanie.

- Ze hebben altijd samen zaken gedaan, zei Ina; ALS oom Daan dus geruïneerd is, dan krijgt papa hem op zijn dak.

- Maar als hij zeven ton waard is...? vroeg Anton Dercksz.

- Ja, dan... zei Ina begeerig. Maar misschien heeft hij geen zéven ton. Ik weet het niet: ik spreek nooit over geld, en hoe veel een ander heeft, is voor mij le moindre de mes soucis.

Lili kwam, snoezig blond vrouwtje, in haar bonten boa, en met hun vieren gingen zij naar het rijtuig toe, terwijl Jansje tocht maakte met de te wijd opene deuren.

En Ina wilde volstrekt, dat oom Anton vóór zat, naast tante Stefanie, en zij met Lili achterin, terwijl oom Anton haar quasi galant de eereplaats wilde afstaan, blij, dat ze die niet nam. Die familie, die bond toch maar, zonder dat je iets aan haar had. Daar hadt je nu die sijs van een Stefanie, die hem van zijn lectuur, zijn warme kamer, zijn pijp, Suetonius en zijn gezellig gedroom meêtroonde, om eerst een mormel te zien, aan wie hij toch geen cent naliet, en dan naar een broêr bracht in een hôtel, die lust had gehad in December uit Indië naar Holland te komen. Allemaal onnoodige dingen; wat deedt je er niet duizenden in je leven... Je kòn je soms niet vrijhouden. Hij stelde zich schadeloos, door warmpjes tegen Lili zijn knieën te leunen en haar frisch lichaam aan te voelen... Zijne oogen troebelden.

Het rijtuig stond stil voor het groote pension, waar oom Daan gewoon was af te stappen, als hij uit Indië kwam. Zij werden

dadelijk ontvangen door tante Floor, die hen reeds door het raam had gezien: een baboe stond al aan de kamerdeur.

- Kom binnen! Kom maar binnen! riep tante Floor met basstem en rollende medeklinkers. Dag Stefanie, dag Anton! En dag Ina... en dag jij, kleine Lili; allah, al twee kinderen, die kleine meid...

Tante Floor was niet opgestaan; zij lag op een divan en een tweede baboe piedjette haar de enorme, dikke beenen, de lenige handen gegleden onder den peignoir van haar meesteres.

- Koû gevat!! zei tante Floor boos, verwijtend, als konden de anderen het helpen, na begroetingen over en weêr, informaties hoe de reis was geweest. Koû gevat in den trein van Parijs. Ik kan joû versekeren, ik ben stijf als een plank. Wat Ddaan dan ook besielt, in desen tijd naar Gholland te komen, is mij onbehrijpelijk...

- Waarom is U niet in Indië gebleven, tante? vroeg Ina, voornaam, met moede oogen.

- Ja, dât kan je begrijpen... Ik sal Ddaan alleen laten ghaan... Neen kind, wij sijn getrouwd en ik ha meê, wàar oom Ddaan haad... Oude menschen, als wij, beghooren bij elkaâr. Ddaan is nu met Garold samen, in de andere kamer; jou papa is soo even gekomen, Ina. Saken natuurlijk hebben die twee. Ik vraag Ddaan: Ddaan... wàarom wil jij toch naar Gholland? Saken! zegt Ddaan. Altijd saken, saken. Ik behrijp niet, jij kan toch schrijven over saken. Jàren lang al die beroerde saken, en niets gaat goed: wij sijn arm als de mierrren. Na, Saripa, soeda maar, al genoegh... ik blijf toch stijf als een plank...

De twee baboes trokken zich terug; de vulsalamander gloeide als een oven, rood achter zijn mica-deurtjes. Tante Floor had met een diepen zucht zich opgericht, en zat nu: haar dikke gele gezicht, met de Chineesche opgetrokken oogen, vollemaande uit de altijd zwarte haren, die weggladden naar groote kondé, en zij had iets van een mandarijn, zoo als zij nu zat, wijdbeens in flanellen peignoir, de dik zwellende handjes op de ronde knieën, juist zoo als Anton Dercksz zich dikwijls plantte. Als van een tepèkong hing de gezakte boezem in twee golven op de formidabele golf

van den buik, en die rond getrokken ommelijnen gaven haar een afgodische statigheid, zoo als zij nu recht zat, met haar strak boos mandarijnengezicht; aan de lange lellen der ooren twee kolossale brillanten, die haar hel bruskes omschitterden en niet schenen te behooren bij haar toilet - de ruime flanelen zak - maar meer bij haar eigen wezen, zoo als een juweel, dat men in een idool heeft geïncrusteerd. Zij was niet ouder dan zestig jaren; zij was zoo oud als Ottilie Steyn de Weert.

- En oude mama maakt het goed...? Toch lief, dat jullie gekomen zijn... zei zij, zich herinnerend, dat zij nog niets beminnelijks tegen de familie gezegd had, en hare gelatine-achtige massa drilde gemoedelijker nu op den divan, terwijl om haar heen zaten Stefanie met het heksegezichtje verrimpeld; Anton, die zich Floor herinnerde van veertig jaren geleden, toen ze nog een frissche nonna geweest was, een nonna, in wie Chineesch bloed vloede, dat haar een exotische aantrekking had gegeven voor de mannen; Ina d'Herbourg, zeer Hollandsch en correct, en voornaam oog-knippend; en het blonde vrouwtje Lili.

- Waarom komt Ddaan dan toch niet! riep tante. Lili, ga jij toch eens kijken waar jou grootpapa blijft met oom.

- IK zal wel even gaan, tante, zei Ina d'Herbourg; blijf maar zitten, kind; ze mag nog niet veel rondloopen, tante...

En Ina, die nieuwsgierig was naar het appartement, dat oom Daan en tante Floor bewoonden, stond op, ging door de slaapkamer van tante, met een snellen blik naar de koffers. Een der baboes was bezig met kleêren in een kast.

- Waar zijn de heeren, baboe?

- In het kantoor, njonja...

De baboe wees Ina door de serre te gaan. Nu, het was een mooi en zeker duur appartement - Ina wist, dat het pension duur was - en arm als de 'mierrren' zouden oom Daan en tante Floor wel niet zijn. Oom had dus nog een slaapkamer en een kantoor. Papa was op het oogenblik bij hem, en zij spraken zeker over zaken, want zij hadden in Indië gemeenschappelijke belangen in verschillende ondernemingen. Thuis sprak papa nooit over za-

ken, liet zich over niets uit, tot wanhoop van Ina... Zij hoorde hun beider stemmen. En zij dacht stilletjes door de serre te naderen: wie weet of ze niet een detail zoû hooren, dat haar op de hoogte zoû brengen van den stand van het fortuin van oom Daan... om loutere onschuldige nieuwsgierigheid. Tot zij stil bleef staan met een schok. Want zij hoorde de stem van oom Daan - veranderd was die stem niet, sedert zij in vijf jaar oom niet gezien had - uitroepen:

- Harold, wist jij dat dan al zóo lang!?

- Stt... hoorde zij haar vaders stem, kalmeerend, en oom Daan herhaalde, fluisterend:

- Wist jij dat dan al zóo lang?

- Spreek zacht... zei fluistergedempt Harold Dercksz. Ik dacht, dat ik daar iemand hoorde...

- Neen... het is de baboe, die opruimt... en ze verstaat geen Hollandsch...

- Spreek toch zachter, Daan... zei Harold Dercksz. Ja... ik wist dat al zoo lang.

- Zoo làng?

- Ja, zestig jaren lang...

- Ik heb het nooit... ik heb het nooit geweten!

- Spreek zacht... spreek zacht! En is ZIJ nu dood?

- Ja, ze is dood...

- Hoe heette ze ook weêr?

- Ma-Boeten.

- Ja, juist, Ma-Boeten... Ik was een kind, van dertien jaar... Ze was de lijfmeid van mama en zij hielp mij ook.

- Het zijn haar kinderen, die me lastig vielen... Ze heeft het aan haar zoon verteld, die is mantri bij het kadaster...

- Ja...

- Dat is een beroerde kerel... Ik heb hem geld gegeven.

- Dat is goed... Maar zie je, Daan, het is al zoo lang geleden...

- Ja, het is wel heel lang geleden...

- Spreek er niet over met Floor.

- Neen, nooit... nooit... Daarom is het ook goed, dat ze meê is

gekomen... Als ze op Tegal was gebleven, zoû die beroerde kerel misschien... Ja, het is wel heel lang geleden...

- En het gaat voorbij... Het gaat voorbij... Nog een heel korten tijd en dan...

- Ja, dan is het heelemaal voorbij... Maar dat jij, Harold, dat al zóo lang hebt geweten!!

- Spreek zacht... spreek zacht! Ik hoor in de serre...

Het was Ina's japon, die geruischt had. Zij had met een kloppend hart gehoord, gemarteld van nieuwsgierigheid. En zij had niets begrepen, maar zij onthield den naam van de doode baboe... Ma-Boeten.

Nu, méer ruischende de zij van haar rok, deed zij of zij door de serre aankwam.

- Oom Daan! Oom Daan!

De deuren der verwarmde serre open, verscheen zij op den drempel. Zij zag de beide oude mannen zitten, haar vader en zijn broeder. Zij waren zeventig, drie-en-zeventig. Zij hadden nog niet de strakke ontzetting van hunne oude gezichten, die met verblinde oogen in het diepe verleden hadden geschouwd, kunnen ontspannen tot het aanschijn van iederen dag. Zij schenen beiden Ina spectraal. Wàrover hadden zij gesproken? Wàt verborgen zij? Wàt wist papa al zestig jaren?... Wàt wist oom Daan eerst sedert zoo kort?... En zij voelde een rilling langs haar henen gaan, als van iets klams, dat slepend voorbij ging.

- Oom Daan! Ik kom u zoeken! riep zij, met een vertoon van hartelijkheid. Welkom in Holland, welkom, oom! U treft het niet met de koû! Het is bar weêr! U zal het wel koud hebben gehad in den trein! Arme tante Floor is stijf als een plank... Oom Anton is er ook, en tante Stefanie, en mijn Lili is meê gekomen. Ik kom u toch niet storen... in de zaken?

Oom Daan kuste haar, sprak terug luidruchtig hartelijke woorden. Hij was klein, mager, gebogen, tanig, ver-Indiescht in zijn kleêren; een dun grijs kuifje en de snit van zijn profiel gaven hem iets van een papegaai, en in dit vogeltype leek hij op zijn zuster Stefanie, had hij, als zij, de bruske, pittige oogjes, waar nu nog een

ontzetting in huiverde, om wat hij besproken had met zijn broër Harold. Hij graaide wat papieren bij een, schoof die in een portefeuille, doende of zij over zaken gesproken hadden, en zeide, dat zij komen zouden; zij volgden Ina dadelijk naar de zitkamer en er was begroeting tusschen oom Daan en die hem kwamen verwelkomen.

Tante Floor weet van niets... dacht Ina, zich herinnerende hoe tante zoo even gesproken had over haar komst in Holland... Waarom waren zij gekomen...? Wät was er...? Wät wist papa al zestig jaren lang en wät wist oom Daan sedert zoo kort...? Kwam hij dàarom in Holland...? Was het iets van geld: een erfenis, die hun toekwam...? Ja, het was zeker een erfenis: wie weet, misschien zouden zij nog heel rijk worden... Wist tante Stefanie ervan...? Oom Anton? Tante Ottilie? Grootmama? Meneer Takma? Wät was het... en was het een erfenis: hðeveel?? Zij brandde van nieuwsgierigheid, correct blijvende, nðg correcter dan zij al was van natuur, tegenover het Indische sans-gêne van oom Daan - op muilen - en de Chineesche tepèkong, die tante Floor was, boezem golvende tot ronden buik toe... Zij brandde van nieuwsgierigheid, met den moeden blik van hare oogen, voornaam pogende te verbergen haar acuut verlangen om te weten. En verhalen, die haar niet interesseerden, gingen om: oom Daan, tante Floor vertelde van de kinderen: Marinus, administrateur van een suikerfabriek, die bij Tegal woonde met een groote familie: zijn kinderen al weêr getrouwd en verspreid over Java; Jeanne - Chaan, als tante zeide - de vrouw van den rezident van Cheribon; Dolf, ongetrouwd, rechterlijk-ambtenaar... Haar, Ina d'Herbourg, konden die neven en nichten niets schelen, ze zag ze liever maar nooit: het was zoo een Indische troep, en zij deed, neêrbuigend, toch niet àl te hoog, vriendelijk, belang veinzend in de verhalen, hoe Clara, de dochter van Marinus, was getrouwd, en hoe Emile, de zoon van 'Chaan', niet wilde oppassen.

- Ja, zei tante Floor; en daar zitten we nu weêr in Gholland in die berðerrde pension... Voor de saken, altijd de saken... en ja, kassian, wij blijven àrrem als de mierrren. Wat moet ik doen hier vijf

maanden lang? Met die weêr ghoû ik niet uit. Ghelukkig, ik heb Tien Deysselman en Door Perelkamp - (dat waren twee oude Indiesche dames) - en die sullen mij gauw opsoeken, en die hebben mij geschreven Chineesche kaarten meê te brengen, en ik heb twintig spel meêgebracht: zoo sal ik die vijf maanden wel doorkomen...

En tante Floor, oud boos mandarijnengezicht, zag naar haar man, Ddaan... Neen - dacht Ina - tante Floor wist niets van... de erfenis. Misschien was het toch geen erfenis... Maar wat was het dan...?

Zij gingen, Ina en Lili in het rijtuig, dat papa Harold kwam halen; Stefanie bracht in het hare Anton thuis. Ina zocht dadelijk haar man op; zij moest iemand raadplegen, en zij wist niemand beter. Zij vond hem in zijn kantoor.

- Leopold, zeide zij; kan ik je even spreken?

- Ik heb straks een consult, zeide hij gewichtig.

Zij wist, dat hij loog, dat hij niets te doen had. Zij zette zich rustig, mantel nog aan en hoed op.

- Leopold...

Hij schrikte van haar.

- Wat is er? vroeg hij.

- We mòeten weten waarom oom Daan en tante Floor naar Holland zijn gekomen.

- Groote goedheid! riep hij uit. Papa's zaken zijn toch niet in de war?

- Ik weet het niet - ik geloof dat niet - maar er is iets, waarom oom Daan is gekomen.

- Iets? Wat?

- Ik weet het niet, maar er is iets. Iets, dat papa al zestig jaren weet. Dus van klein kind af, van jongen van dertien jaar. Oom Daan weet dât pas sedert kort, en komt er klaarblijkelijk voor over naar Holland, om papa te raadplegen.

- Hoe weet je dat?

- Dat weet ik: neem nu aan, dat ik dât zeker weet. Verder weet ik nog meer.

- Wat dan??

- Dat tante Floor nièt weet, en dat oom Daan er met haar niet over zal spreken. Dat de oude baboe van grootmama Ma-Boeten heette en dood is. Dat haar zoon is een mantri in Tegal, aan wien oom Daan geld heeft gegeven. Dat is àl wat ik weet.

Zij zagen elkaâr aan, beiden bleek.

- Wat is dat voor een onsamenhangend verhaal, zei Leopold d'Herbourg, advokaat en procureur: hij haalde gewichtig de schouders op.

Ina, voornaam, sloeg de oogen moê op.

- Het is heel veel. Wat het is, weet ik niet, maar het is van gewicht, en ik wil weten wàt het is... Kan het niet zijn van een erfenis?

- Van een erfenis? vroeg d'Herbourg, niet ziende.

- Die ons toekomt? Zoû die mantri dingen weten, die, als oom Daan hem geld gaf...

- Misschien... zei d'Herbourg; is het wel om geld, dat papa en oom Daan schuldig zijn...

Nu werd Ina heel bleek.

- Neen, dàt zoû... riep zij uit.

- Je kan niet weten. Het beste is er niet over te praten. Trouwens, papa laat toch niets los.

Maar Ina was te nieuwsgierig; zij schudde het hoofd voornaam, onder de witte paradys van haar hoed.

- Ik mòet het weten, zeide zij.

- Hoe wil je er achter komen...?

- Jij moet eens met papa spreken, hem vragen wat hem drukt...

- Wat hem drukt?? Maar ik ken hem altijd gedrukt. Drie-en-twintig jaren lang, dat ik je man ben. Papa spreekt nooit met mij, heeft in zijn zaken zelfs een anderen advokaat, dat weet je toch.

- Dan zal IK het papa vragen.

- Dat zal je niets geven.

- Ik mòet het weten, zei Ina opstaande. Neen, ik zie er toch ook geen erfenis in. God, God, God, wie weet wat het is... Geld misschien, dat...

- Het is zéker geld.
- Dat papa en oom Daan...
- Zouden moeten teruggeven, als...
- Geloof je...?
- Ze hebben zoo heel veel zaken samen: dat geeft allerlei verwikkeling en... het is meer gezien, dat geldmannen, die veel zaken hadden...
- Ja, ik begrijp je...
- Het is misschien beter, Ina, er heelemaal niet in te grijpen... Pas liever op. Je weet niet in wat een wespennest je je steekt.
- Het is zestig jaren geleden gebeurd. Het dateert van zestig jaar geleden... Wat een tijd! zei Ina, gehypnotiseerd.
- Het is wel heel lang geleden. De heele boel is al verjaard! zei d'Herbourg, onverschillig doende en innerlijk bang.
- Neen, zei Ina, de witte paradis schuddende; het is iets, dat nog niet voorbij is. Dat kàn niet zijn. Maar papa hoopte, dat over een kòrten tijd...
- Wat?
- Het VOORBIJ zoû zijn gegaan...
- Zij zagen beiden heel bleek.
- Ina, Ina, pas toch op, zei d'Herbourg. Je wéet niet, waarin je je steekt!
- Neen, zeide zij gehypnotiseerd.
- Zij moest weten, zij wilde weten. Zij zoû dien avond met haar vader spreken.

III

Zij dwaalde het huis rond, geagiteerd en onzeker wat zij doen zoû. Zij hoorde in zijn kamer, beneden aan straat, Pol, haar zoon, den student; hij zat daar te rooken met vrienden en ze luisterde in het voorbijgaan naar de luidruchtige stemmen der jongelui. Er werd gebeld, en het was haar jongste jongen, Gus, die van school kwam, haar lieveling, en blij hem te hooren praten, vroolijk en

jong, vergat zij een oogenblik de felle nieuwsgierigheid, die in haar koortste.

Zij meende eerst nu haar vader in zijn werkkamer op te zoeken, maar het was te kort voor den eten, vreesde zij, en papa hield er niet van als men hem stoorde op dit uur. Zij had geen rust, kon niet tot zitten komen en dwaalde. Verbeeld je, als papa geruïneerd was: wat zouden zij dan moeten doen? Tante Stefanie zoû misschien aan Gus wel wat nalaten; zij hield meer van hem dan van de anderen, maar er waren zoo veel neven en nichten... Als tante haar fortuintje maar niet versnipperde in legaten... Een om geld bezorgde moederlijkheid deed haar denken aan de toekomst van haar drietal; nu, voor Lili deed zij wat zij kon, bewerkte zij tante Stefanie en oom Anton; Pol moest maar weten hoe hij er kwam...: al had die een millioen, hij zoû te kort komen... Het uur van het diner naderde en in de eetkamer wachtte zij met d'Herbourg en de twee jongens, tot papa beneden was. Toen Harold Dercksz binnen kwam, meende zij, dat vaders lange, magere gestalte, die krom boog, nog meer gebogen zich kromde: een galgele kleur koperde in zijn holle wangen. Ina hield van een correcte, maar gezellige tafel; het eenvoudige diner was met smaak opgedaan: zij had tenue in haar huis, was een voorbeeldige meesteres-des-huizes. Zij had haar kinderen in vormen opgebracht en begreep niet, dat Lili zoo uit den band sprong, dadelijk na haar huwelijk: wat een rommel was dat daar bij Frits en Lili! Er aan denkende was zij tevreden over haar jongens, hun manieren aan tafel: gezellig, vroolijk praatte Pol niet al te druk toch, om grootpapa; Gus maakte nu en dan een grapje; dan lachte Ina daar om en streek hem over zijn bol. Harold Dercksz sprak bijna niet: met een lach, die pijnlijkte om zijn lippen, hoorde hij naar de jongens. d'Herbourg sneed het vleesch. Er was voor grootpapa meestal een aparte schotel: hij moest zich zeer menageeren om maag en lever. Hij leed eigenlijk altijd pijn. Soms rimpelde zijn voorhoofd in fysieke smart. Hij sprak nooit over zijn lijden, deed wat de dokter hem zeide te doen, was altijd zwijgzaam en zacht, kalm waardig, gebroken naar lichaam om ziekte, gedrukt naar ziel, die weemoe-

digde uit den zachten blik van zijn oude, galdoorschoten oogen. Ina zorgde voor haar vader, zag de aparte schotel eerst na; zij was oplettend en hield er van dat alles in haar huis, aan haar tafel in orde was. Aan het dessert echter stak de onbetoonbare nieuwsgierigheid weêr in haar op. Vragen brandden op hare lippen, maar zij zoû natuurlijk aan tafel niets zeggen...: en zij lachte weêr om haar Gus, streelde zijn bol. In haar huisjapon vermoederde zij meer; samen met Gus, blikten niet zoo heel voornaam hare oogen moê, als onder de wuiving van haar witten paradys, tegenover dikke tante Floor, die zoo Indiesch was. Papa stond aan het dessert op en correct zeide hij:

- Je permetteert, Ina... Ik heb een beetje pijn...

- Arme vader, zeide zij lief; de oude man ging de kamer uit; Pol was dadelijk opgestaan om voor hem de deur te openen. Zij bleven nog aan tafel; de ouders, de beide jongens. Ina vertelde van oom Daan, tante Floor; zij amuzeerden zich om de twintig spellen Chineesche kaarten. Gus, die goed Indiesch kon doen, deed tante Floor na - hij herinnerde haar zich van een paar jaar geleden - en Ina lachte vroolijk om haar jongen. Aangemoedigd deed Gus toen tante Stefanie na, vervogelde zijn gezicht met een oud gebibber van bewegelijken nek en d'Herbourg proestte van plezier, maar Pol, de student, riep uit:

- Pas op, Gus, het is je erftante. Laat ze het maar nooit weten, dat je haar nadoet!

- Niet aardig, dat zoo te zeggen, verweet Ina zachtmoedig. Neen, Pol, het is niet aardig van je. Je weet, mama houdt niet van toespelingen maken op erven en erfenissen. Neen, Pol, dat vind ik commun... Ik begrijp niet hoe papa er om lachen kan.

Maar de vroolijkheid bleef toch om Gus, en toen Gus oom Anton nadeed, de vuisten geklampt op de knieën, liet Ina zich medesleepen, lachten zij allen drie, te zamen vereend tegen de Derckszen als in een familie-bondgenootschap van voornamere Jhr. d'Herbourgs tegen Indische ooms, tantes, oudooms, oudtantes.

- Ja, grootpapa is zeker de beste, zei Pol. Grootpapa is gedistingeerd.

- Nu, omama - zoo noemden de kinderen de oude vrouw - is ook, hoe oud ze is, een heel gedistingeerde vrouw! zei Ina.

- Wat een oude menschen in de familie, zei Gus overmoedig.

Ina kalmeerde hem: geen aardigheden over de Oude Vrouw; trouwens, zij voelden állen ontzag voor haar, omdat zij zoo héel oud was en bleef zoo majestueus.

- Tante Ottilie, is die nu al zestig? vroeg Ina eensklaps, gehypnotiseerd door het getal van zestig, dat haar fatidiek groot voor de oogen schemerde.

En de d'Herbourgs hadden het nu niet meer over geld, maar zij hadden het over familie. Behalve grootmama en papa - omama en grootvader voor de twee jongens - braken zij alle anderen af en Gus deed ze allen na: behalve oom Anton, tante Stefanie, tante Floor, deed hij oom Daan na; den zoon, die was administrateur, en 'Chaan', de rezidente van Cheribon; hij had ze allemaal wel eens in Holland gezien: ze kwamen voor een paar maanden, voor een jaar met verlof, en zij gaven altijd stof tot bespreking en humor in den huize d'Herbourg. Maar Ina lachte niet meer, zij stond op, en de nieuwsgierigheid brandde haar zoo, dat ze haar pijn deed.

Boven zat Harold Dercksz aan zijn groote schrijftafel; een groen gekapte lamp deed hem nog geler schijnen en scherp groefden de vorens zich in het verwoeste gezicht van den ouden man. Hij zat gezakt in zijn stoel, de hand beschaduwde zijn oogen. Voor hem lagen groote bladen vol cijfers, die hij na moest zien, zooals Daan hem gevraagd had te doen. Hij staarde voor zich uit. Zestig jaren geleden had hij het Ding gezien. Het ging voorbij, maar, in het langzame voorbij-gaan, kwam het zoo dicht, kwam het zoo dicht weêr terug... Het gezicht er van had hem voor zijn heele leven geschokt in zijn kinderhersen en kinderzenuwen, en dat hij rustig oud was geworden, heel oud, ouder dan noodig was, dat was om zijn zelfbedwang... Spook was het ding van vroeger, het vreeslijke Ding, en het zag hem aan met oogen terwijl het dichtër kwam en zijn sluier van mist sleepte als over ritselende bladeren heen, over een pad, dat zoû gebakend zijn met sombere

boomen, van wie éeuwig vielen de bladeren... Spook was het Ding, en dichter, dichter kwam het nabij in zijn voorbij-gaan, voor het zich geheel weg zoû storten in verleden...; nooit echter was nog achter de boomen één te voorschijn getreden, en had de hand afwerende uitgestrekt om het voorbij-slepend Spookding tegen te houden... O, dat het toch voorbij ging, dat het toch geheel voorbij ging... Talmde een schaduw achter de boomen, kwam één waarlijk te voorschijn, zag hij een hand tot stilstaan wijzen het Ding, het bladritselende spookding...? O, dat het toch voorbij ging... Hoe langzaam, langzaam ging het... Zèstig jaren al lang, ging het, ging het voorbij... En de Oude Man en de Oude Vrouw, ieder in hun huis, of samen aan de ramen gezeten, wachtten tot het voorbij was gegaan... Maar het zóu niet voorbij zijn gegaan, zoo lange zij nog leefden... Medelijden voelde Harold Dercksz voor den Ouden Man, voor de Oude Vrouw... O, ging het toch maar voorbij... Hoe lange duurden de jaren... Hoe oud waren ZIJ geworden... Waarom hadden zij zoo oud moeten worden...? Was het hun straf geweest...? Hun straf: hun beider straf: nù wist hij het deel zijner moeder in de schuld, de vreeslijke schuld... Daan had het hem verteld; Ma-Boeten had het haar zoon gezegd; de mantri had het verteld aan Daan... Zoo velen, die het wisten...!! En de oude menschen, zij dachten, dat niemand... dat niemand het wist, dan... dan de oude dokter, Roelofsz... O, zoo velen, die het wisten, het begraven en altijd òpspokende Ding; het geheim, dat in zijn klammen mist àltijd weêr oprees... O, dat zij zoo oud moesten worden, zóo oud, dat nu al weêr Daan het wist! Zoo hij maar zwijgen bleef tegenover Floor... Zóu hij blijven zwijgen...? Zoû de mantri blijven zwijgen...? Er moest geld gegeven worden... minstens tot de oude... de arme oude menschen doòd waren... en het Ding voor hèn en met hèn voorbij was.

Een zachte klop, de deur opende; hij zag zijn dochter op den drempel.

- Vadertje... zeide zij lief.

- Wat is er, kind...?

Ina trad nader.

- Vadertje, stoor ik je niet? Ik kom eens zien hoe je het maakt... Ik vond, dat je er zoo slecht uitzag...

Zij zorgde voor hem als een goede dochter en hij waardeerde dat. Zijn hart was gevoelig en week en hij waardeerde het samenwonen: de zorg van Ina, de jeugd van de jongens deden hem wel warm en vriendelijk aan in zijn heel kille hart, en hij strekte de hand naar haar uit. Zij zette zich naast zijn fauteuil, met een snellen blik over de papieren, geïnteresseerd door al die getallen, die zeker den staat van het fortuin van papa en dat van oom Daan weêrgaven.

- Ben je ziek, vadertje?

- Ja, zeide hij, en kreunde. Ik heb pijn.

Hare liefde verteederde hem en hij zei:

- Ik moest het maar niet lang maken.

- Foei, wij zullen u nooit kunnen missen...

Hij glimlachte, met een gebaar.

- Je zoû een zorg minder hebben.

- Nu, u weet, het is me geen zorg...

Het was waar, en zij zeide het met oprechtheid, en de oprechte klank klonk helder door in de moederlijke stem van zijn kind.

- Maar u moest niet altijd zoo werken...

- Maar ik werk niet veel.

- Wat zijn nu weêr al die getallen...?

Zij gluurde. Hij wist haar nieuwsgierigheid, wist ze van haar kinderjaren af, toen hij haar had vinden snuffelen in zijn schrijftafel: sedert sloot hij alles af.

- Zaken, van Indië. Ik moet dat voor oom Daan nazien, maar het is niet heel veel werk...

- Is oom Daan tevreden over de zaken?

- Ja. Oom Daan is tevreden. We zullen nog rijk worden, kind.

- Zoû u denken?!

Haar stem klonk gretig.

- Ja. Wees maar gerust. Ik laat je nog wel wat na.

Zijn stem klonk bitter.

- Hè, vader... Daar denk ik heusch niet om. Ik tob wel eens over geld. Over Lili, die op niets getrouwd is: wat hebben Frits en Lili...? Over mijn jongens... Mijzelve kan geld niet schelen.

Het was bijna waar: het was, met de jaren, waar geworden. Sedert zij ouder werd, gaf zij meer om het geld ter wille der kinderen, had in hare ziel moederlijkheid zich ontwikkeld, al bleef die ziel materieel en klein.

- Jawel, zei Harold Dercksz. Dat weet ik...

- U is zoo gedrukt, vader.

- Ik ben niet anders dan anders.

- Jawel. Oom Daan heeft u gedrukt gemaakt. Dat heb ik wel gezien.

Hij zweeg, op zijn hoede.

- U spreekt u nooit uit, vader. Kan ik niets voor u doen? Wàt drukt u?

- Niets kind.

- Jawel, jawel. Zeg mij: wàt drukt u?

Hij schudde het hoofd.

- Wil u het niet zeggen?

- Het is niets.

- Jawel. Jawel. Het is iets. Het is misschien wel iets vreeslijks.

Hij zag haar aan, in de oogen.

- Vader... is het een geheim?

- Neen, kind.

- Jawel, jawel, het is een geheim. Het is een geheim, een geheim, dat u drukt... wie weet al hoe lang.

Hij werd koud in zijn ledematen en geheel zijn ziel wapende zich, als in een pantser, en zoo bleef hij, op zijn hoede.

- Kind, je fantazeert.

- Ik fantazeer niet, maar u wil niet zeggen. Ik lijd er onder als ik u zoo treurig zie.

- Ik ben ziek.

- Maar u is gedrukt... door dat vreeslijke ding... dat geheim...

- Er is niets.

- Jawel, er is zeker iets. Is het geld?

- Neen.

- Is het geld, dat oom Daan...

Hij zag haar aan.

- Ina, zeide hij. Oom Daan heeft wel eens andere ideeën omtrent volstrèkte eerlijkheid in zaken... dan ik. Maar hij heeft zich altijd naar de mijne geschikt. Er drukt mij geen geheim om geld.

- Waarom dan?

- Om... niets, kind. Er is geen geheim. Je fantazeert.

- Ik fantazeer niet... Ik... ik...

- Je weet? vroeg hij schel, zijn oogen in hare oogen.

Zij schrikte.

- Neen... stotterde zij. Ik... ik weet niets... maar... ik voèl...

- Wat?

- Dat een geheim u drukt.

- Om wat?

- Om... om iets, dat gebeurd is...

- Je weet, zeide hij.

- Neen...

- Er is niets gebeurd, Ina, zeide hij koel. Ik ben een oude, zieke man. Je vermoeit me. Laat me met rust. Laat me met rust.

Hij was opgestaan, nerveus, geagiteerd. Zij trok de moede oogen voornaam, met den blik van haar moeder, den blik van de IJsselmonde's, op wie zij zich liet voorstaan.

- Ik wil u niet vermoeien, papa - haar stem klonk in correcte scherpte geaffecteerd.

- Ik wil u niet vermoeien. Ik zal u met rust laten. Ik ben bij u gekomen, ik heb met u willen praten... omdat ik dacht... dat u verdriet... zorg had. Ik had dat met u willen deelen. Maar ik dring niet verder aan.

Zij ging, langzaam, hoog, statig, beleedigd, zoo als Harold Dercksz zich haar moeder herinnerde na gesprekken de deur te zijn uitgegaan. Een verwijtende teederheid kwam in hem, hij had haar bijna weêrhouden. Maar hij bedwong zijn emotie, liet haar gaan. Zij was hem een goede dochter, maar hare kleine-vrouweziel brandde weg in behoefte aan geld, in dwazen hoogmoedswaan op kleine en ijdele dingen - omdat hare moeder was een

freule IJsselmonde - en in een passie van nieuwsgierigheid. Hij liet haar gaan, hij liet haar gaan; en de eenzaamheid bleef om hem. Hij zakte terug in zijn stoel, beschaduwde met de hand de oogen, en het lamplicht onder de groene kap groefde hem scherp de vorens in het verwoeste smartgezicht. Hij staarde voor zich uit. Wat wist zij...? Wat raadde zij...? Wat had zij misschien overhoord... in de serre, toen zij aankwam...? Hij poogde zich te herinneren de laatste woorden, gewisseld met Daan. Hij herinnerde zich niet. Hij besloot, dat Ina niets wist... maar om zijn grootere gedrukttheid raadde... O, dat het Ding toch voorbij ging... o, dat stièrven de oude menschen...! O, dat geen meer wisten!! Het was genoeg, het was genoeg... Het zouden genoeg jaren van zelfverwijt zijn en stille straf-in-zich, voor zulke oude, oude menschen...

En hij staarde, als zag hij het Ding in de oogen.

Hij staarde den avond lang; in zijn stoel, het gelaat van ziekte en van pijn verwrongen, viel hij in slaap, de luchtig zwevende van oude menschen, en zag hij zich terug, kind, dertien jaren, in den nacht in de pasangrahan, en hij hoorde de stem van zijn moeder:

- O God... o God... neen, neen... nièt in de rivier!

En hij zag hen drieën - maar jong - zijn moeder, Takma, Ma-Boeten, tusschen hen het inerte lijk van zijn vader, in den stortregenenden noodlotnacht...

IV

Zij sliep er niet van dien nacht. Ja, de nieuwsgierigheid was hare passie, van hare kinderjaren geweest. Nu te weten, te wéten... Haar man zoû haar in niets helpen, bang voor complicatie, die zoû kunnen dreigen, als zij zich staken in dingen, die hun niet aangingen. Zij, ze was nieuwsgierig, tot onvoorzichtigheid toe. Nù te spreken met oom Daan, zij zoû hem zeker ontmoeten, den volgenden dag, ten huize van grootmama...

Zij ging dien middag naar de Nassaulaan; de oude Anna deed

haar open, blij, dat de oude mevrouw niet vergeten werd.

- Dag mevrouw... Er zijn boven meneer Takma, dokter Roelofsz en mevrouw Floor... Ja, straks kan u zèker naar boven... Dank u, de oude mevrouw is heel wel... Ja, ja, ze overleeft ons nog allemaal... Wil u dan maar een oogenblik wachten, hier in de voorkamer...? We stoken er nou lekkertjes, met dat weêr, want al komt mevrouw nooit naar beneden... ja, u weet dat wel, er wacht àltijd wel eens iemand van de familie...

Oude Anna deed Ina zitten; de meid richtte den voorkamersalon in als gezellige wachtkamer. Zoo was er nooit te veel drukte voor de oude mevrouw. Dàt mocht ook niet. De vulkachel brandde goed. De stoelen stonden in cirkel. En de oude meid, uit beleefdheid, om Ina gezelschap te houden, stond een oogenblik bij haar te praten, tot Ina zeide:

- Ga zitten, Anna...

De oude meid zette zich, eerbiedig, op een punt van een stoel. Dat was zoo de gewoonte, die men met haar had aangenomen, omdat zij al zoo oud was. Zij vroeg beleefd naar de kleintjes van mevrouw Lili.

- Zoo dra het eens goed weêr is, komt mevrouw Van Wely de kindertjes eens brengen, bij over-over-grootmama...

- Ja, dàt zal mevrouw aardig vinden, zeide de oude meid, maar zij wipte tegelijkertijd op, en riep:

- Daar komt waarlijk juffrouw Stefanie ook! Nu, de oude mevrouw wordt niet vergeten.

Zij liet tante Stefanie De Laders bij Ina, trok zich nu naar de keuken terug.

- Meneer Takma, de dokter en tante Floor zijn boven, zei Ina. We zullen even wachten, tante... Tante, weet u, waarom oom Daan eigenlijk naar Holland is gekomen...?

- Om zaken? zei Stefanie vragend.

- Ik geloof het niet. Ik geloof, dat er iets is...

- Dat er iets is? zei Stefanie geïntrigeerd. Wat? Iets, dat niet zoo behoort?

- Wàt het is, weet ik juist niet. U weet, papa laat nooit iets los.

- Is oom Daan geruïneerd?

- Dat dacht ik ook, maar papa zegt gedickeerd, dat er geen micmac in geldzaken is. Maar wàt er is...

- Maar wat zoû er zijn...?

- Er is ièts.

Zij zagen elkaâr in de oogen, beiden van nieuwsgierigheid brandend.

- Hoe weet je dat, Ina?

- Papa is heel gedrukt, sedert hij met oom Daan heeft gesproken.

- Maar hoè weet je dat...?

De behoefte te vertellen overwon Ina's voorzichtigheid.

- Tante... fluisterde zij. Ik kon het heusch niet helpen... maar gisteren, toen ik oom Daan en papa in ooms kantoor ging zoeken, hòorde ik... in de serre...

Tante Stefanie knikte bibberend met het bewegelijk vogelhoofdje, angstig te weten.

- ... hóorde ik... papa en oom Daan een oogenblik spreken met elkaâr. Ik luisterde natuurlijk niet, en zij zwegen toen ik aankwam. Maar ik hoorde toch, dat oom Daan zei tegen papa: Maar wist je dat àl zoo lang...? En toen antwoordde papa: Ja - al sedert zèstig jaren...

- Sedert zèstig jaren... zei tante Stefanie, in spanning. Dat is zoo lang als Otilie oud is... Misschien was het over Otilie... Je weet, Ina, tante Otilie is...

- Het kind van Takma...?

Tante Stefanie knikte van ja.

- Er is vroeger veel over gesproken... Nu zijn de menschen dat vergeten. Het is alles zoo lang geleden. Mama heeft niet gedaan, zoo als het behoorde. Ja, ze is héel zondig geweest...

- Zoû het dan dàt zijn, waarover ze spraken...?

- Ik denk het niet... Oom Daan wist toch ook wel... En papa zoû niet hebben gezegd: dat wist ik al zestig jaren...

- Neen, zei Ina, in combinatie verloren, en hare anders moede oogen stonden helder, om toch te doorgronden de vaagheid van het Ding, dat zij zag...

- Neen, zei Stefanie; dat kan het niet zijn.
- Wat dan?
- Iets... van mama.
- Iets van grootmama.
- Ja... zeker iets van grootmama... Zestig jaren geleden...
- Wat een tijd, zei Ina.
- Ik was toen een meisje van... zeventien, zei tante Stefanie. Ja... wat een tijd geleden.
- U was zeventien.
- Ja... Toen stierf papa Dercksz...
- Grootpapa...
- Ja... je weet, hij verdronk...
- Ja... Het dateert uit dien tijd...
- Ja... Wat kàn het zijn...
- Herinnert u zich de baboe van grootmama...?
- Jawel... Die heette... Ma-Boeten...
- Die is nu dood...
- Hoe weet jij dat?
- Dat hoorde ik...
- In de serre?
- Ja. Dat hoorde ik in de serre.
- Wat hoorde je nog meer?
- De zoon van Ma-Boeten is mantri bij het kadaster, te Tegal.
- En...?
- Oom Daan geeft hem geld.
- Geld...?
- Om te spreken... of om zijn mond te houden. Ik denk om zijn mond te houden.
- Zoû er dan iets gebeurd zijn...?
- Zestig jaren geleden? Tante, kàn u zich niets herinneren?
- Maar kind, ik was jong, ik lette niet op. Ik was een meisje van zeventien. Ja, ja, tante is ook jong geweest. Zeventien was ik... Ik was met de andere kinderen gebleven in de stad, een zuster van grootmama was met ons kinderen daar. Papa was voor gezondheid in de bergen. Hij logeerde met mama in een pasangrahan,

en... dāt herinner ik me nu... ze hadden Harold meêgenomen... Ja, ik herinner me, Harold was niet met ons. Ze hadden Harold meêgenomen; Harold was papa's lieveling... Daàr is het, dat papa is verdronken. 's Nachts, in de kali... Hij kon niet slapen, is het bosch ingewandeld, en misgelopen in de rivier... Dat alles herinner ik me.

- Was papa daar meê naar de pasangrahan?

- Ja, je vader was meê. Hij was een ventje van dertien jaren toen.

- En hij weèt, sedert dien tijd?

- Dat zegt hij...?

- Dan weet hij iets... van de bergen, van de pasangrahan...

- Ina... wat zoû het zijn...?

- Ik kàn het niet vermoeden, tante, maar het is zeker iets... van grootmama...

- Ja, zei tante Stefanie, plotseling voorzichtig. Maar wàt het ook is, kind... het is al zoo lang geleden. Als het iets is... is het vermoedelijk iets... dat niet zoo heeft behoord te zijn. Laat ons er maar niet naar zoeken. Het is al zoo heel lang geleden, zestig jaren... En grootmama is al zoo oud...

Zij hield op, en hare pittige vogeloogen staarden, knippend. Het was of zij plots iets had zien schemeren, iets, dat nabij kwam, en zij wilde niet meer spreken... Zij wilde zelfs niet weten... Een huiverende angst, gemengd met een mist van vage, vage herinnering, wemelde voor hare knippende oogen... Zij zoû er het zwijgen toe doen. Het was niet goed al te diep door te dringen in de dingen van het verleden... De jaren gingen voorbij, de dingen gingen voorbij, het was het beste ze rustig te laten voorbijgaan, de zonde te laten voorbijgaan... In de zonde loerden de machten der Hel. In de nieuwsgierigheid loerde de Hel. De Hel loerde, razende Sabbath, in de boeken en albums van Anton... Zij loerde in haar moeders verleden... Zij loerde nu uit Ina's brandende, brandende nieuwsgierigheid... Zij, tante Stefanie, was bang voor de Hel. Zij wilde in den Hemel komen. Zij wilde niet meer, wat er gebeurd kon zijn, weten. En voor den mist der herinnering sloot zij de knippende oogen, hield ze toe.

- Kind, herhaalde zij. Laat ons er NIET naar zoeken...

Zij wilde niets meer zeggen en Ina was zeker, dat tante wist, tante zich minstens wel iets herinnerde. Maar zij kende tante Stefanie: als papa, zoû zij nu niet spreken. Was zij op haar hoede. O, wàt was het, wàt kon het zijn??

V

Maar tante Floor kwam juist naar beneden, boezemdeinende de trap afschommeland, en oom Daan belde juist aan de voordeur, en oude Anna was maar blij: ze hield van die beweging der familieleden in het benedenhuis, en zij ontving ieder met haar oude, blijde gezicht en hare beleefde gemoedelijke praatjes, terwijl de dikke poes in hare rokken rug en staart opzette tegen haar kuiten aan. Achter tante Floor hinkte oude dokter Roelofsz de trap af, heup-zwikkend op zijn eene stijve been, en zijn enorme buik scheen tante Floor in hare schommeling naar beneden te stuwen, voorzichtigjes, pas voor pas.

Tante Stefanie was blij zich van Ina d'Herbourg los te maken, en zij zeide:

- Nu ga IK maar naar boven...

Zij schoof in de gang langs het stijve been van Roelofsz en drong tusschen Daan en tante Floor naar de trap, en in haar zenuwachtige haast, bang voor Ina, voor zonde, nieuwsgierigheid, bang voor Hel, struikelde zij bijna over de poes, die juist tusschen hare voeten doorslipte.

- Roelofsz, zei oom Daan. Ik dacht wel, je hier te zien. Ik was je anders dadelijk op komen zoeken.

- Ja-ja-ja, zoo-zoo, ben je weêr terug, Dercksz, zei de oude dokter.

Zij gaven elkaâr de hand en Daan Dercksz, nerveus, zag dokter Roelofsz aan, alsof hij iets zeggen wilde. Maar hij aarzelde en zeide alleen, tot Ina, weifelend:

- Ga jij... niet naar boven, Ina...?

- Neen, oom, antwoordde Ina, in schijn beleefd, blij den dokter, Roelofsz, te hebben. Gaat u eerst. Heusch, gaat u eerst. Ik kan best nog een poosje wachten. Ik wacht nog wat... in de voorkamer.

Ja, dokter Roelofsz voegde zich bij haar, koû-handen wrijvende, zei, dat het hier warmer was dan boven, waar maar matigjes gestookt werd: oude Takma had het nooit koud: die gloeide immers altijd van binnen. Maar tante Floor, die ook nog even in de voorkamer kwam, pufte en gooide haar zwaren, bonten mantel af, terwijl Ina haar hielp:

- Een mooie mantel, tante...

- Ja-a-à, kind, soo een oûwe vel! zei tante Floor, minprijzende. Al van drie jaar geleden. Maar lekker in Gholland. Wàrrrm!!

Zij beet het laatste woord, blijde om den mantel, in Ina's gezicht, met rollende medeklinkers. Zij zetten zich alle drie en Anna vond het zoo gezellig, dat zij pruimen-op-brandewijn bracht, drie glaasjes op een blaadje.

- Of wil ù liever thee, mevrouw Ina?

- Neen Anna, je pruimen zijn heerlijk...

De meid trok zich, blijde, terug, gelukkig over de beweging in het benedenhuis van haar oude mevrouw, die daar nooit meer kwam. Dat benedenhuis was hàar, Anna's, rijk; daar heerschte de juffrouw ook niet, daar heerschte ZIJ, ontving ZIJ de familie, en presenteerde ZIJ de ververschingen.

Ina proefde een pruim, niet tevreden, dat tante Floor in de voorkamer meê was gekomen. Die oude dokter, jongere tijdgenoot van grootmama, het was wel mogelijk, dat hij iets wist... maar zeker was het niet... Want oom Daan wist immers pas sedert zoo kort, al wist papa sedert zestig jaren... Zèstig jaren! De duur van dat verleden hypnotizeerde haar... Zestig jaren geleden: toen was die oude, krukkende dokter, die nu niet meer praktizeerde, die nu alleen nog maar zoo een beetje - te samen met een jongeren collega - grootmama en meneer Takma op de been hield, een jonge man van acht-en-twintig jaar, kort in Indië, één van de vele aanbidders van grootmama...

Zij zàg het voor zich, en zij poogde het vèrder door te zien; hare

nieuwsgierigheid, als een intense lens, brandde een perspectief voor haar heen, glimpend van nieuw licht, door de opaque dichtheid van het heden. En zij begon:

- Die arme papa... Hij is lang niet wel. Ik vrees zoo, dat hij ziek wordt. Moreel is hij ook zoo gedrukt. Ja tante, moreel is hij gedrukker sedert hij oom Daan heeft teruggezien, dan ik papa in lang gekend heb. Wat is er toch...? Geldzaken zijn het niet...

- Neen kind, geldsaken zijn het niet, maar wij blijven toch arrem als de mierrren.

- Waarom is oom Daan naar Holland gekomen? vroeg Ina plots en snel.

Tante Floor zag haar dom aan.

- Waarom? Om... Om... Ja, kind, ik weet het waarlijk niet. Ik val ddoòd als ik het weet. Oom ghaat immers geregeld naar Gholland. Voor de saken, voor de saken. Altijd voor de saken. Wat ze nu weêr bekonkelen samen, jou papa met oom Daan, ik val ddoòd als ik het weet, maar rijk... - zij schudde het hoofd bijna in Ina's gezicht, verwijtend - rijk worden we er niet meê. En ze scharrelen al jaaàren lang samen...

- Arme papa, zuchtte Ina na.

- Ja-ja-ja, zoo-zoo, uit-riep de dokter, schuin zittend; zijn buik hing voorover; we worden oud, we worden oud...

- Praat jij voor jou, riep tante boos. Ik ben niet meer dan sestig.

- Dan zestig? Zoo-zoo! mummelde de dokter. Dan zestig?! Ik dacht, dat je ouder was...

- Neen hoor, niet meer dan sèstig, zei tante Floor, beleedigd.

- Ja-ja, dan ben je zoo oud... als... als Ottilie... zoo-zoo, zoo-zoo...

- Ja, zei tante. Ik ben nèt zoo oud als Ottilie Steyn.

- Zèstig jaren... zoo-zoo, mummelde de dokter.

- Toen was u een jong-mensch, dokter, zei Ina, met een lachje.

- Ja-ja, ja-ja, kind... Een jong-mensch!

- U scheelt nog veel met grootmama, niet waar?

- Jà-jà-jà! bevestigde dokter Roelofsz heftig. Negen jaren, kind, negen jaren... En met Takma... vijf jaren, ja... zoo... ja, vijf jaren, dàt scheel ik wel met hem...

- Het is zoo aardig, dat u àltijd zoo samen is gebleven met grootmama, met meneer Takma, ging Ina liefjes voort. In Indië... en later hier altijd... in Den Haag.

- Ja, ja, we bleven maar samen...

- Sulke òudde vrienden, zei tante Floor geroerd, maar zij knipoogde tegen Ina, meenende, dat dokter Roelofsz, trots het verschil van negen jaren, tòch een heel intime vriend van grootmama was geweest.

- Dokter, zei plots Ina. Is het waar, dat zèstig jaren geleden...?

Zij hield op, niets wetend te zeggen. Zij was haar zin, listigjes, zóo begonnen, en zij brak hare fraze, opzettelijk, af. De oude dokter had een schok: zijn buik wierp zich van links naar rechts, hing nu over het gezonde been heen.

- Wat?? schreeuwde hij bijna.

Hij keek haar aan met draaiende oogen. Een angst vertrok de gerimpelde rondheid van zijn kolossalen ouden monnikskop, gladgeschoren, met ingevallen mond, die nu, open, kwijl over de bange lippen liet vloeien tusschen de afgebrokkelde tanden. Zijn oude handen, waarover het vel slordig hing in ruime plooien, krampte hij, opgeheven, liet ze toen zakken op de knie.

Hij wìst: Ina zag het dadelijk. En zij deed als of zijn schreeuw niet meer was dan een uitroep na een niet-hooren van doofheid; zij verhoogde hare stem en herhaalde iets luider, beleefd en kalm, duidelijk artikuleerend:

- Is het waar, dat zèstig jaar geleden... grootmama... die toen toch al zeven-en-dertig was, nog een pràchtig mooie vrouw was? Ja, die oude menschen hielden zich goed; beter dan wij... Ik ben vijf-en-veertig, maar ik ben een oude vrouw...

- Na, na, zei tante Floor; 'òudde vrouw!!'

En de dokter mummelde:

- Ja... ja, zoo-zoo... o... vroeg je dàt, Ina... Ja-ja, zeker... zeker... grootmama... grootmama was een pràchtige... pràchtige vrouw... ook toen ze al niet zoo heel jong meer was...

- En Otilie Steyn dan, zei tante Floor. Die was feèrtig toen Steyn op haar verliefd werd.

- Ja... zei Ina. Correct... was het niet van tante Ottilie... maar het is bewonderenswaardig van jeugd...

En zij staarde, met den verholten blik van hare voornaam moê knippende oogen, naar den dokter. Hij zat gezakt op zijn stoel, hij zat als een oude, vervallen, difforme massa: de gestapelde ruine van een man en een mensch: een oude, oude leef-monnik, maar in ruime gekleede-jas, en ruim vest, dat drapeerde over zijn omvang. De angst van zijn draaiende oogen was gedoofd, en zijn buik hing links, zijn hoofd rechts. Het was of een inertie hem beving, na den schrik, de tè groote aandoening, van zoo even, om Ina's vraag, om het fatidieke getal van zestig. Wèlwetende knikte zijn enorme kop, en in het winterlicht van buiten pakten schelle schampen zijn glimmende schedel.

- Ja... ja... ja...; zoo... zoo! mummelde hij nu, bijna idioot.

Hij stond moeilijk op, omdat Daan Dercksz naar beneden kwam, gevolgd door Stefanie, gevolgd door ouden meneer Takma, die door niemand op de trap geholpen wilde worden, hoewel Anna toch angstig toezag, de poes terug jagende naar de keuken, bang als zij was, dat ze tusschen de voeten van den ouden heer zoû glippen.

- Grootmama is moê, zei Daan Dercksz.

- Dan zal ik maar niet naar boven gaan, zei Ina. Neen, Anna, dan ga ik maar niet. Dan kom ik wel eens gauw terug. Grootmama heeft al zoo heel veel bezoek gehad.

Toch draalde zij, ging nu heen, ziek van onbevredigde nieuwsgierigheid, die haar een brandenden honger gaf in de ziel. Tante Stefanie nam ook afscheid, zeggende, dat mama minnetjes was van daag; en het laatste ging de oude Takma, voorzichtig berekenend, maar strammetjes recht. Ina meende, dat ook HIJ moest weten... Wat was het, wàt was het toch... Die oude menschen wísten het: àllen!

- Kom, wij gaan naar ghuis, Ddaan, zei tante Floor. Onze wagen staat voor de deurrr!

- Ga jij eerst, zei Daan Dercksz, aarzelend. Ik woû nog even met Roelofsz praten. Ik ben blij, dat ik hem weêr eens zie...

- Hè altijd praten! zei tante Floor, ontevreden als haar man niet bij haar bleef. Ik send jou de wagen dan, straks...

Zij nam afscheid, schommelde weg; Ina zeide:

- Meneer Takma, mag ik u thuis brengen...

Takma knikte, stilletjes goedkeurende.

- Goed kind, dat mag jij wel doen, zei de oude man, en nam haar arm; hoewel hij zich flink hield, nooit een rijtuig wilde, vond hij het altijd wel geruststellend en gezellig als er iemand terug met hem mede ging, de Nassaulaan door, de hoge brug over, tot aan zijn huis aan de Mauritskade: hij vroeg dat geleide nooit, maar nam het gaarne van de een of den ander aan. Ina dacht echter, zij zoû niets durven vragen aan ouden meneer Takma: verbeeld-je, dat hij iets wíst en ook schrikken zoû, op straat: hij zoû een beroerte er van kunnen krijgen! Neen, daar was zij te voorzichtig toe, maar zij was ziek, ziek van den nieuwsgierigen honger in haar ziel... Wàt was het... en HOE zoû zij het te weten komen...?

Daan Dercksz bleef met den ouden dokter alleen: zijn papegaai-profiel trilde en zijn pittige vogeloogen - de zelfde van tante Stefanie - knipten herhaaldelijk als in eene emotie, terwijl zijn kleine magere gestalte als nog meer verschrompelde bij de gestapelde kolosmassa van den dokter, tempelier-achtig scheef torenend op het eene gezonde en het andere te korte, hinkende been.

- Roelofsz, zei Daan Dercksz; dàt doet me plezier je weêr te zien.

- Ja-ja, zoo-zoo, het is nu al vijf jaar geleden, sedert je het laatst naar Holland kwam... Een heele tijd, ja-ja... We worden oud, we worden oud... Je dacht je moeder niet zóo te vinden... Ja, ja, ik breng haar tot de honderd! We zullen zien, we zullen zien... Misschien overleeft ze ons allemaal, Takma, en mij, zoo-zoo...

- Ja, zei Daan Dercksz; mama is weinig veranderd.

- Ze is een krasse vrouw; ja-ja, en dat is ze altijd geweest... Ze is frisch in den geest; haar geheugen is goed; dat is een geluk, ja-ja, zoo, op dien leeftijd...

- En ook Takma...

- Houdt zich goed, houdt zich goed, ja-ja... Ja, zoo, we worden

állen oud... Ik ook, ja-ja, ik ook...

Maar Daan Dercksz was zeer nerveus. Hij had beloofd aan zijn broeder Harold heel voorzichtig te zijn, niet te praten, maar sedert de twee maanden, DAT HIJ WIST, brandde hem het geheim, de ontzetting ervan, in de ziel van man-van-zaken, die, voor het eerst - hoe oud hij ook was - een groote emotie buiten die zaken om had ondervonden.

En hij kon zich niet weêrhouden. Het huis was stil. Anna terug naar de keuken; de Oude Vrouw zat boven, alleen, met de juffrouw. Eén klein gaslicht in de voorkamer was ontstoken, een ander in de gang. Namiddagschemer en stilte zeefden door de atmosfeer van het kleine huis, waar de Oude Vrouw zoo lang al leefde, zoo lang al had zitten wachten, aan haar raam, boven, op haar hoogen stoel...

- Roelofsz... zeide Daan Dercksz.

Hij was een hoofd kleiner dan de dokter; hij nam hem bij de knoop van zijn vest.

- Ja-ja, zei Roelofsz. Wat, Dercksz?

Daan Dercksz keek om zich heen. Geen, in dat stille benedenhuis, kon hem hooren; hij zeide, en zijn stem bibberde in ontzetting:

- Roelofsz... ik heb het gehoord.

- Wát? schreeuwde de dokter, doof.

- Ik heb alles gehoord... in Indië.

- Wát?? schreeuwde de dokter, niet doof meer, maar ontzet.

- Ik heb ALLES... in Indië gehoord...

De dokter keek hem aan met draaiende oogen en in zijn gladgeschoren monnikskop kwijlden de opene hanglippen en stonk zijn adem tusschen de brokkelige tanden.

En hij pakte, op zijn beurt, Daan Dercksz, bij een knoop vast.

- Wát heb je gehoord??

- Ik heb ALLES gehoord, herhaalde Daan Dercksz. In Indië. Ik weet... ik weet alles.

- Je weet... alles...? Ja? Ja? Je weet alles? Wat... wat weet je, zoo-zoo?

- Van... van mama... Van Takma... Van...

Zij zagen elkaâr aan in de ontzette oogen.

- Van mijn vader, zei Daan Dercksz en zijn ontzette stem fluisterde en huiverde.

Van mijn vader. Dat wat jij ook weet. Dat wat jij altijd hebt geweten. Dat Takma... mijn vader, in dien nacht, toen hij bij mijn moeder was... zijn eigen wapen... een kris... heeft ontworpen... een kris, die hij den vorigen dag van den Regent had cadeau gekregen...

- Je weet? Je weet? riep de dokter. O God, ja, ja?? Ik... ik heb NOOIT iets gezegd. Ik ben acht-en-tachtig jaren... maar ik heb... ik heb NOOIT iets gezegd...

- Neen, je hebt nooit iets gezegd... maar de lijfmeid van mama...

- Ma-Boeten?

- Ja, Ma-Boeten, die heeft het aan haar zoon verteld, een mantri op Tegal.

Ma-Boeten is gestorven, en de mantri maakt er chantage van. Hij is bij me geweest, om geld. Ik heb hem geld gegeven. Ik zal hem geld geven, iedere maand.

- Dus je weet... ja-ja, o God, zoo-zoo... Dus je wéet, Dercksz, je WEET??

- Ja, ik weet.

- Wát vertelde de mantri? Wat had Ma-Boeten verteld...?

- Dat mijn vader Takma te lijf wilde gaan, met een kris... Dat Takma hem de kris ontwong, terwijl...

- Terwijl wat... ja-ja, terwijl wat...?

- Terwijl mama... mijn moeder...

- Ja-ja...?

- ... Om mijn vader de armen geslagen had, om hem tegen te houden...

- O God, ja, ja!

- ... Om hem tegen te houden zich te verdedigen... en dat baboe achter de deur had hooren zeggen:

- Ja-ja... ja-ja... o God!

- ... Haar had hooren zeggen; 'Ik hàat je... ik hàat je: ik heb je altijd gehaat...'

- Ja-ja... O God!

- 'Ik heb je àltijd gehaat, en ik hoû... ik hoû van Emile!'

- Ja-ja... en toen...?

- En toen heeft ze tegen Takma geroepen, bijna luid: 'Emile... geef hem een pòr: liever hij, dan jij!'

- O God!!!

De dokter zakte, zware massa, neêr op een stoel.

- Je weèt het! kreunde hij. Het is zèstig jaren geleden, ja-ja, o God, zoo-zoo! Ik heb het NOOIT, ik heb het nooit gezegd! Ik hield zoo veel van je moeder...: ik, ik... ik schouwde het lijk den volgenden dag!

- Ja... ze lieten het wegdrijven... in de kali...

- Ik schouwde het lijk den volgenden dag... en ik, ik BEGREEP... ik hàd al begrepen, want ik had je moeder al dien morgen gezien, en zij ijlde in koorts... en ik... ik beloofde... ja-ja, ik beloofde haar niets te zeggen... o God... o God, als ze... als ze van me houden wilde!! O God, o God, Dercksz, Dercksz, Daan, ik heb nooit... ik heb nooit wat gezegd... En God weet, wàt de mensen toen... toen, jaren geleden... zestig... ja-ja... zestig jaren geleden hebben gedacht... hebben gesproken... gekletst, gekletst... zonder het juiste te weten... totdat het alles is doodgebloed... tot het te laat was het lijk op nieuw te schouwen, na maanden... na hoeveel maanden... Ik heb nooit, ik heb NOOIT wat gezegd... o God, neen-neen, zoo-zoo...

- Toen ik het wist, Roelofsz, kòn ik niet in Indië blijven... Ik moest Harold zien, jou zien, ik moest mama zien, ik moest Takma zien...

- Waarom...!!

- Ik weet het niet, ik moest jullie zien. O, ze moeten hebben geleden. Ik heb medelijden met haar, met Takma... Ik moest jou zien, het je zeggen... Ik wist, dat je...

- De mantri wist... het... van MIJ?

- Door Ma-Boeten...

- Ja, die wist alles, het krèng...

- Ze heeft jaren, jaren gezwegen... Ik wist zelfs niet meer, dat ze leefde... Toèn heeft ze het aan haar zoon verteld. Ze dacht, dat

mama al dood was... De zoon kende bedienden van ons huis... Hij is te weten gekomen, dat mama nòg leefde...

- O God... o God, ja-ja!
- Ik geef hem gèld... iedere maand!
- Tot mama dood is?
- Ja... tot ze dood is!
- O God... o God... ja-ja!
- Maar Roelofsz... Wat je nièt wist...
- Neen... neen, wàt? Wat wist ik niet?
- Dat Harold...
- Dat Harold... je broêr?
- WIST...!
- Dat Harold WIST?!
- Ja! Ja!
- Dat hij wist?! Hoè wist Harold: o God, ja? Zoo? Hoe wist Harold?
- Harold wist... want hij had gezien!!
- Hij had gezien? Hàrold had gezien?!
- Hij was daar meê, in de bergen; hij was in de pasangrahan.
- Harold?
- Hij was een jongen van dertien jaar. Hij is wakker geworden! Hij heeft mama, Takma, Ma-Boeten gezien... Die droegen het lijk van mijn vader... Hij heeft geloopt in het bloed van zijn vader, Roelofsz! Hij was dertien jaar! Hij was dertien jaar! Hij heeft nooit vergeten wat hij heeft gezien! En hij heeft het ALTIJD GEWETEN, zijn leven, zijn heele leven lang!
- O God, o God, ja-ja... Is dat waar...? Is dàt waar...??
- Dat is waar! Hij heeft het mij zelf gezegd.
- En ook hij... hij heeft nooit gesproken?
- Neen, hij heeft nooit gesproken!
- Hij is een beste kerel, ja-ja... een brave kerel. Hij wil geen schande brengen, ja-zoo, op het hoofd van zijn oude moeder... Daan, Daan... o God, ja-ja, zoo-zoo!! Daan, spreek jij ook niet: spreek NOOIT!
- Neen, ik zal niet spreken. Ik heb gesproken met jou, met Ha-

rold, omdat ik àlles met hem bespreek. Zaken, en... en àlles! Hij heeft me dikwijls geholpen... In Indië, met een vieze historie, die ik daar heb gehad... in mijn tijd... ja... God... in mijn tijd!! Ik heb altijd àlles met Harold besproken. Met jou heb ik gesproken, omdat ik wist, dat je wist...

- Ja-ja-ja, God-God, zoo-zoo... Maar Daan, Dercksz, spreek verder niet!!

- Neen, neen, ik zàl verder niet spreken.

- Niet met Stefanie, niet met Anton, niet met Otilie.

- Hùn kind...

- Ja-ja, hun beider kind. Stil-stil, Daan, het zijn zulke òude dingen! Ze zijn allemaal al voorbij...

- Waren ze maar voorbij! Maar ze zijn niet voorbij... zoo lang mama... en Takma... nog LEVEN!

- Ja-ja, neen-neen; je hebt gelijk, zoo lang ze leven... zijn ze nog niet voorbij...

Maar ach... ze zijn oud. Lang zal het niet meer duren... Ze gaan voorbij, ze gaan voorbij, die dingen... Langzaam, maar ze gaan voorbij... Het is zoo héel lang geleden, zoo-zoo... En de menschen bemoeien zich niet meer met een van ons allen... Vroeger, ja vroeger, spràken ze... de menschen... over mama, en Takma... en de kinderen, over Anton, over JOU>... die vieze historie in Indië... over Otilie... veel over Otilie... Dat is nu alles voorbij... Dat gaat voorbij... We zijn oud... ja-ja... wij zijn oud...

Hij zakte terug in zijn stoel, zijne massa helde met schuinen buik, of zij voorover op den grond zoû vallen.

Op dit oogenblik klonk van boven een schelle kreet, geperst, maar doordringend als van een oude keel, die geworgd werd, en bijna te gelijker tijd werd de deur boven opengerukt en riep de juffrouw:

- Anna... Anna, kom gauw!

Daan Dercksz was een oude man, maar een huivering smeed als een kouden stroom uit over zijn rug.

De dokter was opgeschrikt, wankelend op de beenen, richtte zijn difforme massa eindelijk op, riep:

- Wat is er? Wát is er??

En de beide mannen haastten, zoo snel zij konden, zich de trap op, Anna achterna.

Boven waren twee lampen ontstoken en de oude vrouw zat recht op haar stoel. Hare oogen, bovenmatig vergroot, puilden met een starre ontzetting; haar mond, na den gil, dien zij had uitgeperst, was opengebleven, en maakte een donkere holte, en haar eene arm was opgeheven, wijzende met uitgestrekten vinger naar den hoek van de kamer bij de étagère. Zoo bleef zij, als versteend en verstard, verstard de staarblik en opene mond, verstard heel het oude gelaat, in bovenmatigen schrik, versteend het gebaar van haren stijven arm, als zoû zij dien nooit weêr kunnen laten zakken. En de juffrouw en Anna, die nu samen tot haar in overspanning naderden, vroegen:

- Mevrouw... Mevrouw... Wat heeft u...? Is u niet wel? Is u niet wel?

- Daa... áar...! stotterde de oude vrouw. Daár...! Dáár!!

En zij staarde star, en bleef wijzen. De twee mannen waren op den drempel verschenen en instinctmatig wendde hun aller blik zich naar den hoek bij de étagère. Daar was niets te zien, dan wat de Oude Vrouw er zag, en duidelijk zag, oprijzen voor hare oude oogen, er oprijzen zag in een paroxysme van de jaren lang haar overstelpende wroeging... tot zij op eens weêr ZAG, tot zij zàg al tien, twintig seconden lang, waarin zij versteende en waarin zij verstarde, en het oude bloed in haar niet vloeide meer. Nu ontving zij een schok, de hand viel neêr in den schoot, zijzelve viel terug in het rechte kussen van haar hoogen stoel, en toe vielen de oogen...

- Dat heeft mevrouw wel eens meer, zei, fluisterend, oude Anna.

Zij wisten, behalve Daan Dercksz, het allen, dat mevrouw het wel eens meer had. Zij be-ijverden zich om haar heen. Zij was niet flauw gevallen. Zij opende spoedig de oogen, herkende den dokter, herkende de beide vrouwen, maar zij herkende niet haar zoon Daan. Zij zag hem strak aan, met een huiverschok plotseling, als of een gelijkenis haar trof.

- Moeder! Moeder! riep Daan Dercksz.

Nòg staarde zij, maar zij begreep, dat hij niet was de materializatie van wat zij zoo even gezien had, begreep zij, dat hij een zóon was, die geleek op den vader: hem, dien zij eerst had lief gehad en toen had gehaat. Haar starende blik doofde, maar de rimpels van haar gelaat, in de nahuivering, bleven onbewegelijk in hun diepe grooving, als ingesneden en ingeëtst. Over hare hand en pols, om haar geheel tot bewustzijn te brengen, streek Anna met zacht, regelmatig gebaar van lichte massage... tot het oude bloed weêr vloede.

- Naar bed, murmelde de oude vrouw. Naar bed...

De beide mannen gingen, lieten haar aan den zorg der vrouwen. Onder aan de trap huiverde het benedenhuis, flauw verlicht, vol doodstille schaduw. Daan Dercksz greep den arm van den dokter, terwijl die moeilijkjes de trap afstropelde, van het zieke been op het gezonde been.

- Wat heeft ze gezien? vroeg Daan Dercksz.

- Stt! zei de oude dokter. Ja-ja... zoo-zoo...!!

- Wát heeft ze gezien?

- Ze heeft... DERCKSZ... ze heeft je VADER gezien...

In de keuken miauwde angstig de poes.

VI

Tante Adèle Takma, haar sleutelmandje aan den arm, rustigjesaan bedrijvig, kwam uit de eetkamer in de gang, want zij had den brievenbesteller gezien, en zij hoopte op een brief van Elly: Lot en Elly waren te Florence, waar zij samen druk werkten in de Laurentiana en in archieven, omdat Lot stof verzamelde voor een historiesch werk over de Medici's. Zij waren tot Napels toe geweest, en op hun terugreis, moê van zoo veel gezien te hebben - voor Elly was geheel Italië nieuw, - waren zij te Florence gebleven, hadden er zich geïnstalleerd in een pension en werkten samen: Elly scheen gelukkig en schreef opgetogen brieven. Tante

Adèle keek in het brievenkastje. Ja waarlijk, een brief van Elly; een brief aan grootpapa; tante Adèle las altijd de brieven aan grootpapa voor, dat was een gezelligheid, en de brief was toch ook voor haar. Ja, de kinderen zouden nog drie maanden zeker wegblijven - het was nu begin Januari - en dan, was er sprake van, zouden zij zich kalmpjes opschieten bij Steyn en mama Otilie, voor een tijdje, om eens te zien of het ging, om, ging het niet, kalmpjes hun eigen gang weêr te gaan: zij hadden het reizen nog in het hoofd en verlangden nog niet naar een definitieve installatie. Mama Otilie was naar Londen gegaan; zij had daar hare twee jongens: John en Hugh Trevelley - Mary was in Indië getrouwd -; mama Otilie had het waarlijk niet alleen kunnen uithouden, en kwaad was er zeker niet aan, dat zij hare twee zonen eens op ging zoeken, als die twee zonen maar zulke afzeters niet waren geweest: geld hadden ze altijd nodig: dat wist tante Adèle van Elly en Lot. Tante Adèle bezorgde nog even wat zij te doen had beneden, sprak met de keukenmeid, sloot de provizekast, streek een tafelkleed glad, zette een stoel recht tegen den wand, om niet meer beneden behoeven te komen en rustig tijd te hebben den ouden heer Elly's brief voor te lezen, in welke lectuur hij altijd groote schik had, omdat Elly schreef met vroolijke verve en met talent; de brieven gaven hem altijd een prettigen morgen, en na tante's lectuur las hij ze dikwijls over en over.

Nu ging tante naar boven, tevreden den brief te hebben, en zij klopte aan de deur van het kantoor van den ouden heer. Zij kreeg geen antwoord en meenende, dat hij voor een oogenblik was in zijn slaapkamer, ging zij daar heen. De deur stond open en zij trad binnen. De tusschendeur van het kantoor stond open en zij trad binnen. In zijn gewonen stoel voor de schrijftafel zat de oude man.

Hij sliep. Hij hing in zijn stoel en het trof haar hoe heel klein hij was, als verschrompeld in zijn rust. Zijn oogen schenen toe en zijn hand lag op een opene lade van zijn bureau. Een papierenmand stond naast hem; andere papieren en brieven lagen over de tafel heen.

- Hij slaapt, sprak zij bij zichzelf en, om hem niet wakker te maken, sloop zij op de punt der voeten door de opene deuren heen. Zij wilde hem in zijn rust niet storen, als hij van zelve niet wakker werd, alleen reeds door hare binnenkomst. Hij was zoo oud, zoo heel oud...

Het speet haar, dat zij nog wachten moest met den brief van Elly te lezen. Zij had niets meer te doen, de zorg voor het huishouden was afgelopen; de twee meiden, rustig, deden haar werk. En tante Adèle, in de eetkamer, zette zich bij het raam, sleutelmandje naast zich, blij, dat alles netjes was opgeruimd en zij las het morgenblad, dat gekomen was; straks zoû zij het boven brengen. Buiten sneeuwde het. Een stille witte rust dommelde door de kamer en door het huis. Even klonk de stem van een meid, verdoofde naar de keuken toe... Tante Adèle las rustig de vier bladen door.

Toen stond zij op, in de hand mandje, brief van Elly en courant en ging zij opnieuw naar boven. Zij klopte aan het kantoor. Maar de oude man gaf geen antwoord. Zij opende nu zachtjes de deur. Hij zat nog steeds in zijn stoel, in de zelfde slapende houding van zoo even. Hij scheen echter nog meer verschrompeld, o zoo klein, in zijn korte jasje.

Tante schrikte en zij trad nader. Zij zag, dat zijn oogen niet waren gesloten, maar glazig staarden in het verre, verre vage... Bleek werd tante Adèle en beefde. Toen zij den ouden heer geheel was genaderd, zag zij, dat hij dood was.

Hij was dood. De dood had hem overvallen en een lichte aanraking was voldoende geweest om in zijne van ouderdom broze aderen het bloed te doen stil staan, voor altijd. Hij was dood, en naar het scheen, zonder strijd gestorven, alleen omdat de dood was nader getreden en hem éven met killen vinger aangeroord had op hart en op hoofd.

Tante Adèle beefde en barstte in snikken uit. Zij belde, zij riep angstig de meiden, die dadelijk beide kwamen.

- De oude heer is dood! riep tante Adèle snikkende.

Ook de beide meiden huilden; zij waren drie vrouwen geheel alleen.

- Wat moeten we doen, juffrouw!

- Keetje, zei tante Adèle; ga dadelijk naar dokter Thielens, en dan naar meneer Steyn de Weert. Ik weet niemand anders. Familie van meneer is er niet. Maar meneer Steyn de Weert zal ons zeker helpen. Neem een rijtuig en ga dadelijk. Breng meneer Steyn dadelijk hier. Mevrouw Steyn is naar Londen. Ga, ga, gauw, Keetje.

De meid, huilende, ging.

- Hij is dood! zei tante Adèle. De dokter kan niets voor hem doen, maar de dokter moet constateeren... Door, laten we meneer op bed leggen en hem zachtjes-aan uitkleeden...

Zij tilden den ouden man uit den stoel, tante Adèle aan het hoofd, Door aan de voeten: hij woog niets in de handen der vrouwen. Hij was zoo licht, hij was zoo licht. Zij legden hem op bed en begonnen hem te ontkleeden. Het jasje, dat zij hingen over een stoel, tuitte van achteren, behield den rugvorm van den ouden man.

Keetje had Steyn de Weert thuis gevonden en hij kwam met haar meê in het rijtuig: zij waarschuwden aan het huis van dokter Thielens, maar de dokter was uit. Tante Adèle kwam in de vestibule Steyn te-gemoet. Door het groote huis beneden dommelde een stille, witte rust: buiten sneeuwde het dichter.

- Ik wist niemand dan jij, Steyn! riep tante Adèle snikkende. Ik heb je ook laten komen omdat ik weet - de oude heer heeft het mij gezegd - dat je executeur-testamentair bent. Ja, de oude heer is dood. Hij is als een pluimpje weggeblazen... Van morgen bracht ik hem zijn ontbijt, als altijd... Toen is hij voor zijn tafel gaan zitten, papieren nakijken. Ik kreeg een brief van Elly en ging naar boven en vond hem... ik dacht slapende... Ik ging weêr weg om hem niet wakker te maken. Maar toen ik terug kwam... zat hij nog zoo... Hij was dood. Hij is dood, Steyn... Vier-en-negentig zoû hij gauw worden.

Steyn bleef bij tante Adèle, tot de dokter gekomen was, den dood had geconstateerd; Steyn zoû zich bemoeien met alles wat gedaan moest worden. Hij telegrafeerde aan zijn vrouw, naar

Londen - want dit had hem tante Adèle gevraagd -; hij telegrafeerde aan Lot en Elly, naar Florence: voor de begrafenis zouden die zeker niet in Den Haag kunnen zijn... En hij ging dadelijk naar zijn zwager Harold Dercksz, dien hij thuis vond na het tweede ontbijt.

- Harold... vroeg hij; wat moeten wij doen, wat mama aangaat? Wij kunnen het haar niet zeggen, niet waar...

Harold Dercksz was in zijn stoel terug gevallen; hij kreunde van pijn dien dag, en hoewel hij niet klaagde, verwrong zijn smartgezicht pijnlijk, en kwam zijn adem met doffe stooten.

- Is... is de oude heer... dood? vroeg hij.

Hij zeide niets meer, steunde.

- Voel je je zoo lam? vroeg Steyn.

Harold Dercksz knikte.

- Wil ik dokter Thielens waarschuwen, dat hij bij je aankomt?

Harold Dercksz schudde van neen.

- Er is niets aan te doen. Merci, Frans. Ik weet, wat ik er aan doen kan...: vooral maar kalm berusten...

Hij zweeg weêr, staarde voor zich uit, de hand aan de oogen, omdat het door sneeuw gereflecteerde buitenlicht hem stak in het gezicht. En met dof stootende schokken herademde hij... De oude heer was dood... De oude heer was dood... Eindelijk... Het ding, het vreeslijke Ding ging voorbij, wàs nog niet voorbij, sleepte, ritselde, staarde hem aan, met zijn starre spookoogen, die hij kende van zijn kinderjaren af, maar het ging, het ging voorbij... O, hoe had hij niet uitgezien naar den dood van den ouden man! Hij had hem gehaat, den moordenaar van zijn vader, die aan zijn kinderjaren lief was geweest, maar kind eerst, en jonge man later, had hij steeds gezwegen, om zijne moeder, zestig jaren lang had hij gezwegen: NU eerst had hij gesproken, met Daan, omdat die ontzet was uit Indië gekomen, alles wetende, zoo laat alles wetende, na den dood van de baboe, die gesproken had met haar zoon, den mantri... Hij had hem, stil in zich, gehaat, den moordenaar van zijn vader: toen was zijn haat gekoeld, had hij begrepen passie en zelfverdediging; toen had hij medelijden gevoeld voor den

ouden man, die zijn wroeging zoo lange jaren moest slepen; toen was zijn medelijden erbarming geworden, diep trillende erbarming voor beiden, voor Takma en voor zijn moeder... 'Geef hem een por: liever hij dan jij...' O, die passie, o de haat, van jaren her in de vrouw, die zij toèn was geweest, nog jonge en altijd verleidelijke vrouw, zij, die nu verleefde haar allerlaatste dagen -: herinnerde zij zich? herinnerde zij zich? - op den rechten stoel, in die roode schemering van het raamgordijn... Hij, Harold Dercksz, hij had verlangd naar den dood van Takma; verlàngd naar den dood van zijn moeder... opdat voor hen beiden, de oude menschen, het ding, het vreeslijke Ding geheel zoû voorbij gegaan zijn en zich zoû storten in het dièpst van het verleden... Hij had verlangd en nu, nu was de oude man dood!

Harold Dercksz herademde.

- Neen Frans, zeide hij met zijn zachte, doffe stem: we kunnen het niet aan moeder zeggen... bedenk hoe heel oud ze is...

- Dat dacht ik: we moeten voor háár den dood van den ouden man verzwijgen... Voor dokter Roelofsz is het onmogelijk... te verzwijgen... maar ook hem zal het wel treffen.

- Ja, zei Harold Dercksz. Je hebt Ottilie getelegrafeerd.

- Adèle wilde het.

- Ja, zei Harold Dercksz. Ze is... ze is zijn dochter.

- Wist zij het? Wij hebben er nooit over gesproken.

- Ik heb er ook nooit over om mama gesproken. Ik geloof, dat Ottilie het vermoedde. Jij bent executeur-testamentair...

- Dat dacht Adèle.

- Ja, zei Harold Dercksz; hij zal zijn geld voor het meerendeel nalaten... aan Elly... en aan Ottilie. Wanneer is de begrafenis?

- Maandag.

- Lot en Elly zijn dan nog niet hier.

- Neen. Het is onmogelijk op ze te wachten.

- Gaat de stoet door de Nassaulaan...

- Het is de weg... naar het kerkhof.

- Het is beter een omweg te maken... niet te gaan langs het huis van mama. Zij zit altijd aan het raam.

- Ik zal er voor zorgen.

- Wanneer kan Otilie hier zijn?

- Ze kan van avond de nachtboot nemen.

- Ja, dat zal ze zeker doen. Ze vermoedt... ze vermoedt alles; ze hield véél van den ouden man, hij van haar.

- Ik moet weg, Harold. Zoû jij het aan dokter Roelofsz willen zeggen.

- Ja, zeker, dat zal ik doen. Als ik je verder nog helpen kan met iets...

- Merci.

- Laten we elkaâr van middag bij moeder vinden. We moeten zoo veel mogelijk de familie waarschuwen, geen woord bij mama los te laten, wij moeten het voor haar verzwijgen... De schok zoû haar dood zijn.

En Harold dacht: ALS zij dood was... was het ding voorbij; maar zij mochten haar niet vermoorden.

Toen Steyn de deur openmaakte, kwam hij op de gang Ina tegen. Zij had hem zien komen, door het raam, en nieuwsgierig wat hij met haar vader had te bespreken, was zij naar boven geslopen en had ter loops even geluisterd.

- Dag Steyn, zeide zij; zij noemde hem niet 'oom', om zoo weinig verschil van leeftijd. Is er iets gebeurd?

Zij wist al.

- De oude heer Takma is gestorven.

- Ina, zei haar vader. Denk er aan niets aan grootmama te zeggen. Wij willen het voor haar verzwijgen. Het is zoo een slag voor de oude vrouw, dat zij er misschien onder blijven zoû...

- Ja, zei Ina; we zullen er niets van zeggen aan grootmama. Meneer Takma was rijk, niet waar? Elly erft zeker alles...

- Ik weet niet, zei Steyn. Vermoedelijk...

- Lot en Elly zijn in eens rijk...

- Denk er dus aan, Ina, niet waar? zei haar vader.

Hij drukte Steyn de hand; hij zoû dadelijk naar Roelofsz gaan.

- Is hij van nacht gestorven? vroeg Ina.

Steyn vertelde de bijzonderheden. Hij liet zich ontvallen, dat hij

Lot had getelegrafeerd, en zijn vrouw, tante Ottilie...

- Waarom tante Ottilie? vroeg Ina.

- Omdat... aarzelde Steyn, die zich had versproken. Het is beter, dat zij er bij is... Ina begreep. Tante Ottilie was ouden Takma's dochter: ZIJ erfde zeker ook...

- Hoe groot denk je, dat het vermogen zal zijn, dat de oude man nalaat... Heb je geen idee? O, niet, dat het mij interesseert... Geldzaken van een ander... dat is le moindre de mes soucis... Vindt je papa niet gedrukt, Steyn? Hij is zoo gedrukt sedert hij oom Daan heeft teruggezien... Steyn, weet JIJ niet, waarom oom Daan zoo naar Holland is teruggekeerd?

Zij hongerde nog van nieuwsgierigheid en zij bleef immer onvoldaan. Zij liep met haar honger rond, dagen, weken lang; zij wist niet tot wie zich te wenden. De lust te weten was in haar, altijd aanwezig. Zij sliep er slecht van, den laatsten tijd. Met tante Stefanie had zij nog ééns willen beginnen te spreken, om er toch achter te komen, maar tante Stefanie had haar beslist gezegd, dat zij - wat er ook was - niet WILDE weten, omdat zij niet wilde iets te maken hebben met oude zonde, en dingen, die niet behoorden; al waren zij van hare eigene moeder, zij gingen haar niet aan. Het was de Hel, die loerde, en na tante Stefanie's boetpredikatie, wist Ina, dat zij uit tante niets meer los zoû krijgen, zelfs niet de vaag mistige herinnering, die misschien even voor tantes blik had geschemerd... Wât was er toch, wât was er, dat papa al wist sedert zestig jaren, dat oom Daan wist sedert onlangs en waarom hij naar Holland gekomen was...? O, tot wie, tot wie moest zij zich wenden?

Neen, Steyn wist niets en verwonderde zich om haar vraag, meende, dat Daan zaken zoû hebben, als hij altijd had, met Harold. En hij ging, haastte zich naar Stefanie, naar Anton, naar Daan en Floor, naar de Van Wely's, en overal drukte hij op het hart de dood van den ouden heer te verzwijgen bij mama. Zij beloofden het allen, in een zelfde behoefte van kinderen hunne moeder te verzwijgen den dood van den man, die zoo lang in hare

affectie gebleven was, dien zij, iederen dag bijna, over zich had zien zitten op een stoel bij het raam. En Steyn sprak met allen af, zij zouden niet anders zeggen, dan dat meneer Takma ziek was, niet uit kon gaan... en het zoo slepende houden, hoe moeilijk het ook op den duur zoû gaan. Toen ging Steyn naar tante Adèle, en zij zeide hem:

- Steyn, kunnen we die papieren niet eens wat opruimen in het kantoor van den ouden heer. Het is zoo een rommel... Alles ligt, als hij het heeft gelaten.

- Ik zoû er liever meê willen wachten, tot Lot en Elly terug zijn, zei Steyn. Sluit u de kamer gewoon af. Verzegeld hoeft er niets. Ik heb al met den notaris gesproken...

Hij ging en in het sterfhuis, de blinden dicht, bleef tante Adèle alleen. De oude vrouw, daar ginds in de Nassaulaan, zoo heel dicht bij, zag niemand anders dan hare kinderen, hare kleinkinderen: zij zoû niets te weten komen. Maandag was de begrafenis... Woensdag eerst zoû zij Lot en Elly kunnen verwachten. Zij troffen het niet, arme kinderen, zoo gestoord te worden in Italië, in hun werk. Maar Elly was toch - voor de menschen - de eenige nabestaande van den ouden man, en zij was zijn erfgename...

Tante Adèle was niet hebzuchtig. De oude man zoû haar zeker wel een mooi legaat hebben nagelaten: daar was zij zeker van. Wat haar spijten zoû, was het groote huis te moeten verlaten: zij woonde er zoo lang, had het zoo heel lang verzorgd voor den ouden heer. Het was haar lief, de meubels waren haar lief... Of zoû Elly het huis aanhouden...? Zij dacht van niet: Elly vond het somber, en het zoû te groot zijn, meende tante, want Elly deelde het vermogen zeker met Ottilie Steyn... De menschen zouden er wel over praten, misschien niet eens zoo héél veel: de oude heer was, behalve van de familie Dercksz, afgestorven van de buitenwereld, en behalve dokter Roelofsz waren zijne tijdgenooten dood. Nu waren uit dien tijd alleen over de oude mevrouw en de dokter... Ja, zij - tante Adèle - zij zoû zeker het huis moeten verlaten, en zij had er tranen om in de oogen. Hoe keurig was niet alles, voor toch zoo een ouden inboedel. Wat haar speet, was, dat

Steyn de papieren in het kantoor niet een beetje had willen opruimen. Hij had de kamer gesloten en haar den sleutel gegeven. Dat was nu in het nette huis de eenige kamer, waar rommel was en stof lag: naast het kantoor, in zijn slaapkamer, lag de Oude Heer: dien avond zouden zij hem kisten: Steyn, dokter Thielens zouden dan komen. Het heele huis was stil en netjes rondom den doode heen: alléén was er stof, was er rommel in het kantoor... Het ergerde tante Adèle. En dien middag nam zij den sleutel en ging er binnen. De kamer was gebleven, als zij geweest was van het oogenblik af, dat zij den ouden heer uit zijn stoel hadden gebeurd, zoo licht, o zoo licht... en hem hadden gelegd op zijn bed en ontkleed...

Tante Adèle opende de ramen: de koude winterlucht kwam binnen en zij trok dichter om de schouders de wollen pelerine, die zij droeg. Met haar stofdoek stond ze een oogenblik verlegen, niet wetende waar te beginnen. Een lade van de schrijftafel was nog open; papieren lagen op tafel; een papierenmand stond vlak bij; op den grond lagen papieren. Neen, zij kòn dat zoo niet laten; in steê van schennis, was het zorg voor den ouden man, die daar naast leefloos lag te wachten: hier een klein beetje orde te brengen. Zij schoof wat zij vond op tafel te zamen en legde dat in een portefeuille. Zij nam de stof af van het bureau, zette alles netjes recht, schoof de open lade dicht, sloot die. Zij raapte wat zij over het tapijt vond op en zij ontroerde, want zij zag, dat het een in het midden verscheurde brief was, een brief in twee stukken gescheurd... De oude heer had brieven verscheurd, dat zag zij in de papierenmand...: daar vlakten de kleine verscheurde stukjes. Deze brief was hem klaarblijkelijk ontvallen, op het allerlaatste moment, toen de dood naderde en hem tikte, op het hart, op het hoofd. Hij had geen kracht gehad den reeds in tweeën verscheurden brief verder in stukjes te verscheuren; de twee stukken waren aan zijn vingers ontglipt en hijzelve was ontslipt aan het leven. Het roerde tante Adèle zeer, zij had tranen in de oogen. Besluiteloos bleef zij staan, de twee stukken in hare hand... Ze verder verscheuren? Ze wegleggen, in de portefeuille, voor Steyn? Beter ze verscheuren: de oude heer had ze immers willen verscheuren...

En zij verscheurde de twee stukken in vieren... Op dit oogenblik drong een onweêrhoudbare impulsie haar den blik op het bovenste stuk te vestigen... Het was nauwlijks nieuwsgierigheid - want zij dacht zelfs niet in de hand te houden meer dan een heel onschuldige brief - de oude heer bewaarde zoo veel - een brief, tusschen honderd andere brieven, die hij langzamerhand had meenen goed te doen te verscheuren. Het was nauwlijks nieuwsgierigheid: het was een drang van buiten, een impulsie buiten haar om, een geweld haar aangedaan, tegen hare overtuiging van eerlijkheid in. Zij weêrstond niet: zij las, en duidelijk in haar was het idee, al lezende, verder den brief te verscheuren, en de stukjes in de mand te laten vallen.

En zij deed het niet; zij las. Zij werd bleek. Zij was een eenvoudige, rustige vrouw, rijp van leeftijd geworden in de kalmte van haar gezond maar onbewogen bloed, vreemd aan heftige zinnelijkheid. Lektuur had hare ziel weinig aangedaan, en zinnen van hartstocht, meende zij, maakten auteurs, om mooi te schrijven. Dat met pen-en-inkt geschreven waren woorden als zij nù las op een geheel vergeeld papier, met jaren lang verbleekte roode inkt, sloeg haar van ontzetting, of er een roode vlam sloeg uit asch, die smeulde, en die zij had geroerd. Zij had niet geweten, dat zoo iets zijn kon. Die heftige woorden van gloed wist zij niet, dat zóó konden worden gezegd. Ze hypnotizeerden haar. Ze was gezonken in den stoel van den ouden heer, en ze las, niet anders meer kunnende dan lezen. Ze las van brandende dingen, van hartstocht, dien zij nooit had vermoed. Van samensmelten van ziel en lichaam, ziel samen, lichaam samen gesmolten, om toch te vergeten, toch te vergeten... Zij las, in een razernij van woorden, over een zich opwindende purperen krankzinnigheid, om zich te storten en te vernietigen in elkanders ziel, en om met nog niet uitgevonden zoenen samen weg te branden en weg te smelten in het vergeten, het vergeten...

In elkaâr te smelten en niet meer apart te zijn... Samen te zijn voor eeuwig... Onafscheidbaar te zijn voor eeuwig in onslaakbare passie... En zoo te blijven, en te vergeten... Vooral te vergeten... o

God toch te vergeten... dien eenen nacht, dien nacht... En door de eerst zinpurperen woorden begon te vloeien het purper van bloed... Door de woorden van liefde-hartstocht vloeiden nu de woorden van haat-hartstocht... De razende blijdschap, dat die haat tòch gekoeld was... De juichende verzekering, dat - zoo weêr die nacht zoû kunnen zijn, - de haat zich ten tweeden male zóó koelen zoû! De krankzinnige woorden bedrogen zichzelf, want vlak daar-op wrongen zij zich weêr in wanhoop, en verklaarden, dat tòch, niettegenstaande voldoening, de herinnering was als een spook, een bloedig spook, dat niet meer verliet... O, de haat zoû zich altijd zoo koelen, ten derde, ten vierde male... maar het bloedige spook was toch afgrijslijk... Dat maakte gek... Dat maakte gek... En de brief eindigde met te smeeken toch te komen, toch spoedig te komen, om samen te smelten, naar ziel, naar lijf en in de vervoering van die samensmelting te vergeten, en het spook niet meer te zien. Onder-aan den brief dit woord: 'verscheur dadelijk', en deze naam: Otilie.

Tante Adèle bleef roerloos zitten, de vier stukken in hare hand. Zij had gelezen: het was onherroepelijk. Zij wilde, dat zij niet had gelezen. Maar er was niets aan te doen. En zij wist. De brief was gedateerd van Tegal, zestig jaar geleden... Vlam sloeg niet meer uit de woorden op, nu tante Adèle gelezen had, maar voor hare verschrikte oogen trilde het rood. Zij kromp in een van huivering en in dat trillende rood staarden de oogen. Zij voelde knikken hare knieën en ze weigerden haar te doen opstaan. En ZIJ WIST: door haat, hartstocht, jubeling, krankzinnigheid, liefdepessie en wroeging-angst heen was duidelijk de brief, riep - als in onbewusten drang alles te zeggen, alles nog ééns te voelen, alles rood duidelijk te beschrijven, - òp een jarenlang geleden nacht, een nacht in stille bergen, bij een donker bosch, bij een gezwollen rivier, een nacht in een verloren pasangrahan, een nacht van liefde, een nacht van haat, van verrassing, van zelfverdediging, van niet meer weten hoe, van stijgenden angst, van wanhoop, tot krankzinnigheid toe... En de woorden riepen op een tooneel van worsteling en bloed in een slaapkamer, riepen op een groep van

drie mensen, die droegen een lijk heen naar de gezwollen rivier, niet meer wetende anders te doen, terwijl de slagregen ruischend neêrdaverde... Dat alles riepen de woorden op, als gesuggereerd door drang van buiten, een impulsie onweêrstaanbaar, een mystiek geweld der schrijfster aangedaan om te zeggen, dat, wat zij, logischer-wijze, haar levenlang zoû hebben moeten verzwijgen: om te beschrijven, met pen op papier dat wat een misdaad was, zóó dat haar brief een getuigenis werd: om alles uit te schreeuwen en hêl op te doen kleuren, dat wat het veiligst was in wroegingziel besloten te houden en uit te wisschen, opdat geen spoor meer verraden kon...

En de eenvoudige, rustige vrouw, in kalmte van bloed rijp van leeftijd geworden, zat ontzet over wat zich aan haar had geopenbaard. Eerst had die ontzetting rood voor haar geschitterd, de ontzetting eener evocatie van haat en van liefdepassie; nu plotseling rees voor haar op de huiskamer van een Oude Vrouw, en ZIJ zittende aan een raam - broos door de durende jaren - en over haar Takma, beiden in een stille afwachting van het voorbijgaan... De Oude Vrouw zat daar nog; ginds in de andere kamer, lag de Oude Man en wachtte ook hij af den dag van morgen en die der laatste eer: voor hem was àlles voorbij...

God, dàt was het geheim, van hun beider oude levens! Zoo heftig hadden zij lief gehad, zoo hevig gehaat, en zoo tragische misdaad, altijd geheim, hadden zij bedreven samen in eenzamen bergnacht en zoo bloedroode herinnering hadden zij altijd en altijd meêgesleept, hunne lange, lange levens lang. En nu plotseling wist zij, tante Adèle, ALLÉÉN WAT NIEMAND WIST... Zij wist alleen - dacht zij - en zij ontzette van huiver... Wat te doen met die wetenschap, wat met die vier stukken geel papier, beschreven met bleekroode inkt als met bloedletteren, die waren getaand... Wat te doen, wat met dat alles te doen... Hare vingers weigerden die vier stukken in stukjes verder te scheuren en ze te laten vallen in de papierenmand. Het zoû haar zijn of zij medeplichtige was... En wàt met haar kennis te doen: dat wàt zij alleen wist...! Drukken, tot stikkens toe, zoû die tragische kennis haar,

eenvoudige vrouw...! Nu, eindelijk, rillende, stond zij op. Het was heel koud in de geluchte kamer. Zij liep naar het raam om het te sluiten en zij voelde, dat hare voeten wakkelden, dat hare knieën knikten. De oogen ontzet, schudde zij het hoofd, heen en weêr, heen en weêr. Werktuigelijk, haar doek in de hand, wreef zij de stof af hier en daar, was daar niet met de gedachte bij en kwam terug, op de zelfde plaats, wrijvende voor de tweede en derde maal. Werktuigelijk zette zij de stoelen recht, en hare gewoonte van netheid was zoo groot, dat zij de kamer verliet, zijzelve bevende nog, maar het vertrek in orde. De stukken brief had zij weggesloten. Zij kòn ze niet vernietigen. En plots bezielde haar een andere nieuwsgierigheid, een andere impulsie buiten haar om, een vreemd gevoel, dat haar drong... Zij wilde den Ouden Man zien... En zij ging in de sterfkamer, op de punten van haar pantoffels. In het gedempte bleeke licht lag wit, op het witte kussen, in het wit toegespreide bed, het hoofd van den Ouden Man, de oogleden toegedrukt, het gezicht bij neus en bij mond weggefallen in slappe rimpels van vergaan perkament, bij de ooren wat dun grijs haar, als een dof zilveren krans. En tante Adèle zag op hem neêr, puilend haar oogen, en schudde haar hoofd in ontzetting heen en weêr. Daar lag hij, dood. Jaren had zij hem gekend, en verzorgd. Nooit had zij dàt vermoed. Daar lag hij, dood, en dat alleen, wat daar lag, was over van liefdepasie en hartstochthaat en van wroeging zeker en herinnering. Of was er nog een hier-namaals, met meer strijd en heviger wroeging en boete, en straf misschien...?

Wàt hij geleden had in zich, hier ter wereld was hij niet gestraft... Zijn leven, uiterlijk, was kalm en langdurig gevloeid. Hij was in aanzien gekomen, tot bijna rijkdom. Hij had geen ziekelijken ouderdom gehad. Integendeel, zijn zinnen waren scherp gebleven, en zij herinnerde zich, dat enkel hij dikwijls klaagde, lacherig, met bonhomie - die te veel, dan dat ze oprecht zoû zijn - dat hij alles hoorde en verre van doof werd met den ouderdom, dat hij zelfs stemmen hoorde, die niet waren... Welke stemmen had hij gehoord, welke stem had hij hooren roepen? Welke

stem had hem geroepen, toen de al gescheurde en te lang bewaarde brief zijn hem verradende hand ontviel...? Neen, hier ter wereld was hij niet gestraft, zoo niet zijn geheele leven een straf ware geweest... Een koude huiver overviel tante Adèle: wat leefde een mensch jaren naast een ander en kende hem niet, en wist niets van hem af... Hoe lang? Drie-en-twintig jaren leefde zij, de arme nicht, zoo naast hem... En de Oude Vrouw, ook, leefde zoo... Hoofdschuddend in stupefactie, ging tante Adèle heen, sloeg de handen in elkaâr, zacht, met een gebaar van oude-juffrouw. In haar verbeelden zag zij de Oude Vrouw... Zij zat waardig en majestueus, broos mager, in haar hoogen stoel. Eens was zij geweest de vrouw, die zoo een brief had kunnen schrijven, vol woorden rood van passie en haat, en krankzinnigheid en willenvergeten in het samen-smelten der zinnen met hèm, hèm, die daar lag - zoo nietig, zoo schraal, zoo oud; dood nu, eindelijk, na jaren en jaren. Zij had zóó kunnen schrijven... Nòg brandden de woorden voor de oogen van de in stupefactie geslagen, rijpere vrouw, kalm in ziel en in bloed.

Dat dät was, dat dät zijn kon! Haar hoofd schudde steeds, heen en weêr...

VII

Den volgenden morgen kwam Ottilie Steyn de Weert aan, aan den Hoek van Holland. Haar vergezelde een jongmensch, van bij de dertig: een knappe, flinke Engelsche jongen, geheel geschoren, frisch blond blozend onder zijn reispet, breed in zijn geruite buis en korte broek. Zij namen den trein naar Den Haag.

Ottilie Steyn was aangedaan. Zij kon zwijgen, als zij wilde, en zij had er dus nooit over gesproken, maar zij vermoedde, zij wist bijna zeker, dat Takma haar vader was en zij had hem als haar vader ook liefgehad.

- Hij is altijd zoo goed voor me geweest, zei zij in het Engelsch tegen Hugh Trevelley, haar zoon. Ik zal hem heel erg missen.

- Hij was je vader, zei Hugh lakoniek.

- Dat is volstrekt niet zoo, verdedigde zich mama Ottilie. Daar weet jij niets van, Hugh. De menschen praten zooveel.

- Hij heeft je geld gegeven, om naar Engeland te komen...

Waarom wist mama Ottilie niet, maar zij was soms oprechter met Hugh, dan thuis met Lot. Zij hield van beide die zonen, maar zij hield van Lot, omdat die lief tegen haar was, en zij hield eigenlijk meer van Hugh, omdat hij zoo knap was en breed, en omdat hij haar Trevelley herinnerde, hem, van wien zij eigenlijk het meest had gehouden. Zij had nooit aan Lot gezegd, dat de oude heer heel genereus voor haar was, maar zij had dat wel eens aan Hugh verteld. Zij was blij met Hugh te reizen, naast hem te zitten, en toch was zij niet tevreden, dat Hugh meê was gegaan. Hij kwam nooit in Den Haag en het zoû, vooral nu, maar complicaties geven, met Steyn, meende zij.

- Hugh, zeide zij, streelend, en nam zijn hand, die zij hield tusschen de hare. Hugh, mama is wel blij met je samen te zijn, mijn jongen. Ik zie je zoo weinig... Ik ben héél blij... Maar je hadt misschien beter gedaan niet te komen.

- Jawel, zei Hugh lakoniek en trok zijn hand terug.

- Om Steyn, weet je.

- Dien vent wil ik niet zien. Aan huis bij je zet ik geen voet. Ik ga in een hôtel. Denk je, dat ik dien schurk van een Steyn wil zien? Dien ploert... om wien je mijn vader hebt verlaten. Dàt kan je nagaan. Maar ik ga meê, om mijn belangen. Moeilijkheid zal ik niet maken. Maar ik wil weten. Je erft, van dien ouden man. Hij is je vader, dat weet ik. Je erft zeker. Ik wil alleen op de hoogte zijn, òf je erft, en hoeveel je erft: als ik dat weet, ga ik weêr terug. Verder zal ik het niemand lastig maken, jou ook niet.

Mama Ottilie zat voor zich te kijken, als een terecht gewezen kind. Zij waren alleen in het compartiment, en zij zeide, liefkoozend:

- Boy, lieve boy, praat zoo niet tegen je moeder. Ik ben zoo blij je te hebben. Ik hou zoo innig veel van je. Je lijkt zoo op je vader, en ik heb van je vader gehouden, o meer dan van Steyn, meer dan

van Steyn. Die is het ongeluk van mijn leven geworden. Ik had met papa moeten blijven en met jullie, met jou, met John, met Mary. Praat niet zoo hard, boy. Het doet me zoo een pijn. Toe, wees eens lief tegen je moeder. Ze heeft zoo niets, zoo niets meer om zich: Lot is getrouwd; de oude heer is dood. Ze heeft zoo niets meer. Niemand zal ooit meer lief tegen haar zijn, als jij het niet eens bent. En vroeger... vroeger heeft ze zoo veel liefs gehad; vroeger, ja...

Zij begon te weenen. Dat was van verdriet om den ouden man, van boosheid om Lot, die getrouwd was, van jaloezie-pijn om Elly en van medelijden met zichzelf. Als van een kind zocht hare hand de stevige hand van Hugh. Hij glimlachte met zijn mooien, geschoren mond, vond haar vermakelijk voor zoo een oude vrouw, maar begreep, dat zij heel bekoorlijk kon zijn geweest. Iets vriendelickers werd in hem wakker en ruw-lief zei hij, zijn arm om haar middel:

- Kom... huil nou niet: kom maar hier.

En hij trok haar naar zich toe. Zij nestelde als een kind aan zijn borst, tegen zijn ruige buis; hij klopte haar op haar hand en toen hij haar een zoen op het voorhoofd gaf, was zij zalig tevreden, bleef met een diepen zucht zoo liggen, terwijl hij, glimlachend en schuddend zijn hoofd, neêrzag op zijn moeder.

- In welk hôtel ga je, vroeg zij.

- Twee-Steden, zeide hij. Hèb je nog wat geld voor me?

- Neen, Hugh, antwoordde zij. Ik heb je alles gegeven. Voor de reis, en...

- Alles wat je bij je hadt?

- Ja boy, ik heb heusch geen cent op zak. Maar ik heb het niet noodig. Wat je over hebt, kan je houden.

Hij grabbelde in zijn zak.

- Het is niet veel, zeide hij, tastende. Je kan me in Den Haag wel wat geven, hoor. Als ik rijk ben, later, dan mag je bij me komen wonen en dan heb je een gezelligen ouden-dag.

Zij lachte, tevreden om zijn woorden, en streefde zijn wangen, gaf hem een zoen, zoo als zij nooit Lot deed. Dòl was zij eigenlijk

op hem: hij was haar liefste zoon. Voor één ruw-vriendelijk woord van Hugh had ze mijlen geloopt; één kus van hem maakte haar gelukkig, inderdaad gelukkig, voor een geheel uur. Zij vond om hem te verteederen in hare stem en in hare streeling iets terug, onbewust, van vroegere jeugdige verleidelijkheid. Nooit zag Hugh haar als een kleine furie, zoo als Lot haar zag, Lot, dien zij vroeger wel eens geslagen had, tegenover wien zij nòg wel een impulsie voelde haar kleine vlugge hand op te heffen. Nooit voelde zij tegenover Hugh die impulsie. Zijn mannelijkheid, die van een zoon, temde haar en zij deed als hij wilde. Waar zij mannelijkheid lief had, gaf zij zich gewonnen; dat had zij àltijd gedaan, en dat deed zij aan haar zoon ook nu.

Aankomende in Den Haag nam zij afscheid van Hugh en zij beloofde hem op de hoogte te houden, hem smekende lief te zijn, en geen onaangename dingen te doen. Hij beloofde en ging zijn weg. Thuis vond zij haar man.

- Hoe is de oude heer gestorven? vroeg zij.

Hij vertelde haar, kort, het een en ander en zeide:

- Ik ben executeur-testamentair.

- Jij? zeide zij. Waarom niet Lot, als Elly's man?

Hij haalde zijn schouders op, vond het onoprecht, dat zij dit vroeg.

- Ik weet het niet, zeide hij koel. De oude heer heeft het zoo beschikt. Trouwens, ik zal tòch alles met Lot doen. Lot kan overmorgen hier zijn. Van avond wordt de oude man gekist, morgen is de begrafenis.

- Wordt er niet gewacht op Lot?

- Dokter Thielens vond het niet raadzaam.

Zij vertelde niet, dat Hugh met haar meê was gekomen en zij ging na het koffie-dinken naar de Mauritskade, omhelsde Adèle Takma, die zich goed hield, hoewel het voor haar stupefactie nog steeds wemelde van roode letters, als karakters van bloed, getaand. En Ottilie Steyn vroeg den ouden heer nog eens te zien. Zij zag hem, wit in het gedempte bleeke licht, het gezicht oud-wit op het witte kussen in het dunne kransje haar, de oogleden toe-

gedrukt, de trekken bij neus en bij mond weggevallen in slappe rimpels van vergeeld perkament. Zij wrong zacht hare handen en weende. Zij had den ouden heer heel lief gehad, en voor haar was hij steeds allerliefst geweest. Als een vader... als een vader... Altijd herinnerde zij hem zoo. Papa Dercksz had zij nooit gekend... HIJ, hij was haar vader geweest. Hij had haar geliefkoosd als kind al, en hij had haar later altijd geholpen, als ze eens in geldverlegenheid was geweest... Had hij haar berispt, dan was het met zachtheid geweest - omdat ze zoo met haar leven speelde; dat was een woord van hem geweest, bij hare eerste scheiding - van Pauws; bij hare tweede scheiding, van Trevelley. Zij herinnerde zich dat alles: in Indië, en in Den Haag. Van Pauws had hij veel gehouden; van Trevelley niet; Steyn had hij, après coup, toch een brave kerel gevonden... Ja, hij had haar niet anders dan zacht berispt, omdat ze zich en haar passies niet leiden kon, en hij was altijd zoo innig lief voor haar geweest... Ze zou hem missen, o zoo erg missen, op de middagen in de benedenvoorkamer bij mama, of des morgens, als zij hem kwam opzoeken in zijn kantoor, en hij gaf haar een paar bankbiljetten, met een zoen, zeggende:

- Maar niet over spreken...

Hij had haar nooit gezegd, dat hij haar vader was; zij had altijd 'meneer' tegen hem gezegd. Maar zij had vermoed... nu voelde zij, wist zij zeker... Dit lieve, het laatste misschien, ging haar voorbij, was haar voorbijgegaan...

Dien avond kwam zij met Steyn mede en dokter Thielens kwam ook, om aanwezig te zijn bij het kisten. Neen, zei tante Adèle, ze was niet bang in het sterfhuis en de meiden waren het ook niet: zij hadden den vorigen nacht ook rustig geslapen. Ook den volgenden dag, dien der begrafenis, was tante Adèle kalm. Zij ontving dokter Roelofsz heel rustig; de dokter hijgde en steende, en steunde met de handen op zijn buik, die schuin hing; hij had eerst meê willen begraven gaan -, maar voelde er niet de kracht toe; hij bleef dus bij Adèle. De Derckszen kwamen, Anton en Harold en Daan; Steyn kwam; d'Herbourg kwam met zijn schoonzoon Frits Van Wely; en ook de vrouwen waren geko-

men: Otilie Steyn, tante Stefanie, tante Floor, Ina en het blonde vrouwtje Lili; zij bleven met dokter Roelofsz bij tante Adèle: die was heel kalm. Toen de stoet was gegaan, spraken de vrouwen hoe treurig het was om grootmama, en de oude dokter begon te schreien. Het was een treurig gezicht, die oude man, difform als een vervallen massa, gezakt op een stoel, te hooren uitroepen: zoo-zoo... ach-ja! te zien weenen, maar Adèle bleef kalm. Otilie Steyn was het niet: zij weende bitter en zij zagen allen, dat zij een vader betreurde, hoewel niemand, ook niet stil tegen den ander, dat woord had uitgesproken.

Den volgenden morgen had Steyn een samenkomst met den notaris, en toen hij thuis kwam zeide hij tegen zijn vrouw:

- Adèle krijgt een legaat van dertig-duizend; Elly en jij hebben ieder een groote ton.

Mama Otilie snikte.

- Goeie man! stotterde ze in haar snikken. Goeie man!

- Wij dachten alleen, Otilie, de notaris en ik, ter wille van mama, zoo min mogelijk over de nalatenschap te spreken.

- Erkent de oude heer me als dochter...

- Er is geen sprake van erkennen. Hij laat je de helft na van zijn vermogen; je deelt met Elly, het legaat van Adèle er af gerekend. Wij dachten alleen, de notaris en ik, dat het ter wille van mama, goed zoû zijn er niet over te spreken met wie er niet van noode heeft.

- Ja, zei Otilie. Goed...

- Als je WILT, kan je wel zwijgen.

Zij zag hem aan.

- Ik zàl er niet over spreken. Maar waarom zeg je dat.

- Omdat ik in de boeken zie van den ouden heer, dat hij je dikwijls geld heeft gegeven. Ten minste er staan posten: aan O.S. ...

Zij kleurde.

- Ik behoefde dat jou ook niet te zeggen.

- Neen... Maar je zei altijd, dat je geld hadt gevonden in je kast, en je deedt je slordiger voor dan je was.

- De oude heer zelf verzocht me niet over dat geld te praten...

- Je hebt daarmee ook goed gedaan: ik zeg alleen, als je WILT, kan je wel zwijgen. Zwijg dan ook nu.

- Je raadgevingen heb ik niet nodig! furiede zij op, maar hij ging al, de kamer uit.

Zij balde hare vuist; o zij haatte hem, zij haatte hem, vooral om zijn stem. Zij kon zijn koude basstem, zijn diep klinkende en afgemeten woorden niet uitstaan. Zij haatte hem: zij had hem een klèts in zijn gezicht kunnen geven, om eens te zien of hij dan nõg koel en afgemeten zoû spreken. Zij haatte hem meer en meer iederen dag. Zij haatte hem zoo, dat zij verlangde naar zijn dood. Zij had geweend bij het lijk van den ouden heer; bij het zijne zoû zij genieten! O, zij wist nog niet, hoe zij hem haatte! Zij stelde hem zich voor, dood, overreden, verminkt, met een mes in zijn borst, of een schot in zijn slaap... en wist, dat zij dan in zich zoû juichen. Het was alles omdat hij zoo koel sprak en zoo afgemeten, en nooit meer een vriendelijk woord zei, en nooit meer haar liefkoosde...!

- Een ton! dacht zij. Het is een boel geld. Ach... ik had maar liever, dat de goeie man nog leefde! En dat hij me nu en dan, zoo aardig, een paar honderd gulden gaf. Dat zal ik zoo vreeslijk missen. Nu heb ik wel wat geld, maar ik heb verder ook niets meer...!

En zij wrong hare handen en snikte weêr, want zij voelde zich héél eenzaam; de oude man dood; Hugh wel in Den Haag, maar in zijn hôtel; gelukkig, Lot kwam van avond thuis...

VIII

Zij kwamen's avonds, den dag na de begrafenis, Lot en Elly, moê van de reis en, door hun werkelijk verdriet heen, ontstemd. Tante Adèle - zij zouden op de Mauritskade logeeren - zag het niet dadelijk, want zijzelve, na zich goed gehouden te hebben de twee laatste dagen, wierp zich snikkend in Elly's armen - zoo als Elly

haar nooit had gezien en de snikken vrij weg zich banend, kreeg zij een zenuwtoeval, viel zij flauw.

- De juffrouw heeft het ook zoo druk gehad en zoo akelig; zei Door, en Keetje beâamde dat en met Elly brachten zij tante Adèle bij.

- Ik ben beter, kind, het is niets... Kom, laten we gaan in de eetkamer. Jullie zullen wel wat willen eten.

Zij snikte nog steeds, overspannen, maar deed zich geweld aan. Aan tafel zag zij Lots en Elly's ontstemming.

- Is Grootpapa gisteren begraven?

- Ja, kind... Dokter Thielens dorst niet langer wachten.

- Dan was het eigenlijk nutteloos, dat wij overkwamen, zei Lot hard. Zijn lippen trilden; een harde strakheid was in zijn anders zacht, blond gezicht.

- We hebben jullie getelegrafeerd, zei tante, nog huilend en zacht; om over te komen, omdat Elly toch dadelijk inzage moest hebben, in de zaken...

- Ik had misschien alleen kunnen komen, zei Elly. Om die zaken...

- Steyn is executeur-testamentair, zei tante zacht; en hij dacht...

- Steyn? vroeg Elly. Waarom niet Lot...?

- De oude heer had het zoo beschikt, kind... Als de man van mama Otilie,... die erft ook... met jou...

- Mama? vroeg Lot.

- Ja... zei tante verlegen.

Zij begrepen en vroegen verder niet, maar hunne ontstemming was zichtbaar; moê en tegelijk hard stonden hun beider gelaatstrekken.

- Mama zoû van avond hier komen, om jullie te zien, zei tante Adèle.

Elly schudde het hoofd, van neen.

- Ik ben doodmoê, zeide zij. Ik kan mama van avond niet zien. Ik ga naar bed, tante.

- Ik zal mama wel ontvangen, zei Lot.

Elly stond gauw op en zij ging naar boven. Tante Adèle volgde

haar: Lot, in een andere kamer, zoû zich verfrisschen. Op de trap begon Elly te weenen.

- Arme oude opa! snikte zij: haar stem brak.

In de kamer hielp tante Adèle haar.

- Ben je zoo moê, kind? Ga je naar bed?

Elly knikte.

- Kind, is er iets? Je hebt zoo iets hards in je gezicht... Iets, wat ik van je niet ken...

Kind, zeg me, je bent toch gelukkig...

Elly glimlachte vaag...

- Tante... Misschien niet zóó... als ik het me gedacht had... Maar als ik niet gelukkig ben... is het mijn eigen schuld...

Tante Adèle vroeg niet verder: zij dacht aan de opgetogen brieven, die den ouden man steeds zulke prettige oogenblikken hadden bezorgd, en zij dacht, hoe brieven toch konden bedriegen.

Elly kleeedde zich uit, ging naar bed.

- Ik zal je maar alleen laten, kind...

Maar Elly nam hare hand, zij voelde een verteederling voor die vrouw, die haar een moeder geweest was.

- Blijf nog, tante... tot mama Ottilie komt.

- Kind, zei tante, zoekende; je bent toch niet ontstemd, omdat mama Ottilie meê erft... Ze is zijn dochter, weet je...

- Ja tante, dat weet ik... Neen tante, heusch, daar ben ik niet over ontstemd. Ik ben alleen moê, heel moê... omdat alles... wat wij ons voornemen... te doen... zoo nutteloos blijkt...

- Kind, zei tante Adèle, maar half hoorende. Ik ook... ik ben moê, ik ben dood-op... O, ik woû, dat ik dorst zeggen...

- Wat...?

- Neen, kind, neen, ik durf niet...

- Wat is er dan?

- Neen kind, ik durf niet... Nu nog niet, nu nog niet... misschien later... Hoor, daar wordt gebeld... Dat zal mama Ottilie zijn... Ja, ik hoor ook Steyns stem... Ik ga naar beneden, kind...

Zij liet Elly alleen, maar zij was zoo geschokt, dat zij, beneden, op nieuw in tranen uitbarstte.

- Elly is zoo moê, zei zij tegen mama Ottilie; ze is naar bed gegaan; ik zoû haar van daag maar laten...

Maar zijzelve was geheel van streek. Zij voelde, dat het vreeslijke geheim, dat zij alléén wist - meende zij - te zwaar woog op hare eenvoudige ziel, dat zij er onder verpletterd raakte; dat zij het moest zeggen, dat zij het moest deelen, met een ander. En zij zeide:

- Steyn... Steyn... terwijl Lot nu met zijn moeder is, niet waar... woû ik je wel even... spreken... als het kon...

- Zeker, zei Steyn.

Zij gingen.

- Boven? vroeg Steyn.

- Ja, zei tante Adèle. In de kamer van den ouden heer...

Zij bracht hem daar; het was er koud, maar zij stak het gas op.

- Steyn, zeide zij. Het spijt me, wat ik gedaan heb. Ik heb die papieren wat geruimd, het was zoo een rommel. Op den grond lag een... brief, een verscheurde brief: den laatste... dien de oude heer woû verscheuren... Ik weet niet hoè, Steyn... maar zonder het te willen ofte wenschen... heb ik... heb ik dien brief gelezen... Ik woû... om al het geld van de wereld, dat ik het niet gedaan had. Ik kàn er niet meê blijven rondloopen... alleen... alleen... Het maakt me gek... en, op den duur, bang... en zenuwachtig... Kijk... hier is de brief... Ik weet niet of ik goed doe... Misschien had ik beter gedaan... den brief maar te verscheuren... Dàt was toch de wensch van den ouden heer...

Zij gaf hem de vier stukken.

- Maar dan is het nog het beste, zei Steyn; dat ik den brief verscheur... en niet lees...

Hij maakte al een beweging.

Maar zij hield hem tegen.

- En MIJ daarmee alleen... alleen rond laten loopen... met iets... iets, dat ik niet zeggen kan?! Neen... neen...: lees... in Godsnaam... ter wille van MIJ, Steyn... om het met me te deelen: lees...

Steyn las.

Er was een stilte in de kamer; een koude winterstilte van verla-

tenheid: alleen suisde het gas. Uit de getaande letters van het vergeelde en vergane, in vieren gescheurde papier af, spookten omhoog haat, passie, krankzinnige juicing, krankzinnelijke smartliefde, en wroeging om een nacht van bloed, een Indische bergnacht, daverend van stortregen. Met dit alles hadden deze twee mensen niet te maken: zij waren er vreemd aan, maar toch zweemde het Ding, dat voorbij ging, tegen hunne lichamen, hunne zielen, hunne levens. Het deed hen ontstellen, nadenken, huiverend elkaâr nu in de oogen kijken, zij, de vreemden aan het Ding, dat voorbij ging...

- Het is ontzettend, zei Steyn. En niemand, die dat weet...

- Neen, zei tante Adèle. Dat weten alleen jij en ik...

Maar Steyn was ontevreden.

- We hadden dien brief niet mogen lezen, zei hij.

- Ik weet niet, hoe ik het gedaan heb, zei tante Adèle. Er drong me iets... ik weet niet wat. Ik ben niet nieuwsgierig. Ik had de stukken al in de hand, om ze nog kleiner te verscheuren. Ik heb de twee stukken gescheurd... in vieren...

Werktuiglijk verscheurde Steyn de vier stukken... in achten...

- Wat doe je? vroeg tante Adèle.

- Den brief vernietigen, zei Steyn.

- Zoû je niet... aan Lot...?

- Neen... neen, zei Steyn. Wat heeft Lot er meê nodig. Daar...!

Hij verscheurde den brief, liet de stukjes, heel klein, vallen in de mand.

Voor zijn oogen trilden, bleek rood, de hem vreemde passies van vroeger en wolkten op...; toch zag hij de kamer, winterkoud, en stil verlaten door den ouden heer; alleen suisde het gas...

- Ja... zei tante Adèle. Het is misschien beter, dat niemand meêr weet... dan wij...

O Steyn, het heeft me tòch verlucht... dat je het weet... dat jij het weet... O, wat is het leven vreeslijk, dat er zulke dingen gebeuren!!

Zij wong de handen, schudde het hoofd heen en weêr.

- Kom, zei Steyn - zijn groot lichaam huiverde. - Kom... Laten we gaan...

Tante, bevende, deed het gas uit.

Zij gingen.

De donkere kamer bleef winterkoud, en stil verlaten.

Klein verscheurd lag de brief in de mand...

IX

- Ach! zei oude Anna zuchtend; we zullen onmogelijk het altijd voor mevrouw kunnen verbergen!

Zij klaagde en steende en de poes joeg zij, met beide armen in de lucht, terug naar de keuken, omdat de gang al vol genoeg was: Ina d'Herbourg was namelijk gekomen met hare dochter Lili Van Wely, en met twee kindervagentjes; de eene duwde het vrouwtje, de andere de kinderveid en Lili en de veid stuwden de vagentjes nu in de voorkamer, die stookte Anna goed, om de familie te ontvangen, en terwijl Lili en de veid bezig waren, sprak Ina met oude Anna over den dood van den ouden heer en Anna zei, dat mevrouw niet het minste idee nog had, maar dat het toch niet altijd kon duren...

- Wat een lievertjes, ach wat een lekkere dotjes! zei Anna, de handen in elkaâr. En wat zal mevrouw dat een plezier doen, dat mevrouw Lili de kindertjes eens komt toonen! Ja, ik zal de oude mevrouw waarschuwen...

- Lili, zei Ina; ga jij eerst met Stefje, dan kom ik later met kleine Netta...

Lili, uit het vagentje, had het kindje genomen, dat een beetje drensde en een beetje kraaide en, lief, zilverblood moedertje, met haar heel jonge lachje van moederlijkheid, ging zij er de trap meê op. Anna hield de deur al open, en de oude vrouw keek al uit. Zij zat, recht op haar hoogen stoel, die was als een troonzetel, recht in den rug het kussen: in het nog vroege wintermiddaglicht, dat filtreerde door tulle vitrage langs roode overgordijnen, over den velvet tochtlap heen, scheen zij nog brozer geworden, was haar in verwachtingglimlach opgeloken gelaat als een witte porceleinige

vlak, rimpelgecraqueleerd, maar zóó vaag onder de even hardzwart aangeteekende lijn van de pruik en het kanten kapje, dat zij als niet scheen van het gewone leven; de ruime zwarte japon plooid in soupele lijn en verborg haar geheel in schaduwvrouwen met schampvegen van heller licht en nu Lili met het kindje binnenkwam, hief de oude vrouw bevende uit den díepen schoot de mitaine-handen met staafjesslanke vingers op tot een stijf en moeilijk gebaar van liefkoozing en verwellekomst. Vele malen gebarsten klonk de stem, nõg rond mollig van Indiesch accent:

- Wel kind, dàt is een lief idee, me den kleinen jongen eens te brengen... Dat is een lief idee... Dat is een lief idee... Ja, laat me hem nu eens zien... O, wat een lekker kindje!

Lili, om over-overgrootmama goed het kindje te laten zien, was neêrgekniel op een voetekussen en hield het kindje zoo op: het week een beetje verschrikt voor het broze rimpelgezicht, dat onwerkelijk vlakke uit roodigen schemer, maar zijn moedertje wist hem te sussen en hij huilde niet, staarde alleen.

- Ja, omama, zei Lili - want zoo noemde zij hare overgrootmoeder -; dat is nu uw achter-achterkleinkind.

- Ja, ja, zei de oude vrouw, de handen altijd nog bevende in de hoogte, in vaag gebaar van liefkoozing, die aarzelde; ik ben over-overgrootmama... Ja, kleine jongen, ja... ik ben je over-overgrootmoeder...

- En beneden heb ik Netta ook meêgebracht, zei Lili.

- Ach! Je kleine baby... is die er ook...

- Ja, wil u die straks eens zien...

- Ja, allebei wil ik ze zien... Allebei, te zamen, te zamen...

Het kleine kindje, gesust, zag het rimpelgelaat nieuwsgierig ernstig aan met een weifelenden blik van nadenken en verwondering, maar hij huilde niet; en zelfs toen de staafjesslanke vinger hem tikte tegen zijn wangetje, wist Lili hem te sussen en niet te doen huilen. Een afleiding was ook, dat Ina boven kwam, met Netta op den arm: een pakje wit en een roze vlakje als gezicht en twee drupjes van turkooizen oogen, met een vochtig mummel-mondje en Lili was bang, dat de kleine jongen het op een gillen

zoû zetten, gaf hem aan de deur over aan de kindermeid: gelukkig, want in de gang zette hij zijn keel flink open, in zijn babyhersentjes heel ontroerd door de Ouderdom, die hij voor het eerst aanschouwd had. Maar het pakje wit en het roze vlakje met de twee drupjes turkoois mummelde tevreden met het vochtige mondje en was nõg zoeter dan Stefje geweest was, zoo zoet zelfs, dat de oude vrouw het een oogenblik mocht nemen in den diepen schoot, tòch in Lili's handen, die op hare hoede bleef.

- Dat heeft me heel gelukkig gemaakt, kind, zei de oude vrouw; dat ik mijn achter-achterkleintjes eens gezien heb... Ja, Stefje is groot geworden... en Netta is een schatje, Netta is een schatje...

Nu was het het afscheid en Lili bracht het rozevlakkige pakje wit weêr jongmoederlijk lachend heen: de kinderen moesten naar huis, Ina was gaan zitten.

- Het heeft me heusch gelukkig gemaakt, herhaalde de oude vrouw; dat jonge leventje te hebben gezien... Want ik ben de laatste dagen wel treurig, Ina... Dat is nu al zeker tien dagen, dat ik meneer Takma niet heb gezien...

- Neen, grootma, zoo lang is het niet.

- Hoe lang is hij dan al ziek?

- Zes... zeven dagen misschien.

- Ik dacht, dat het al tien dagen was. En dokter Roelofsz komt ook al zoo weinig... Ja, die stoel aan het raam... die staat nu al een heele week leêg... Ik dacht, dat het tien dagen was... Het is ook koud en guur weêr, niet waar... Ik voel er hier niets van... Maar ach... zelfs al wordt die beter... dan... dan zal het héél lang duren... en dan komt meneer Takma niet meer van den winter...

Hare droge, oude oogen weenden niet, maar hare gebarsten stem weende. Ina wist niet veel meer te zeggen, maar zij wilde niet weggaan nog. Zij was gekomen met de kindertjes meê, om misschien wat te hooren, bij grootmama... Zij wist nog altijd niet. Zij wist nog altijd niets en er was zoo veel te weten. Er was te weten ten eerste het groote Iets; dat wat er zestig jaren geleden gebeurd was: grootmama moèst het weten, maar zij dorst bij grootmama het Iets niet aanroeren, bang het Verleden zelve aan te

tasten; wàs het iets, dan zoû de Oude Vrouw er om ziek kunnen worden, plotseling dood vallen... Neen, Ina wachtte vooral op wie er dien middag misschien zouden komen, op gesprekken in de voorkamer beneden, want er was nog méer te weten: hoeveel Elly geërfd had, en of tante Ottilie ook had meêgeërfd... Dat zweefde alles in het vage: zij kòn er niet achter komen, zij moèst er van middag zien achter te komen... Zij bleef dus rustig zitten, en de Oude Vrouw, die niet van eenzaamheid hield, vond het prettig, dat zij nu en dan een woord zeide. Maar toen het te lang duurde, eer iemand anders kwam, stond zij op, nam afscheid, ging naar beneden, kletste nog een beetje bij Anna, ging nog niet heen, zette zich in de voorkamer en zei:

- Ga toch ook zitten, Anna...

En de oude meid, eerbiedig, zette zich op de punt van een stoel en zij spraken over den ouden heer.

- Mevrouw Elly is nu rijk, zei Ina. Weet JIJ niet, Anna, hoeveel de oude heer heeft nagelaten?

Maar Anna wist niets, dacht alleen - zei dat met een knipoogje - dat mevrouw Ottilie zeker wel ook wat zoû krijgen; maar er werd gebeld, en het was Stefanie De Laders, heel zenuwachtig aantrippende.

- Weet mama nog niets? zeide zij fluisterend; Anna was terug naar de keuken.

- Neen, zei Ina: grootmama weet niets, maar zij zit zoo treurig te kijken naar den leêgen stoel van den ouden heer.

- Is er niemand bij haar?

- Neen, alleen de juffrouw.

- Ik heb een groot nieuws, zei Stefanie.

Ina's geheele wezen spitste op.

- Wat, tante??

- Verbeeld je, ik heb een brief van Therèse...

- Van tante Therèse uit Parijs...?

- Ja... van tante Van der Staff... Ze komt in Den Haag... Ze schrijft me, dat ze... een drang, een impulsie heeft ontvangen in het gebed - nou, die Roomsche gebeden!
- om naar Den Haag

te komen en mama te zien! Ze heeft mama in jaren niet gezien... Ze is in jaren niet in Den Haag geweest: dat was heelemaal niet als het behoorde... Wat moet ze nu in eens komen... en mama met haar papisme misschien nog bestoken... op haar ouden dag!

Het was een heel groot nieuws en Ina's anders moê-voornamen oogen flikkerden.

- Ach!! Komt tante Therèse over...

Het was een héél belangrijk nieuws.

- Zoû DIE iets weten?? vroeg Ina.

- Waarvan?

- Wel, van... u weet wel - waar wij het verleden over hadden: dat wat papa... al zèstig jaren weet... en oom Daan...

Tante Stefanie maakte met de hand een herhaaldelijk afwerende beweging.

- Dat weet ik niet... of tante Therèse daar iets van weet... Maar wel weet ik, Ina, dat IK mijn ziel vrij wil houden van wat er ook vroeger gebeurd kan zijn voor zonde en dingen, die niet behoorden... Het is al moeilijk genoeg, om je voor de hedendaagsche zonde te vrijwaren. Neen kind, neen, daar wil ik niets meer over hooren.

Zij sloot de pittige vogeloogjes en schudde het bibberend vogelhoofd, zoo dat het oude-dames-kapotje scheef danste op het dunne haar en, bijna struikelend over de poes, heesch zij zich met schokjes en stampjes de trap op, om naar moeder te gaan.

Besluiteloos bleef Ina: zij ging naar de keuken; Anna zei:

- O mevrouw... u blijft nog wat?

- Ja... misschien komt mevrouw Ottilie wel... Die zoû ik wel willen spreken.

Het kon wel zijn, dacht Anna, dat mevrouw Ottilie van daag komen zoû. Maar toen er gebeld werd, keek zij uit het raam en riep:

- Neen... daar is meneer Daan...

Spoedig stak Daan Dercksz zijn papegaaie-profiel nerveus langs de deur van de voorkamer en toen hij Ina zag, zeide hij:

- Ik breng slecht nieuws!

- Slecht nieuws!? riep Ina en zij spitste op. Wat dan, oom??
- Dokter Roelofsz is dood!
- Ach neen! zei Ina.
- Ja, zei oom Daan en om hem stonden verschrikt Ina en Anna, de poes tusschen haar rokken. Dokter Roelofsz is dood. Een beroerte... Ze hebben het mij het eerst laten weten, omdat mijn pension het dichtst bij was... Hij heeft zich de dood van Takma zoo aangetrokken...
- Het is verschrikkelijk, zei Ina. Hoe het aan grootmama te zeggen... Het zal haar zoo treffen. En ze weet nog niet eens de dood van meneer Takma.
- Ja, het is heel moeilijk... Ik heb een woordje aan papa gezonden, en ik wacht hem hier, dan kunnen wij hier bespreken wat wij zullen doen en zeggen: misschien komen er anderen ook nog van daag...
- God! God! God! zuchtte Anna; zij zag naar de kachel, die flauw stond, en bedenkende, dat er dien middag misschien veel gebruik zoû worden gemaakt van de benedenkamer, schudde zij aan den trekker: achter het mica begon het te gloeien.
- Ach! riep Ina. Nu zal grootmama hen wel niet lang overleven... Oom, weet u, dat tante Therèse komt in Den Haag...? Tante Stefanie had een brief... Ach, als ze grootmama nog maar ziet... Ach, wat een akelige winter... En papa is ook zoo gedrukt... Oom, zeide zij: - Anna was klaagsteunende terug naar de keuken gegaan, struikelstropelend over de poes - oom, zeg mij: waaròm is papa zoo gedrukt... sedert u in Holland is?
- Sedert ik in Holland ben, kind...?
- Ja...: er is iets, oom, waarom u in Holland gekomen is... en er is iets, waarom papa zoo gedrukt is.
- Ik weet het niet, ik weet het niet, kind...
- Jawel, u weet het wel... Ik vraag het niet uit nieuwsgierigheid, ik vraag het om papa... om hem te helpen... om hem bij te staan... als er zorg is... Misschien geldzaken...
- Neen kind, geldzaken zijn het niet...
- Nu, wát zijn het dan...?

- Maar kind, het is niets, het is niets...

- Jawel, oom Daan, het is wel wat...

- Maar kind, vraag het dan aan je vader.

- Papa wil er niet over spreken.

- Maar waarom zoû IK er dan over spreken? riep Daan Dercksz, op zijn hoede na Ina's overval. Waarom zoû ik er dan over spreken, Ina? Er is misschien iets... met geldzaken... maar alles komt weêr terecht... Ja heusch hoor, maak je niet bang, alles komt terecht.

Hij verschool zich achter een geveinsde verontwaardiging en deed of hij haar TE nieuwsgierig vond, naar die geldzaken - en hij krabbelde achter zijn haren.

Ina trok de oogen moê en voornaam.

- Oom, geldzaken van een ander zijn le moindre de mes soucis... Ik vroeg u alleen eenige opheldering... uit liefde voor mijn vader.

- Je bent een goeie dochter voor hem; dat weten wij allen, dat weten wij allen...

Daar zie ik hem, daar: hij belt!

En voor Anna nog kon opendoen, was hij naar de voordeur toe, en liet Harold Dercksz binnen.

- Is dokter Roelofsz dood?? vroeg Harold: hij had het briefje van Daan ontvangen nadat Ina was uitgegaan, om met de kindertjes van Lili naar over-overgrootmoeder te gaan.

- Ja, zei Daan: hij is dood...

Harold Dercksz smartelijkte neêr op een stoel.

- Papa, is u niet wel?! riep Ina.

- Jawel kind, ik heb alleen maar wat meer pijn... dan anders... Het is niets, het is niets... Is dokter Roelofsz dood!!

Vóór zich zag hij den daverregenenden noodlotnacht; hijzelve een ventje van dertien jaren, en hij zàg de groep; de drie menschen, die droegen het lijk, en hij hóórde zijn moeder, die riep:

- ... O God: neen, niet in de rivier...

Dien volgenden dag had dokter Roelofsz het lijk van zijn vader geschouwd, en den dood door verdrinking geconstateerd!

- Is dokter Roelofsz dood!! Mama weet nog niets?

- Neen, zei Daan Dercksz. Harold, jij moet het mama zeggen...

- Ik? schrikte Harold Dercksz. Ik? Ik kan niet... Het zoû zijn mijn moeder vermoorden... En ik kàn niet mijn moeder vermoorden...

En hij staaarde...

Hij zag het Ding...

Het ging voorbij, spokende in sleepende sluiers van mist, die nevelden rondom zijn langzaam, langzaam voortbewegende gestalte: de bladeren ritselden... en achter de stille boomen dreigden schimmen te voorschijn te treden, om het Ding tegen te houden... Want, zijne moeder dòdd, zoû het Ding storten in den afgrond...

- Ik kàn niet mijn moeder vermoorden! herhaalde Harold Dercksz, en zijn smartgezicht trok in wringende pijn; hij klampte in elkaâr de handen...

- Het kàn toch niet ongezegd blijven, mompelde Ina tegen Anna; die stond er bij, mummelend sprekende in zichzelf, geheel overstuur...

Maar er werd gebeld: zij deed open; het was Anton: het was zijn dag, eens in de week, dat hij zijn moeder bezoeken kwam.

- Is er iemand bij mama...?

- Tante Stefanie, zei Ina.

- Wat is er gebeurd? vroeg hij, ziende hare ontsteltenis.

- Dokter Roelofsz is dood...

- Is dood??

Daan Dercksz zei het hem, kort.

- Wij gaan allemaal dood... mompelde hij; maar het zal mama wel treffen.

- We spreken er over, oom, zei Ina; wie het aan mama zal zeggen... Zoû u het willen doen?

- Liever niet, zei Anton Dercksz somber.

Neen, dât moesten ze maar onder elkaâr uitmaken: hij was er de man niet naar zich te steken in lastige dingen, die hem niet aangingen. Wât kon het hem allemaal schelen! Hij kwam eens in de week, naar zijn moeder zien: dat was nog een kinderlijke plicht... Wat kon hem verder de heele boel schelen! Stefanie gaf hem al meer dan genoeg last, hem den laatsten tijd bewerkend zijn

geld na te laten aan zijn petekind, de kleine Netta van de Van Wely's; en hij had daar niet de minste lust in: hij gooide zijn geld liever in de gracht. Met Harold en Daan, die samen Indische zaken hadden en dus met elkaâr intiem waren, had hij zich altijd weinig bemoeid: zij waren net vreemden voor hem. Ina kon hij niet uitstaan, sedert d'Herbourg hem inderdaad geholpen had op een moeilijk oogenblik, in de historie van het kleine waschmeisje. Hij trok zich van de heele kluit geen zier aan. Het liefst zat hij thuis, zijn pijp te rooken en te lezen en zich te verbeelden, in egoïste fantazieën van cerebraal onanisme, prettige en ophitsende dingen, die zouden geweest zijn in verre verledens... Maar daar wist niemand iets van. Dat waren zijne geheime tuinen, waarin hij alleen, gehuld in rookwalm, die de kamer vervaagde, genoot en verlustigde in onzegbare zingeheimen. Sedert hij zoo heel oud werd, dat hij zich tot nuttelooze en onvoorzichtige dingen, zoo als dat van het waschmeisje, verleiden liet, hield hij zich maar liefst stil, in zijn wolken van rook, en riep hij de tuinen van lust op, die hij niet verklapte, en waar niemand hem zoeken zoû. Daarom sneukerde hij stilletjes blij, in zijn meer en meer verbroeiende gedachte, - want hij werd héél oud -; maar hij zeide alleen, herhaalde:

- Neen, liever niet... Het is heel treurig... Is Stefanie alleen boven? Dan zal ik ook maar even gaan, Anna...

Hij ging de trap op... Zoû oom Anton iets weten? dacht Ina, in felle nieuwsgierigheid... Hij kon zoo somber zijn, stil in zich; hij verborg zeker wat hij wist... Zoû zij met hem spreken...? En terwijl haar vader, smartelijk op zijn stoel, en oom Daan nog samen bespraken, wie het zeggen zoû, wie, - naderde Ina, in de gang, snel oom, en zij fluisterde, - Anna terug naar de keuken:

- Oom... zeg me... Wât is er gebeurd?

- Wat? Wanneer? vroeg Anton.

- Wât is er gebeurd... zestig jaar geleden...? U was toen een jongen van vijftien jaar... Er is toen iets gebeurd, dat...

Hij zag haar gehebeteed aan.

- Waar heb je het over? vroeg hij.

- Er is iets gebeurd, herhaalde zij. U moét het zich herinneren...

Iets dat... iets, dat papa en oom Daan weten... Iets, dat papa altijd geweten heeft... Iets, waarom oom Daan naar Holland is gekomen...

- Zestig jaar geleden... zei Anton Dercksz; hij keek haar in de oogen; de plotsheid van hare vraag had hem zóó geschokt in zijne egoïst broeiende hersenen, dat hij plotseling zàg het verleden van zestig jaren her, en zich scherp herinnerde, dat hij altijd gedacht had: er moèst tusschen zijn moeder en Takma iets zijn, dat zij samen verborgen, tusschen hen in; altijd had hij dat gevoeld als hij, vol ontzag, zijn moeder bijna aarzelend genaderd was, eens in de week, en hij had, tegenover haar gezeten, ouden Takma ontmoet, die schichtig opschrikte met den tic van zijn halsspier en scheen te luisteren... Zestig jaren geleden? Er moest... er moest... iets gebeurd zijn, en in zijne momenteele scherpste van vizie, zàg hij bijna het Ding, raadde hij het, voelde hij àan den dood van zijn vader, zestig jaar geleden, zweemde hij de Waarheid, bijna onbewust, te ontmoet met de sensitieve helderziendheid - éene seconde lang - van een oud man, die, hoe verbeestelijkt ook, juist in zijne verbeestelijking gescherpt had cerebrale vermogens en dikwijls jùist zag in het verleden...

- Zestig jaren geleden... herhaalde hij en zag Ina aan, met zijn vertroebelde oogen; en wat... Ina... wat zoû dat zijn?

- Kàn u zich nièts herinneren?

Zij spitste voor hem op van nieuwsgierigheid, hare oogen bràndden in de zijne; hij herkende haar niet, wèg hare voorname moêheid van blik en zij was hem heel onuitstaanbaar en hij haàtte d'Herbourg en zeide:

- Of ik me iets herinneren kan? Ja wèl, als ik goed denk, misschien wel iets... Je hebt gelijk, ik was toen... een jongen van vijftien jaren...

- Herinnert u zich - Ina zag in de gang om zich heen, zag naar de opene deur van de voorkamer, zag den rug van haar vader, gezakt met een moedelooze lijn - herinnert u zich de baboe van... grootmama?

- Jawel, zeker... zei Anton Dercksz; die herinner ik me wel...

- Ma-Boeten?

- Het kan wel zijn... dat ze zoo heette.

- Wist die iets...

- Of die iets wist?? Dat zal wel, dat zal wel geweest zijn... Ja, die zal wel hebben geweten...

- Wat, wat was het, oom? Papa is zoo gedrukt: ik vraag het niet uit nieuwsgierigheid...

Hij grinnikte; hij wist niet; hij had alleen, een seconde lang, iets geraden, en hij had áltijd tusschen zijn moeder en Takma iets vermoed, iets, dat zij samen verborgen, afwachtende... maar hij grinnikte van plezier, omdat Ina weten wilde, en omdat zij niet zoû weten, ten minste niet van hem, hoe ze ook veronderstelde, dat hij wist...

Hij grinnikte en hij zeide:

- Kind... er zijn dingen, die beter zijn niet te weten... We moèten niet alles weten, wat gebeurd is... zestig jaren geleden...

En hij liet haar, ging langzaam de trap op, bedenkende, dat Harold en Daan wisten wat het verborgene Iets was, het Iets, dat mama en Takma jaren lang hadden verborgen tusschen hen in... De dokter ook had het geweten, waarschijnlijk... De dokter was dood, Takma was dood, maar dat wist mama nog niet en het verborgen Ding... mama had het nu alleen... Maar Harold wist waar het lag, en Daan wist ook waar het lag... en Ina zòcht er naar... Hij grinnikte boven, aan de deur, voor hij binnen bij zijn moeder zoû gaan; de stem van Stefanie hoorde hij al knarsende piepen...

- MIJ... dacht hij; kan de heele kluit geen spier schelen... Zoo lang ze MIJ laten met mijn pijp en mijn boeken... kan de heele kluit mij geen spièr schelen... al kom ik ook eens in de week bij mijn moeder... En wat ze verbergt, en met Takma heeft gedaan... zestig jaar geleden... dat kan mij ook geen snàrs schelen; dat is haar zaak, misschien hun zaak... maar MIJN zaak... is het niet.

Hij trad binnen en toen hij zijn moeder zag, onwezenlijk oud en broos in den rooden schemer der gordijnen, aarzelde hij, en naderde hij, vol ontzag...

X

Weêr was er gebeld en Anna, o-God-o-God steunende, had opengemaakt, geheel van streek door den dood van dokter Roelofsz en het waren Ottilie Steyn de Weert en Adèle Takma, die binnenkwamen. Ina ging haar te gemoet in de vestibule. Zij wisten den dood van den dokter nog niet en toen zij het hoorden, en in de voorkamer Daan en Harold zagen, waren het uitroepen, gedempt, om mama boven - vragen, een treurige ontsteltenis en een verwarring, een raadplegen van elkander wàt te doen: het aan mama zeggen, of het verzwijgen...

- We kùnnen het niet altijd verzwijgen, zei Ottilie Steyn. Mama weet van meneer Takma al niets... en nu dàt er nog bij! O, het is vreeslijk, het is vreeslijk! Adèle, ga jij naar boven?

- Neen, zei Adèle Takma, en zij huiverde, hier in huis, sedert zij WIST. Neen, Ottilie, ik moet naar huis. Mama zal al meer dan genoeg bezoek hebben...

Zij huiverde de oude vrouw te zien, sedert zij WIST, en was zij ook meêgelopen, binnengeloopen met Ottilie Steyn, naar boven gaan zoû zij niet.

- Ottilie, zei Daan Dercksz tot zijn zuster. JIJ moet het maar zeggen... van dokter Roelofsz.

- Ik? schrikte Ottilie Steyn.

Maar op dit oogenblik verscheen op straat voor het raam iemand, die keek naar binnen.

- Dat is Steyn, zei Harold moedeloos.

Er werd gebeld, het was Steyn. Hij was zoo driftig, als niemand hem ooit had gezien. Hij groette niet en ging dadelijk toe op zijn vrouw.

- Ik dacht wel, dat je hier was, baste hij diep haar toe. Ik heb je zoon gezien, die met je meê is gekomen van Londen.

Mama Ottilie schokte op.

- En wat zoû dat?

- Waarom moet de overkomst van dat heerschap een surprise voor me zijn, op straat?

- Waarom moest ik het jou vertellen, dat Hugh met me meê is gekomen...?

- En wat is de reden van zijn komst?

- Wat kan jou die schelen? Vraag het hem zelf.

- Als hij verschijnt, dan is het om geld.

- Nu, dan is het om geld. In alle geval niet jou geld...

Zij keken elkaâr in de oogen, maar Steyn wilde over geld niet verder spreken, omdat Otilie erfde van den ouden heer: Hugh Trevelley ròòk het geld, als het er was, en niet dat Steyn het geld van zijn vrouw als het zijne beschouwde, maar, bezig in de nalatenschap van ouden Takma, zoû hij het jammer vinden als de zoon van zijn vrouw daarnaar al uitzag... Hij zweeg, alleen uit zijn oogen sprak zijn haat, maar Harold nam zijn hand en zeide:

- Frans... dokter Roelofsz is dood...

- Is dood?! schrikte Steyn.

Ina staarde, spitste op. Waarlijk, het was een middag vòl nieuws, vòl nieuws... ook al WIST zij niet Dàt, zij hoorde andere dingen: zij had den plotsen dood van den dokter gehoord; zij had gehoord, dat tante Therèse kwam uit Parijs; zij had gehoord, dat Hugh Trevelley was in Den Haag en bijna had zij gehoord over het gèld van den ouden heer: hij moest tante Otilie hebben nagelaten, maar hoeveel, en was het legaat van belang...? Ja, het was werkelijk een middag vòl nieuws en hare oogen vergaten moê te zien: zij glinsterden op als twee bazilisken, die loerden... Maar de broêrs raadpleegden Steyn, wat of hij dacht: dokter Roelofsz' dood aan mama te zeggen of te verzwijgen...? Er was een stilte van nadenken; buiten stortregende het eensklaps, een griezelige regen; de wind woei, de wolken donkerden; binnen was de roode brand van de vulkachel, zacht knetterend achter de mica-deurtjes, en doorgloeide de zinkende schemering. Onderwijl ging het Ding voorbij... en het zag Harold aan, in zijne oogen, bijna toegeknepen van pijn. Het Ding...: Harold wist het van kleinen jongen af; Daan wist het sedert enkele maanden, en was er om uit Indië naar zijn broêr gekomen; boven, om de Oude Vrouw, die het WIST, raadden het Stefanie en Anton, maar wilden het geen

van beiden weten, om niet in egoïsme gestoord te worden: maar beneden wisten het òòk Adèle en Steyn, uit de in twee, vieren, achten verscheurden brief - dien, welken de oude heer niet had kunnen verscheuren...; in Parijs wist het Therèse, die over zoû komen; in Indië wist het de mantri... Maar niemand sprak over het Ding - dat voorbij ging; en niet wisten Harold en Daan, dat Adèle en Steyn het wisten: en niemand van hen wist, dat in Parijs Therèse het wist; en niet wisten Steyn en Adèle, dat in Indië de mantri het wist, dat Daan het wist en dat Harold het zoo lang al geweten had...

Maar Ina WIST van de mantri en dat er iets was: zij wist niets van Adèle en Steyn en nooit vermoedde zij één oogenblik, dat die wisten, dat die wisten... Niemand sprak over het Ding, en toch was de schim van het Ding om hen heen, en sleepte zijn sluier van mist... Maar geheel onwetende en niets ervan radende was Ottilie Steyn, zij geheel verzonken en treurig in den weemoed om haar eigen voorbij gaande leven: het leven van adulatie en lieve bewondering en passie van de mannen - mooi Lietje was zij altijd geweest: nù was zij een oude vrouw, en zij háátte hare drie mannen, maar Steyn haatte zij het meest! En, of het kwam omdat zij zoo buiten de sfeer was van het Ding, maar Harold nam zacht hare hand, en zeide - onbewust die impulsie:

- Ja Ottilie... jij... JIJ moest het zeggen aan mama, dat dokter Roelofsz dood is.

Het zal haar een zware slag zijn, maar wij kunnen, wij mògen niet alles verzwijgen... Ach, de dood van Takma zal mama... gauw zèlf begrijpen...

Zijn zachte stem kalmeerde de ontsteltenis en de verwarring en Ottilie zeide:

- Harold... als je denkt, dat ik het zeggen kan... wil ik wel naar boven gaan... en het probeeren... het probeeren te zeggen... maar als het mij niet lukt... in de loop van het gesprek... dan zeg ik het niet... dàn zeg ik het niet...

Zij ging naar boven, kind-onschuldig: zij WIST niet. Zij wist niet, dat hare moeder, meer dan zestig jaar geleden, een moord had medegepleegd, dat die oude doove dokter meê had helpen verzwijgen; zij wist wel, dat Takma haar vader was, maar niet, dat

Hij, met hare moeder, was de moordenaar geweest, van den vader van hare broërs, den vader van haar zuster Therèse. Zij ging naar boven, en toen zij bij de oude vrouw binnenkwam, stonden Stefanie en Anton op, om niet te veel drukte om mama te maken.

Trouwens, het vermoeide de oude vrouw niet: een praatje - of soms gezellig stil zitten een oogenblik samen - als de 'kinderen' niet allen tegelijk kwamen. Zij was nog brosjes opgetogen over het jonge leven, dat zij gezien had, over de kleintjes van Lili Van Wely. Zij had er Stefanie over gesproken en Anton, niet wetende, dat de kleintjes hun petekinderen waren: dat had haar maar niemand verteld en eigenlijk dacht zij, dat kleine Netta Ottilietje heette, sprak zij van kleine Lietje: ze begrepen haar dan wel. Ottilie Steyn bleef met hare moeder alleen... Zij sprak niet veel, zat naast de moeder, die hare hand had genomen... Ach, zijzelve was aangedaan... Daar, in dien leêgen stoel, waarheen de oude vrouw staarde, zoû de oude heer nooit meer zitten... Haar vader! Als een dochter had ze hem liefgehad! Zij had nu een ton van hem gekregen, maar nooit meer zoû hij haar, zoo aardig, honderd gulden eens in de hand stoppen. Het was of de oude vrouw iets raadde van hare dochters gedachten, want zij zeide, met een wenk naar den stoel:

- Oude meneer Takma is ziek...

- Ja... zei Ottilie Steyn.

De oude vrouw schudde treurig het hoofd.

- Ik zal hem van den winter... zeker nièt meer zien.

- Hij zal beter worden...

- Maar dan zal hij nog niet uit mogen...

- Neen, zei Ottilie weekjes. Misschien niet... mama...

Zij hield de broze oude vingers, staafjesslank, in de hare... Beneden, wist zij, wachtten de broërs; Stefanie wachtte zeker ook, Ina... Adèle Takma was al gegaan.

- Mama, zeide zij op eens. Weet u wie óok ziek is...

- Neen?

- Dokter Roelofsz...

- Roelofsz...? Ja... ik heb hem ook sedert... sedert een paar dagen niet gezien.

- Mama, zeide Otilie Steyn en zij wendde haar droef gezicht - het was nõg een lief gezicht, met blauwe kindoogen - naar hare moeder toe. Het is heel treurig, maar...

Neen, zij kòn het niet zeggen. Zij wilde zich herstellen, niet voleindigen, maar de oude vrouw, vlug, had haar enkel woord doorvoeld.

- Hij is dood? vroeg zij schel: de stem snerpte door Otilie Steyn.

Zij had geene kracht om te ontkennen: zij knikte, met navranten glimlach... van ja.

- O... oh! zuchtte de oude vrouw in ontsteltenis.

En zij staarde naar den stoel van Takma. Zij weende niet, opgedroogd hare oude oogen; zij staarde alleen, intens. Zij bleef recht zitten in haar stoel. Voor haar starende oogen golfde het Verleden: een groot gesuis was om haar. Maar zij bleef r`echt zitten en staarde. Zij zeide ten laatste:

- Wanneer is hij gestorven...

Otilie Steyn zeide het, met enkele woorden. ZIJ weende, de oude vrouw niet; diè zag zich meer dan zèstig jaar geleden terug; toen had zij zich aan Roelofsz gegeven, opdat hij niet spreken zoû... Hij h`ad niet gesproken... Haar vriend was hij geweest; trouw, lange, lange jaren lang; gedeeld had hij het schrikkelijke gewicht van het verleden met haar, met Takma... Neen, hij h`ad nooit gesproken... tot zij zóó oud waren geworden, zonder... zonder, dat IEMAND wist... NIEMAND WIST: GEEN HARER KINDEREN... De menschen... hadden vroeger wel eens gesproken... gefluisterd van vreeslijke dingen: dat was voorbijgegaan... Alles, alles ging voorbij... Niemand wist, DAN TAKMA ZELVE, nu de arme Roelofsz dood was. Veel had hij geëischt... maar trouw was hij altijd gebleven...

Otilie Steyn schreide, sprak niet meer, hield de hand harer moeder vast... Het was heel donker geworden: de juffrouw kwam, om de lamp op te steken... Luguber huilde de wind; de regen kletste tegen de ramen: een vochtige klamheid deed Otilie onaangenaam aan, als iets kils, dat haar voorbij ging, in die kamer matig gestookt, omdat de oude vrouw geen groote warmte van

vuur meer verdragen kon. Het licht van de hanglamp, boven de tafel in het midden der kamer, sloeg een cirkel van afschijnsel neêr: in schemer bleven de wanden, in schemer bleef de stoel, de leêge stoel aan de overzijde. De juffrouw was gegaan, toen, plotseling de oude vrouw vroeg:

- En... en meneer Takma... Ottilie?
- Wat, mama...?
- Is... is die... OOK... ziek...
- Ziek...? Ja hij is ook ziek, mama...

Zij schrikte, de dochter, om de uitdrukking van haar moeders gelaat: groot staarden de donkere oogen...

- Mama... mama... wàt heeft u??
- Is hij ziek... of is hij... òok...

Zij voleindigde niet...

Zij staarde...

Zij staarde voor zich uit, naar den leêgen stoel, aan de overzijde, in den schemer tegen den wand. Angstig werd Ottilie, want hare moeder, stijf en moeilijk, beurde, uit diepen schoot, den bevenden arm op, en staafslank wees de vinger...

- Mama... mama, wat IS er...??

De oude vrouw staarde en wees, staarde en wees naar den leêgen stoel.

- Dáár... daa... dáár!! stotterde zij. Dáár!!!

En zij bleef, staren en wijzen. Zij zeide niet, maar zij zàg. Zij sprak niet meer, maar zij ZAG. Langzaam rees zij op, starende, wijzende steeds; achteruit deinsde zij langzaam, heel langzaam... Ottilie Steyn had gebeld, tweemaal; de juffrouw, dadelijk, was binnen; beneden hoorden zij verwarring, lichte ontsteltenis; God-o-God-o-God roepen van Anna... fluisterende stemmen door elkaâr: Ina, Daan, Stefanie kwamen de trap op. Maar binnen kwamen zij niet: de juffrouw wenkte, dat het niet noodig was...

Langzaam viel der oude vrouw, staande, de stijve arm langs de zijde... Maar zij staarde nog en deinsde, langzaam achteruit...

Zij scheen Ottilie niet meer te zien in de ontsteltenis van wat zij wèl zag...

En zij zeide alleen, haar oogen zwijmende, maar ook hare donkere oogen alleen:

- Naar bed... Naar bed...

Als of zij héél moê was. Zij brachten haar naar bed, Anna en de juffrouw. Zij bleef zwijgen, met dun gedrukte lippen, en vóór zich steeds starende oogen. Zij had gezien, en... zij wist. Zij wist, dat hij Takma, Emile - dien zij lief had gehad boven alles, boven iedereen, in de doode, doode jaren - dood was. Dat hij DOOD was.

XI

- Kom! zei Lot zacht, op een morgen, dat hij met Elly zat in hare meisjes-zitkamer; daar waar hij vroeger zoo dikwijls was komen theedrinken en praten; kom, laat ons eens spreken als verstandige menschen. Het heeft ons beiden ontstemd, dat we gerukt zijn geworden uit Italië, uit ons werk, terwijl we - heel dom! - geen oogenblik dachten, dat dit toch wel eens gebeuren kon. Goeie grootpapa was zóó oud...! We dachten, dat hij eeuwig zoû leven... Maar nu wij eenmaal hier zitten, Elly, en nu Steyn ons gezegd heeft, dat alles geregeld is, kunnen we toch wel eens als verstandige menschen bepalen wat we doen zullen. Hier in huis wil je niet blijven: het is ook te groot, te somber, te oud... Met mama samenwonen... ik heb verleden nog eens een balletje er van opgegooid, maar mama sprak er zóó vaag over, als of zij er eigenlijk geen lust in zoû hebben... Nu Hugh er ook is, ben ik àf: het is Hugh voor en Hugh na; zoo is het altijd geweest: zoo was het vroeger in huis met 'meneer' Trevelley en toen ik een jongen was en Hugh een kind. John en Mary hadden ook niet veel te vertellen en zoo is het nu nog... We zullen dus maar niet praten van samenwonen... Maar wat dan, Elly? Zoeken naar een kleiner huis, en ons inrichten? Of reizende blijven... en teruggaan naar Italië...? Je hebt er toch genoten en we hebben er samen zoo prettig gewerkt... We zijn er toch gelukkig geweest, samen, niet waar Elly...

Zacht klonk zijn stem, als zij altijd klonk, maar er was nu bijna iets smeekends in. Hij was geen forsche natuur; in zijn blonde tengerheid - grijsde hij niet aan de slapen even? - borg hij geen hartstochtelijke ziel, maar er was een groote zachtheid in hem: onder dat tintje van lachende bitterheid en klein-ijdel scepticisme was hij lief toegevend voor anderen, en zonder heftige verlangens voor zich, en in de vrouwelijkheid van zijn ziel was de filozofie van een artiest, die het àl aanziet om zich en in zich, zonder om wat ook op te bruischen in hevigheid en heftigheid. Hij had Elly als zijn vrouw gevraagd, door haar misschien gesuggereerd, dat zij hem noodig zoû hebben in werk en leven, en dikwijls in blague, een enkele maal uit ernst, had hij zich afgevraagd, waarom hij trouwde, getrouwd was, en of vrijheid, onafhankelijkheid niet beter waren voor hem. Maar sedert hij in Nice, in het geluk van zijn zuster met Aldo, ook zijn eigen zachter getint geluk had gevoeld, heel innig en heel waar in zijn lachend-weemoedig half-getinte ziel, die bijna bang neêr dook onder den Angst voor den ouderdom, sedert hij het oogenblik had kunnen grijpen, voorzichtig, als een dierbare kapel - sedert was het zoo in hem gebleven, sedert was zijn stil zacht geluk hem bijgebleven als iets heel ernstigs en iets heel waars; sedert had hij Elly héél lief gekregen, zóó als hij niet dacht, dat hij lief zoû kunnen hebben. En het was hem een genot geweest met Elly door Italië te dwalen, haar genot in dat mooie verleden, dat zoo artistiek dood lag, op te merken, en, terug in Florence, op haar aandrang zich te storten in ernstige studie van de periode der Medici's. Hoe hadden zij samen niet gesnuffeld, notitie's gemaakt, hoe had hij niet 's avonds geschreven, zoo innig lief gelukkig zich voelende in hun pensionztkamer: twee lampen, een bij Elly, en een bij hem, schenen over hun papieren en boeken; bloemen geurden om hen in vazen; de photographieën, geprikt aan den wand, schaduwden de schoonheden van de muzea even terug in den bruinigen schemer. Maar in de schoonheden van dat land en die kunst, in zijn geluk, in den zonnenschijn, was een indolentie over hem heen geslopen; dikwijls had hij voorgesteld naar buiten te gaan, toeren, naar Fiesole te

wandelen, naar Ema, het volksleven op straat aan te kijken, en er om blijde te glimlachen -: de archieven waren benauwd, stoffig en hij kòn niet altijd zoo regelmatig aan het werk blijven... En des avonds staaide hij over de Arno, bleef aan het raam gelukkig zijn cigarette rooken, tot Elly ook de boeken dicht sloeg en de Medici's in den buiten licht doorspikkelden avond terugwaasden en onduidelijk werden...

Hij had hare ontstemming eerst niet gemerkt: toen hij ze merkte, wilde hij haar geen leed doen; zette zich weêr aan de studie... Maar hij kòn niet. Dat geregelde werken was niet voor hem. Het maakte hem moê in zijn hersenen; achter zijn voorhoofd voelde hij duidelijk een onwil, een staaf, die iets verhinderde en niet door liet... zoo als hij, schooljongen, gevoeld had, wanneer hij een som moest maken, en het hem niet lukte, noch de eerste, noch de tweede maal... Daarbij brandde hij om vlugge artikelen te schrijven: stof had hij overveel, over de Medici's, over de fresco's van Benozzo Gozzoli in het Palazzo Riccardi, bij-voorbeeld... O, zoo een artikel zoû schitteren van verve en van gloed, als van azuur, goud en juweelen! Maar hij dorst het artikel niet schrijven, omdat Elly eens gezegd had: versnipper nu niet in artikels àlles wat we hebben gevonden... Zijzelve wijdde zich ernstig en mannelijk volhardend aan hare studie en zij voelde bijna in zich den lust hun boek te schrijven, een mooie, degelijke, historische studie, maar zij begreep ook, dat háár kunst niet voldoende zoû zijn. Terwijl zij dacht, dat Lot maar te willen had, en dat zij beiden dan iets heel moois zouden doen... Maar meer en meer voelde Lot de indolentie door zijne krachten vloeien, en de onwil een staaf, verhinderend tegenhoudend, trekken dwars door zijn voorhoofd, en op een morgen, een beetje nerveus, had hij gezegd, dat het hem onmogelijk was... Dat het hem te moeilijk was. Dat hij niet kon. Zij had niet aangedrongen; maar een groote desillusie was over haar gekomen: toch was ze zacht en lief gebleven, en ze had hem luchtig geantwoord, en had niet laten blijken hoè groot hare desillusie was. Nu bleven de boeken dicht, de papieren onder presse-papier, en van de Medici's was geen sprake meer. Het gaf

een leêgte om hen heen, maar Lot voelde zich toch gelukkig, bleef trouw aan die zachte zaligheid, die glimlachend in hem gekomen was en zacht overglansde èn sceptische bitterheid èn den over hem huiverenden Angst. Maar in Elly zwòl de desilluzie, en het was haar een groote smart, zij meende bijna groter dan hare jonge-meisjes-smart was geweest, over haar verbroken eerste-engagement; om den man, dien zij het eerst had lief gehad. Zij was een vrouw van meer lijden om een ander dan om zích, en zij leed er om, dat zij Lot niet kon opwekken tot groote dingen. Hare liefde voor Lot - na de passie van haar gemoed voor een ander - was zeer intellectueel, meer die van een begaafde vrouw, dan van een vrouw van louter hart en zinnen. Zoo duidelijk zag zij dit niet voor zich, maar heel groot was de desilluzie - dat zij Lot niet tot groot werken kon voeren - en de leêgte om haar werd wijder - terwijl hij, in de schoonheid van het land, dat hem lief was, in zijn zacht geluk, de leêgte om hem juist voelde krimpen tot een perspectief, waarin droomend zijn oogen dwaalden. Geen bitter woord vièl tusschen hen, maar als zij stil zaten bij elkaâr, voelde Elly zich heel doelloos worden... Zij was niet contemplatief. Dat dwalen door Italiaansche steden, dat behagelijk ommedwalen tusschen de schoonheden der muzea voldeed haar niet, wie de daad een behoefte was. Tusschen de bladen van haar Baedeker hadden hare vingers een nerveuze trilling van doelloosheid. Zij kòn niet altijd bewonderen, en peinzen, en zóó bestaan. Zij moest doen. Zij moest zich wijden. En zij verlangde naar een kind... Toch zoû het misschien, zoo geen ongeluk, toch ook niet worden tot geluk, een kind, meerdere kinderen misschien, omdat zij wist, dat zelfs zoo zij kinderen had, zij voor hare werkkraft geene voldoening genoeg zoû vinden ze op te voeden en groot te brengen: zij zoû dat doen als een lieve plicht, maar het zoû haar leven niet vullen. Zij voelde dat bijna mannelijk in zich: te streven zoo ver zij kon. Was haar grens bereikt, welnu, dan ging zij niet verder... Maar te streven tot die grens, haar arbeid te doen tot die streep toe... En zij sprak met Lot in dien geest. Hij wist haar niet te antwoorden, begreep haar niet, en voelde, dat iets hem ontglip-

te... Tot bittere woorden kwam het nooit, maar aan beide zijden was iets van trilling en weêrtrilling, schokjes, nadat het eerst zoo harmoniesch zacht over en weêr gegolfd en gedeind had tusschen hen beiden.

Hun plotse terugreis, hoewel bijna een bruske afleiding, had in Elly de ontstemming verergerd, om de relatieve doelloosheid er van. Zij had den ouden man heel lief gehad, als een vader meer dan een gròtvader, maar te laat kwam zij om hem te zien op zijn doodsbed; en de zaken hadden per procuratie kunnen worden behandeld.

- Ja maar, zei Lot; nu zitten wij eenmaal hier, en nu moeten wij toch eens praten, Elly, als verstandige menschen... Willen wij teruggaan naar Italië?

- Neen, Lot, ik ben blij, dat ik het land gezien heb, met jou; waarom dadelijk terug te gaan en probeeren te herhalen...

- Hier in Den Haag ons inrichten...? Buiten gaan wonen als de winter voorbij is...?

Zij zag hem aan, omdat zij hem zoo smeeken hoorde: hij smeekte, omdat hij zich iets voelde ontglippen - en zij had plots met hem medelijden. Zij wierp zich aan zijn borst, sloeg haar arm om hem heen.

- Mijn beste, lieve jongen! zei zij. Ik hoû zoo innig veel van je!

- Ik ook, Elly-lief... Zóó veel als ik niet dacht, dat ik van iemand houden kon. Elly, o laat ons dat gevoel ook zoo bewaren. Laat ons niet prikkelbaar zijn... Zie je, er is geen woord tusschen ons gevallen, dat onvriendelijk was... maar toch voel ik iets in je, Elly... Een ontevredenheid... Is het, omdat...

- Om wat zoû het zijn, Lot...

- Omdat ik niet doen kan, als je gaarne hebt...? We hebben zoo prettig samen gewerkt, en dat werk is niet verloren... dat is nooit verloren... Maar zie je, kind, het zóó doen als jij het gaarne hebt... dat kan ik niet: zoo degelijk ben ik niet. Ik ben journalist, geen historie-schrijver. Mijn talent is vluchtig en wat ik schep, is vluchtig: zoo is het altijd geweest... Neem het zoo aan...

- Ja Lot. Zoo neem ik het ook aan... Neen, ik bèn niet meer

ontstemd... over onze arme Medici's...

- Je zal zien, ik maak uit onze studies een serie artikelen: heusch, iets moois nog.

Een serie: ze volgen op elkaâr...

- Ja, doe het zoo...

- Dan moet je er ook belang in stellen...

- Ja, dat doe ik zeker.

- En laat ons dan eens praten, wat we zullen doen, waar wonen...

- Ons liever nog maar niet inrichten... Hier blijven, tot het huis is verkocht, en dan...

- Nu goed, dan zullen we wel zien...

- Ja...

- We hebben grootmama nog niet gezien. Zullen we van middag gaan?

- Ik geloof, dat ze niet meer uit bed is gekomen, maar we kunnen wel even gaan vragen.

Zij gaf hem een inniger zoen. Het was als eene verzoening, na wat er, zonder bittere woorden, tusschen hen had geschokt en getrild. Zij poogde zich te herinneren, zich geweld aan te doen in de onvoldaanheid van hare ziel. Zij had Lot zoo innig lief; zij zoû zich wijden aan hem... misschien later aan zijn kinderen... Het moest genoeg zijn voor een vrouweleven... Zij zoû hare liefhebberijen hebben: zij zoû weêr eens gaan boetseeren... De Arme-Jongen was toch heel goed... het zoû haar leven zeker wel weten te vullen -, als zij toch gelukkig was met haar man, en dat was ze, dat was ze zeker. Zij sprak levendiger nu dan eerst: iets spande zich òp in hare moedeloosheid. Zij zoû een gewoon leven hebben van gelukkige vrouw, gelukkige moeder: naar gróóte, ver-affe dingen niet verlangen... Niet streven meer naar moeilijk te bereiken horizonnen: einders, die een grens bleken, zoodat zij toch weêr terug moest keeren... Aan het lunch was zij vroolijk, en tante Adèle helderde op: de arme vrouw was gedrukt den laatsten tijd, liep gebogen, als bukte zij onder een zwaar gewicht; treurig was zij ook, omdat zij meende, dat Lot en Elly niet heelemaal gelukkig waren. Nu look zij op, tante Adèle, blij omdat Elly vroolijker was, helderder keek, en weêr sprak met haar radvlugge bewegelijkheid.

Dien middag gingen zij samen, Lot en Elly, naar grootmama.

Na den avond, dat mama Ottilie haar den dood van dokter Roelofs niet had kunnen verzwijgen, was de oude vrouw niet meer uit bed gekomen: dokter Thielens kwam iederen dag, verzekerende, dat zij toch waarlijk nog heel wel was: zij leed niet aan welke kwaal ook; zij leed misschien aan ouderdom; zij was geheel bij haar heldere verstand, en hij verbaasde zich om een zoo prachtig gestel: het gestel van een krachtige vrouw, die rijk was aan bloed geweest en van superbe vitaliteit.

Dien middag, op de Nassaulaan, toen Lot en Elly dadelijk door Anna werden opengedaan, vonden zij haar in de gang pratende met Steyn.

- Ik ben gekomen om te hooren hoe het met mama gaat, zeide hij.

- Komt u toch binnen! zei Anna. De voorkamer is goed gestookt...

De oude meid joeg de poes naar de keuken; zij hield niet van praatjes in de gang, maar in de voorkamer vond zij het heel gezellig, als de familie er wachtte of kwam informeerden, en zij presenteerde dadelijk pruimen-op-brandewijn.

- Dat is lekker, met het gure weêr, meneer Lot en mevrouw Elly... Ja, de oude mevrouw is niet meer op geweest... Ach, wie weet of dat niet het einde zal zijn... Toch is dokter Thielens niet ontevreden... En u weet, mevrouw Therèse is er ook! zeide fluisterend de oude meid.

- Zoo? zei Lot. Wanneer is zij gekomen?

- Gisteren... En mevrouw heeft haar dadelijk ontvangen... en ze is héél lief, moet ik zeggen... maar, ziet u - ze ligt den heelen dag te bidden bij mevrouws bed... en of mevrouw dat wel goed zal doen, mevrouw, die toch al niet kerksch was... en dan dat Roomsche bidden, dat duurt zóó lang... zóó lang... dat mevrouw Therèse er geen stijve knieën van krijgt; nou, ik hield het niet uit, ziet u... Ja, ja, mevrouw Therèse, die is er... ze slaapt in een hôtel, maar ze ligt hier den heelen dag te bidden... en ik geloof, dat ze van nacht had willen blijven... maar toen heeft de juffrouw gezegd,

dat àls er iets was met mevrouw, ze dadelijk bij de buren zoû laten telefoneeren: die hebben een telefoon, mevrouw heeft er nooit een willen hebben... Nou, en toen is mevrouw Therèse maar weggegaan, maar van morgen was ze er al voor zeven uur; ja, ja, IK was nog niet eens op! Gisteren zijn gekomen meneer Daan en mevrouw Ina; die hebben mevrouw Therèse gezien; ik geloof niet, dat ze naar de familie gaat: ze heeft geen tijd, zegt ze... Nou, dat kan ook wel, met dat lange bidden... en ze dacht, ze zoû de familie wel hier zien, in de voorkamer, die stook ik altijd goed... Ja, ik heb dokter Thielens gevraagd: dokter, heb ik gevraagd, is dat nou wel goed, dat mevrouw Therèse daar zoo aan het bed bij mevrouw ligt te bidden, maar de dokter, die mevrouw had gezien, zei: wel, agiteeren doet het haar niet: integendeel, ze is kalm, en heel blij, dat ze mevrouw Therèse weêr eens ziet... Voor het laatst misschien... Ach, mevrouw Elly en meneer Lot, dat is een treurige thuiskomst voor u! En weet u wie ik ook heb gezien? Dat is je broêr, meneer Lot...

- Hugh...

- Ja, meneer Hugo, zeg ik maar, want dat Engelsch is me te moeilijk. Hij is hier gekomen met mevrouw Ottilie: nou, het is aardig ze te zien... Niet dat ik je minder vind, hoor meneer Lot, neen, dat volstrekt niet, maar meneer Hugo is een mooie baas, zoo breed en met zoo een leuk bakkes met zijn kale bovenlip, en zûlke aardige oogen...! Nou, ik begrijp wel, dat mevrouw Ottilie dol op hem is: ze zag er ook zóó lief uit, naast haar jongen... ja, dat is verwonderlijk, hoe jòng ze er nog kan uitzien en ze is toch al zestig jaar... Nou, aanzien zoû je het haar niet... Dat moet je me niet kwalijk nemen, dat ik dat zoo zeg, meneer Frans, van je vrouw... en om dat van meneer Hugo, daar moet je ook maar niet boos om zijn: ik weet wel, je houdt niet veel van hem: hij is ook een leepert, geloof ik, maar inpalmen doet hij je wel... Nou, met meneer Lot heb je het altijd goed kunnen vinden, niet waar, meneer Frans... Ik zal eens aan mevrouw Therèse zeggen, dat je er bent...

Oude Anna tripte weg en de trap op, en Steyn vroeg:

- Jullie zijn nog niet gedecideerd, wat je doet...

- Neen, zei Lot.

- We blijven nog op de Mauritskade, tot het huis is verkocht, zei Elly.

- Ik ben blij je van daag te ontmoeten, anders was ik gekomen, zei Steyn. Ik woû je spreken, Lot... Misschien kan ik het hier doen, zoo lang er niemand anders komt...

- Wat is er dan, Steyn...

- Ik woû je een besluit zeggen, dat ik genomen heb. Het zal je verdriet doen, maar ik kan niet anders. Ik heb met mama gesproken, voor zooveel met haar spreken mogelijk is... Ik blijf niet met haar samen, Lot.

- Wil je scheiden?! riep Lot.

- Dàt kan MIJ niet schelen: wil mama het, dan is het mij goed... Lot, indertijd sprak je mij van nuttelooze opoffering, die ik deed, door met mama samen te blijven...

- Ik meende...

- Ja; ik begreep je: je meende, dat ik eenvoudig weg kon gaan, zonder te scheiden...

Dat zal ik nu zeker doen. Ik kan me niet verder opofferen, omdat... het heelemaal niet meer hoeft. Sedert jij weg bent en getrouwd, is het huis eenvoudig een hel. Jij gaf nog de rust, de kalmte aan enkele oogenblikken; aan tafel zorgde je voor iets harmoniesch... Dat is nu allemaal weg. Met ons samen te wonen... ik zoû het je zelfs niet meer raden... Het zoû zijn Elly blootstellen aan een ongelukkig leven... Daarbij... mama heeft nu genoeg geld om zich vrij te bewegen... en nu ze geld heeft, blijft Hugh bij haar... Ik had haar gevraagd zoo veel mogelijk te zwijgen over de erfenis: ik geloof ook niet, dat ze er over kletst... maar aan Hugh heeft ze alles gezegd...

- Ik wist dat, zei Lot. Ik heb Hugh gezien en hij zei me: mama heeft goed wat meê gekregen...

- Juist... en hij blijft bij haar, zij blijft bij hem. Vroeger... dacht ik: als ik haar verlaat, laat ik haar over alleen aan jou... het geld was schaarsch aan beide kanten: ik heb het toen nooit kunnen doen; nu, Lot, ga ik mijn eigen weg.

- Maar Steyn, je kan mama niet overlaten aan de genade van Hugh!

- Kan ik niet? riep Steyn opvlammend. En wat wil je? Dat ik dat aanzie? Aànzièn, dat ze haar geld aan dien jongen versmijft? Wat kan ik er tegen? Niets! Ik wil niet den minsten schijn op me nemen, dat IK zuinig wil zijn met haar geld. Laàt ze het aan dien jongen versmijten: ze heeft een ton: binnen een jaar is het op. Wat ze dan zal doen... IK weet het niet. Maar ik geloof, ik heb genoèg geleden voor wat eens mijn schuld is geweest. Nù... nu ze geld heeft èn Hugh... nu is mijn opoffering nutteloos... En ik ga weg, dat is zeker. Wil mama scheiden, mij goed: niet scheiden, het is mij om het even, maar gaan doe ik. Ik ga weg van Den Haag. Ik ga op reis. Misschien zie ik je in lang niet weêr. Ik weet het niet. Lot... beste jongen... twintig jaar heb ik dàt geduld, en mijn eenige plezier in huis was jij. Ik heb van je leeren houden. We zijn geheel verschillende naturen, maar ik dank je voor wat je voor me geweest bent, een vriend, een lieve vriend. Als jou zachte natuur in huis niet nog zoo veel had vereffend als maar vereffend kon worden, ik hàd het geen twintig jaar uitgehouden. Nu ga ik weg, maar met lieve herinneringen. Je was achttien jaar, toen ik je moeder trouwde. Ik heb nooit met je één woord gehad en de verdienste daarvan is heelemaal aan jou kant. Ik ben ruw en ik ben heel bitter geworden. Al het vriendelijke in mijn leven is me van jou kant toegekomen. Toen je trouwde... heb ik je misschien in werkelijkheid meer gemist dan mama: wees niet boos, Elly, dat ik het zeg... Kom, misschien zien wij elkaâr weêr eens terug... ergens... Lot, beste kerel, kom huil niet...

Hij nam Lot in zijn armen en gaf hem een zoen, zoo als een vader een zoon kust. Hij hield hem even tegen zich aan, schudde hem flink de hand.

- Kom Lot, beste kerel... wees flink...

- Arme mama... zei Lot.

Zijn oogen stonden vol tranen, hij was hevig aangedaan.

- Wanneer ga je weg? vroeg hij Steyn.

- Morgen.

- Hoe laat...

- Om negen uur... naar Parijs.

- Ik kom aan den trein...

- Ik ook, Steyn, zei Elly.

Zij kuste hem; hij wilde gaan...

Maar er werd gebeld en Anna kwam de trap af.

- Ik heb tante Therèse niet durven storen, zei ze; ze ligt zoo in gebed verdiept, dat... Kijk, meneer Lot, daar is uw mama... en je Engelsche broêr...

- Verdomme! siste Steyn tusschen zijn tanden. Ik kàn haar niet meer zien...

- Steyn! smeekte Elly; zij had medelijden met Lot, hij zat neêrgezonden op een stoel en hij kon zich niet houden: hij weende, ook al wist hij, dat het niet flink was.

Anna had opengemaakt en mama Ottilie en Hugh kwamen binnen. Zij kwamen in de gang Steyn tegen. Zij zagen elkaâr in de oogen. Hugh tikte aan zijn pet, als voor een vreemde. Zij liepen elkander voorbij, zonder een woord en Steyn ging de deur uit. Zoo was zijn afscheid van zijn vrouw; hij zag haar nooit meer terug, en met hem was voorbij gegaan het allerlaatste wat haar gebleven was van geheel haar liefdeleven.

- Ik kom hooren, hoe mama het maakt... zei mama Ottilie tegen Elly, tegen Anna. En Hugh zoû zoo gaarne zijn grootmoeder eens zien. Maar mama ligt nog altijd te bed, nietwaar Anna...

Zij kwam in de voorkamer binnen.

- Dag Lot... Jongen, wat heb je?

- Niets moedertje, niets...

- Waarom kijk je zoo treurig? Heb je gehuild?

- Neen, moesje neen... Een beetje slappe zenuwen, meer niet... Dag Hugh... Daar heb jij geen last van, niet waar, broêrtje, van slappe zenuwen... Neen, jij grient zeker nooit, zoo als ik, als een oud wijf...

Lot herwon zich, maar zijn oogen zagen vol weemoed: zij zagen zijn moeder aan, en zijn broêr. Zijn moeder... ze gaf niet om haar kleêren en daarom trof het hem, dat ze in Londen zich had

laten maken een korten tailor-rok en een manteltje, eenvoudig, zwart laken, maar dat gegoten zat om haar nõg jong en rank figuur, terwijl in haar hoed een jeugdiger lijn zich boog dan hij gewoon was op haar nog zoo aardig grijsblond kroezehaar te zien. Zij was zestig jaren...! Maar zij zag er glimlachend uit, opgeloken de bijna rimpellooze gaafheid van haar gladronde gezicht, en - o, hij kende zijn moeder zoo goed! - hij zag, dat zij gelukkig was! Als zij gelukkig was, keek zij zoo, met die blauwe onschuld van haar oogen... Zij was een oude vrouw, zij was zestig jaren, maar nu binnenkomende aan de zijde van haar Engelschen zoon, had zij geen leeftijd, om een geluk, waar de echte moederlijkheid verre van bleef: een geluk, dat alleen was om wat teederheid van vleiwoord en liefkoozing, die van den Engelschen zoon tot haar kwam. Hij zeide haar, ruw, vleidingen; hij streelde haar, ruw, en zij was gelukkig; zij look op onder een nieuw geluk. Lot miste zij niet: hij bestond niet meer voor haar - op dit oogenblik. Zij straalde, omdat zij Hugh naast zich had... En Lot, die hen beiden zag, schrijnde een smart in de ziel... Arme mama... Hij had altijd van zijn moeder gehouden en hij vond haar zoo aardig en vermakelijk, en om zijn natuurlijke zachtheid en tact, was het altijd gegaan tusschen haar en hem. Hij wist het: zij hield ook van hem, al was hij op dit oogenblik uit hare gedachte. Zij had altijd het meest van Hugh gehouden, van hare vijf kinderen. Zij had altijd het meest van Trevelley gehouden, van hare drie mannen... Arme, arme mama, dacht Lot... Nu had zij haar beetje geld: wàt was een ton, als die niet goed werd beheerd? Wat was een ton... voor Hugh! En als die ton op was, over... over twee jaar misschien... waar zoû arme mama dan blijven...? Want dån bleef zijn mooie Engelsche broêr met de leuke oogen en de geschoren bovenlip niet bij arme mama... En hoe zoû dån haar ouderdom worden! Arme, arme mama...

- Wat lijk je op mama, Lot! zei Hugh.

Ja, hij leek op zijn moeder; hij was klein als zij, had bijna hare oogen... had bijna hare mooie haren, had de snit van haar ronde gezicht... Hij was wel eens ijdel geweest... toen hij jong was... op

zijn uiterlijk en toen hij wist, dat hij een mooi blond kereltje was. Maar hij was niet ijdel meer, en bij Hugh voelde hij zich een oudwif, een oud-wif met slappe zenuwen... Zóó groot te zijn, zóó breed van schouders, zóó leuk van oogen, zoo lachend egoïst van mond, zoo koud te zijn van hart, zoo kalm staal van spieren en van zenuwen vooral; om niets te geven dan om je eigen gemak en onweêrstaanbaarheid, zóó rustig te kunnen leven van het geld van je moeder, en, als het op was, je moeder kalm rustig staal te kunnen over boord gooien, en je eigen gang te gaan...: dat, dàt, was eerst krachtig zijn in het leven! Dat was de wereld en je emoties onder je duim hebben! Dat was nièt bang zijn voor wat komen ging en voor naderenden ouderdom... Dat was nooit iets weten van nerveuzen Angst, dat was nóoit grienen als een oudwif, een oud-wif met slappe zenuwen!

- Ja Hugh, ik lijk op mama.

- En Elly... lijkt weêr op jou, zei Hugh.

- En in het heel leelijke op mama Ottilie; dat zeggen ze ten minste, mamaatje, zei Elly zacht, en zij omhelsde haar schoonmoeder: zij ook was treurig - ze dacht aan den ouden heer - en aan Steyn... en aan armen Lot...

Gebeld werd er plots boven, tweemaal: dat was voor de juffrouw.

- Tante Therèse is boven? vroeg Elly.

- Ik heb haar nog niet gezien, zei mama Ottilie. Maar wat zoû er zijn...

- O-God-o-God! riep Anna, die uit de keuken kwam; zij joeg de poes weg; zeker weêr mevrouw, die zoo raar doet...: u weet wel, dan ziet ze... dingen...

Maar de juffrouw kwam beneden, ijlings...

- Ik geloof... dat mevrouw sterft! zei zij bleek. Ik ga telefoneeren bij de burenen... om den dokter...

- Blijf! zei Lot. Ik zal het dadelijk doen...

Hij greep zijn hoed, ging. Een ontsteltenis doorhuiverde het huis. Mama Ottilie, Elly, de juffrouw, Anna, zij gingen allen naar boven.

- Blijf hier wachten, Hugh, zei mama Otilie.

Hij knikte van ja.

Hij bleef alleen in de voorkamer, en ging zitten; tusschen zijn handen wierp hij zijn pet op en neêr, ving die telkens weêr op... Hij dacht, dat zijn moeder van grootmoeder wel niet heel veel erven zoû...

Het zoû bitter weinig zijn, en dan nog verdeeld tusschen zóo velen.

Hij stak een sigaret op, en toen Lot terugkwam, maakte hij hem open, wat Anna later heel aardig vond.

Ook Lot ging naar boven.

In de slaapkamer - voor de luchtigheid stond de porte-brisée open en was de kamer dus  en met den salon, waar de oude vrouw gewoonlijk zat, - huiverde, maar gedempt, de ontsteltenis. Mama Otilie kon haar snikken echter niet inhouden. Het was ook zoo onverwacht, vond zij. Neen, dat had zij heelemaal niet gedacht...

Aan het bed stond tante Therèse...

En het was Lot, toen hij binnenkwam, of hij grootmoeder zelve zag, maar jonger...

Tante Therèse's donkere kreole-oogen groetten Lot, weemoedig.

Hare hand schetste een gebaar, naar het bed.

D ar lag de oude vrouw: zij was bij haar bewustzijn.

Geleidelijk was het sterven, zonder strijd, als het uitbranden van een licht.

De adem alleen ging sneller, hijgde iets moeilijk...

Zij wist, dat hare kinderen om haar waren, maar wie ze waren, wist zij niet.

Het waren kinderen, dat wist zij... En dan, wist zij, was daar Therèse, die gekomen was: daar was ze dankbaar voor... Hare hand maakte een beweging op het dek: zij steende en zij zei:

- Therèse... Therèse...

- Mama...

- Therèse... Therèse...: bid...

Zijzelve vouwde de handen.

Therèse Van der Staff knielde bij het bed. Zij bad. Zij bad héél lang: de oude vrouw, handen gevouwen, lag te sterven, làng, maar rustig-weg... Mama Ottilie snikte in de armen van Lot...

Beneden werd gebeld.

- Die goeie meneer Hugo! fluisterde oude Anna. Hij maakt de deur open...

Het was dokter Thielens, maar er was niets meer te doen. Ziek was de oude vrouw nauwlijks geweest: het was uitbranden als een licht. Sedert zij haar den dood van Roelofsz hadden gezegd, sedert zij Takma, dood, gezièn had, was zij niet meer opgestaan, en had zij alleen dåt groote geluk nog dankbaar genoten: hare dochter Therèse zoo onverwachts te zien verschijnen aan haar bed. Niemand had haar gesproken over den dood van Takma, maar spreken was ook niet noodig: zij had gezien en zij wist... Zij herinnerde zich heel goed, dat Therèse Roomsch was geworden, en dat zijzelve wel eens verlangd had naar de rust van absolutie, en naar den troost van gebed, dat door heiligen zoû worden opgedragen voor den troon van God en Maria... En zij had Therèse gevraagd te bidden, te bidden voor haar oude moeder... Zij, de moeder, wist niet, dat Therèse WIST: vergeten, o geheel vergeten had zij de jaren lang geleden koortsen, toen zij geijld had, in Therèse's armen... En nu zij stierf, dacht zij, dankbaar, dat God heel goed voor haar was geweest, niettegenstaande haar heel zondige ziel, want dat niemand... niemand WIST. Niemand... niemand had ooit geweten... Nooit hadden haar kinderen geweten... Straf had zij ondergaan, in zich, straf van wroeging, te lange oude jaren meêgetorst... Straf had zij ondergaan met den schrik, dien haar ZIJNE schim had gegeven, bloedend rijzende in den hoek van de kamer, enkele keeren in jaren, in den hoek bij de étagère... O, straf had zij ondergaan... Maar God had toch medelijden gehad: niemand... niemand had geweten; niemand... niemand wist... zoû ooit weten... Nu stierf zij, handen gevouwen, en Therèse, die het wist hoè te doen, bad...

Zacht steunde zij haar adem weg, de oude, oude vrouw; lang,

lang steunde zij haar adem... Door de kamer braken de snikken van Otilie Steyn, en steunde de adem der oude vrouw... Buiten weende de dooi aan de ramen.

XII

- Ach! weende Anna. Hoe lang sterft de oude mevrouw! Hoor... daar wordt gebeld... Die goeie meneer Hugo... die lieve jongen, hij is me een groote hulp, mevrouw Otilie: hoort u; hij maakt weêr open...

Inderdaad maakte Hugh beneden open, en het waren kort na elkaâr Harold, Daan en Floor, Stefanie en Anton, Ina, d'Herbourg en de Van Wely's. Lot had hen bij de bureu getelefoneerd te komen, omdat grootmama stervende was. Ook tante Adèle kwam. Zij kwam de trap op, even, van achter het bedgordijn een laatsten blik slaan op de oude vrouw, ging weêr terug naar beneden; tot in de beneden-voorkamer hoorde zij het steunen van de laatste ademen. Zij had alleen gezien, dat korte oogenblik, de rust van die stervende moeder en naast haar bed Therèse, die zij in jaren niet had gezien, biddende en niet opziende. Beneden was Harold Dercksz gezonken in een stoel: hij leed onduldbare pijnen, zijn gezicht was in smart verwrongen, en vóór zich zag hij zijn eigen sterfbed: o, dat zoû niet lang meer duren; hij leed den laatsten tijd te veel, en dat hij òp bleef, was om zijn zelfbedwang. Daan Dercksz stond voor hem en hij zeide, fluisterend aan Harold's oor:

- Harold... Harold... het is goèd, dat mama sterft... en ze sterft rustig... naar het schijnt...

Ja, ze stierf, ze stierf rustig... Aan haar bed bad Therèse, Therèse, die NIET wist, meende Harold: niemand... niemand wist dan hijzelve en Daan... Het Ding... het Ding ging voorbij... Hoor, boven steunde zijn moeder haar laatste ademen weg en bij iederen adem ging het Ding, ging het verder, sleepte het zijn mistigen sluier; bladeren ritselden, dooi-tranen weenden neêr, schimmen

dreigden wel achter de stammen, maar het Ding, het Ding ging voorbij...!

O, jàren, zèstig jaren lang had hij het Ding voorbij zien slepen, zoo langzaam, zóó dralende langzaam, als of het nooit voorbij zoû gaan, als of het eeuwig talmen zoû, te lang voor een naar het einde smachtende menscheleven. Zestig jaren lang, had hij het zoo gezien, het Ding, had het hem in de oogen gestaard... Hoor, mama steende hooger op, heftiger een pooze: zij hoorden Ottilie heviger snikken...

De juffrouw kwam beneden. Daar stonden, zaten, de kinderen, zij allen menschen van leeftijd...

- Het is gedaan, zei de juffrouw zacht.

Zij weenden, de oude menschen; zij omhelsden elkaâr, tante Floor gilde uit:

- Jà... kassiàn! Die ghoèie mama!!

Door geheel het huis huiverde de aandoening, van den Dood, die was gekomen, en ging...

Harold Dercksz staarde...

Zijn smart-oogen puilden uit, maar hij bewoog niet in zijn stoel.

Het Ding... het vreeslijke Ding... hij zàg het!

Het wendde zich bij de eindbocht van zijn jaren-, jarenlangen, eindeloozen weg...

En het stortte weg, in een afgrond.

Het was verdwenen.

Alleen een mist, als het waas van zijn nevelsluier, wapperde voor Harold's oogen.

- O God! riep Ina. Papa valt flauw!

Zij greep hem in haar armen...

De donkere middag viel.

Een voor een gingen naar boven de 'kinderen' en zij zagen de oude moeder.

Zij lag in de rust van den dood; de porceleinige vlak, rimpelgecraqueleerd, van haar gelaat, vlakke vaag in de schaduw op het wit van het kussen, maar was effen getrokken in een emotielooze rust.

Hare handen waren gevouwen: zóo was zij gestorven.

Aan het bed knielde Therèse.

XIII

De kamer was matig gestookt; de gordijnen waren half toe, en Lot had rustig geslapen, voor het eerst na zijn crisis van koorts. Het was zijn oude, eigene kamer, in huis bij mama, en nu hij wakker werd, tastten zijne vingers, na een loome weldadige pooze, naar den brief van Elly, dien zij hem geschreven had uit St. Petersburg. Hij haalde den brief uit de enveloppe en las over, en weêr over, tevreden, dat zij hem uitvoerig schreef, en vol moedig enthousiasme scheen. Toen zakte zijn hand, die koud werd, en verstopte zich onder de dekens. Hij lag, wèl zachtjes tevreden na zijn eersten rustigen slaap en zag de kamer door, de kamer, die Steyn hem al jaren geleden had afgestaan, opdat hij rustig werken kon, met zijn boeken, zijn bibelots om zich heen. De eenige gezellige kamer in huis... Nu, lang zoû hij ze niet meer bezitten. Steyn was weg, en mama zoû het jaar huur nog uitbetalen en de meubels verkoopen, en met Hugh meêgaan naar Engeland...

Lot voelde zich zwevend maar rustig, en zonder koorts, waarlijk beter dan hij zich bewust was in lange geweest te zijn. Hij was wèl te vreden om de lauwte in bed, terwijl het buiten - eerst nu hoorde hij dat - ratelend regende, maar hij in bed en rustig, vond dien regen niet ongezellig. Op zijn nachttafel naast hem stond water, stond het fleschje quinine-capsules, een bord met wat mooie druiven en zijn bel. Hij plukte een paar van de druiven en zoog ze uit, en belde toen.

Mama Ottilie kwam binnen, angstig.

- Ben je wakker, Lot...?
- Ja moesje...
- Je hebt geslapen...?
- Ja, ik voel me goed...

- O Lot, je was gisteren en eergisteren zoo akelig... Toen heb je geijld en toen heb je geroepen... om je vader... en om Elly... Ik wist niet wat te doen, mijn jongen, en eindelijk...
 - Eindelijk...
 - Neen niets: je hoest nog heel akelig, Lot...
 - Ja, ik heb koû gevat; dat weten we nu wel; dat gaat over. Zoodra ik uit dit beroerde land ben. Zoodra ik ben in Italië.
 - Kom, ik zoû nog maar niet aan Italië denken...
 - Zoodra ik beter ben, ga ik eerst wat zon inademen te Nice, bij Ottilie en Aldo, en dan ga ik naar Rome.
 - Wat zal je daar nu doen, zoo alleen!
 - Ik heb oude vrienden, kennissen. Ik ga er werken... Is Hugh thuis?
 - Ja, hij zit op zijn kamertje.
 - Hij heeft de kamer van Steyn?
 - Ja, natuurlijk. Welke andere kamer zoû je willen hebben, dat ik hem gaf. Nu Steyn... op reis is, mag ik mijn kind toch wel bij me hebben.
 - Ik zoû eens met Hugh willen spreken. Wil u vragen of hij hier komt.
 - Zal dat je niet vermoeien, Lot?
 - Neen, moesje. Ik heb rustig geslapen.
 - Moet je Hugh alleen spreken?
 - Ja.
 - Waarover?
 - Over u.
 - En mag ik daar niet bij zijn?
 - Neen. Je mag ook niet aan de deur luisteren. Beloof je me dat?
 - Wât heb je met Hugh te praten?
 - Ik zeg u...: over u. Toe, vraag nu of hij hier komt. En laat ons dan even alleen.
 - Heb je heusch geen koorts meer?
- Zij voelde aan zijn voorhoofd.
- Leg eerst eens de thermometer aan...
 - Zes-en-dertig, zeide zij, na tien minuten.

- Ziet u wel. Ik voel me ook wel.

- Zijn je druiven lekker?

- Ja...

En zij ging, aarzelend, eindelijk... Zij had nog gemeend hem te zeggen, dat hij, eergisteren, zóó ziek was geweest, dat hij om zijn vader en Elly geroepen had, zóó, dat zij Hugh had laten telegrafeeren aan Pauws, dat Pauws was uit Brussel gekomen, dat Pauws hem eergisteren nacht al gezien had... Lot had zijn vader niet aan zijn bed herkend... Maar zij vond het moeilijk dat alles te zeggen, en ging...

Na een paar oogenblikken kwam Hugh binnen, stevig, in zijn geruite buis en zijn kuiten onder zijn fietsbroek en hij vroeg:

- Ben je beter, Lot?

- Ja Hugh, ik ben héél veel beter. Ik woû eens met je praten, Hugh. Vindt je dat erg vervelend...

- Neen, Lot.

- We hebben toch wel altijd met elkaâr over weg gekund, niet waar, broêrtje.

- Zeker, Lot, altijd.

- Nu, het is misschien wel geweest, omdat IK je al heel weinig in den weg heb gelegd, maar hoè het ook is geweest...

- Je was altijd een goeie kerel.

- Dank je.

- Vermoeit het je niet, te praten, Lot...?

- Neen kerel, ik verlang zelfs met je te praten. Hugh, ik woû je iets vragen.

- Wat, Lot?

- Mama gaat met je meê naar Londen.

- Ja, Lot. Ze woû eens met me meêgaan. Zie je, John en ik zien haar nooit en Mary komt gauw uit Indië.

- Zeker, ik kan me het best begrijpen... dat zij haar andere kinderen ook eens wil zien. Hugh, ik woû je alleen dit vragen: wees lief voor haar.

- Maar ben ik dat dan niet.

- Maar blijf het ook, Hugh. Ze is een groot kind. Ze heeft be-

hoeft aan veel vriendelijkheid, die naar haar toekomt. Zie je... ik ben het meeste met haar samen geweest... met tusschenpoozen... acht-en-dertig jaren lang; JIJ bent al meer dan tien jaren weg uit huis... en nõg was je meer bij je vader, dan hier. Je kent mama dus weinig.

- O, ik ken haar genoeg.

- Ja, misschien wel, zei Lot mat. Je kent haar misschien genoeg... Maar probeer LIEF tegen haar te zijn, Hugh.

- Zeker, Lot, dat zal ik.

- Dan ben je een beste kerel.

Zijn stem zonk, moedeloos; maar zijn hand greep Hughs hand. Ach, waarom aan te dringen...; wat voelde die sterke, koele jongen met zijn leuke oogen en zijn lachenden mond zonder snor anders dan dat mama geld had - een ton - en meê ging naar zijn land? In de stevige hand van Hugh voelde Lot zijn eigen vingers, als niets. Zoo dun... zoo dun...: was hij in een week zoo mager geworden.

- Hugh, geef me eens even dat spiegeltje...

Hugh gaf hem het spiegeltje aan.

- Trek het gordijn eens wat hooger.

Hugh deed het en Lot spiegelde zich. Ja, hij was mager geworden, maar hij zag er ook heel slecht uit, omdat hij niet geschoren was.

- Hugh, als je nog uitgaat van middag, fiets even bij Figaro aan, en zeg, dat hij me scheren komt.

- Ja, Lot.

Lot legde het spiegeltje neêr.

- Heb je een brief van Elly, Lot?

- Ja Hugh...

- Het is flink wat ze doet...

- Ja...

- Je zoû zeggen, een Engelsche vrouw! zei Hugh bijna bewonderend.

- Ja, zei Lot zacht. Zeker, net een Engelsche vrouw...

Maar beneden klonk ongewone stem en Lot, luisterend, ver-

wonderde heel erg zich, dat hij meende te herkennen de stem van zijn vader, van Pauws, sprekende tegen de meid.

Hij richtte zich op, in bed.

- Hugh! riep hij. Hugh! Is het mogelijk... Is... is dat mijn vader?

- Ik geloof zoo, zei Hugh laconiek.

- Is dat papa? Hoe komt hij hier? HIER IN HUIS?

- Ja, zei Hugh, toestemmend. Je bent nu weêr een héél heer. Maar eergisteren ijldde je: je riep om hem. Toen heeft moeder gezegd: telegrafeer. Ik telegrafeerde. Hij is een oogenblik aan je bed geweest, je herkende hem niet...

- Ben ik zoo ziek geweest! riep Lot.

Hij voelde het voor zich duizelen, maar tòch zag hij Pauws nu voorzichtig binnen komen.

- Jongen...

- Vader...

Pauws was het bed brusken genaderd, nam Lots hand; toen bleef hij stil. Zeker een uur... Hugh was gegaan. Zeker een uur, zonder woorden. Het scheen, dat Lot was in slaap gevallen. Hij ontwaakte na die lange stilte, en zei:

- Mama heeft u getelegrafeerd...

- Eergisteren. Ik ben dadelijk gekomen. Je herkende me niet...

- Heeft u... mama... gesproken?

- Neen.

- Gezien?

- Neen. De meid zei me, toen ik eergisteren wegging, dat ze me zoû waarschuwen in het hôtel, als er iets met je was. Gisteren, toen ik kwam, sliep je. Waar is Elly toch?

- Weet u niet...

- Wat zoû ik weten...

Lot had de oogen gesloten weêr, de oude heer Pauws bleef stil, vroeg niet verder, Lots hand in zijn hand. En weêr was er een lange, suizende stilte. De oude heer zag de kamer rond, met zijn brusken blik her en der, herademend, omdat Lot niet zoû sterven... Hij was in dit huis vroeger nooit geweest. Hij had mama Otilie sedert jâren en jâren niet gezien. Ook nu had zij zich niet

vertoond. Toch had hij even, achter een deur, hare stem, dadelijk gedempt, overhoord en het had hem hevig ontroerd die stem, die stem van vroeger te hooren... Oud zou zij zeker geworden zijn, maar die stem, achter de deur, was DE ZELFDE, de stem van Otilie, zijn vrouw! O, wat was zij lief en mooi geweest, toen hij haar getrouwd had, toen zij een meisje geweest was van even twintig, en wat waren zij, niettegenstaande een driftig woord nu en dan, toch nog gelukkig geweest, in Indië, met hun twee kinderen, Otilie eerst, en Lot daarna... Een paar jaren slechts; toèn... toen had zij dien ploert ontmoet... Trevelley... de vader van dien jongen, dien hij even daar had gezien, met zijn beroerde Engelsche smoel, een smoel, dat leek op zijn vaders smoel. En sedert... had hij haar NOOIT meer gezien! Hoe lang was het geleden? Hij rekende het uit; het was vier-en-dèrtig jaren geleden! Zijn kleine Otilie was een meisje van zes geweest, Lot een ventje van vier: twee zulke dotten van kinderen, zulke mooie lieve kinderen... Na de scheiding waren ze niet toegewezen aan haar; ze waren hèm toegewezen, maar Lot hield zoo van zijn moeder, en toegegeven had hij later, na enkele jaren, dat de kinderen langeren tijd bij de moeder konden blijven: wat ze gedaan had, ze bleef toch hun moeder... Kleine Otilie was heel lang met hèm samen gebleven soms, Lot bleef weêr langer bij zijn mama: het was heen en weêr trekken geweest voor die arme kleinen, die geen vast ouderlijk huis meer hadden. Toch had hij zijn kinderen altijd blijven zien en kennen en hij bewonderde kleine Otilie, omdat ze al groote Otilie werd en mooi werd, maar hij was altijd dol op zijn Lot geweest, al was die een teêr, blond ventje - misschien wel dáárom - en omdat hij zóo leek op zijn moeder, dat het alleraardigst was... Daar lag nu de arme kerel... Waar was zijn vrouw? Waar was Elly?

Noch eergisteren, noch gisteren had hij haar gezien... Wat was er gebeurd. Nu zat hij daar al meer dan een uur aan het bed van Lot... Lots hand in de zijne: de jongen lag weêr met dichte oogen; tòch zeide hem een druk van die dunne, kleine, fijne hand, dat hij niet sliep, alleen maar uitrustte... Stil liet de vader liggen zijn

zoon: met een zakdoek veegde hij het zweet van Lots voorhoofd af... Nu, hij transpireerde goed, de huid voelde ontspannen aan... Geduld nu maar hebben, tot hij weêr lust had te praten; geduld nu hebben om toch te weten waar Elly was! Goddank, dood ging de kerel niet, zoo als Pauws wel een oogenblik had moeten vreezen, maar hij had een pakje uitgetrokken! Wat was zijn gezicht smal geworden en hij kon al niet heel veel velen... Wat zag hij er jongetjes uit voor zijn jaren, al grijsden hem zijn blonde haren al... O, hij had altijd veel van hem gehouden, om zijn zachte, rustige karakter, zoo heel anders dan dat van zijn moeder: zoo rustig en zacht was hij zeker verworden, omdat hij niet sterk was: als de scènes, zoo dikwijls, in huis losbarstten, was hij, als kind, maar kalm gaan zitten in zijn hoekje... tot de scènes over waren gestormd... Maar wàt was er nu toch met Elly gebeurd? Lot opende eindelijk de oogen, maar de oude man dorst nog niet naar Elly vragen... Als het iets treurigs was, iets, dat hij toch niet denken kòn, dan kon hij het Lot niet vragen: dan zoû het den armen jongen weêr geheel van streek brengen misschien. Hij wischte hem dus alleen het voorhoofd af, met Eau-de-Cologne, die hij zag staan, en zeide:

- Ben je beter, kerel...

- Ja vader... Een heele boel beter... Het is me zoo vreemd, dat je daar zit... Maar ik vind het heel gezellig... Ben ik zóó ziek geweest, dat mama heeft getelegrafeerd... Ik wist het zelf niet... Ik ben wakker geworden, van morgen, en voelde me wel heel slap... maar rustig... Het is koorts geweest, ziet u, en dan heb ik zwaar koû gevat, in dat beroerde winterweêr, hier... Een bronchite, maar volstrekt niet erg, hoor... Wat influenza er doorheen... Niets bizonders... Met oppassen word ik gauw beter... Ben ik beter, dan ga ik naar het Zuiden, naar zus Otilie, die is nog altijd met haar Aldo: ja, daar is nu eenmaal niets aan te doen; trouwen doen ze toch niet... Ach, ze hebben misschien gelijk... En daar zit je nu aan mijn bed... Nu, nu dat je er toch bent, ouwe, blijf je maar in Den Haag, tot ik beter ben... Heb je geen bagage meêgebracht, dan koop je je maar een paar hemden en een tandeborstel... Neen, ik

laat je nu niet weêr gaan... Mama hoef je niet te zien... als je dat niet prettig vindt... Nu ze eenmaal zoo dol is geweest je te laten telegrafeeren, en je de schrik op het lijf te jagen, moet ze er ook maar de last van hebben, als het ten minste last is... Trouwens, heel lang zal ze niet blijven...

- Praat niet te veel, jong.

- Neen... het vermoeit me niet... Zoo slap door te kletsen: dat kan ik wel... Lang zal mama niet blijven. Je weet niets: ik zal je vertellen. Steyn is... op reis: misschien voor altijd. Mama heeft van ouden meneer Takma geërfd... Ja, ze heeft een ton van hem geërfd... En ze gaat... nu... met Hugh naar Engeland... En... daar zal ze blijven... met Hugh... ik denk, zoo lang als de ton duurt...

- Zoo! Ach... je àrme moeder!

- Beste vader... beklaag haar niet: nog niet. Ze is heel... ze is heel gelukkig op het oogenblik. Ze is dol op haar Hugh. Ik ben ziek moeten worden, om haar te herinneren, dat ze nog een Lot had. Maar ze is heel lief voor me geweest: ze heeft me opgepast, denk ik... Heusch, ze is héél gelukkig... Over een paar jaren... als de ton op is... komt ze misschien weêr bij mij...

- Maar jij, kerel, jij? kon de oude man zich niet meer inhouden.

- Ik... ik ga naar Nice, eerst wat zon inademen... en dan naar Italië, werken...

- Maar...

- O ja... ik herinner me: ik heb u nog niets gezegd.

Hij sloot de oogen, maar drukte zijn vaders hand.

Er werd geklopt; de meid kwam aan de deur, zeide:

- Meneer... meneer Lot... daar is de barbier. Mevrouw vraagt, of het u niet te moê maakt...

- Neen, zei Lot. Laat hem boven.

- Lot, zei Pauws. Ben je niet te moê...?

- Neen. Ik souffreer er onder, er zóó uit te zien.

De barbier kwam aarzelend, maar glunder binnen: hij had een joviaal, rond gezicht.

- Kom maar, Figaro! zei Lot.

- Wel meneer, krabbel je bij... Dat is een heele week, dat ik je niet

heb gezien... Maar ik had wel gehoord, dat u ziek was.

Pauws, ongeduldig, liep door de kamer rond; hij zette zich boos bij het raam.

- Figaro, zei Lot; scheer me heel netjes, niet waar, want met die baard ben ik afschuwelijk... Ja, daar, op de waschtafel vind je alles.

- Ik heb uw eigen mes meêgebracht.

- Dat is goed, Figaro... Het doet me plezier je gezicht weêr te zien... Is er niets gebeurd van belang... Ja, het is me een wellust je fluweelen zwaard over mijn wang te voelen glijden... Eigenlijk doet het je vel een heele boel goed, je in een week eens niet te scheren... Heerlijk, je zoo glad aan te voelen... Meneer, die daar zit, Figaro, dat is mijn vader... Maar die scheert zichzelf: reken niet op zijn klandizie... Zeg Figaro, nu moest je eens uit die kast, uit die lâ, een ander hemd voor me halen... Ja... zoo een zijden hemd, met die blauwe streepjes... dat is soupel... als je ziek bent... Ja, wees nu maar eens even valet-de-chambre, Figaro... Help me, zoo: gooi het vuile hemd in de waschmand... Een schoonen zakdoek wil ik wel... Kam je me nu mijn haren wat op... Je vindt dáár Eau-de-Quinine... Een natte handdoek voor mijn handen... Kerel, ik voel me als een gommeux na dat allereerste toilet, hoe sommair het ook is geweest... Dank je, dank je wel, hoor...

- Morgen terugkomen, meneer?

- Ja, doe dat maar... Neen, laat ons zeggen, overmorgen... om de huid te sparen, weet je. Overmorgen. Dag Figaro...

De barbier ging; Pauws zeide:

- Lot, hoe kan je toch zoo mal zijn...

- Vader, kom nu hier zitten. Kijk, ik ben een ander mensch. Ik voel me herleefd met mijn zachte vel en met mijn zijden hemdje. Dek me nu eens lekker toe in mijn rug... Snoep een paar druiven...

- Lot...

- O ja, je woû weten... Ik herinner me, je weet nog niets. Ik zal je zeggen, vader. Elly is in St. Petersburg.

- Elly is in St. Petersburg!

- Ja, vader.

- Wat doet ze daar?!

- Dat zal ik je vertellen...

- Hebben jullie gekibbeld, is ze weg, is Elly weg?!

- Heb nu geduld. Wat ben je toch een ongeduldige oude man. Neen, we hebben niet gekibbeld... Elly gaat naar den oorlog.

- Naar den oorlog?!

- Naar Moekden... Ze vervoegt zich in St. Petersburg bij het Roode Kruis.

- Elly?

- Ja...

- Mijn God!

- Waarom, vader? Het is haar een roeping... Ze voelt, dat ze dat doen moet... Het is mooi, dat ze dat doet... Ze heeft veel met me gesproken... Ik heb niet gemeend haar tegen te moeten houden... Ik ben met haar geweest bij den Russischen gezant... Ik heb alle maatregelen met haar samen gedaan... Ze is heel sterk en heel flink, en ze is nòg flinker geworden, dan ze was... Vroeger heeft ze arme zieken verzorgd, verpleegd... Vader, ik heb haar gezien in Florence... een automobile overreed een kleinen jongen van zes jaar... ze heeft het kind opgenomen in haar armen, het in een rijtuig gezet en is er meê naar een dokter gereden... terwijl IK bijna flauw viel... Of ze bij het Roode Kruis zal blijven, ik weet het niet... maar ik ben overtuigd, dat zij, zoo l ng ze er blijft, zich met heel haar kracht zal wijden... Vader, zoo is ze nu eenmaal; zoo is de richting, de lijn van haar leven... We hebben ieder weêr een andere lijn... Trouwen, en twee lijnen willen doen samensmelten volgens wettelijke bepalingen, is eigenlijk toch onzin... Aldo en Ottilie hebben gelijk... Maar... al ben ik met Elly volgens wettelijke bepalingen getrouwd... ze is vrij. Alleen, ik...

Hij zweeg, toen vervolgde hij:

- Ik heb er wel onder geleden... dat ze weg is gegaan... wie weet voor hoe lang... Ik ho  innig, innig veel van haar. Ik mis haar, nu ik haar gehad heb.

- Verd mde meid! riep Pauws.

Lot nam zijn vaders hand.

- Niet zoo spreken, vader...

- Verdòmdede vrouwen! riep Pauws. Ze zijn allen... ze zijn allemaal...

Hij kon niet uit zijn woorden komen.

- Neen vader, ze zijn niet 'allemaal'... Ze zijn ieder weêr wat anders... en wij ook... Niet zoo praten van 'mannen' en 'vrouwen'. We zijn allemaal arme, zoekende, dwalende menschen... Laat haar zoeken: dat is haar leven. Al zoekende, doet ze mooie, goeie dingen... Meerdere en betere dan ik... Kijk, lees haar brief: ze heeft me geschreven uit St. Petersburg.

Neen Lot, ik wil haar brief niet lezen. Haar plaats is bij haar man, vooral als die ziek is...

- Ze weet niet, dat ik ziek ben. U wil haar toch niet telegrafeeren, dat ze uit St. Petersburg overkomt, zoo als u uit Brussel is gekomen, omdat ik wat koorts heb gehad. Vader, veroordeel haar niet...

- Jawel, ik veroordeel haar wel, en ik veroordeel jou ook, om je lafheid, dat je haar hebt laten gaan, dat je haar niet, als een man, hebt gedwòngen bij je te blijven.

Lot vouwde zijn handen.

- Vader, zei hij zacht. Spreek zoo niet. Spreek zoo niet. U doet me zoo een pijn... Ik hèb al zoo een pijn gehad, geen pijn, maar verdriet, verdrièt...!

Een groote snik doorschokte hem en hij barstte in tranen uit.

- Mijn jongen, mijn beste jongen...

- Vader, ik ben niet flink, maar ik wil het probeeren te zijn. En kalm. En rustig. Blijf een tijd met me samen. Mama gaat met Hugh naar Engeland... Hoor papa: ze zal Steyn nooit meer zien... Hij is weg, voor goed... Nu zij geld heeft en Hugh heeft, is iedereen overbodig voor haar. Ik ook. Blijf met me samen. Ga meê naar Nice, ga meê met me naar Italië... Laat me niet over aan mijn verdriet: maar laat ons er nooit meer over praten, ziet u, en veroordeel nooit meer Elly... als u goede vrienden met me wil blijven. Zij doet als ze moet, en ze màg niet anders doen.

Zijn stem verflinkte zich en oude Pauws verwonderde zich over de kracht, waarmee hij zijn laatste woorden gezegd had... Ja,

hij verwonderde zich... Dat was zèker een ander geslacht dan het zijne, en het waren ideeën, opvattingen, toestanden, waar hij totaal niet bij kon! Niet trouwen in de kerk, na enkele maanden huwelijks dulden, dat je vrouw gaat bij het Roode Kruis... en wel verdriet er over hebben, dat ze je verlaat, maar vinden, dat het niet anders mocht, en dat ze deed als ze moest... zie je, dat waren toestanden, opvattingen, ideeën zóo verre van de zijne, dat ze hem in zijn opstuivende verontwaardiging over wat Elly gedaan had, wàrrelden voor zijn oogen, en dat hij zich voelde van een ander geslacht, van een anderen tijd. Onmerkbaar haalde hij zijn schouders op, maar uiting wilde hij niet meer aan zijn zoo geheel andere en zeker ouderwetsche gevoelens geven, en daarom antwoordde hij slechts, toen Lot herhaalde:

- Blijf je met me samen?

- Ja jongen: IK blijf bij je...

En de nadruk, dien hij gaf, was de eenige kritiek, die hij zich veroorloofde. Lot zuchtte op, ademde diep en liet zijn hand in zijns vaders hand. Eenige oogenblikken daarna merkte de oude man, dat Lot sliep. Uit de lossere vingers van zijn zoon bevrijdde hij zijn hand, op de teenen sloop hij de deur uit: Lot merkte het niet. Op de gang bleef oude Pauws staan.

Ja, het warrelde voor zijn oogen... Zóo had HIJ niet liefgehad, met zoo veel wijsgeerige zelfbeheersching en begrijpen de ziel van een ander; anders had hij lief gehad, vuriger, zinnelijker, woester, eenvoudiger en mannelijker... Nu, na jaren, was hij in het huis van zijn vrouw, en hij voelde, dat, al was ze oud, hij haar nog altijd lief had... Dat hij haar altijd had liefgehad en, langzaam aan, niet meer woest zinnelijk en vurig - toen de oudere jaren doofden - maar lief had gehad, àltijd... Besluiteloos bleef hij staan... Wat zoû hij doen??

Er aarzelde in hem iets, iets tusschen... blijven in dit huis... en wègstormen den regen in! Hij hád niet meer in Lots ziekekamer kunnen blijven; de lucht benauwde er hem, en, bruske man, die hij was, had hij behoefte, na wat hij gehoord had, zich te bewegen, zich te schudden, zich te schudden uit de warreling dier hem

vreemde ideeën en opvattingen... En toch... Langzaam ging hij de trap af en zijn hart bonsde als van een jongen man... Waar zoû zij zijn?? Dààr...! In den salon hoorde hij HAAR STEM, in jaren niet meer gehoord, dat gehate Engelsch spreken, met haar zoon, met haar zoon Hugh!! Zij lachten, zij lachten zamen: zijn stem klonk vleierig en ruw liefkoozend; hare stem klonk... o klonk, als zij ALTIJD geklonken had...! Zoo innig lief, en verleidelijk... Was zij wel ouder geworden...?? Een woeste jaloezie, onstuimig, bruischte in hem op, om dien zoon, die niet zijn kind was, dien zoon, dien hij in Lots kamer twee seconden gezien had; dien zoon, die leek op zijn vader... Trevelley! Hij balde zijn vuisten... Met die vuisten had hij de deur willen openslaan en willen binnen stormen, woedende woorden zeggen, woedende dingen doen...

Maar neen. Maar neen. Het was alles, alles voorbij. Bedenk toch, er waren jaren overheen... Zij was zestig jaren: zoo kòn hij haar zich niet denken... Zij was gelukkig, had Lot gezegd. Zij zoû gelukkig zijn, zoo lang haar geld duurde... Zij was zestig jaren, maar zij bleef een kind, en eerst later, als zij een heel oude vrouw was - wie weet: misschien ziek, gebroken, ellendig - nadat haar geld door dien jongen was opgemaakt, dan...

Hij trok den voordeurgrendel open, stond op straat, in den regen. Heel zacht trok hij de deur dicht. O, hij kòn hier niet meer terug komen, en weêr achter die dichte deur... HAAR STEM hooren!! Hij zoû Lot uit zijn hôtel schrijven - dat hij, zeker, bleef met Lot samen, samen met Lot zoû reizen, maar dat hij niet meer terug kon in het huis zijner moeder komen, nu Lot beterende was, en dat hij hem afwachten zoû in Brussel... om samen te gaan naar het Zuiden...

XIV

Het waren de zonnige dagen in het laatst van April, in Napels, en Lot, uit zijn kamer over de groengelakte palmen heen van de Villa Nazionale, zag de zee blauw strekken een rustige azuurrechte

vlakke, die zich verder naar den einder toe verwaasde in parelen mist, waaruit, droom-oneigenlijk, Castellamare oplekte met schellere vierkante witte vlekjes...

Hij keek uit zijn hooge raam, een beetje moê na zijn gesprek met Steyn, die juist was weggegaan, en die lang bij hem had zitten praten. Hij was blij geweest Steyn te zien, zich verlaten voelende na het vertrek van den ouden heer Pauws, die terug was gegaan naar Brussel, na twee maanden met Lot te zijn samen geweest... Ja, de oude heer had het niet kunnen uithouden, April in Napels was hem om te bakken, terwijl het Lot juist zoo zalig aandeed en hij zich weêr heelemaal beter voelde. Dat was met papa een gezellige tijd geweest: zij hadden groote toeren gemaakt in de Campagna van Rome en den laatsten tijd in de omstreken van Napels, en dat veel in de lucht zijn, zonder zich te vermoeien, had Lot veel goed gedaan: hij voelde zich iederen dag sterker worden. Toen had de oude Pauws hem alleen gelaten: Lot zelve had er op aangedrongen, dat papa ging: de zongestoofde, zuidelijke lente, en die te Napels... Lot was bang geweest, dat de oude heer er ziek van zoû worden, hoe krasse man hij ook was. En oude Pauws was gegaan, verdrietig, dat hij Lot alleen moest laten, maar tevreden over dien tijd samen, en over die goede harmonie, die er bestond tusschen hem en zijn zoon, zoo heel verschillend van hem.

Dat was alles om Lots karakter; hij gaf er Lot alle de eer van, want HIJ was een bruske, wat ruwe, autoritaire man, maar Lot, met zijn smedige zachtheid en zijn lachje, niet à te sceptisch, vereffende, natuurlijk-weg, alles wat botsing zoû geven of disharmonie tusschen een ouden vader en een nog jongen zoon.

Ja, Lot was blij geweest, dat Steyn, reizende, een paar dagen in Napels gebleven was; al had Lot eenige kennissen in Napels, die hij geregeld zag, in Steyn had hij teruggevoeld iets van huis, iets van land, van familie. Het was goed uitgekomen, dat Steyn kwam, nadat Lots vader vertrokken was: zoo was er geen pijnlijke ontmoeting mogelijk tusschen die twee mannen van zijn moeder, al konden zij elkaâr ook niets verwijten: 'meneer' Trevelley was tusschen hen in... Maar Lot was wèl moê na zijn ge-

spreek met Steyn... Het warrelde hem voor den geest, het dwarrelde hem voor zijn oogen, die starend uit zagen naar de witte feeëstad - Castellamare - in de parelen verte... Steyn had hem zoo veel gezegd... zoó veel geopenbaard, dat hij niet wist... dat Lot, zonder Steyn, denkelijk nooit zoû hebben geweten... IETS, waaraan hij vreemd was, dat hèm vreemd was... maar dat hem toch allerlei, allerlei dingen deed aanvoelen en aanzweemen en begrijpen, plotseling, plotseling: gevoelens van kind af ondervonden, in het kleine huis op de Nassaulaan... het huis van grootmama... Ja, Steyn, in de vertrouwelijkheid van dat samenzijn, na eerst met elkaâr gedejeuneerd te hebben, had aan Lot verteld van den brief, den brief, dien hij, al verscheurd, gelezen had met Adèle Takma in het kantoor van den ouden heer, en Lot, in stupefactie, had àlles gehoord: Lot WIST nu... en meende: hij wist alleen met Steyn en met tante Adèle... Hoe vreeslijk, die passie's van vroeger, van haat, van hartstocht, van moord! Nòg zag hij in den smallen salon, ieder aan een raam, zitten de twee heel oude menschen en wachten... Afwachten... afwachten... Nu, nu was het gekomen... dat wat zij zoo vele jaren afwachtten... Nu, nu waren beiden dood... O, zoo oud te worden, onder zulk een zwaar levensgeheim... hij zoû het niet kunnen... hij vond het vreeslijk... En sturende, moê, in de parelen middagverte, die te rozepurperen begon van afschijn uit zonzinken, voelde hij - het kleinkind van die twee moordenaars! - over zich den Angst, reusachtig, als een nog onzichtbare, maar al voelbare, wijdvlerkige verschaduwning dalen: de Angst voor den Ouderdom! O God... o God... zoó oud te worden, zóó af te wachten, zoo langzaam de dingen te zien voorbijgaan... Het benam hem zijn adem en hij rilde, en hij sloot het raam, zag zóó uit... O, hij had niet de hartstochtelijkheid, die in die oude menschen geweest was: zijn ziel van half tint zoû nooit zich tot wat ook van hartstocht laten verleiden: zijn sceptiesch ontkrachtigde natuur van levensdilettant zag te veel met een maar even bitter lachje de hevige dingen van het leven aan, vond ze nutteloos, vroeg zich af: waarom...? Zoo zwaar levensgeheim... neen, nooit zoû hij het behoeven te torsen, maar er was zoo veel

anders, van weemoed, van stil lijden om eenzaamheid, dat hij, den Angst schaduwend over zich voelende zinken, zich afvroeg:

- God... mijn God... kan ik nog zóo oud worden...? Zoo oud als die oude menschen geworden zijn... Is het mogelijk, dat ik zóo langzaam verdor en verwelk, afsterf en mij voortsleep, en altijd met dat geknaag aan mijn hart en altijd met dat eenzame leed, een leed, dat ik nog niet uitzeggen kan... aan niemand... aan niemand... zelfs aan Steyn niet... omdat ik niet veroordeelen wil... omdat ik niet veroordeelen kàn... omdat Elly voor zich gelijk heeft... omdat zij léeft in wat zij nu doet... en zoû kwijnen, bleef zij altijd bij mij, aan wiens zij zij zich nutteloos voelt... doelloos... doelloos...

O God, neen... neen, niet oud worden, jong te sterven, jòng te sterven, en niet ieder jaar meer en meer den Angst te voelen drukken op zijn kleine, ijdele en, voor wat komen zoû, zoo kinderlijk bange ziel... en niet ieder jaar meer en meer de knaging aan zijn hart te voelen knabbelen, als een beest, dat het in hem weg vrat, en niet jaren, jaren lang dat stille leed in zich te voelen weenen, nooit uitgezegd en aan niemand getoond en - kwam zij terug - zelfs aan Elly niet, omdat hij met een glimlach haar dan zoû willen verzekeren, dat hij haar begreep in hare aspiraties en ze eerbiedigde, en ze goed vond, en mooi! Nu was om hem heen de eenzaamheid; zijn vader was heen, Steyn was heen; Elly, ze was zóo ver, in een sfeer, waar hij haar zelfs, niettegenstaande hare brieven, zóo weinig volgen kon met de gedachte; een sfeer van verschrikking en afschuw, zoo afschuwelijke verschrikking, dat hij zich telkens afvroeg: kan zij dàt doen...? Is zij daar krachtig toe, op den duur...? Die hospitalen... de donder van het slagveld haar dreunende in de ooren... het lijden van de verminkten... hun kreten... hun bloèd...: kon zij ànzien en ànhooren... en doen, handelen, en zich, als zij wilde, wijden?!

Zag hij het even uit haar haastige brieven oprijzen, het was een vizioen, zóo afschuwelijk, dat hij er Elly niet in zag... dat zij vervaagde als tot eene andere, dat hij haar niet meer herkende, zoo als hij haar ook nauwlijks herkende op de fotografie, die zij hem

gezonden had en waar hij wezenloos zijn vrouw had gezocht, tusschen enkele verpleegsters van het Roode Kruis... Neen, zóo leek zij noch op hem, noch op mama: zoo was zij wèl zichzelf: een andere... geheele eene andere weêr... De energie van hare hardere en fixere oogen ontzette hem: op dat portret zag hij er als in een gehebeteerde extaze, een willen, een streven, misschien over de grens heen, die zij al vóór zich zag?! O... zoû zij misschien gauw terug komen... moê... en in zijn armen slapen...? Mòcht hij het wenschen voor zich... en voor haar... moèst hij liever niet hopen, dat zij volhardde en leefde volgens èigen gezochte levensrichting...? Misschien wel... Maar hèm was het zulk leed, dat zij er niet was, dat zij niet naast hem was, haar, die hij had lief gekregen, als hij niet dàcht, dat hij beminnen kon... Dat was eenzaam, dat was eenzaam om hem... Wat waren een paar vriendelijke, intelligente, artistieke vrienden in Napels, waarmeê hij nu en dan eens praatte en at in de zelfde restauratie... Er was verder zoo niets... zoo niets... en zoo... zóo... zoû hij misschien oud moeten worden...; drie-, zeven-en-negentig! O hoe rilde de Angst, die schaduw, die altijd kouder zoû worden en kouder, naarmate hij òuder werd! O God, néen, néen, jong sterven, nog in de fleur van jong, al ware het ook morbide leven; jong, jong sterven... Zelfs mama had hij niet meer bij zich! Zij was in Londen, daar lag haar laatste brief; en in haar driftig geschreven woorden klaagde zij, dat Hugh zoo een meiden-jongen was, áltijd met meiden uitging, haar alleen liet - John had zij wel eens, Mary wel eens - maar zij leed er onder, dat Hugh haar verwaarloosde, maar wel altijd om geld aan kon komen! Het was haar eerste brief, waarin zij, zoo driftig, zich uitte, zich niet kunnende inhouden, omdat zij vooràl leed om den stekel van jaloezie in het vleesch van haar hart: jaloezie, dat Hugh met andere vrouwen, met meiden, zich meer dan met zijn moeder amuzeerde! En Lot zag haar, alleen, in haar hôtelkamer slijten een treurigen, langen avond, terwijl Hugh er van door was, met meiden... Arme mama... Begon het al? Maar... nù zij Hugh, dien zij aanbad, hâd, zoû het duren... zoo lang zij geld had... en dan eerst, als àlles op was, dan... zoû zij bij hem, Lot,

terugkomen... en als Elly dan was teruggekomen... dan zoû zij jaloersch zijn van Elly!!

O, zeker, zoo zoû de toekomst zijn... Zeker, hij zoû Elly niet voor het laatst hebben gezien... Zeker, ze zoû terugkomen, en moê zoû ze zijn, en... slapen, moê uitslapen... zoû ze in zijn armen... En ook zijn moeder zoû hij terugzien... ouder... een oude vrouw, afgetobd... geruïneerd... en zij zoû uithuilen... in zijn armen uithuilen... En hij zoû, met een sceptiesch lachje, een woordje van troostende blague vinden... en de dagen zouden zich slepen, de dingen zouden voorbijgaan... heel langzaam; heel langzaam voorbijgaan... nièt vol roode wroeging na haat, hartstocht en moord, als ze voorbij waren gegaan voor die twee héel oude menschen... maar vol knaging in zich, weemoed in zich en leed, o pijndoend leed in zich en dat hij noðit uitzeggen zoû, en dat ZIJN geheim zoû zijn... heel onschuldig, en zonder wat ook van misdaad en andere scharlaken dingen, maar zóo smartelijk, als een stille kanker...

Nu was de avond gevallen. Kom, hij ging niet uit, om in de restauratie zijn vrienden te vinden... Hij zoû maar soupeeren met een paar eieren, thuis... Het was ook al laat, en beter, om te vergeten, was het de lamp gezellig op te steken... en te werken; stil, eenzaam te werken... Kom, de kamer had hij gezellig gemaakt; er waren groene planten en witte pleisters, en aardige lappen gedrapeerd; er bruinden mooie fotografies, en zijn tafel was groot om aan te schrijven, en de lamp brandde nù goed, nadat hij eens had gebromd... Kom, aan den arbeid gaan: zijn kleine arbeid, zoo als die hij kon... De artikels, over de Medici's - o, lieve souvenirs van Florence! - overwerken en overschrijven - dat was voor van avond het werk... Kom, iedereen moest het maar voor zich weten: Elly voor zich, hij voor zich, en dàt dat zoo was, ach, daar moest je maar niet al te bitter om zijn: het was eigenlijk toch niet de moeite waard je om dit leven heel veel verdriet aan te jagen. Er waren mooie en interessante dingen, vooral in Italië; en de zuidelijke lente was zoo een genot... Kom, er nu stilletjes en eenzaampjes van genieten, en werken, veel wer-

ken, en zóo vergeten... Altijd, altijd maar werken; dan dacht je zoo niet aan je eigen en aan al die angstige dingen en al werkende, verdorde en verwelkte je wel, maar je verdorde en verwelkte zonder te veel tijd te hebben er over te tobben... Toch was het wel iets VREESLIJKS... zoo oud te kùnnen worden als grootmama was geworden, als meneer Takma was geworden... Wel... als hij eens een roman schreef...: een roman schreef van twee zulke oude menschen... en de moord in Indië...??

Hij glimlachte, schudde zich ontkennend het hoofd.

- Neen, dacht hij, en hij zeide het bijna hard-op; het zoû MIJ te romantiesch zijn... En dan, romans worden al zoo veel geschreven: ik hoû me aan mijn tweetal... Dat is genoeg, dat is meer dan genoeg... We zullen maar liever de serie Medici's overschrijven...

En daar de kilte van het zonnesterven voorbij was, en de starrenacht buiten zwoel werd, wierp hij de ramen weêr open, ademde op, en zette zich, bij zijn goed brandende lamp, aan zijn groote tafel... Zijn blond en fijn gezicht boog zich over zijn papieren heen, en zoo dicht bij de lamp was het zichtbaar, dat hij heel grijs werd aan de slapen.

Nice, Sept. - Dec. IV

Verantwoording

In november 1902 schreef Couperus aan zijn uitgever: 'Mijn grootere roman voor het volgende jaar zal zijn *Oude Menschen*. Maar tot nog toe is dit alles in embryonale staat!'¹ Twee maanden later was hij van gedachten veranderd. Couperus had het plan opgevat eerst enkele 'Antieke Sproken' te schrijven en in maart 1903 begon hij aan *Dionyzos*. De roman *Van oude mensen* zou 'misschien later' komen.²

Op 8 mei 1904 kondigde Couperus aan dat hij in de zomer aan *Van oude mensen* zou beginnen en hij beloofde Veen 'niet hoogdravend' te zullen zijn.³ De dag daarvoor had hij met Veen in Amsterdam onderhandeld over de verkoop van het auteursrecht van al zijn tot dan toe verschenen boeken en van de nog niet uitgegeven roman *Dionyzos*. Couperus vroeg voor deze transactie f15.000,-, maar Veen wilde niet verder gaan dan f12.000,-. Daarop stelde Couperus voor het verschil van f3000,- te betalen als voorschot op het volledig auteursrecht van zijn nieuwe roman: *Van oude mensen*.⁴ Hoewel daarvan nog geen letter op papier stond, had hij reeds een idee van de omvang: 'Grootte zal zijn volgens type groote-roman, ± 400 bladzijden druk [...]'.⁵ Veen antwoordde:

- 1 Louis Couperus en L.J. Veen: *Bloemlezing uit hun correspondentie*. Ed. H.T.M. van Vliet. Utrecht/Antwerpen, [1987], p. 77.
- 2 [Louis Couperus]: *Waarde Heer Veen/Amice; Brieven van Louis Couperus aan zijn uitgever*. Ed. F.L. Bastet. 's-Gravenhage, 1977. 2 dln. Dl. I: 1890-1902. Dl. II: 1902-1919. In: *Achter het boek* 12 (1973), afl. 1/3 en 13 (1974), afl. 1/3. Dl. II, p. 15, 23, 27.
- 3 Deze belofte hield verband met de slechte verkoop van de verhalenbundels *Over lichtende drempels* (1902) en *God en goden* (1903). Vgl. Louis Couperus en L.J. Veen: *Bloemlezing uit hun correspondentie*, p. 82-89.
- 4 Vgl. Louis Couperus en L.J. Veen: *Bloemlezing uit hun correspondentie*, p. 90.
- 5 Vgl. Louis Couperus en L.J. Veen: *Bloemlezing uit hun correspondentie*, p. 93.

‘Wat het nieuwe boek betreft, vind ik goed om het te bepalen op 3000 gulden voor volledig copierecht, de omvang wordt dan ongeveer 400 bladzijden maar wanneer denkt gij dat het dan in Groot Nederland verschijnt, want daar hangt het veel van af. Ik bedoel daarmee dat het niet zolang onuitgegeven kan blijven, dus dat het spoedig na het verschijnen van het laatste stuk ook in boekformaat verkrijgbaar is.’⁶

Couperus begon niet in, maar na de zomer van 1904 aan *Van oude mensen*. Op 5 september liet hij Veen weten: ‘Van den zomer heb ik niet gewerkt, maar nu ga ik goed aan den gang: de roman zal heeten (met dubbelen titel):

Van Oude Menschen; De Dingen, die Voorbij zijn.

In het genre van *Kleine Zielen*. Ik heb het idee ervan al lang in mijn hoofd en van den zomer bepeinsd: dus is het maar te schrijven. Ik denk, dat er dit jaar wel het grootste gedeelte van geschreven zal

6 Louis Couperus en L.J. Veen: *Bloemlezing uit hun correspondentie*, p. 93-94.

Voor de roman *Van oude mensen* is geen apart contract gemaakt. Couperus kreeg het honorarium van f3000,- in zes maandelijks termijnen van f500,- uitbetaald. Na ontvangst van het geld stuurde hij telkens een getekende kwitantie aan Veen. In september 1904 was Couperus de gemaakte afspraak over het volledig auteursrecht al weer vergeten. Hij schreef toen aan Veen:

‘Nu wilde ik je vragen, wat met de financies: wilt ge van *Oude Menschen* dadelijk het geheele auteursrecht hebben, dan vind ik het goed. De kwitantie's vermelden f3000,- maar dat is natuurlijk niet voor volledig auteursrecht. Willen wij zoo rekenen:

Iste uitgave	f2500-
vermoedelijk latere uitgave	1500
	<hr style="width: 10%; margin-left: auto; margin-right: 0;"/>
	4000

en dan zoû voor deze som het boek je eigendom zijn? Ik geloof, dat is niet te veel, vergeleken bij de vroegere eischen: f1800 voor *iedere* nieuwe uitgave.’ ([Louis Couperus]: *Amice*, p. 56-57.) Het antwoord van Veen is niet bewaard gebleven, maar men mag aannemen dat de uitgever Couperus zal hebben herinnerd aan de eerder gemaakte afspraak. In november 1904 kwam Couperus opnieuw terug op de kwestie van het auteursrecht. Hij voegde een clause toe op de kwitantie en liet Veen weten: ‘Ik kan niet treden in f3000,- voor afstand van *alle* auteursrechten, zooals de kwitantie zoû beduiden. Ik vind echter goed f2500,- te rekenen voor de Eerste Uitgave, en de laatste f500 op de nadere voorwaarden te vinden -’. (Louis Couperus en L.J. Veen: *Bloemlezing uit hun correspondentie*, p. 95.) Het is niet duidelijk, wat Couperus bedoelt met ‘nadere voorwaarden’. In zijn antwoord gaat Veen er niet op in.

worden, zoo niet voltooid. Dan eerst in Groot-Nederland.’⁷ Couperus heeft de roman in hoog tempo geschreven. In december 1904 was *Van oude mensen* voltooid. Een maand later begon de voorpublicatie ervan in *Groot Nederland*. De boekuitgave bij Veen verscheen pas in juni 1906.

Bronnen

Voorzover ons bekend, zijn van de roman *Van oude mensen* de volgende door de auteur geautoriseerde bronnen overgeleverd:

A. twee manuscripten van de hand van Couperus: een volledig kladhandschrift en een volledig kopijhandschrift. Beide handschriften bevinden zich in het Nederlands Letterkundig Museum en Documentatiecentrum te Den Haag (sig. C.383 H.I).⁸

Het kladhandschrift bestaat uit 209 gelinieerde bladen die eenzijdig zijn beschreven.⁹ Het is als volgt samengesteld: een ongenummerd blad met het opschrift ‘*Oorspronkelijke Copie. Van Oude Menschen, De Dingen, die Voorbij gaan.*’¹⁰ *Eerste Deel*’, genummerde bladen van 1-102, twee ongenummerde bladen die aan elkaar zijn vastgeplakt, met het opschrift ‘*Tweede Deel Van Oude Menschen Oorspronkelijke Copie*’, genummerde bladen 1-53 en 53b-103. Het kladhandschrift bevat veel doorhalingen, verbeteringen en toevoegingen. Couperus heeft de eerste versie van de roman zonder veel onderbrekingen op papier gezet. De ductus verschilt nauwelijks en alle bladen zijn in dezelfde lichtzwarte inkt beschreven.

7 [Louis Couperus]: *Amice*, p. 56.

8 De handschriften maken deel uit van de collectie die de erven-Veen in 1961 aan het Letterkundig Museum hebben overgedragen.

9 Op de achterkant van de bladen 12, 92 en 95 van deel I staat de titel van de roman en ‘Eerste Deel’ of ‘I’. De achterkant van blad 100 bevat de aantekening: ‘Voici trois pages de copie de mon dernier roman: chaque volume = ± 100 pages comme une de celles-ci, le roman ± 300 pages.-’

Op de achterkant van de bladen 7 en 27 van deel II staat een aanzet van het ‘Vijfde Tafereel’ van het mysterie-spel *Imperia* dat onvoltooid is gebleven. Op de achterkant van blad 24 staat een stukje dialoog dat niet in de roman terecht is gekomen.

10 Het laatste woord van de titel is door ‘zijn’ heengeschreven.

Het kopijhandschrift bestaat uit 270 gelinieerde bladen die eenzijdig zijn beschreven.¹¹ De bladen zijn als volgt genummerd: 1-69, 1-70, 1-89 en 1-42. Couperus heeft de kopij in gedeelten gestuurd naar W.G. van Nouhuys, zijn mederedacteur van *Groot Nederland*.¹² Het kopijhandschrift bevat vrij weinig doorhalingen, verbeteringen en toevoegingen. Het is geschreven in een lichtzwarte inkt. De ductus is zeer gelijkmatig. Het is als kopijhandschrift te herkennen onder andere aan de zwarte vegen die op de zetterij zijn ontstaan.

De tekst van het kopijhandschrift wijkt inhoudelijk nauwelijks af van de gepubliceerde versie van de roman. Daartussen bestaan alleen kleine, vooral stilistische, varianten. Daarentegen verschilt het kladhandschrift aanzienlijk van het kopijhandschrift en van de gepubliceerde versie.¹³ Een groot aantal zinnen en alinea's uit het kladhandschrift is in het kopijhandschrift herschreven of weggelaten. Een nog groter aantal is in het kopijhandschrift toegevoegd. Couperus heeft het verhaal bij het overschrijven op talrijke plaatsen uitgebreid. Zo zijn het gesprek tussen Lot en Elly aan het einde van hoofdstuk VI en de beschrijving van Harold Dercksz en het gezin D'Herbourg aan het begin van hoofdstuk VII veel langer geworden. Deze en andere uitbreidingen verklaren het grote verschil in aantal bladen van klad- en kopijhandschrift.

B. een voorpublicatie in *Groot Nederland* 3 (1905). Dl. I [januari-juni], p. 1-58; 129-161; 257-282; 385-428; 513-543; 637-672.

- 11 Op de achterkant van de bladen 38 en 54 van deel I (tweede gedeelte) staan aantekeningen voor *De berg van licht*. Op de achterkant van blad 19 van deel II (eerste gedeelte) staat: 'Dit is de overgeschreven Copie van de *Oude Menschen*: de bladen liggen echter *nog niet* gerangschikt.' Toen Blok in 1959 de handschriften van *Van oude mensen* in handen kreeg, lagen ze (nog) 'geheel door elkaar'. (Vgl. W. Blok: *Verhaal en lezer; Een onderzoek naar enige structuuraspecten van 'Van oude mensen, de dingen die voorbij gaan' van Louis Couperus*. Groningen, 1970³. p. 299.)
- 12 Uit het kopijhandschrift blijkt, dat Couperus voor verzending de bladen dubbelvouwde, op de achterkant van het buitenste blad de adressering schreef en de postzegels plakte, een touwtje om de bladen deed en ze als 'papiers d'affaires recommandés' verstuurde.
- 13 Vgl. W. Blok: *Verhaal en lezer*, p. 299-327.

C. een uitgave in boekvorm: Louis Couperus: *Van oude mensen, de dingen, die voorbijgaan...* Amsterdam, L.J. Veen, [juni 1906]. 2 dln. Met een bandtekening van J.J.C. Lebeau.

De eerste druk van *Van oude mensen* is gezet naar de tijdschriftpublicatie.¹⁴ Eind april 1905 zond Veen vier afleveringen van *Groot Nederland*, waarin het eerste deel en het begin van het tweede deel van *Van oude mensen* waren gepubliceerd, naar Thieme.

Inmiddels had Couperus de eerste versie voltooid van zijn volgende grote roman, *De berg van licht*. Hij was hieraan begonnen in dezelfde periode waarin hij de kladversie van *Van oude mensen* bewerkte. Terwijl *Van oude mensen* in *Groot Nederland* werd voorgepubliceerd, onderhandelde Couperus met Veen over de uitgave van *De berg van licht*. Aanvankelijk weigerde Veen akkoord te gaan met het door Couperus gevraagde honorarium, maar uiteindelijk gaf hij toe. Veen stelde vervolgens voor *De berg van licht* het eerst te laten verschijnen en de uitgave van *Van oude mensen* een jaar uit te stellen. Volgens hem was er nog geen vraag naar *Van oude mensen*. Hij was daarom bang dat de roman 'weder geen succes' zou zijn.¹⁵

Op 5 juni 1905 stuurde Veen het eerste gedeelte van de kopij van *De berg van licht* naar Thieme met de opdracht *Van oude mensen* voorlopig te laten rusten. Een week later zond hij een modelband naar Lebeau die de bandtekening voor *Van oude mensen* zou maken. Veen liet hem weten dat er geen haast bij was. In deze zelfde maand corrigeerde Couperus de proeven van het eer-

14 Op 26 januari 1905 vroeg Veen aan Couperus hem een exemplaar van *Groot Nederland* te sturen, want de uitgever van het tijdschrift, Van Holkema en Warendorf was 'te krenterig' om Veen een gratis exemplaar te geven. Couperus antwoordde dat hij slechts één exemplaar bezat, dat hij liever niet aan de drukker wilde afstaan. Hij raadde Veen aan een exemplaar te kopen. Veen heeft dit inderdaad gedaan. In het archief-Veen (Letterkundig Museum) bevindt zich een rekening van Van Holkema en Warendorf voor geleverde afleveringen van *Groot Nederland* jaargang 1905. (Vgl. Louis Couperus en L.J. Veen: *Bloemlezing uit hun correspondentie*, p. 98-99.)

15 Vgl. Louis Couperus en L.J. Veen: *Bloemlezing uit hun correspondentie*, p. 99-114.

ste deel van *Van oude mensen*. Op 11 juli ontving Veen ze met akkoord voor afdrukken.¹⁶

Eind augustus 1905 werd de produktie van *Van oude mensen* hervat met het zetten van het tweede deel. Half september vroeg Thieme aan Veen het vervolg van de kopij te sturen, dat wil zeggen de mei- en juni-aflevering van *Groot Nederlands*.¹⁷ Maar Couperus stelde de correctie van de proeven uit. Hij had al zijn aandacht nodig voor de correctie van *De berg van licht*.¹⁸ Op 30 september schreef hij aan Veen: ‘Ze vervelen me met die proeven van de Oude Menschen, waar ik *toch* op het moment mijn hoofd niet bij heb. Trouwens, vel *11* en vel *12* ontbreekt daarvan: ik heb die *niet* gekregen (misschien verloren geraakt: de post hier is heel slordig).’¹⁹ In afwachting van de gecorrigeerde proeven van het tweede deel werd het eerste deel reeds afgedrukt. Op 4 oktober zond Thieme de vellen naar de binder.²⁰

In januari 1906 werd de band van *Van oude mensen* gemaakt. De binder zond Veen enkele modellen: ‘uitgevoerd in verschillende nuancen goudgeel op paars (maar een mooi *paars* linnen bestaat niet en dus namen wij meer blauwpaars) [en] een paar op goudgeel - een en ander wegens opgave van den heer Lebeau [...].’²¹ Lebeau zelf bepaalde de keuze. Hij schreef aan Veen: ‘De proef die ik hierbij insluit vind ik de beste van kleur. Alleen zou ik gaarne een scherper druk verlangen. De donkere paarse die ik ontving was te koud. Terwijl de geele druk op blauw geheel verloopt, daar is het ornament te fijn voor vrees ik -’.²²

16 Brieven van Veen aan Thieme, Lebeau en Couperus, gedateerd respectievelijk 5 juni, 13 juni en 11 juli 1905, in archief-Veen. Vgl. ook [Louis Couperus]: *Amice*, p. 70.

17 Brief van Veen aan Thieme, gedateerd 26 augustus 1905, en brief van Thieme aan Veen, gedateerd 15 september 1905, in archief-Veen.

18 Vgl. [Louis Couperus]: *Amice*, p. 76.

19 [Louis Couperus]: *Amice*, p. 77.

20 Briefkaart van Thieme aan Veen in archief-Veen.

21 Brief van Brandt en Zn aan Veen, gedateerd 17 januari 1906, in archief-Veen.

22 Brief van Lebeau aan Veen, gedateerd 26 januari 1906, in archief-Veen.

De band van *Van oude mensen* is in geel linnen met paarse belettering en versiering. De ingenaaide exemplaren hebben een gele omslag met zwarte belettering en versiering.

Uitgever en drukker wilden nu de produktie van *Van oude mensen* zo snel mogelijk afronden. Veen spoorde Couperus op 7 februari aan de proeven van het tweede deel voor afdrucken terug te sturen. En een week later vroeg Thieme aan Veen of *Van oude mensen* nog niet afgedrukt kon worden, want de drukkerij was om letter verlegen.²³ Maar door een misverstand zou het toch nog tot half mei duren voordat ook het tweede deel van de roman kon worden afgedrukt. Couperus had Veen namelijk de revisie van enkele vellen gezonden zonder er ‘fiat afdrucken’ op te zetten. Voor de zekerheid retourneerde de uitgever ze weer aan Couperus.²⁴ Zo kwam, een jaar nadat het slot van de roman in *Groot Nederland* was verschenen, de boekuitgave van *Van oude mensen* in de handel. Couperus vond het boek er ‘aardig’ uitzien ‘in zijn gelen band’.²⁵

In juli 1906 vroeg Veen aan Couperus welk fragment van de roman hij in zijn jaarboek voor 1907 zou opnemen. Couperus liet de keuze aan zijn uitgever over en bemoeide zich ook niet met de produktie. Veen koos het derde hoofdstuk van het eerste deel, dat door Thieme naar de boekuitgave werd gezet en gecorrigeerd.²⁶

De uitgave van 1906 is de eerste en enige druk van *Van oude mensen* die tijdens Couperus' leven verscheen. De oplage ervan was 2500 exemplaren.²⁷ In 1906 liet Veen 1500 exemplaren innaaien en 300 à 400 exemplaren binden. Na de tegenvallende verkoop van *Over lichtende drempels, God en goden* en *Dionyzos* moest *Van oude mensen* volgens Veen ‘veel goed maken’.²⁸ Hij

23 Brief van Veen aan Couperus, gedateerd 7 februari 1906, en brief van Thieme aan Veen, gedateerd 14 februari 1906, in archief-Veen.

24 Vgl. [Louis Couperus]: *Amice*, p. 83.

25 [Louis Couperus]: *Amice*, p. 87.

26 Louis Couperus: ‘*Van oude mensen, de dingen die voorbijgaan...; Fragment*’. In: *Het jaar 1907*. Amsterdam, L.J. Veen, [1906], p. 19-23.

27 Thieme zond in oktober 1905 en in mei 1906 aan Veen bericht van verzending van 2500 exemplaren *Van oude mensen* in losse vellen naar de binderij. (Briefkaarten in archief-Veen.)

28 Louis Couperus en L.J. Veen: *Bloemlezing uit hun correspondentie*, p. 94.

had goede verwachtingen van de roman, omdat het weer een boek was ‘voor het groote publiek’.²⁹ Maar ook de verkoop van *Van oude mensen* viel tegen. Veen leed naar zijn zeggen op de uitgave een verlies van ruim f1250,-.³⁰

Op 14 februari 1911 liet Veen Couperus weten dat hij een begin wilde maken met goedkope uitgaven van Couperus' werk, want de oorspronkelijke boeken, zoals *Van oude mensen*, waren te duur. Hij was van plan de boeken in prijs te verlagen of in een goedkope herdruk opnieuw uit te geven.³¹ Verschillende romans werden toen tegen een verlaagde prijs in de serie Standaardbibliotheek in de handel gebracht. Op 26 oktober 1917 gaf Veen binderij Brandt de opdracht 642 exemplaren van de nog voorradige losse vellen van *Van oude mensen* in de ‘nieuwe’ band van de Standaardbibliotheek te binden.³² De uitgaven van *Van oude mensen* in onderscheiden banden zijn dus verschillende bindpartijen van de eerste druk. Er zijn voorzover we hebben kunnen nagaan geen tekstuele verschillen tussen de exemplaren. Alleen is tijdens het drukken op drie plaatsen een perscorruptie ontstaan.³³

29 Louis Couperus en L.J. Veen: *Bloemlezing uit hun correspondentie*, p. 96.

30 Louis Couperus en L.J. Veen: *Bloemlezing uit hun correspondentie*, p. 151. Volgens de inventarislijst voor de brandverzekering (in het archief-Veen) was de voorraad van *Van oude mensen* eind 1906 2000 exemplaren.

31 Vgl. Louis Couperus en L.J. Veen: *Bloemlezing uit hun correspondentie*, p. 127.

32 Brief in archief-Veen. De ‘nieuwe’ band is in geel linnen met zwarte belettering en zwarte versiering op voorplat en rug.

De nieuwe uitgave is niet in het *Nieuwsblad voor den boekhandel* aangekondigd en in alle bekende overzichten van Veens Standaardbibliotheek ontbreekt de vermelding van *Van oude mensen*. Het Nederlands Letterkundig Museum en Documentatiecentrum bezit een exemplaar van *Van oude mensen* in de ‘nieuwe’ band van de Standaardbibliotheek.

33 In r. 22 van p. 13 [= in deze uitgave r. 8/9 van p. 14] is in sommige exemplaren van *Van oude mensen* de dubbele punt achter ‘Londen’ niet afgedrukt. Hetzelfde geldt voor de laatste punt achter ‘jaren’ in r. 7 van p. 53 [= in deze uitgave r. 23 van p. 35]. Verder is in r. 19 van p. 22 [= in deze uitgave r. 7 van p. 19] het zetsel iets verschoven, waardoor in sommige exemplaren ruimte is ontstaan in het tweede ‘de’.

Tekstkeuze

Voor deze uitgave van *Van oude mensen* is de eerste en enige tijdens Couperus' leven verschenen druk als basistekst gekozen: hij vertegenwoordigt de laatste door de auteur actief geautoriseerde versie. Couperus heeft de kopij ervan geleverd en de proeven ervan zelf gecorrigeerd. Voor de tekstsamenstelling is gebruik gemaakt van het exemplaar van de eerste druk dat zich bevindt in het Nederlands Letterkundig Museum en Documentatiecentrum te Den Haag.

Correcties

Omdat het kladhandschrift van *Van oude mensen* inhoudelijk sterk afwijkt van de gepubliceerde tekst van de roman, is het niet betrokken in de tekstvergelijking voor de nieuwe editie. Het kladhandschrift is alleen geraadpleegd bij tekstuele problemen in de basistekst die noch met behulp van het kopijhandschrift noch met behulp van de tijdschriftpublicatie waren op te lossen.

In de tekst van deze uitgave zijn, mede op grond van een woord-voor-woord vergelijking van achtereenvolgens het kopijhandschrift (H) van *Van oude mensen* met de tijdschriftpublicatie (GN), en de tijdschriftpublicatie met de eerste druk, de hieronder volgende correcties aangebracht. Na het paginacijfer en het regelnummer wordt eerst de verbeterde lezing gegeven; na de 'Duitse komma' (/) volgt de oorspronkelijke, foutieve lezing van de eerste druk. De laatste is voorzien van een asterisk (*) als zij voorkomt in alle drie genoemde versies (H, GN en eerste druk). Indien dit niet het geval is, worden ook de lezingen van het kopijhandschrift (H) en van *Groot Nederland* (GN) vermeld. Hierbij is de volgorde GN, H aangehouden, omdat de tijdschriftpublicatie als kopij voor de eerste druk heeft gediend.³⁴

34 De splitsing in twee delen van *Van oude mensen* is in deze uitgave gehandhaafd. Zij is door Couperus zelf aangebracht. Daarentegen zijn niet overgenomen de aanduiding 'EINDE VAN HET EERSTE DEEL.' en de herhaling van het voorwerk (: Franse titel en titelpagina) aan het begin van deel II in de basistekst. Zij zijn indertijd toegevoegd met het oog op de ingenaaide exemplaren van de roman in twee losse delen. De foutieve meervoudsvorm 'vorens' (p. 161, r. 5) is niet verbeterd. In het kladhandschrift staat 'voren'. Couperus schreef deze correcte vorm in het kopijhandschrift over, maar voegde later een 's' toe. De tijdschriftpublicatie geeft, waarschijnlijk door een ingreep van de zetter of de corrector, 'voren'. Couperus moet dit in de proeven van de boekuitgave weer veranderd hebben in 'vorens'.

[3],4	voorbij gaan.../voorbijgaan... (voorbij gaan... GN, Voorbij gaan. H) ³⁵
13,18	Therèse/Thérèse (Thérèse GN, Therèse H)
14,30	nog/noch (nog GN, H)
17,28	oorlogsnieuws/oorlogsnieuws, (oorlogsnieuws GN, H)
24,32	kamer/hamer (kamer GN, H)
25,2	praktiesch/pracktiesch (praktiesch GN, H)
27,8	is net/is (is net GN, H)
31,5	staarde/steunde (steunde GN, staarde H)
31,6	zijn/zijh (zijn GN, H)
35,17	Ottilie/Otillie (Ottilie GN, H)
36,8	angstig./angstig . (angstig. GN, H)
39,8/9	misschien.../misschien. (misschien.... GN, misschien... H)
42,24	verzinnelijkten/verzinnelijkden (verzinnelijkten GN, H)
44,12	trilden./trilden. (trilden, GN, H)
45,17	Roelofsz/Roelofz (Roelofsz GN, H)
46,19	zoo!/zoo (zoo! GN, H)

35 Het laatste woord van de titel is waarschijnlijk om zettechnische redenen op de titelpagina van de eerste druk in één woord gezet. In de kopregels bovenaan de bladzijden van het boek staat consequent 'voorbij gaan....'. De spelling in twee woorden komt ook voor in *Groot Nederland* en in Couperus' handschriften.

De lange titel van de roman leverde ook problemen op voor de rug van het boek. Op 16 mei 1906 schreef Veen aan Thieme: 'Hierbij het omslag van Couperus, Oude Menschen ter afdrukken terug. [...]. Het wordt twee deelen dus moet de pag doorgezaagd worden precies waar ik het aangaf. Gij zult wel de titel daarop moeten zetten. Ik laat het aan je vernuft over om dit omslag in orde te maken.' (Brief in archief-Veen.) Op het voorplat van de gebonden en ingenaaide exemplaren staat 'voorbijgaan' zonder puntjes, maar op de rug 'voorbij gaan', eveneens zonder puntjes. (Vgl. ook W. Blok: *Verhaal en lezer*, p. 41.)

49,14	Pol/Leo (Leo GN, H) ³⁶
49,23	toch,/toch. (toch, GN, H)
54,18-21	Waarom mag ik auteurs geen amuzeurs noemen? Ze amuzeeren zich met hun eigen verdriet en emoties, en met den weemoed daarover in een sonnet/Waarom mag ik dus auteurs geen amuzeurs noemen? Ze amuzeeren zich met hun eigen verdriet en emoties, en met den weemoed in een sonnet (Waarom mag ik daarover auteurs geen amuzeurs noemen? Ze amuzeeren zich met hun eigen verdriet en emoties, en met den weemoed in een sonnet GN, Waarom mag ik auteurs geen amuzeurs noemen? Ze amuzeeren zich met hun eigen verdriet en emoties, en met den weemoed daarover in een sonnet H) ³⁷
61,30	- De jongens komen binnen./ - De jongens kwamen binnen. (- De jongens kwamen binnen. GN, De jongens komen binnen. H) ³⁸
62,12	wel/wat (wat GN, wel H)
63,11	hoestte/hoeste*
68,1	mama! Mama kreunt/mama kreunt (mama! Mama kreunt GN, H)
70,18	afschrijven?/afschrijven ? (afschrijven? GN, H)
72,12	Lot,/Lot (Lot GN, Lot, H)
73,21	nog je leven/nog leven (nog je leven GN, H)

36 De oudste zoon van Ina, die naar zijn vader Leopold d'Herbourg is genoemd, heet in het kladhandschrift 'Pol'. Couperus heeft de naam in het kopijhandschrift eerst veranderd in 'Leo', maar later heeft hij toch weer gekozen voor 'Pol'. Hij heeft echter vergeten de eerste maal dat de figuur in de roman wordt genoemd, aan te passen.

37 Vgl. *Algemene verantwoording van de Volledige Werken Louis Couperus*. Utrecht/Antwerpen, 1987. p. 94.

38 De lezing 'kwamen' die in *Groot Nederland* is ontstaan en van daaruit in de eerste druk is overgenomen, kan om twee redenen niet juist zijn. In de eerste plaats geeft het kastlijntje vóór 'De' aan dat Ina nog aan het woord is. Zij spreekt uiteraard niet in de verleden tijd. Verder staat een paar zinnen verder: 'Pol, de student, en de jongere Gus kwamen binnen [...]'. Volgens de lezing van *Groot Nederland* en de eerste druk komen de jongens tweemaal binnen.

75,20	halfbroêr/halfbroer (halfbroêr GN, H)
76,32	moeder,/moeder (moeder, GN, H)
78,17	zoo/zou (zoo GN, H)
79,32	kalmeeren./kalmeeren (kalmeeren. GN, H)
80,6	ziek,/ziek. (ziek, GN, H)
81,27	mijn/me (mijn GN, H)
82,21	zal/zàl (zal GN, H)
82,28	jullie.../jullie...- (jullie.... GN, jullie... H)
83,10	vijftig.../vijftig...- (vijftig.... GN, vijftig... H)
83,31	meid,/meid (meid, GN, H)
85,32	oude/oude (omgekeerde 'u') (oude GN, H)
86,30	tochtlap/tochtlamp (tochtlap GN, H)
87,17	Takma;/Takma: (Takma; GN, H)
87,20	nu,/nu (nu, GN, H)
89,31	ziel, oud, oud/ziel oud, oud, (ziel, oud, oud GN, H)
94,35	Ja-zoo/Ja - zoo (Ja - zoo GN, Ja-zoo H)
95,25	op en/op en en (op en GN, H)
96,10	nog/noch (nog GN, H)
97,13	flesschen/fleschen (flesschen GN, H)
99,18	goed...?/goed....? (goed...? GN, goed... H)
99,25	woorden.../woorden,... (woorden.... GN, woorden... H)
101,4	gehoord.../gehoord. (gehoord.... GN, gehoord... H)
106,5	majestueuze/majesteueuze (majestueuze GN, H)
106,33	zoo oud/zou oud (zou oud GN, zoo oud H)
108,20	als van/als (als van GN, H)
108,28	ontmoeten/ontmoetten*
109,22	kandelabers;/kandelabers; (kandelabers; GN, H)
111,7	maakte/maakt (maakte GN, H)
113,23	voor/van (van GN, voor H)
113,27	geweest./geweest, (geweest. GN, H)
115,2	louter van blijdschap om/louter om (louter om GN, louter van blijdschap om H)
115,13	Therèse/Thérèse (Thérèse GN, Therèse H)
115,15	tennis, eerst, al werd/tennis, al eerst, werd (tennis, eerst, al werd GN, H)

115,29	SCHRIJVEN,/SCHRIJVEN. (SCHRIJVEN, GN, H)
117,4	zìjn/zijn (zìjn GN, H)
117,5	waas,/waas (waas, GN, H)
118,11/12	boekje, wat ze gegeven heeft, al/boekje, al (boekje, al GN, boekje, wat ze gegeven heeft, al H)
118,22	Italië:/Italië (Italië: GN, H)
121,23/24	- Lot kan zoo goed met haar overweg, zei Elly. - Lot is een smediger natuur dan ik.../ - Lot is een smediger natuur dan ik... ^{*39}
122,19	toe.../toe... (toe.... GN, toe...' H)
125,17	denk/denkt (denkt GN, denk H)
125,26	herinnering/herinnnering (herinnering GN, H)
126,8	Lot./Lot (Lot. GN, H)
128,20	hè/hé (hè GN, H)
132,23	zeker! -/zeker! (zeker! GN, zeker! - H)
135,21	Therèse/Thérèse*
137,11	mannetjes-sijsjes/mannetjes- sijsjes (mannetjes-sijsjes GN, H)
139,11	meer./meer (meer. GN, H)
141,14	in/în (in GN, in H)
146,12	Ddaan/Dhaan (Ddaan GN, H)
146,19	Ddaan/Dhaan (Ddaan GN, H)
146,24	sijn/zijn (sijn GN, zijn H)
147,31	was - en/was en (was - en GN, H)
151,32	raadplegen./raadplegen, (raadplegen. GN, H)
156,1	noemden/noemde ^{*40}
156,8	fatidiek/faditidiek (fatidiek GN, H)
157,20	haar zoon/haar (haar zoon GN, H)

39 De correcte lezing is overgenomen uit het kladhandschrift. Couperus heeft bij het overschrijven van het kladhandschrift een begrijpelijke fout gemaakt: door het tweemaal voorkomen van 'Lot' aan het begin van de zin sloeg hij er per vergissing een over. Daardoor klopt op deze plaats in het kopijhandschrift de dialoog niet meer. Couperus heeft de fout later bij de correctie van de proeven voor *Groot Nederland* en voor de boekuitgave niet opgemerkt.

40 Deze congruentiefout staat ook in het kladhandschrift.

160,30	Dercksz/Derckz (Dercksz GN, H)
161,1	Hij/Het (Hij GN, H)
162,35	los./los, (los. GN, H)
163,9	oom/Oom (oom GN, H)
164,8	Ja.../Ja (Ja.... GN, Ja... H)
167,8	kwam./kwam (kwam, GN, H)
167,22	heerschte/heeschte (heerschte GN, H)
167,22	ontving ZIJ/ontving zij (ontving ZIJ GN, H)
168,9	mierrren/mierren (mierrren GN, H)
169,35	verliefd/verliefd (verliefd GN, verliefd H)
170,9	buik/blik (buik GN, H)
171,21	dokter./dokter. (dokter, GN, H)
171,29	Misschien/Misschien (Misschien GN, H)
173,23	terwijl.../terwijl...? (terwijl.... GN, terwijl... H)
177,12	als/al (als GN, H)
181,34	zoû/zou (zoû GN, H)
182,20	buitenlicht/buitenlucht (buitenlucht GN, buitenlicht H)
183,31	onmogelijk/omogelijk (onmogelijk GN, H)
185,23	Ina/Ida (Ida GN, Ina H)
187,33	staan/staren (staren GN, staan H)
190,21	hem/heden (heden GN, hem H)
191,2	kamer./kamer (kamer. GN, H)
191,14	Ouden/Oude (Ouden GN, H)
196,16/17	missen, o zoo erg missen, op de middagen in de/missen, op de (missen, o zoo erg missen, op de middagen in de GN, H)
197,7	ach-ja/ach- ja (ach-ja GN, H)
197,31	O.S. .../O.S. ... (O.S. ... GN, O.S. ... H)
198,26	Lot/Lot, (Lot GN, H)
198,30	Adèle/Adéle (Adèle GN, H)
201,7	zij/zei (zij GN, H)
202,1	gas/gras (gas GN, H)
202,14	zei/zij (zei GN, H)
207,3	moet/moest (moet GN, H)
212,23	zijn niets/zìch niets (zich niets GN, zich niets H)

- 217,4 Stefanie/Stéfanie (Stéfanie GN, Stefanie H)
- 218,1 Ottilie/Ottilie (Ottilie GN, H)
- 218,7 schel/snel (schel GN, H)
- 219,8-14 - Is... is die... OOK... ziek...
 - Ziek...? Ja hij is ook ziek, mama...
 Zij schrikte, de dochter, om de uitdrukking van haar moeders gelaat:
 groot staarden de donkere oogen...
 - Mama... mama... wàt heeft u??
 - Is hij ziek... of is hij... òok...
 Zij voleindigde niet.../
 - Is.... is die.... OOK.... ziek....
 Zij schrikte, de dochter, om de uitdrukking van haar moeders gelaat:
 groot staarden de donkere oogen....
 - Mama.... mama.... wàt heeft u??
 - Is hij ziek.... of is hij.... òok....
 - Ziek....? Ja hij is ook ziek, mama....
 Zij voleindigde niet....
 (- Is.... is die.... OOK.... ziek....
 - Ziek....? Ja, hij is ziek, mama....
 Zij schrikte, de dochter, om de uitdrukking van haar moeders gelaat:
 groot staarden de donkere oogen....
 - Mama.... mama.... wàt heeft u??
 - Is hij ziek.... of is hij.... òok....
 Zij voleindigde niet.... GN, H)⁴¹
- 220,18 zitten/zitlen (zitten GN, H)
- 220,32 Elly.../Elly,... (Elly.... GN, H)
- 222,18 verve/verre (verve GN, H)
- 224,29 kan,/kan -, (kan -, GN, kan, H)
- 229,10 opoffering/offering (opoffering GN, H)

41 Vgl. *Algemene verantwoording van de Volledige Werken Louis Couperus*, p. 79.

229,11	scheiden, mij goed: niet scheiden, het/scheiden, het (scheiden, het GN, scheiden, mij goed: niet scheiden, het H)
229,32	Arme/Arma (Arme GN, H)
230,8	uw mama/mama (mama GN, uw mama H)
232,16	weêr/wèl (wèl GN, weêr H)
232,19	ouden/oude (ouden GN, H)
233,14	zat, - huiverde,/zat, huiverde, - (zat, huiverde, GN, zat - huiverde, H)
237,23/24	vond dien/vond hij dien (vond dien GN, was H)
238,35	Zes-en-dertig/Zes-en dertig (Zes-en-dertig GN, H)
242,4	ZELFDE,/ZELFDE. (ZELFDE, GN, H)
242,8/9	kinderen,/kinderen. (kinderen, GN, H)
244,1	weêr/weer (weer GN, meer H)
245,1	gezien... Maar/gezien... [<i>alineae</i>] Maar (gezien.... Maar GN, H)
247,17	hebt/heb (hebt GN, H)
250,2	droom-oneigenlijk/droom-oneigelijk (droom-oneigenlijk GN, H)
250,25	sceptisch,/sceptisch (sceptisch, GN, H)
250,27	ouden/oude (ouden GN, H)
251,3	Castellamare - /Castellamare (Castellamare - GN, H)
253,18	drie-, zeven-/drie - zeven- (drie-, zeven- GN, H)
254,11	na haat/en haat (en haat GN, na haat H)
254,31	was, ach, daar moest je maar niet al te bitter om zijn: het was/was, was (was, was GN, was, ach, daar moest je maar niet al te bitter om zijn: het was H)

Varianten

De eerste druk van *Van oude mensen* vertoont ten opzichte van het kopijhandschrift (H) en ten opzichte van de tijdschriftpublicatie (GN) de hieronder volgende woordvarianten. Na het paginacijfer en het regelnummer wordt eerst de lezing van de eerste druk gegeven; na het ‘ontstaan-uit-teken’ (<) volgen de vroegere versies, te beginnen met GN.

11,26/27	natuurlijk-weg zonder < natuurlijk-weg, en zonder H
13,11	dacht, meende < dacht, dacht H
14,2	stem haatte < stem toch haatte GN, H
14,8	gehuwd < getrouwd H
14,14	ooit iets deed... < wat oòk deed... H
14,24	toch < toch, toch GN, H
14,31	jezelve < wij H
14,35	voor wien < wien H ⁴²
15,3	om < van GN < om H
15,20	een veel < een hem veel H
15,29	mogelijk < mogelijk was H
16,30	en van < en GN, H
17,13	gemerkt < gezien H
17,22	toen < nu GN, H
18,18	Dit < Dit huis GN, H
20,1	zij nog < zij nu nog H
20,22	uit < met H
21,11/12	hij naar < hij dadelijk naar GN, H
21,13	stommelen < naar bed gaan H
22,22	genieten < grinniken H
24,22	trotsch < fier H
24,29	bekend < beroemd H
25,34	wierp < gooide H
26,5	zichzelve < haarzelve GN < zich H
26,6	met < voor H
26,35	er < daar GN, H
27,26	aan een < aan
28,15	elkaâr, als < elkaâr, en, als GN, H
28,18	van den < in den GN, H
28,35	die < zoo[?] H ⁴³
29,11	speuren < zien H
29,17	drie < vijf H

42 In het kopijhandschrift stond oorspronkelijk ook 'voor wien', maar Couperus heeft 'voor' geschrappt.

43 De lezing 'zoo' is onzeker. Zij is geschreven boven het doorgehaalde 'een'.

30,4	anderen: goede kennissen, goede vrienden... Het < anderen.... Het H
32,18	van de schouders < van schouders H
33,7	en < en van GN, H
33,18	haar < een H
33,25	mofjes < handmofjes GN < nauwe mofjes H
33,29	niet meer < niet H
37,30	worden... Ach < worden... maar Roomsch te worden.... Ach H
38,6	hier < neêr GN < hier H
39,6	dat < als H
39,6/7	hadden gevonden. < hadden. H
39,28	voor < uit H
40,2	haar < het GN, H
40,23	Anna < oude Anna H
40,24	mama < de oude mevrouw H
40,25	moeder vooral < vooral mama H
41,14	zouden open gaan < opengingen H
41,20	was < was de GN, H
42,25	het toonde hem < het toonde hem nièt in veelvuldigheid; het toonde hem GN, H
45,23	golving < glooïing H
45,29	uitroep na uitroep < zijn uitroep na -roep H
46,9	Kom < Nu H
46,21	ik éven < ik maar éven GN, H
46,27/28	mummelde < murmelde GN < mummelde H
46,32	is < ja, is H
47,22	vogeltje; klein < vogeltje; zij het vogeltype der Derkszen; klein H
49,3	verloren < naar de haaien H
49,25	verloren! < verloren geweest! H
49,26	mij, Lot < mij H
50,12	Die < Dat GN, H
50,13	mijn jongen < kwâjongen H
52,27	trekken < slepen GN, H

53,2	wel < niet H
53,11	weefde < zweefde GN < weefde H
53,15	raam: < raam, en H
53,32	de < die GN, H
55,24/25	zult haar, trots dat, toch wel willen zien < wil haar, trots dat, toch wel ontmoeten H
56,29	zien < zien en te GN, H
57,12	redenen < reden H
58,1/2	was weêr < was nu weêr GN, H
58,23	hare moeder hàd nooit papa < papa had hàre moeder nooit H
60,6	van < als van H
62,28	slierden < sleepten H
62,34	geslierd < gesleept H
63,4	tegengehouden. Hij < tegengehouden. Hij had ze van kînd af gezien... Hij H
63,9	hij in < hij als in H
63,11	kuchte hij, hoestte hij < hoeste hij, kuchte hij H ⁴⁴
63,32	in < als in H
64,4	alleen < mede H
64,24	spreken < spreekt H
64,34	tanden; nu < tanden, en H
65,16/17	vermoord? - IK < vermoord. - Heb je hem niet in de je armen gepakt, toen hij zich verdedigde? - Jij, jij hebt hem vermoord! - Heb jij zelf niet gezegd: hij liever dan jij: geef hem por? - Ja, ja, o God ja! - Stil, kandjeng! Stil!! - IK H ⁴⁵
65,19	neen, neen! < ja, ja, ja! H

44 Zie voor 'hoeste' de lijst van correcties, p. 269.

45 In deze passage uit het kopijhandschrift die in de proeven van de tijdschriftpublicatie moet zijn geschrapt, zijn 'de je' en 'hem por' schrijffouten.

65,23	neen < ja H
66,5/6	begrijpt niet < begrijpt nog niet GN, H
66,27	is òm < òm H
67,11	van angst... radeloos, zonder < in angst... radeloos om H
67,12/13	deur... - Papa < deur... Het is in de kamer donker... - Papa GN, H
67,25	terug < dan H
68,21	om het < in het H
68,25	onmogelijk < niet mogelijk H
69,10	gaan ze: < gaan ze, daar gaan ze: GN, H
70,6	meê < van H
71,27	sleutels < sleutel H
72,31	vriendelijk < vriendschappelijk H
72,32	ouder < veel ouder H
73,5	die < die drie H
76,21	gehuwd < getrouwd H
78,8	om < voor H
79,20	arm < armen H
80,5	en < en hij GN, H
85,1	nooit durven < nooit hebben durven GN, H
85,5	met... < met... met... H
87,20	oud ziek < oud en ziek GN, H
88,14	gedachten < gedachte H
88,16	wraakzucht < wraak H
89,16	sidderen < trillen H
89,32	zich < hem GN, H
91,2	ook < nog H
91,7	zijn alleen < zijn nu alleen H
91,25	Ja-ja-ja-ja < Ja-ja-ja GN, H
96,11/12	die zoo vallen...: < die zoo vallen,.... die zoo vallen....: GN, H
96,15	lang < laat GN, H
101,13	en < en wie H

103,34/35	het stadhuis < stadhuis GN, H
104,13/14	heb den < heb met den GN, H
104,18	er mij < mij er GN, H
106,4	onze < mijn H
109,30	weêr < weêr eens H
110,10/11	hoffelijk. - Mag < hoffelijk. - Ik ben heel blij u te zien. - Mag H
112,26	wist. < wist, omdat zij wist. GN, H
113,11	niet < nooit H
113,21	traag < hoog H
114,23	zelfs niet < zelfs nooit H
115,5	den hoek < een hoek H
115,22	hem te < hem op te H
116,19	oud, < oud, zij waren allen oud, GN, H
118,12	het zoo < het ook zoo H
122,3	scène < aria H
122,31	naar < aan H
123,12	heel < erg H
123,26	dan liefde. < dan liefde, dan behoefte aan liefde. GN, H
124,29	Hij, < Hij, hij H
126,2	wolken < tinten H
129,5	de rust < de gelukkige rust GN, H
129,34	bruischen, < bruischen, voelen bruischen GN, H
130,11	innig < innig zalig GN, H
132,23	weet < voel H
135,18	stokjes < stokje H
136,30	het < dit GN < dat H
137,1	een < zijn GN, H
137,2	gedachten < gedachte H
137,3	haar zoo < haar nu zoo H
137,31	zijn < een H
139,12/13	te vallen in dien walm < in dien walm te vallen H
142,11	gekitteld < gekriebeld H
143,6	ze twee < ze al twee H

143,27	dien waan < den waan GN, H
144,29	van < over H
144,30	woû < woû me H
145,20	de < al H
145,23	die < hem H
146,27	vulsalamander < salamander H
147,30	zeker duur < zeker heel duur H
147,30	pension duur < pension ook duur H
149,24	voorbij ging < ging voorbij H
150,17	het < de H
151,2	Perelkamp < Steynhoff H
152,12	niet < niet iets GN, H
152,34	God, God, God < God, God GN, H
154,17	vaders < haar vaders GN, H
154,28	niet < nooit H
157,30/31	voorbij was. < voorbij.... H
158,14	hem en hij zei: < hem. H
161,5	in het < in H
162,28	- Meneer Takma, de dokter en tante Floor < - Oom Daan en tante Floor H ⁴⁶
163,19	hoorde toch < hoorde H
166,2/3	wist, tante < wist, dat tante H
166,21	Daan en tante Floor < Anton en tante Floor GN < de buiken van Anna en tante Floor H ⁴⁷

46 Couperus heeft zich vergist: oom Daan is op dat moment (nog) niet bij zijn moeder. De vergissing is reeds in het kladhandschrift ontstaan.

47 De lezing in de eerste druk is ontstaan door een zetfout of door een vergissing van Couperus in *Groot Nederland*. De situatie speelt zich af in het huis van grootmama Ottilie. Tante Floor en dokter Roelofsz komen de trap af. Op dat moment belt oom Daan aan en de oude Anna laat hem binnen. Tante Stefanie die in de benedenvoorkamer met Ina heeft zitten praten, wil naar boven. De lezing in het kladhandschrift luidt: 'Zij schoof in de gang langs de buiken van dokter Roelofsz, tante Floor en van Anna, naar de trap [...].' Couperus herschreef deze zin in het kopijhandschrift: 'Zij schoof in de gang langs het stijve been van Roelofsz en drong tussen de buiken van Anna en tante Floor naar de trap [...].' Waarschijnlijk vond hij achteraf 'de buiken' niet fraai. Hij schrapte dit in de proeven van *Groot Nederland*. Maar hij heeft niet de zetfout 'Anton' in plaats van 'Anna' opgemerkt, of hij heeft deze vergissing zelf bij de correctie van de proeven gemaakt. In ieder geval constateerde hij de fout in de proeven van de eerste druk en corrigeerde 'Anton' in 'Daan'. Hoewel deze lezing zeker een verbetering is - Daan is aanwezig en Anton niet - is zij toch moeilijk te combineren met het feit dat Stefanie bijna struikelt over de poes. De poes hoort immers bij Anna; zij zit altijd in Anna's rokken.

167,12	drie < seven H
169,22	na < in H
171,18	pittige < kleine pittige H
172,24	alles < hèt H
172,26	ALLES < HET H
172,32	ALLES < HET H
173,30/31	baboe achter de deur had < de baboe achter de deur haar had GN, H
174,28	jullie < hen H
175,23	van zijn < van H
178,1	riep < zei H
179,31	sliep < scheen te slapen H
180,18	gaf geen < gaf nog geen GN < gaf haar geen H
180,34	riep < zei H
183,5	nog < de nog H
183,17	voor < aan H
183,18	Voor < Aan H
183,31	ze < hen H
185,33	mama < grootmama H
186,32	dood < gestorven H
187,28	toen < toen hem H
189,30	donker < dicht H
190,4	drang < een drang H
190,17	door < om H
191,25	meer < weêr H
191,29	in < tot H
191,32	die < maar die H
192,1	hem geroepen < hem misschien geroepen H
192,11	hoogen < rechten H

193,18/19	hadt misschien < hadt toch misschien H
194,28	het niet < niets H
195,10/11	zij mannelijkheid < zij H
195,24	alles met < alles samen met GN, H
195,32	roode < bloedroode H
196,31	op zijn < zijn H
197,2/3	Adèle: die was < Adèle en tante Adèle was H
197,9	betreurde < beweende H
197,29	in < uit H
198,3	je wel < je dus wel H
198,3	dan < dus H
198,15	en wist < en zij wist H
198,17	nooit meer < nooit, neen nooit meer H
199,7	eetkamer < zitkamer GN < eetkamer H
199,10/11	- Is Grootpapa gisteren begraven? - Ja kind... Dokter < - Ach! riep Elly. Is grootpapa al begraven?! - Gisteren, kind... Dokter H
200,7/8	wat ik van je < dat ik er H
200,9	vaag < navrant H
200,18/19	die vrouw < die goede vrouw H
200,23	over < om H
200,26	Adèle, maar half hoorende. Ik < Adèle. Ik H
202,9	huiverend < huiveren, huiverend H
204,1	zóó vaag < zóó fijn en zóó vaag GN, H
204,3	niet < niet meer H
208,12	papa < Harold H
211,16	liefst < liever H
211,28	zij fluisterde < zei fluisterend H
212,7	jaren her < jaren H
212,10	zijn moeder < de Moeder H
212,33	van... < van... van H
214,24	iemand < een gestalte H
215,7	oogen, maar < oogen, woedend met haat, maar H
215,22	het legaat < het een legaat H

215,29	brand < gloed H
217,29	vingers < hand H
218,20	zoû... Hij < zoû... Dat herinnerde zij zich nog: dat zàg zij nog voor hare starende oogen... Hij H
218,20	Haar < Trouw H
219,9	ook ziek < ziek GN, H
220,22	verleden nog eens een balletje er van < er verleden nog eens een balletje van H
220,23/24	lust in < lust meer in H
220,28	van < over H
222,13	hij, schooljongen < hij, als schooljongen H
223,8	lijden < te lijden H
223,34	haar niet < niet haar H
223,35	haar niet < haar echter niet H
224,2	schokjes < schokjes op schokjes H
224,15	waarom < maar waarom H
224,30	gewerkt, en < gewerkt, zie je, en GN, H
225,3	iets moois < iets heél moois H
225,10	wel < nog eens H
225,20	zijn < hare GN, H
225,23	het < hij H
226,7	een zoo < zoo een GN, H
226,29	dàt wel < dàt nu wel GN, H
227,2	mevrouw < de oude mevrouw H
227,8	lange < lange, lange GN, H
228,5	gekomen < je komen opzoeken H
228,11	voor zooveel < voor zoo ver H
231,12	wat < ruwe H
231,14	tot < toe tot H
231,19/20	gehouden en hij vond haar zoo aardig < gehouden en hij vond haar aardig GN < gehouden, waarom eigenlijk, wist hij niet. Zij was zijn moeder en hij vond haar aardig H
231,33/34	hare oogen < hare mooie oogen GN < hare zachte oogen H

233,28	ze < er H
234,30	den < die H
236,23	eindeloozen < einde-, eindeloozen H
237,16	boeken, < boeken, zijn platen, GN, H
238,12	werken... Is < werken. Maar... is H
238,35	na tien < na de tien GN, H
239,6	en Elly < en om Elly GN, H
240,1	aan veel < aan heel veel H
240,24	bij Figaro < bij den Figaro H
242,33	Lots < zijn zoons H ⁴⁸
243,10	dan < dan het zijne, zoo heel anders dan GN, H
243,28	er < nog H
243,29	bizonders < bizonders, hoor GN, H
243,35	je je < je hier H
244,1	weêr < meer H
244,7	het < u GN, H
246,21	zal blijven < blijven zal H
246,30	wie weet < wie weet... wie weet GN, H
247,31	verdriet: < verdriet, want ik hêb verdriet, GN, H
250,1	verder < verder en verder GN, H
250,26	zoû < kon H
252,1	van stil < van nu stil H
252,3	zoo oud < zoo oud... zoo oud GN, H
252,5	verwelk, afsterf < verwelk en afsterf H
252,7	nog niet < niet GN, H
252,29	de verminkten < die verminkten GN, H
252,30/31	doen, handelen < doen, en handelen GN, H
253,10	gezochte < zoekende H
253,11	wel... < wel, misschien wel... H
253,18	hoe rilde < hoe hem rilde H
253,33	Arme < Arme, arme H
254,10	slepen, < slepen, de jaren zouden zich slepen, GN, H
255,8	menschen... en < menschen... en het geheim... en H

48 De oorspronkelijke lezing in het kopijhandschrift is ook 'Lots'.

Afbrekingstekens

In deze uitgave van *Van oude mensen* moeten de volgende afbrekingstekens als een koppelteken gelezen worden:

9,6	stoute-
11,26	natuurlijk-
13,22	en-
25,18	en-
25,25	en-
29,25	ge-
32,14	oude-
40,5	oud-
46,15	en-
78,15	jeugd-
78,25	zeven-
97,7	de-
98,33	hors-
111,23	scheen-
126,17	Een-
132,8	en-
136,4	borst-
137,29	oude-
152,28	en-
161,21	Ma-
163,2	mic-
168,27	zoo-
176,18	zoo-
178,23	rustigjes-
192,13	willen-
204,21	over-
205,2	baby-
219,28	God-
223,5	jonge-
225,22	Arme-
232,2	oud-
232,13	oud-
245,18	de-
251,2	feeë-

* Voor de bibliografische gegevens werd onder meer gebruik gemaakt van het *Bibliografisch Repertorium Louis Couperus*, een door ZWO gesubsidieerd project, onder redactie van G. Borgers, E. Braches, K. Reijnders, uitgevoerd door Marijke Stapert-Eggen.

Zie voor de editieprincipes van de Volledige Werken Louis Couperus: *Algemene verantwoording van de Volledige Werken Louis Couperus*. Utrecht/Antwerpen, 1987.

